

سلام علی ابراهیم

Hazreti İbrahim

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

سلام علی ابراہیم

Hazreti İbrahim

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

GENİŞLETİLMİŞ
2. BASIM

Prof. Dr. MUSTAFA ERDEM

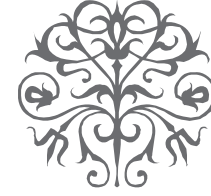
Ankara, Kızılcahamam Çeştepe köyünde doğan Mustafa Erdem, ilkokulu kendi köyünde okuduktan sonra 1973 yılında Ankara İmam Hatip Okulu'nu bitirdi. Aynı yıl Ankara Atatürk Lisesinde fark derslerini veren Erdem, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi ve 1978 yılında mezun oldu.

Öğrencilik yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığı ve TRT Genel Müdürlüğünde memur olarak çalışan Mustafa Erdem, 1986 yılında AÜ İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak akademik hayata başladı. 1990 yılında doktor, 1993 yılında doçent oldu ve 2000 yılında profesör kadrosuna atandı.

1987-1988 yıllarında Mısır'da araştırmalar yapan Mustafa Erdem, 1993 yılından itibaren on yıl süreyle Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kuruculuğunu ve koordinasyonunu üstlendi.

24 ve 25. Dönem Ankara Milletvekili olarak TBMM'de görev yapan Mustafa Erdem'in Hz. Âdem, Dinler Tarihi (Prof. Dr. Abdurrahman Küçük ile birlikte), Kırgız Türkleri, Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye, Allah Katındaki Din İslam, Kırgızistan Hatıraları ve Hz. Nuh isimlerinde yayımlanmış eserleri ve çok sayıda makaleleri bulunmaktadır. Arapça, İngilizce ve Kırgızca bilen Mustafa Erdem evli ve üç çocuk babasıdır.

HZ. İBRAHİM

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Ekim 2022/Ankara

Bu kitabın tüm hakları yazarına aittir.

HZ. İBRAHİM

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

ISBN: Xxx-Xxx-XXXXX-Xx

Birinci Basım: 2022 Anıl Grup Matbaacılık Yayıncılık

Baskı & Cilt

Dikmen Caddesi No: 244 / P-13

Dikmen - ANKARA

T: 0312 482 75 45 - 0312 483 63 53

www.anilmatbaa.com.tr

Sertifika No: 40349

47 yıllık aile hayatımızda kendisinden
hayırdan başka bir şey duymadığım
ve görmediğim muhterem eşim
Aynur ERDEM'e şükran ve minnet
duygularıyla...

İçindekiler

Ön Söz	11
Giriş.....	15
a- İbrahim Kelimesi.....	21
b- Hz. İbrahim'in Soyu	22
c- Hz. İbrahim'in Doğduğu Yer ve Zaman.....	27
NEMRUD	34
HZ. İBRAHİM'İN DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU	39
GÖK CİSİMLERİNİN TANRI OLAMAYACAĞI MESELESİ.....	48
Kavmi Hz. İbrahim'i Yıldızlarla Tehdit Ediyor.....	56
ÖLÜLERİN DİRİLTİLMESİ MESELESİ	59
HZ. İBRAHİM'İN PEYGAMBER OLARAK GÖREVLENDİRİLMESİ	68
HZ. İBRAHİM'İN BABASI VE PUTPURESTLERLE MÜCADELESİ	78
a- Hz. İbrahim'in Dinine Davet Metodu	78
b- Hz. İbrahim'in İçinde Yaşadığı Toplumun Dinî Durumu	81
c- Hz. İbrahim'in Babası ve Kavmi ile Mücadelesi.....	83
HZ. İBRAHİM'İN BABASI İÇİN DUA ETMESİ	93
PUTLARIN KIRILMASI	99
HZ. İBRAHİM'İN SORGULANMASI	109
NEMRUD'UN TANRILIK İDDİASI	113

HZ. İBRAHİM'İN ATEŞE ATILMASI	124
HZ. İBRAHİM'İN BABA OCAĞINDAN AYRILMASI.....	136
HZ. İbrahim Nereye Gidiyor?	140
HZ. İBRAHİM'İN MİSİR YOLCULUĞU VE FİLİSTİN HAYATI....	147
a- Peygamberler Yalan Söylemez.....	153
b- Mısırdan Çıkış.....	165
c- Hz. İbrahim ile Hz. Hacer'in Evlenmesi.....	168
HZ. İBRAHİM'İN MEKKE YOLCULUĞU	171
a- Hz. Hacer ve Oğlunun Şam/Filistin Bölgesinden Ayrılışı.....	171
b- Hz. Hacer'in Şam Bölgesinden Ayrılması.....	172
c- Hz. İbrahim ve Ailesi Mekke'de.....	179
HZ. İBRAHİM'İN OĞLUNU KURBAN ETMEK İSTEMESİ	190
a- Yeni Bir İmtihan Şekli.....	190
b- Kurban Edilmek İstenen Kimdir?.....	193
c- Kurban Edilmek İstenen Hz. İsmail'dir	194
d- Hz. İshak Kurban Edilmek İstenmiş Olabilir mi?.....	200
e- Hz. İbrahim Rüyasını Oğluyla Paylaşıyor	204
HZ. İSHAK	216
a- Meleklerin İshak'ı Müjdelemesi.....	216
b- Hz. İshak'ın Doğumu.....	220
HZ. SARE'NİN VEFATI.....	224
MEKKE.....	226
KÂBE.....	230
a- Kâbe Tarihi.....	230
b- Kâbe ile İlgili Asılsız Bir İddia.....	235
c- Kâbe Ne Zaman Yapılmıştır?	237
d- Kâbe Hz. İbrahim'den Önce Yapılmıştır.....	241
e- Kâbe ve Hz. İbrahim	243
f- Hacerü'l-Esved	252
g- Makam-ı İbrahim.....	253
h- Zemzem.....	255
i- Kâbe'nin Önemi	258
j- Hz. İbrahim ve Hac.....	260

PEYGAMBER'İMİZ HZ. MUHAMMED ZAMANINDA	
MEKKE VE KÂBE	265
MUAZZEZ İLMİYE ÇİĞ VE KÂBE	268
a- Kur'an-ı Kerim Allah Kelamıdır.....	270
b- Hz. Muhammed Dinî Duyguları Sömürmemiştir	275
c- Kiblenin Değiştirilmesi Meselesi.....	277
d- Kur'an-ı Kerim'de Taklit ve Yanlış Yoktur	280
e- Mealde Tahrif İddiası.....	282
HZ. İBRAHİM'İN İNSANLARI HACCA ÇAĞIRMASI.....	284
a- Hz. İbrahim Hac Yapmıştır	285
b- Haccın Bütün İnsanlığa İlanı	286
HZ. İSMAIL'İN HAYATI	289
HANİFLİK	294
a- Hanif Kelimesi	294
b- Haniflik ve Fıtrat.....	296
c- Haniflik ve Hz. İbrahim	297
d- Millet-i İbrahim.....	302
HZ. İBRAHİM KİTAP VERİLEN PEYGAMBERLERDENDİR	305
HZ. İBRAHİM'İN KİŞİLİĞİ.....	308
a- Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim.....	309
b- Hz. İbrahim'in Sıfatlarından Bazıları	311
c- Hz. İbrahim Batıla Yönelmemiştir	313
d- Hz. İbrahim'in Sünnet Olması	313
e- Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed Arasındaki Benzerlik.....	315
f- Cenab-ı Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi	318
g- Hz. İbrahim'in Konukseverliği	322
h- Hz. İbrahim'in Cenab-ı Allah'tan Dileği.....	323
i- Hz. İbrahim Müşrik Değildi.....	325
HZ. İBRAHİM'İN VEFATI.....	338
Son Söz.....	340
İndex.....	344
Bibliyografya	348

Ön Söz

İnsanlık tarihinde peygamberler, dünyayı aydınlatan kandiller topluluğudur. Onlar Allah'ın takdiri sonucu bir plan çerçevesinde insanları doğru yola irşat ve karanlıkları aydınlatmak için görevlendirilmiştir.

Peygamberlik, insanların bireysel çalışma ve kazanımlarıyla alakalı bir görev olmayıp tamamen Yüce Allah tarafından belirlenen bir kişinin, yine O'nun istediği bir zaman diliminde görevlendirilmesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bir anlamda, her peygamber doğumundan önce yüce irade tarafından belirlenmiş, zaman ve şartlara göre insanlara gönderilmiştir. Bu çerçevede ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem başta olmak üzere bütün peygamberler, bir hikmet sonucu zahirî bir sebeple dünyayı teşrif etmiş ve kendilerine verilen görevleri eksiksiz yerine getirmiştir. Onlar gerek doğumundan önce gerek doğumundan sonra gerekse peygamberlik dönemlerinde Cenab-ı Allah tarafından korunmuşlardır. Bu çerçevede Hz. Âdem, topraktan anasız babasız yaratılmış, bir plan ve hikmet sonucu yeryüzüne indirilmiş, Hz. İsa farklı bir şekilde babasız olarak yaratılmış ve henüz çocukken peygamber olduğu ve kendisine kitap verileceği ilan edilmiş, doğum öncesinde ve sonrasında korunmuştur. Hz. Musa, geleceğin peygamberi olarak Nil Nehri'nin sularından alınarak firavunun sarayında, yasaklı olmasına rağmen, kendi anası tarafından büyütülmüştür.

Peygamberler arasında büyük tehdit ve tehlikeler göğüsleyerek görev yapan, insanlık tarihindeki karanlıkları aydınlatan peygamberlerden birisi de Hz. İbrahim'dir. O, hakikat nurunun yeryüzünden silindiği, insanlığın din adına gök cisimlerine, onların dünyadaki temsilcileri olduğuna inandıkları putlara taptığı, insanın tanrılaştığı, güçlülerin kendini Tanrı yerine koyduğu bir dönemde putperest bir aile ortamında yetişmiş ve peygamber olarak görevlendirilmiştir.

Her peygamberin insanlar tarafından tanınmasına ve kabul edilmesine katkı sağlayan bir mucizesi veya onu diğerlerinden ayıran bir özelliği vardır. Hz. İbrahim'in tanınmasına vesile olan mucize, *"ateşin onu yakmaması"* dır. Onu diğer peygamberlerden ve insanlardan ayıran özelliği ise *"Halilullah"* (Allah dostu) olmasıdır. O, aynı zamanda insanlık tarihinin tanıdığı en konuksever kimsedir. Hz. İbrahim'i diğerlerinden ayıran temel özelliklerinden bir başkası da dinî tebliğde kullandığı ikna metotlarıdır. O, insanlığı içine düştükleri batıl inanç bataklığından kurtarmak için akli delilleri en iyi kullanan peygamber olarak bilinmektedir.

Peygamberlerin atası ve Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in de büyük dedelerinden birisi olan Hz. İbrahim, ilahi kaynaktan gelme ortak paydasını taşıyan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam din geleneğinin müşterek değeridir.

Hız. İbrahim denince akla imtihan gelmektedir. Aslında bütün peygamberler her ne kadar Yüce Allah tarafından korunmuş olsalar da gönderildikleri toplumlara örnek olmaları bakımından büyük sınavlara tabi tutulmuştur. Bu bağlamda Hız. İbrahim, inanç bakımından babasıyla, kavmiyle büyük sorunlar yaşamış, uzun yıllar çocuk nimetinden mahrum bırakılmış, ateşle denenmiştir. Bunların hepsi, doğrudan onun şahsını ilgilendiren imtihan şekilleri olup o, büyük bir azim ve sabırla bu sınavların üstesinden gelmiştir. Ancak onun, görüldüğü bir rüya üzerine oğlunun kurban edilmesiyle ilgili tabi

tutulduğu imtihan bu sürecin en ağırlarından olmuştur. Fakat o, bu konuda asla taviz vermemiş, tereddüt etmemiş, sağlam bir iman ve sadakatin insanlık tarihindeki ender temsilcilerinden birisi olma şerefine ermiştir.

Yaşadığı bütün olaylar bir anlamda, Hız. İbrahim'e Yüce Allah'ın varlığını ve kudretini hatırlatmış, insanları maddi unsurların anaforundan kurtararak O'na yöneltmek gibi bir hikmet içermiştir. Bunun yanında Yüce Allah'ın kullarını imtihan ettiğine, inananların ve sabredenlerin bu sınavı kazanacaklarına, kazananların ödüllendirileceğine örnek teşkil etmiştir.

Hız. İbrahim'in insanlar arasındaki sevgisini ve Cenab-ı Allah katındaki itibarını istismar etmek isteyen ve bu yüzden Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle açık bir şekilde eleştirilen Yahudi, Hristiyan ve müşrik topluluklar, geçmişte yaptıkları haksız ve mesnetsiz sahiplenmeyi, dini ve siyasi çıkarları için günümüzde de kullanmaya çalışmıştır. Dünya üzerinde, özellikle fakir ve Müslüman ülkelerdeki ihanet ve sömürü uygulamalarıyla tanınan organize misyoner gruplar, II. Vatikan Konsili'nde alınan kararlara uygun olarak, geçmişte yaptıklarını unutturmak için imaj değiştirmek yoluna gitmiştir. Onlar, bu ihanet ve sömürülerini devam ettirebilmek için *"İbrahimi dinler"* adı altında küresel proje hâline getirdikleri *"dinlerarası diyalog"* çalışmalarında, devşirdikleri yerel unsurların katkılarıyla, menfur emellerini gerçekleştirmek için Hız. İbrahim'i malzeme yapmak istemiştir.

Bu kitap çalışması, Kısas-ı Enbiya kitapları formatının dışında, çeşitli kaynaklarda yer alan Hız. İbrahim hakkındaki bilgileri toplamayı, değerlendirmeyi ve günümüz insanına sağlıklı bir veri tabanı oluşturmayı amaçlamaktadır. Tarihe mal olmuş, menkıbe ve hurafelerle süslenmiş bilgiler arasında Kur'an-ı Kerim dışında verilen bilgilere ihtiyatla yaklaşmak mecburiyeti, bu konuda bazı zorlukları ve belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir.

Kur'an-ı Kerim, Hz. İbrahim'in hayat hikâyesinden ziyade onun peygamberliği, güzel ahlakı, misafirperverliği konularında bilgi verirken babası, içinde bulunduğu toplum ve o toplumun lideri zalim kral ile yaptığı tevhit mücadelesine yer vermekte, kullandığı akli delileri nakletmekte ve ateş ile imtihanından söz etmektedir. Bunların yanında Hz. İbrahim ile etnik ve dini yakınlıkları bulunan insanların zamanla ondan ve onun emanet ettiği dinî değerlerden nasıl kopup uzaklaştığını, şirke bulaştığını ve küfre daldığını, buna rağmen dünyalık çıkarları için onu nasıl istismar ettiğini haber vermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre Hz. İbrahim denince akla ilk gelen hususlardan biri Müslümanlar tarafından dinî bir farz olarak uygulanan hac ibadeti ve onun icra edildiği kutsal topraklar akla gelmektedir. Hz. Hacer ve Hz. İsmail'in Mekke tecrübesi, Kâbe'nin inşası, kurban olayı ve şeytan ile mücadelesi Hz. İbrahim'in, onun soyundan geldiklerini ve bıraktığı dinî değerlerin temsilcisi olduğunu iddia eden Yahudi ve Hristiyanlardan ziyade İslam'a ve Müslümanlara yakın olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada elbette eksik ve hatalarımız olmuştur. Hz. İbrahim konusunda yeni araştırma yapacaklara katkı sağlayacağını ümit ettiğimiz bu kitap hazırlanırken Türkçe konusunda katkılarda bulunan Sayın Mustafa Yücel Bey'e, bilgi yönünden katkılarda bulunan Sayın Prof. Dr. Mustafa Baş Bey'e, Anıl Matbaacılık ve Yayıncılık çalışanlarına, sahibi Necip Eranıl Bey'e yardımını esirgemeyen bütün gönül dostlarıma şükranlarımı arz ederim. Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Ankara
Ekim-2022

Giriş

Hız. İbrahim, ilahi kaynaklı olduğu bilinen üç dinin mensupları Yahudilerin, Hristiyanların ve Müslümanların ortak atası olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla her üç dinin kaynakları arasında ona geniş yer verilmektedir. Özellikle bilinen ilahi kaynaklı kitaplar arasında öncelik sırası olması ve genelde kronolojik bilgiler içermesi bakımından Yahudi kutsal kitabı Tevrat'ta Hız. İbrahim'in hayatı ile ilgili detaylı bilgiler bulunmakta, hatta onun verdiği bilgiler diğer literatüre de referans teşkil etmektedir. Hız. İbrahim'in soyu, doğum yeri ve hayat mücadelesinin bazı safhaları, yaptığı seyahatler bu bilgilerden öğrenilebilmektedir. Pek çoğu İsrailiyyat adına İslam kaynaklarında geniş yer alan bu bilgiler, bazılarınca mutlak doğrular olarak nakledilmekte, İslam dini ve kültürel tarihine ciddi katkılar sağladığına inanılmakta veya eleştirilmektedir.

Tevrat'ın Tekvin bölümünde Hız. İbrahim ile ilgili bilgilerin anlatıldığı yerde, onun doğup büyüdüğu topraklarda birlikte yaşadığı kavimin inanç değerlerine, yıldızlara ve putlara tapınma konularına girilmemiştir. O dönemin zalim kralı Nemrud'un tanrılık iddiası üzerinde durulmamış, Hız. İbrahim'in onunla olan mücadelesinden hiç söz edilmemiş, ateşe atılarak cezalandırılma olayına değinilmemiştir. Orada, Hız. İbrahim'in yaptığı seyahatler hakkında bilgi verilirken bunların

gerekçelerine temas edilmemiş, sadece ilahi bir emir gereği bir yerden başka bir yere göç ettiğine işaret edilmiştir.

Tevrat'ta yer alan bilgilerin büyük çoğunluğu Hz. İbrahim'in Mısır seyahati ve sonrası Filistin ve kutsal topraklarda yaşadıklarına yoğunlaşmış, Sare ile Hacer arasındaki olaylarla zenginleştirilmiş, İshak'ın kurban edilmesi ile alakalı imtihan üzerinde durulmuş, Yahudi dini ve tarihi ile alakalı hususlarla tamamlanmıştır.¹

İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerle ilgili bilgi verilirken, muhatabın dinî ve ahlaki yönden bilgilenmesi, ibret alması amaçlanmaktadır. Bu arada, çeşitli vesilelerle geçmişten gelen yazılı kaynaklarda yer alan ve insanlar arasında dolaşan bilgilerin yanlış olanlarının doğrusu verilerek düzeltilmekte, eksik olan kısımları tamamlanmaktadır. Bunların büyük bir kısmı, peygamberlerin kıssaları şeklinde değerlendirilirken² Hz. Muhammed'in (sav) de önceden bilmediği gaybi haberler olarak nitelendirilmektedir.³

Hız. İbrahim, Kur'an-ı Kerim'de, çeşitli surelerde farklı vesilelerle kendisinden en çok söz edilen ülü'l-azim peygamberlerden biridir. Henüz ergenlik çağına gelmeden kendisine fikri olgunluk (rüşd) verilmiş olan Hız. İbrahim, vahye mazhar olmuş ve kendisine "suhuf" indirilmiştir. O, tek Tanrı inancını esas alan Hanif dininin tebliğcisi ve temsilcisi olarak kabul edilmiştir.⁴

Kur'an-ı Kerim'de Hız. İbrahim adında müstakil bir sure bulunmakta (14/İbrahim), adı 25 ayrı surede 69 yerde geçmek-

1 bk. Kutsal Kitap, İstanbul, 2009, Tekvin, 12-25. Bablar.

2 Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Heyet, Ankara, 1993; Âl-i İmran, 3/62: Nisa, 4/164; Araf, 7/7, 101, 176; Hud, 11/100, 120; Yusuf, 12/3, 111; Nahl, 16/118; Taha, 20/99; Kasas, 28/25; Gafir, 40/78.

3 bk. Âl-i İmran, 3/44; Hud, 11/49; Yusuf, 12/102.

4 Mustafa Asım Köksal, Peygamberler Tarihi, Ankara, 1990, s. 1/141; Kur'an Yolu, Heyet, Ankara, 2006, s. 1/206.

tedir.⁵ Bakara suresindeki konu bütünlüğünden hareket eden Said Havva, Hız. Âdem ve Hız. İbrahim sıralamasına dikkat çekmekte ve Hız. Âdem için "*Hani Rabb'in meleklerle; şüphesiz ki ben yeryüzünde bir halife yapacağım...*"⁶ ifadeleriyle onun halife olarak tayin edildiğine, "*Ben seni insanlara imam yapacağım...*"⁷ ibaresiyle de Hız. İbrahim'in imam olarak görevlendirildiğine işaret etmektedir.⁸

Çeşitli surelerde yer alan ayeti kerimelerde Hız. İbrahim'den söz edilirken münasebet düştükçe onun inanç tarihindeki yerine, öğretisine ana hatlarıyla temas edilmiş, tebliğ faaliyetleri, uyguladığı yöntemler, kişiliği, dinî, ahlakî, toplumsal ve ailevi yönleri tanıtılmış, hayatından öne çıkan bazı hususlar verilmiştir. Diğer peygamber kıssalarında olduğu gibi, Hız. İbrahim ile ilgili verilen bilgiler, Hız. Muhammed'in tebliğ faaliyetlerini yürütürken karşılaştığı güçlükleri azim ve kararlılıkla aşmasına ve yaşadığı acılara sabır göstermesine moral ve destek sağlamıştır.

İslam tarihinin yazılı kaynakları, bilgi eksiklerini gidermek amacıyla bazı konularda İsrailiyyattan beslenmekle birlikte, Hız. İbrahim'in bütün hayatına ışık tutacak nitelik taşımaktadır. Bu kaynaklar, tarihle alakalı hususlarda İsrailiyyattan yararlanmayı ihmal etmezken, Hız. İbrahim'in inanç ve tevhit mücadelesinde Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgileri esas almak yoluna gitmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hız. İbrahim bir bütün olarak ele alınmış, ehli tevhit temsilcisi Hanif olarak tanıtılmış, onun Yahudi tarihi ve inançları kadar, yaşadığı topraklarda kavmi ve devrin zalim kralı ile olan mücadelesine geniş yer verilmiştir. Hatta bu husus, onun temel inanç

5 Muhammed Fuad Abdulkaki, El- Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazî'l-Kur'an'il-Kerim, İstanbul, 1984, s. 1-2.

6 Bakara, 2/30.

7 Bakara, 2/124.

8 Said Havva, El-Esas Fi't-Tefsir, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1989, s. 1/291.

değerleri ve tevhit mücadelesi olarak Yahudilik ve Yahudi tarihinin de önüne geçmiştir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in tevhit mücadelesinden söz edilirken özellikle akli deliller kullanılarak, yıldızlara ve putlara tapınma, insanın ilah olamayacağı hususu, şirk⁹ ve ölümlerin diriltilmesi konuları özel olarak ele alınmıştır. Onun insanları hidayete yönlendiren bir peygamber olduğu, peygamberlerin özel sıfatlarından olan doğruluk ve korunmuşluk olgusunun onun şahsında bizzat teşekkül ettiği ve bu mücadelede sapkın, azgın ve zalimlerin kendisine zarar veremeyeceği, ateşe atıldığı zaman onlara gösterilmiştir.

Hz. İbrahim'in peygamberlik görevini yerine getirirken yaşadığı zorlukları aşmak amacıyla yaptığı seyahatler, onun hayatının ve tevhit mücadelesinin çok önemli bir kesitini oluşturmuştur. Tevrat'ta hiç yer verilmemesine ve bütün olaylar

9 **Şirk:** Sözlükte, ortak olmak, ortaklık, ortak koşmak anlamlarına gelmektedir. Terim olarak; Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O'na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanmaktır. Şirke inanan kimseye müşrik denmektedir. Çok tanrılı dinlerde ilahi varlığı temsil ettiğine inanılan obje ve figürlere tapmaktan ibaret olan putperestlik de şirk kavramı içinde yer almaktadır. İslam kaynaklarına göre putperestlik Hz. Nuh'tan önce başlayarak insanlık tarihinin tamamında ve coğrafyanın her yerinde devam etmiştir. Putperestlik, hemen hemen bütün peygamberlerin tevhit inancını tebliğ ederken mücadele ettiği batıl inanış ve uygulamalar olarak karışımıza çıkmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de şirk kavramı aynı kökten türeyen isim ve fillerle birçok ayeti kerimede geçmektedir. İslam tek Allah inancını tebliğ eden bir din olup, Kur'an-ı Kerim'de O'nun varlığı ve teklifi birçok ayeti kerimede ifade edilirken, herhangi bir varlığın O'nun ulûhiyetine ortak koşulmaması, sadece O'na kulluk edilmesi, ancak O'dan yardım istenmesi ve O'na sığınılması, şefaatin ancak Allah'tan beklenmesi ve O'nun izniyle gerçekleşeceğine inanılması emredilmektedir. Müşrikler/putperestler, Allah inancı bulunmasına rağmen kendilerini Allah'a yaklaştırdıkları veya onlara Allah katında şefaathçi olacağına inandıkları için putlara tapmakta, onlar bu batıl inançlarını savunmak için atalarının da aynı yolu izlediğini söyleyerek bu konuda masum ve haklı olduklarını iddia etmektedir.

İslam inancına göre şirk, Cenab-ı Allah'ın affetmediği en büyük günahıdır. (Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2010, s. 39/193-198.)

Filistin bölgesiyle sınırlı tutulmasına karşılık, İslami kaynaklarda Hz. İbrahim, eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'in Mekke hayatı üzerinde özellikle durulmuştur. Bu dönemde onların yaşadıkları sıkıntılar, acılar ve zorluklar hatırlatılmış, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban hadisesine, Kâbe'nin yapımına ve hac ibadetine özel yer verilmiştir.

Hz. İbrahim'in hayatı, doğumundan itibaren mücadelelerle geçmiştir. İnsanların yıldız, aya, güneşe ve onların temsilcisi durumunda bulunan putlara taptığı, şirkin en etkin ve acımasız hüküm sürdüğü bir coğrafyada tevhit mücadelesinin temsilcisi olmuştur. O, inanç değerleri konusunda önce babasıyla mücadele etmiş, sonra kavmiyle tartışmalar yapmış, daha sonra da kendisini tanrı ilan eden o zamanın kralına karşı tevhit inancını savunmuştur. Verdiği bu tevhit mücadelesinde canını ortaya koymuş, vatanından baba ocağından hicrete mecbur kalmış, inandığı değerler uğruna her türlü riski göze alarak diyar diyar dolaşmıştır.

Hz. İbrahim nefsiyle, babasıyla, içinde yaşadığı toplumla, eşleriyle, oğluyla denenmiş, bütün bu sınavlardan başarıyla geçmiş, Allah'ın dostu (Halilullah) sıfatını almıştır. O, ateşlere atılmış, yeri gelmiş uzun yıllar mahrumiyetin acılarını yaşadktan sonra Cenab-ı Allah'ın lütfettiği oğlunu kurban etmek üzere yere yatırmış, Rabb'inden rüyasında aldığı talimatı uygulama konusunda uyanıkken ahdine sadık kalmıştır.

Hz. İbrahim, Hz. Nuh'tan sonra gönderilen ikinci büyük peygamber olarak bilinmektedir. O, peygamberlerin babası, nebi ve resullerin şeyhi, mücahitlerin imamı, salihlerin, ibadet edenlerin ve şükredenlerin en önde gelenlerinden, faziletlerin ve güzelliklerin kendisinde toplandığı bir kimse olarak tanınmaktadır. O, Yüce Allah'ın kendisine rızık olarak verdiklerini yine O'nun kullarıyla paylaşan, konuksever birisi olarak "Ebu'd-Dayf/Misafir babası" unvanını alan, insanlık tarihinin övünç kaynağı bir peygamber olarak anılmaktadır.

Hız. İbrahim, bütün ilahi kitapların övdüğü, geçmiş ve gelecek nesillerin önemsedığı, Allah'ın seçtiğı ve yücelttiğı, yer ve gökyüzü sınırlarının kendisine gösterildiğı, doğru yola yönlendirilmiş bir peygamberdir.¹⁰

İslami kaynaklarda peygamberlerle ilgili yapılan değerlendirmelerde; Hz. Âdem isimlerle, Hz. Nuh bu isimleri anlamlandırmakla, Hz. İbrahim onların hepsini bir araya getirmekle, Hz. Musa kendisine inenlerle, Hz. İsa yorumlamakla, Hz. Muhammed ise bunların hepsini Hz. İbrahim'in dini üzere birleştirmekle özdeşleşmiştir.¹¹

Hız. İbrahim bütün milletlerin, din mensuplarının hatta müşriklerin saydığı, sevdiği, faziletini takdir ettiği bir peygamber olmuştur. Örneğın müşrik Araplar, onun soyundan geldiklerini belirtmiş, onun Harem'inde yaşamaktan, onun yaptığı Kâbe'ye hizmet etmekten şeref duymuştur. Ehl-i kitaptan Yahudiler ve Hristiyanlar, onun soyundan gelmekle övünmüştür. Hatta bu din mensupları daha da ileri giderek onun Yahudi, Hristiyan ve müşrik olduğunu zannetmiştir.¹²

Hız. Muhammed, İslam'ı tebliğ etmek üzere peygamberlikle görevlendirildiğinde Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de müşriklerin, Yahudilerin ve Hristiyanların onu tanımlarını/kabullenmelerini ve getirdiğı dine iman etmelerini kolaylaştırmak için, Hz. İbrahim ile onlar arasındaki nesep bağına ve şeriat bütünlüğüne dikkat çekmiş ve sıklıkla ondan bahsetmiştir. Hac ibadeti, İslam'ın beş temel esasından birisidir. Yüce Allah Kâbe ile Hz. İbrahim arasındaki ilişkiyi vurgulamış onun da haccettiğini belirterek Yahudi ve Hristiyanların da Hz. Muhammed'in getirdiğı dine tabi olmalarını istemiştir. Benzer şekilde kiblenin Kudüs'ten Kâbe'ye döndürülmesi

10 Ahmet eş-Şihava, Kısasu'l-Enbiye, Mısır, 1976, s. 2/101.

11 Muhammed b. Abdulkerim Ebi Bekr Ahmed eş-Şehristani, El-Milel ve'n-Nihal, Beyrut, 1986, s. 1/39.

12 Muhammed Ebu'n-Nur el Hadidi, İsmetü'l-Enbiya, Mısır, 1979, s. 148.

olayı Yahudi ve Hristiyanları çok rahatsız etmiş, hatta Müslümanlara karşı üstünlük iddialarının tükenmesine sebep olmuştur. Yüce Allah Kâbe'nin sadece Müslümanların değil bütün insanların kiblesi olduğunu, Yahudi ve Hristiyanların da kırgınlıklarını ve kızgınlıklarını gidermek ve bu durumu kabullenmeleri gerektiğini hatırlatmak amacıyla buranın Hz. İbrahim'in de kiblesi olduğunu bildirmiştir. Müfessirlerden bazıları, Hz. İbrahim'in başarıyla tamamlanan imtihanının vücut temizliğiyle ilişkilendirilmesini, bunun onunla akrabalık ve dinî müştereklik iddiasında bulunan müşriklere bir mesaj niteliğı taşıdığını ileri sürmüştür. Bütün bunlar, Hz. İbrahim'in faziletini kabullenen Yahudi, Hristiyan ve müşrikleri samimiyet testine tabi tutmuş, dinî ve ahlakî konularda Hz. İbrahim'e benzediklerini iddia edenlerin, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve getirdiğı İslam dinine de iman etmeleri gerektiğı şeklinde Kur'an-ı Kerim'de ifade buyrulmuştur.¹³

a- İbrahim Kelimesi

Arap dilcileri "*İbrahim*" kelimesinin Arapça olmadığını kabul ederler. Zebîdî, Mâverdi ve Ebu'l-Beka gibi bazıları kelimenin kökeninin Süryanice "*eb-rahim*" (merhametli baba/cumhurun babası) anlamına geldiğini söylerken, büyük çoğunluk İbranice "*Abraham*"dan geldiğini belirtirler.¹⁴ Hamdi Yazır da bu kelimenin aslının Süryanice olduğu ve Arapça "*eb-rahim*" ile benzeştiğı kanısındadır.¹⁵ Kur'an-ı Kerim ve hadis kaynaklarında anlamından söz edilmeyen İbrahim'in Tevrat'ta adı Avram iken birçok milletin babası anlamında İbrahim'e

13 Fahrüddin er-Razi, Tefsir'i Kebir, Mefatihü'l-Gayb, çev. Heyet, Ankara, 1988, s. 3/409-410.

14 Şaban Kuzgun, İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik, İstanbul, 2015, s. 36; Ömer Faruk Harman "*İbrahim*", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, s. 21/269.

15 Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1971; s. 1/491.

çevrildiğinden söz edilmektedir.¹⁶ Kelime anlamından dolayı İbrahim ve eşi, küçükken ölen Müslüman çocuklarının ahiretteki kefilisi olarak görülmektedir. Buhari'nin rivayet ettiği rüya hadisinde: "*Nebi, (as) İbrahim'i cennette etrafında çocuklarla birlikte görmüştür.*" denilmiştir.¹⁷

b- Hz. İbrahim'in Soyu

Hız. İbrahim'in soyu hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin hepsi Hız. Nuh'un oğlu Sam'da birleşmektedir. Babasının asıl adının Tarih/Tarah/Tareh/Terah olduğu, Nemrut tarafından putların bakıcısı ve idarecisi olarak puthanede görevlendirildiği söylenmektedir.¹⁸ İster alem isterse sıfat olsun Kur'an-ı Kerim'de Hız. İbrahim'in babasının adı Âzer olarak belirtilmekte ve bu isim büyük ölçüde Müslüman bilim insanları tarafından genel kabul görmektedir.¹⁹ İbn Kesir, Taberi'nin Hız. İbrahim'in babasının Âzer olduğu yönündeki görüşünü benimsemektedir.²⁰ Burada yapılan izahta; her ne kadar yazılı kaynaklarda yaygın bir kullanımı bulunsa da Tareh adının zayıf bir görüş olduğu, kişilerin birbirini taklit etmesi sonucu bu kanaatin yaygınlaştığı belirtilmektedir.²¹

Tevrat'ta verilen soy ağacından hareketle Hız. İbrahim'in babasının gerçek adının Tarih b. Nahur olduğunu söyleyen

16 Tekvin, 17/6.

17 Ebussuud b. Muhammed el-İmadi, İrşadü'l-Akli's-Selim İla Mezaya'l- Kitabı'l-Kerim, Ebussuud Tefsiri, Ankara, 2021, s. 1/352.

18 Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed, Sahihi Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi, çev. Kamil Miras, İstanbul, 2018, 7/85; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/141.

19 Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Ebü'l-Fida, İmadüddin İsmail b. Şihabiddin Ömer İbn Kesir, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1983, s. 6/2707-2720; Havva, s. 6/437-441; Abdulvehhab en-Neccar, Kısasu'l-Enbiya, Beyrut, 1986, s. 106-109.

20 İbn Kesir, Tefsir, 6/2708.

21 İbn Kesir, Tefsir, s. 6/2714-2715.

Wensinck, Kur'an-ı Kerim'de belirtilen Âzer adının uşağının adı olan "*Elezar*"dan alınma olduğunu iddia etmiştir.²² Hız. İbrahim'in babasının asıl adının Tevrat'ta geçtiği gibi Tarah olduğu ve kendisinin putlarla olan yakın ilişkisi ve onlara tapmasından dolayı putlardan birinin adı olan Âzer'in ona lakap olarak verildiği, bu kelimenin yaşlı, günahkâr ve eğri gibi anlamlara geldiği söylenmiştir.²³

Tevrat'ta Hız. İbrahim'in soy ağacı verildikten sonra onun babası ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Nahor yirmi dokuz yaşında iken oğlu Terah doğdu.²⁴ "*Yetmiş yaşından sonra Terah'ın Avram, Nahor ve Haran*"²⁵ adlı oğulları oldu."²⁶ "*Terah soyunun öyküsü: Terah, Avram, Nahor ve Haran'ın babasıydı. Haran'ın Lut*"²⁷ adlı bir oğlu oldu. Haran, babası Terah henüz

22 Arent Jan Wensinck, "*İbrahim*", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, s. 5. Cilt, II. Kısım/878.

23 Ebussuud, s. 3/313.

24 Tekvin, 11/24.

25 Haran/Harran kavramları muhtemelen aynı isim olmalarına karşılık bazı kaynaklarda Haran veya Harran aynı yer ve kişi ismi olarak kullanılmaktadır.

26 Tekvin/11/26.

27 **Hız. Lut:** Tevrat'a göre, güney Babil'deki Ur şehrinin yerlilerinden ve Hız. İbrahim'in kardeşi Harran'ın oğludur. Amcası İbrahim ile birlikte Irak'tan ayrılıp önce Şam tarafına hicret etmiş sonra da Filistin'e inmiştir. Hız. Lut daha sonra Şam'ın kasabalarından olan Ürdün'e yerleşmiştir. Cenab-ı Allah onu, Ölüdeniz (Lut Gölü) kıyısındaki Sodom/Sedom ve Gomora'ya peygamber olarak göndermiştir. Bu sebeple "*Lut kavmi*" tabiri, Hız. Lut'un mensup olduğu kavmi değil onun aralarında yaşamaya karar verdiği ve peygamber olarak görevlendirildiği Sodom sakinlerini ifade etmektedir.

Hız. Lut'un aralarında ikamet ettiği Sodom halkı, inkârcı oldukları gibi ahlaksızlık ve sapık ilişkiler içinde bulunuyorlardı. Onlar bu cinsî sapıklıklarını bazı hayvanlara bile rahmet okutturacak şekilde aleni ve topluca yapmaya başlamışlardı. İşte Hız. Lut, bu kavmi ıslah etmekle görevlendirilmişti. Ancak yöre halkı onun nasihatlerini dinlememiş ve sapık ilişkilerine devam etmiştir. Yüce Allah onları helak etmek üzere insan şekline girmiş elçilerini göndermiştir. Bu elçiler önce Hız. İbrahim'in yanına gelmiş ve Hız. Lut kavmini helak etmek üzere görevlendirildiklerini ona haber vermiştir. Elçiler Hız. İbrahim'den ayrılarak Sodom'a gelmiş ve Hız. Lut'a misafir olmuştur. Onların geldiğini öğrenen halk Hız. Lut'un evine doğru gelerek ahlaksız isteklerini iletmiştir. Gelen misafirlerin melek olduğunu henüz

sağken doğduğu ülkede Kildanilerin Ur kentinde öldü. Avram'la Nahor evlendiler. Avram'ın karısının adı Saray, Nahor'un kınin adı Milka'ydı. Milka Yista'nın babası Haran'ın kızıydı. Saray kısırdı, çocuğu olmuyordu. Terah oğlu Avram'ı, Haran'ın oğlu olan torunu Lut'u ve Avram'ın karısı olan gelini Saray'ı yanına aldı. Kenan ülkesine gitmek üzere Kildanilerin Ur kentinden ayrıldılar. Harran'a gidip oraya yerleştiler. Terah 205 yıl yaşadıktan sonra Harran'da öldü.”²⁸ Bu öyküde onun inanç durumu ve putlarla olan ilişkisinden ve devrin kralı ile alakasından söz edilmemektedir.

bilmeyen Hz. Lut onları Sodumluların kötülüklerinden korumaya çalışmıştır. Hatta o, kavminin sapık ilişkilerine engel olmak için, onların yapmak istedikleri ahlaksızlığın insani, ahlaki ve fitri olmadığını belirtmiş, onları akliselime davet etmiştir. Daha da ileri giderek Allah'ın meşru ve helal yollardan insanlar için yarattığı kızlarını onlara teklif etmiştir: *“Alacaksınız işte bunlar benim kızlarım.”* (Hud, 11/78; Hicr, 15/71.) diyerek onların yapmak istedikleri şeyin çok kötü olduğunu ve başlarına büyük felaketlerin gelmesine sebep olacağını belirterek kendisine erkek misafir olarak gelen melekleri korumaya çalışmıştır. Hz. Lut, erkeklerle ilişkiye girmek, yol kesmek gibi daha önce hiç kimsenin yapmadığı ahlaksızlığı ve hayasızlığı yapmak istediklerini belirterek kavmini uyarmak istemiştir. Fakat onlar *“Doğru sözlü isen bize Allah'ın azabını getir.”* diyerek meydan okumuştur. Bunun üzerine Hz. Lut; *“Rabb'im! Bozgunculara karşı bana yardım et.”* diyerek Allah'a yalvarmıştır. (Ankebut, 29/28-30.) Bunun üzerine elçiler, bu ahlaksızlıkları sebebiyle kavmini helak etmek üzere Yüce Allah tarafından görevlendirilmiş melek olduğunu açıklamıştır. Bir mucize olarak ahlaksızların gözleri hemen kör edilmiş ve melekler, başka inanani olmadığı için, kavminin içine karışan, onların sapıklığını ve suçlarını benimseyen karısı (Kutub, 11/354.) dışındaki (Ankebut, 29/32.) ailesini alarak Hz. Lut'un o bölgeden uzaklaşmasını istemiştir. *“Gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkar, sen de arkalarından yürü. Sizden hiç kimse, sakın dönüp de ardına bakmasın, istenen yere gidin.”* (Hicr, 15/65.) ayeti kerimesinde belirtildiği üzere Hz. Lut, ailesi geriye bakmasın veya geri kaçmasın diye onların arkasından yürümüştür. Hz. Lut, oradan ayrıldıktan sonra sabah güneş doğarken korkunç bir gürültüyle birlikte gelen şiddetli bir depremle veya volkanik olaylarda görülen lavlara benzer yağın taşlarla şehir yerle bir edilmiş ve Lut kavmi bütünüyle helak olmuştur. Rivayete göre Sodom ve Gomore kavimlerinin toprağa gömüldüğü yer günümüzde Lut Gölü olarak bilinen hâle dönüşmüştür. (Ebusuud, s. 3/497; Seyyid Kutub, Fizılali'l-Kur'an, çev. Heyet, İstanbul, 1979, s. 9/133-139; Kur'an Yolu, s. 3/186-189.)

28 Tekvin, 11/27-32.

Tevrat'ta Hz. İbrahim'in soy ağacı verildikten sonra doğum yerinin Keldanilerin Ur şehri olduğu ve birinci derece akrabalarının adı verilmektedir. Benzeri bilgiler İslam kaynaklarında da nakledilmektedir. Terah'ın İbrahim, Nahur ve Harran adında üç çocuğu olmuş olup, İbrahim bunların ortancasıdır. Hz. Lut'un babası olan Harran, babasının sağlığında doğduğu Keldani topraklarında/Babil'de ölmüştür.²⁹

Maturîdî, Hz. İbrahim'in babasının kavminin ileri gelenlerinden olduğunu, kelimenin okunuş farklılıklarını dikkate alarak Âzer'in onun babası değil bir put adı olabileceğini hatırlatmıştır. O, Hz. İbrahim'in babasına putlara tapmanın ne kadar büyük günah olduğunu göstermek için Cenab-ı Hakk'ın sanki *“Şu Âzer putlarını tanrı mı ediniyorsun?”* demek istediğini söyleyerek bu düşüncesini delillendirmek istemiştir³⁰

Vani Mehmed Efendi; *“Kur'an-ı Kerim'de sözü edilen İbrahim, peygamberlerin ve resullerin, aynı zamanda peygamberlerin sonuncusu Efendimizin atası olan İbrahim Halilullah yani Âzer oğlu İbrahim'dir. Kur'an'da geçen isimle tarih kitaplarında geçen isim arasında bir örtüşmezlik olması normaldir. Çünkü tarih kitaplarındaki isimlerin çoğu tahrifatçı Ehl-i Kitaptan alınmıştır.”* demektedir. Âzer kelimesinin Acemce bir kökten geldiğini ve En'am suresinin 6/74. ayetine göre de Hz. İbrahim'in babasının adı olduğunu söylemekte, fakat onun putlara tapması sebebiyle Hz. İbrahim'in babası olamayacağını söyleyenlerin de bulunduğu dikkati çekmektedir.³¹

Vani'nin de büyük ölçüde yararlandığı Fahrüddin er-Razi, tefsirinde, Hz. İbrahim'in babasının adıyla çok yakından ilgilen-

29 İbn. Kesir, Kısasu'l-Enbiya, Kahire, 1985, s. 1/117.

30 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Maturîdî, Te'vilatü'l-Kur'an Ter-cümesi, çev. S. Kemal Sandıkçı, İstanbul, 2018, s.5/126.

31 Vani Mehmed Efendi, Araisü'l-Kur'an (Kur'an'ın Gelinleri), çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 2020, s. 103.

miş o bu konuda yapılan pek çok yorumu nakletmiş ve sonuç olarak şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Bil ki, Hz. İbrahim’in babasının ismi Âzer olmadığı hususunda çok açık bir delil bulunmuş olsaydı, o zaman bu gibi değerlendirmelere girmek gerekirdi. Hâlbuki böyle bir delil yoktur. O halde, hangi ihtiyaç bizi böyle bir yoruma götürmüştür. Ayetin zahirinin delalet ettiği mananın doğruluğuna dair en kuvvetli delil, Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin, Hz. Peygamber’i yalanlama ve ona karşı öfkelerini ortaya koymada son derece hırslı olmalarıdır. Binaenaleyh eğer ayetin bildirdiği bu nesep (babalık) yalan olsaydı, örfen Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin Hz. Peygamberi yalanlama hususunda susup kalmaları imkânsız olurdu. Onlar, onu bu hususta yalanlamadıklarına göre, bu nesepin doğru olduğunu anlarız.”³²

Kur’an-ı Kerim’de belirtildiğine göre, Âzer oğlu Hz. İbrahim’in bütün uyarılarına karşılık putperestlikten vazgeçmemiştir. Hatta Hz. İbrahim’in, babasının affedilmesi için yaptığı dua da kabul edilmemiştir.³³ Âzer’in puta tapan birisi olarak Hz. İbrahim gibi bir peygamberin babası ve Peygamberimiz Hz. Muhammed’in dedesi olamayacağı veya Hz. İbrahim gibi halim selim bir peygamberin, babası için ağır ithamlarda bulunamayacağı gerekçesiyle onun Hz. İbrahim’in babası olamayacağını iddia edenler olmuştur.³⁴

“Peygamberler kâfirlerin soyundan gelmez” fikrinden hareket ederek, Hz. İbrahim’in babasının Müslüman birisi olabileceği, putlara tapan Âzer’in ise onun amcası olduğu yönünde iddiaları ileri sürenlere karşı başka ayeti kerimelerle cevap verenlere de rastlanmaktadır. *“Göklerde ve yerde bulunanlar da, onların gölgeleri de, sabah akşam ister istemez sadece Allah’a*

32 Razi, Tefsir, s. 9/509. Bu konuda geniş bilgi için bk. Razi, Tefsir s. 9/508-513.

33 Bk. Tevbe, 9/114; Meryem 19/41-49.

34 Vani, s. 1/103-105.

secde ederler;”³⁵ “Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahman’a gelecektir”³⁶ ayetlerini esas alanlar, kâfirlerin de Allah’ın kulu olma ortak paydasından hareket ederek, putlara taptığı için Âzer’in Hz. İbrahim’in babası olmadığı fikrini iddia edenlerin bu düşüncelerinin Kur’an-ı Kerim’e aykırı olduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca Hz. İbrahim’in babası ile ilgili Kur’an-ı Kerim’de geçen üzüntü içeren, onun için dua ve af dileyen sözleri, bir oğlun babası ile ilgili ifadelerine uygun düşmektedir. Dolayısıyla bu durumda, aklın da onayladığı şekilde Âzer, Hz. İbrahim’in amcası değil gerçek anlamda babasıdır. Hz. Âdem’i topraktan yaratan, Hz. İsa’yı babasız olarak dünyaya getiren, taşın içinden suyu çıkartan, dünyayı yoktan var eden Allah’ın Hz. İbrahim’i de kâfir bir aileden bir peygamber yapması O’nun kudreti dâhilindedir.³⁷ Bütün bunların yanında Tevrat ve İncillerde Hz. İbrahim’in babasının adının Âzer olduğundan söz edilmemektedir. Tevrat’ta ise onun adının Terah olduğu açıklanırken ne işle meşgul olduğu konusu üzerinde durulmamaktadır.³⁸

c- Hz. İbrahim’in Doğduğu Yer ve Zaman

Hz. Nuh, yeni gelecek nesillerin batıl inançlardan etkilenmemesi için yaşadığı çağdaki günahkârların tamamının yok olmasını istemiş ve çok sınırlı sayıda inananlar Hz. Nuh ile birlikte gemiye alınarak kurtulmuş, geride kalan bütün insanlar Tufan’da helak olmuştur. Nasıl ki Hz. Âdem gibi bir peygamber soyundan gelmelerine rağmen başta kendi oğlu Kabil olmak üzere zamanla insanlar nefislerine, şeytana uyarak yoldan çıkmış ve Allah’a isyan eder hâle gelmişse, Hz. Nuh ile birlikte Tufan’dan kurtulanların nesli de benzer şekilde batı-

35 Ra’d, 13/15.

36 Meryem, 19/93.

37 Şihava, 2/102-106.

38 Tevrat, 11/26-32.

la yönelmiş ve Allah'a şirk koşmaya başlamıştır. Hz. İbrahim doğmadan önce Nuh Tufanı'nın etkileri ve Tevhit inancı neredeyse unutulmaya yüz tutmuştur. İnsanlar, Allah'a ibadet yerine insanlara kulluk eder hâle gelmiş, gök cisimlerine ve onların yeryüzündeki temsilcisi putlara tapınmaya başlamış, insanlar maddeye yönelmiş, para, mal gibi dünyalıklar her kutsalın yerini almış, lüks ve israf hayatın vazgeçilmezi hâline gelmiştir.

MEB İslam Ansiklopedisi "*İbrahim*" maddesinde Hz. İbrahim'in doğum tarihi ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "*Tufan'dan sonra 1263'de veya dünyanın yaratılışından sonra 3337'de doğan İbrahim, mezkûr vesaikin mukayesesinden anlaşıldığına göre Nuh'tan veya dünya yaratıldıktan 1918 sene sonra doğmuştur.*"³⁹ Kendi içinde bile çelişkilerle dolu Hz. İbrahim'in doğumuyla ilgili verilen bu tarihlere her zaman kuşkuyla yaklaşmak gerekmektedir. Zira bunların hepsi Tevrat kaynaklı tarihlendirmeler olup son zamanlarda yapılan arkeolojik çalışmalarda öne çıkan verilerle bağdaşmamaktadır.

Said Havva, arkeolojik çalışmaların Hz. İbrahim'in yaşadığı döneme ait açık ve net bilgiler veremediğini, İslami naslının da bu konuda bir şey söylemediğini belirtmektedir. Bu ve buna benzer başka konularda kitap ehlinde gelen bilgilere de güvenme imkânının olmadığını ileri sürmektedir. Çeşitli bilim insanlarınca yapılan çalışmaların ve bu konuda verilen tarihlerin, nakledilen rivayetlerin Hz. İbrahim'in yaşadığı zamanı tam olarak bilmemize imkân sağlamadığını, bu sebeple onun tartıştığı hükümdarın kimliğini tespit etmekte katkı sağlamadığını iddia etmektedir.⁴⁰ Böylece o, Hz. İbrahim'in doğum tarihi ile ilgili tarihlendirmeleri güvenilir bulmamaktadır.

Kesin tarih vermekten kaçınan Şaban Kuzgun, yukarıda Wensinck tarafından verilen bilgilerle uyumlu olarak, Hz. İbra-

39 Wensinck, İbrahim, s. 5-II/ 878.

40 Havva, s. 2/148-149.

him'in yaşadığı dönemin yaklaşık MÖ XX. yüzyıllarda olduğunu ve bu zamanda onun yaşadığı coğrafyada yani Ur şehrinde Keldanilerin değil Elamlıların bulunduğunu belirtmektedir.⁴¹

Ur şehri bazı çevrelerce Urfa ile karıştırılmaktadır.⁴² Tarihi kaynakların ortak değerlendirmesine göre Ur şehri eski Babil ülkesinin güneyinde yer almaktadır. Dicle ve Fırat Nehirleri arasında bulunan bu şehir, zamanla Dicle Nehri'nin yatak değiştirmesi sonucu iki ırmağın dışında kalmakla birlikte Basra Körfezi'ne yakın bir yerde bulunmaktadır.⁴³

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. İbrahim'in başından geçen olaylar ve tevhit mücadelesiyle alakalı detaylı denebilecek bilgiler verilmesine karşılık, onun doğumu, doğum yeri, en önemli düşmanı olarak tarihî rivayetlerde adı sıklıkla kullanılan Nemrud'un ismi ve yaşadığı tarih hakkında söz edilmemektedir.

İslam kaynaklarının pek çoğunun kendisinden yararlandığı Taberi, Hz. İbrahim'in soy ağacı olarak Tevrat'ta verilen isimleri tekrarlamaktadır. O, Hz. İbrahim'in doğum yeri hakkında ittifak olmadığını, bu konuda çeşitli yerlerden söz edildiğini, ancak bütün bilim insanlarının onun Nemrud zamanında doğduğu hususunda birleştiklerini belirtmektedir.⁴⁴ Abdulhalim Mahmud, Hz. İbrahim'in zalim bir hükümdar olarak bilinen Nemrud zamanında Babil bölgesinde dünyaya geldiğini belirterek bu görüşü paylaşmaktadır.⁴⁵ Ancak Hz. İbrahim'in doğumuyla ilgili tarihlendirmelere güvenilemeyeceği ve bu

41 Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 38.

42 Bütün kaynaklar, Hz. İbrahim Ur şehrinde doğduğu konusunda hemfikirler. Ancak Ur şehrinin adı ve yeri konusunda kaynaklarda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ur şehrinin Urfa olduğu, tahminen 5000 sene önce kurulduğu ve Nemrud'un da orada yaşayan zalim bir kral olduğu iddia edilmektedir. (Rıza Nergis, Hz. İbrahim ve Nemrud, Ankara, Tarihsiz, s. 9.)

43 Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 45.

44 Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et- Taberi, Tarihu't-Taberi, Kahire, Tarihsiz, s. 1/233.

45 Abdulhalim Mahmud, Maa'l-Enbiyai ve'r-Rusul, Kahire, Tarihsiz, s. 116.

dönemde kimin kral olduğunun dahi kesin olmadığı üzerinde durulmaktadır. Hatta buna paralel olarak da Hz. İbrahim ile tartışan kralın Hammurabi olabileceği de iddia edilmektedir⁴⁶

Ebussud Efendi, sihir konusunu işlerken, Keldanilerden söz etmekte ve onların eski zaman toplumlarından olduğunu söylemektedir. O, Keldanilerin, âlemdeki düzeni sağladığına, hayır ve şerrin, mutluluk ve üzüntünün kaynağı olduğuna, gökyüzü ve yeryüzü güçlerinin bir araya gelmesiyle olağanüstü olayların gerçekleşmesine vesile teşkil ettiğine inandıkları için yıldızlara ibadet ettiklerini belirterek, onların bu söylemlerini yok etmek için Cenab-ı Allah'ın Hz. İbrahim'i gönderdiğini belirtmektedir.⁴⁷

İbn Sa'd, Hz. İbrahim'in babasının adını zikretmeksizin ehli Harran olduğunu, Nemrud zamanında putlarla ilgilendiğini söylemekte ve annesinin adının Nuna olduğunu haber vermektedir. Ona göre Hz. İbrahim Hürmüzc'de doğmuş sonra Babil'deki Kusa'ya göç etmiştir.⁴⁸

Rivayete göre; Terah/Âzer Harran⁴⁹ halkından idi. Harran'da kıtlık olunca evini ve ailesini iddiaya göre Nemrud'un⁵⁰ kendisinin kurduğu ve kulesini yaptığı Babil⁵¹ şehri yakınlarındaki Kusa'ya taşımıştır.⁵² Tarih kitaplarındaki rivayetler de Hz. İbrahim'in Irak coğrafyasındaki Kusa denilen bir köyde/

46 Havva, s. 2/148.

47 Ebussuud, s. 1/316.

48 İbn Sa'd, Tabakatü'l-Kübra, Beyrut, Tarihsiz, s. 1/46.

49 Harran, Âzer'in oğlu Hz. İbrahim'in kardeşi ve Hz. Lut'un babası Haran tarafından kurulduğu için bu ismi almıştır. (Taberi, s. 1/313.)

50 Taberi Tarih'inde, yeryüzü kralları olarak isimlendirdiği, dünyaya hükmeden kralların Nemrud, Süleyman b. Davut, Zülkarneyn ve Buhturnasır isminde dört kişi olduğunu ve Nemrud'un da zamanında doğusuyla ve batısıyla bütün yeryüzünün kralı olduğunu belirtmektedir. (Taberi, s. 1/234.)

51 Kur'an Yolu, s. 1/409.

52 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/142.

yerleşim merkezinde doğduğunu, atalarının marangoz olduğunu, put yaparak ve tapınmak isteyenlere onları satarak geçindiklerini, babasının benzer işlerle uğraştığını, sonradan Nemrud'un yanında etkili bir görevde bulunduğunu haber vermektedir.⁵³

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. İbrahim'in babasının puta tapan Âzer adında birisi olduğu bildirilmektedir.⁵⁴ Buna karşılık onun annesinden hiç söz edilmemektedir. Hâlbuki İslam kaynaklarında onun annesinin adının Ūşa/Nuna/Ebyuna olduğu belirtilmekte, babası dâhil olmak üzere Hz. Nuh'a kadar bütün soy kütüğü verilmektedir.⁵⁵ İbn Kesir, onun annesinin adıyla ilgili naklettiği rivayetlerden "*Umlıye*", "*Buna*" isimlerini kaydetmekte ve soyunun Sam b. Nuh'a ulaştığını haber vermektedir. Ayrıca Tarah'ın/Âzer'in, İbrahim ve karısı Sare, kardeşi Harran'ın oğlu Lut ile birlikte Kenaneli'ne gitmek üzere Keldanilerin yurdundan ayrıldığı, buradan Harran'a yerleştiği ve 250 yaşında orada öldüğü belirtilmektedir. Bu bilgiler onun Harran'da değil Babil'de doğduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁶

53 Taberi, s. 1/233; İbn Kesir, Kısas, s. 1/117; Şihava, s. 2/106; İbn Kesir, Kısas, s. 1/117; Şihava, s. 2/106; Neccar, s. 118.

54 bk. En'am, 6/74. Ayeti kerimeden Hz. İbrahim'in babasının adının Âzer olduğu anlaşılmaktadır. Tarih kitaplarında ise onun adının Tarah olduğundan söz edilmektedir. Muhtemelen Hz. Yakub ve İsrail örneğinde olduğu gibi birincisinin isim, ikincisinin lakap olması mümkündür. "*Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor)*". (Şuara, 26/219) ayetini açıklarken İbn Abbas: "*Allah senin bir peygamberin sulbundan diğer peygamberin sulbuna intikal ede ede nihayet nasıl bir nebi olarak çıktığını göründü.*" şeklinde tefsir etmiştir. (Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV, s. 375.) Bu durumda Hz. Peygamber'in soyunda kâfirin olmaması gerekir. Âzer ise kâfirdir denilmektedir. Ayrıca Arapçada "*eb*" kelimesinin baba ile birlikte amca anlamına geldiği, bazı kaynaklarda ise Hz. İbrahim'in babasının Tarah, amcasının Âzer olduğu rivayet edilmektedir. Bütün bunların yanında Hz. İbrahim'in kendi kişilik ve inanç değerlerinin kâfir bile olsa babasına saygısızlık etmeyecek bir düzeyde olduğu belirtilerek, onun adına babası ile ilgili anlatılan sert ifadelerden, Âzer'in babası olmadığını iddia edenler de bulunmaktadır. (Yazır, 3/164.)

55 Köksal, Peygamberler Tarihi, 1/142; Harman, İbrahim, s. 21/269.

56 İbn Kesir, Kısas, s. 117.

İbn Kesir, Kısasü'l-Enbiya isimli eserinde bu bilgileri verirken Tefsir'inde İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete dayanarak: *"Hani İbrahim babası Âzer'e demişti ki..."* ayetindeki Âzer ile putun kastedildiğini; *"İbrahim'in babasının isminin Tareh, annesinin isminin Mesani, hanımının isminin Sare olduğunu..."* belirtmiştir. İbn Kesir, Mücahid ve Süddi'nin, Âzer kelimesinin putlardan birisinin adı olduğunu söylediğine işaret ettikten sonra o, "Bu puta hizmeti yüzünden ona Âzer ismi galip gelmiş gibidir." şeklinde bir yorumda bulunmaktadır.⁵⁷ Neşet Çağatay ise İbrahim Peygamber'in babası Âzer (veya Tareh) diyerek İbn Kesir ile aynı görüşü paylaşırken anasının adının Uşa olduğunu nakletmektedir.⁵⁸

Hız. İbrahim'in hayat ve peygamberlik mücadelesi esnasında yaşadığı seyahatlerle ilgili olarak Hristiyan kaynaklarında şöyle bir özet bilgi sunulmaktadır. Hız. İbrahim Irak'ın güneyinde Fırat ve Dicle Nehirlerinin birleştiği yere yakın Ur şehrinde doğmuş, sonra daha kuzeye doğru giderek önce Babil'e arkasından da Harran'a gitmiştir. Daha sonra oradan tekrar güneye yönelerek Şam/Filistin/Ürdün bölgesine, oradan da Mısır'a gitmiştir. Mısır dönüşü sonrasında da Tanrı'nın kendisine verdiği kutsal Filistin topraklarına yerleşmiş ve başka yere ayrılmamıştır.⁵⁹ Burada verilen bilgide onun Mekke'ye yaptığı seyahatlerden söz edilmemekte, bu yolculuklar yok sayılmaktadır.

Eldeki mevcut kaynaklarda Hız. İbrahim'in baba ve annesinin isimleri ile ilgili ortak bir kanaatin oluşmadığı dikkat çekmektedir. İslami kaynaklar üzerindeki İsrailiyyat etkisiyle babasının isminin Terah/Tarah olduğu yönündeki yaygın bir görüş ileri sürülmekle birlikte bizi bu görüşü kabule zorlayacak kesin bir bilgi ve delil bulunmamaktadır. Oysa Kur'an-ı

57 İbn Kesir, Tefsir, s. 6/2707.

58 Neşet Çağatay, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara, 1982, s. 5.

59 Dairetü'l-Mearifi'l-Kitabiyye, Kahire, 1988, s. 1/21.

Kerim'de onun babasının adı herhangi bir farklı yoruma ihtiyaç hissettirmeyecek kadar açık bir şekilde Âzer olarak belirtilmektedir. Bu sebeple onun doğru olduğunu kabul etmek ve kendi aralarında tartışmalı konulardan uzak durmak yararlı olacaktır. Hız. İbrahim'in annesinin ve doğum yerinin adı konusunda Kur'an-ı Kerim'de bir açıklamada bulunulmadığına göre tarihe mal olmuş bir konuda ihsası reyde bulunmak, zaten meçhul olana katkı yapmaktan başka bir fayda sağlamayacaktır.

NEMRUD

Hız. İbrahim, putperest bir toplum içerisinde,⁶⁰ Irak/Babil coğrafyasında kendisini Tanrı olarak ilan eden, çok güçlü ve fizik olarak çok iri yapıli bir devlet başkanı olan Nemrud b. Ken'an zamanında dünyaya gelmiştir. Rivayete göre babası Kenan da kendisinden önce devlet başkanı iken Nemrud onunla savaşmış ve onu devirerek yerine kral olmuştur.⁶¹ Hz. Nuh'un oğullarından Ham'ın soyundan geldiğı tahmin edilen Nemrud'un yaşadığı zamanda dünya lideri olduğı iddia edilmiştir.⁶² Taberi, bazılarının onun Dahhak olduğunu söylediğini belirtmiş ve Süleyman b. Davud, Zülkarneyn, Buhtunnasır gibi dünyaya hükmeden hükümdarlar arasında saymıştır.⁶³

Tarihte güç ve otorite sahibi kralların, devlet başkanlarının sahip oldukları imkânlarla güvenerek bazı davranış bozuklukları sergiledikleri, devleti kendi mülkü gibi kabullendikleri, bütünüyle tebaayı kendi kulları, köleleri/hizmetçileri gibi gördükleri, bu çerçevede halka zulmettikleri hatta kendilerini tanrı gibi zannettikleri görülmüştür. Bu türden davranış bozuklukları sergileyen ve kendini Tanrı yerine koyan insanlardan biri de Nemrud'tur. Firavunlardan önce yaşadığı tahmin edilen Nemrud zamanında, kralların kendilerini Tanrı gibi görmeleri bir inanış şekli olarak bulunmalı ki, onun uygulamalarından toplumun sanki rahatsızlık duymadığı hisse-

60 Saffat, 37/85-87.

61 Şihava, s. 2/123. Teyrat'ta Hz. İbrahim'in Ur şehrinde çıkışı sırasında hükümdar bulunan Sinear kralı veya Babil Nemrud'u Amrafel diye zikredilen ve onu ateşe attıran kişinin Hammurabi olması muhtemeldir. (Çağatay, s. 5.) Hz. İbrahim'in Mısır'a gidişinin XII. Firavun sülalesi (MÖ 2000-1787) zamanına tesadüf ettiği kabul edilirse, Hammurabi ile Hz. İbrahim'in çağdaş olmaları mümkün olabilir. (Çağatay, s. 83.)

62 Vani, s. 118.

63 Taberi, s. 1/233-234; Bernhard Heller, "Nemrud", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1970, s. 9/193.

dilmektedir. Bunun yanında uzun süre iktidarda kaldığı için⁶⁴ azgınlaşan bir kralın aşırı baskı ve zulüm sonrasında, yönettiğı toplumun insani fonksiyonlarını kullanmaktan âciz kalarak sindirilmiş olması da muhtemeldir.

Hız. İbrahim'in, içinde yaşadığı toplumun sapkınlıklarıyla mücadelede başladığı dönemlerdeki tartışmalarından zamanın kralı Nemrud'un kendini Tanrı yerine koyduğu, kavminin de onun bu durumuna ya alışmış veya inanmış gibi görüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim rivayetlere göre Nemrud, ilk taç giyen, kendini insanlardan üstün gören/kibirlenen, ilk defa tanrılık iddiasında bulunan ve Allah yerine kendisine tapınılmasını isteyen kişi olarak tanınmaktadır.⁶⁵ Rivayete göre; dünya çapında dört güçlü kraldan birisi olup saltanatı dört yüz sene sürmüştür. Hz. İbrahim onu tevhit inancına ve Allah'a imana davet ettiğinde azgınlığı, sapkınlığı ve cehaleti galip gelerek onunla tartışmaya girmiş, iman etmeye yanaşmamış, kendisinin Tanrı olduğunu, Allah'ın sıfatlarının ve gücünün kendisinde bulunduğunu iddia etmiştir.⁶⁶

Hız. İbrahim'in tevhit mücadelesine giriştiğı zamanlarda, Nemrud ve onun yönetiminde bulunan insanlar, inançları yönünden onları eleştiren Hz. İbrahim'e çok büyük baskılar yapmış, şiddet uygulamış ve yaşama hakkını kendisine çok görmüştür. En sonunda o, ateşe atılarak yakılmak istenmiş ve Cenab-ı Allah'ın yardımıyla ateş çukuru bir gül bahçesine dönüşmüş ve oradan kurtulmuştur. Hz. İbrahim, kendisine hicret emri verildiğinde, ikna edemediğı toplumundan ve kendisine yaşama hakkı verilmeyen bu topraklardan, baba ocağı vatanından ayrılmaya mecbur kalmıştır. Onun hicret ederek vatanından ayrılmasından sonra Nemrud, yakalanıp geri getirilmesi için çok çaba harcamış fakat bundan bir sonuç alamamıştır.

64 Havva, s. 2/146.

65 Şihava, 2/123.

66 İbn Kesir, Kısas, s. 1/128; Kur'an Yolu, s. 1/408-409.

Kur'an-ı Kerim, Tanrılık iddiasında bulunan bu kişinin hayatı hakkında bilgi vermeden Hz. İbrahim'le yaptığı tartışmadan söz etmektedir. Bu konulardaki boşluklar tarihi rivayetlerle doldurulmaktadır. Nemrud'un ölümüyle ilgili olarak şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Yanında kimse olmadığı bir sırada insan suretine giren bir melek ona gelerek, *"Ey Melun! Helak olma vaktin geldi! Allah'a iman et."* dedi. Fakat Nemrud onun teklifini reddetti. Melek bunu iki kere tekrarladı ve her seferinde olumsuz cevap aldı. Melek üçüncü gelişinde, *"Ordunu topla, Allah sana ordularından birini gönderecek."* dedi. Melun sabahleyin silahlı ve teçhizatlı ordusuyla birlikte çöle çıktı. Güneş doğarken Allah onların üzerine bir sivrisinek sürüsü gönderdi. Bunlar ufku kapladı ve güneş ışıklarını perdelediler. Sonra askerlerin kanlarını emip etlerini yemeye başladılar. Orada askerlerin yalnızca çıplak kemikleri kaldı. Sineklerden biri melunun burun deliğinden içeri girdi. Melun mağlup ve ezilmiş vaziyette yüzüstü uzandı. Dört yüz yıl bu şekilde kaldı. Zaten daha önce nimetle bezeli kudretli ömrü de dört yüz yıl idi. Yanına giren herkes -isteğe binaen- sinek beynini tahriş etsin diye çekiçle beynine vururdu. Dört yüz yıl da bu şekilde işkence görerek yaşadı, sonra da Allah'ın gazabına uğradı.⁶⁷ İbn Kuteybe, Nemrud'un benzer şekilde helak olduğunu fakat dünyadaki azap süresinin kırk yıl olduğunu söylemektedir.⁶⁸

Kur'an-ı Kerim'de, Kâbe'yi yıkmaya gelen Ebrehe komutasındaki Hıristiyan askerlerin başına gelenler Nemrud'un ölümü ile benzerlik arz etmektedir: *"Rabb'in fil sahiplerine neler etti, görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne eabil kuşlarını gönderdi. O kuşlar, onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. Böylece Allah*

67 Vani, s. 156.

68 Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, El-Mearif, Daru'l-Mearif, 1981, s.31.

*onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi."*⁶⁹ Benzer şekilde Lut kavminin de pişirilmiş taşlarla helak edildiği⁷⁰ düşünülürse, Nemrud'un ölümüyle ilgili nakledilen rivayetin gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de bir ibret olması ve ders çıkarılması amacıyla insanların uzun yıllar uyutulduğu⁷¹ ve firavun örneğinde olduğu gibi ölüsünün yıllarca çürümeden bekletildiği⁷² hiçbir yoruma mahal bırakmayacak kadar açık bir şekilde ifade edilmektedir.⁷³

Burada başka bir hususa daha işaret etmek gerekir ki o da Kur'an-ı Kerim'de örnek olarak verilen sinek örneğidir.⁷⁴ Bu örnekler, genellikle inkârcıların ve gücünün her şeye yettiğini sananların, Allah'ın kudretini görmezden gelmeleri veya yok saymaları üzerine verilmiştir. İşin yaratılış konusu başka bir husustur. Bütün insanlar bir araya gelip sivri türünden olan veya olmayan bir sineği şekillendirmeye, onun için gerekli olan ağız, burun, el, ayak, mide ve dışkı yerini düzenlemeye çalışsalar güç yetiremezler. Yeryüzü hükümdarları, sivrisineğin minyon oluşundan doğan bu fevkaladeliliğini görmeye tenezzül etmemiş, ona sadece küçümseme nazarıyla bakmışlardır.⁷⁵ Nemrud'un ölümüyle ilgili aktarılan bu rivayet her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de bulunmasa da, Cenab-ı Allah'ın, için-

69 Fil, 105/1-5.

70 Hud, 11/82; Hicr, 15/74.

71 Kehf, 18/10-12, 21-25.

72 Yunus, 10/92.

73 "Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı; 'Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltecek acaba!' dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrar diriltti. Ne kadar kaldı? dedi. 'Bir gün yahut daha az.' dedi. Allah ona: 'Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Eşeğine de bak. Seni insanlara bir ibret kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik.) Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz,' dedi. Durum kendisince anlaşılınca: 'Şimdi iyice biliyorum ki, Allah her şeye kadirdir,' dedi." (Bakara, 2/259)

74 bk. Bakara, 2/26; Hac, 22/73.

75 Maturîdî, s. 1/796.

de bulunduğu azgınlık ve gururu kırarak onun ölümünü bir sivrisinek aracılığıyla gerçekleştirmesi, böylece dünyada onların yolundan giden, sahip oldukları imkânları başkalarının zararına kullanmak isteyen insanlara bir ders verme amacı güttüğü söylenebilir.

HZ. İBRAHİM'İN DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU

Tevrat ve İslami kaynakların verdiği bilgilerden hareketle Hz. İbrahim'in MÖ 2000'li yıllarda Mezopotamya'daki Ur şehrinde doğduğu tahmin edilmektedir.⁷⁶ Hz. Nuh ile ikisi arasında 1240⁷⁷ veya 1263⁷⁸ sene olduğu söylenmektedir. Hz. Nuh'un ne zaman ve nerede kaç yıl yaşadığı sorusu bile tam cevabını bulamamışken, onu esas alarak Hz. İbrahim'in doğum tarihini ve ne zaman yaşadığını tespit etmek oldukça güçtür. Nitekim bu konuda kaynaklarda yer alan bilgiler göreceli olup birer yakıştırma ve tahminden öte geçememektedir.

Tarih ve tefsir kaynaklarında Hz. İbrahim'in Güneydoğu Anadolu Urfa/Harran bölgesinde veya Babil'in güney Mezopotamya/Kusa civarında doğduğundan söz edilmektedir.⁷⁹ Sahihi Buhari Muhtasarı'nda; "Hz. İbrahim'in doğum yerinin tartışmalı olduğu, bunlar arasında en sağlıklı rivayetin Nemrud'un saltanat makarrı ve Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı Babil şehrinde doğduğuna dair olan rivayettir." denilmektedir.⁸⁰ Hz. İbrahim doğduğu zaman babasının 75 yaşında olduğu söylenmektedir.⁸¹

76 Çağatay, 83. Hz. Muhammed'in dışında kalan diğer peygamberlerle ilgili olarak tarih vermenin çok doğru olmadığını düşünmekteyim. Zira kaynaklarda verilen bilgileri doğrulayacak elimizde sağlıklı veriler bulunmamaktadır. İnsanların ürettikleri takvimler, kendi zaman ve şartları çerçevesinde bu olaylar esas alınarak yapılmaktadır. Tevrat'ta önemli şahsiyetlerin yaşlarıyla ilgili verilen bilgiler de sağlıklı bir kronoloji oluşturulamakta, sadece o şahısların kaç yaşında olduğu ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu yüzden esas metin içerisinde yer vermediğimiz Hz. İbrahim'in yaşı ile ilgili Vani Mehmed Efendi'nin verdiği ve kendisinin de doğrusunu Allah bilir diye şüpheyle karşıladığı bilgiye göre Hz. İbrahim, Hz. Âdem'in yeryüzüne inişinden 3322, Tufan'dan ise 1100 yıl sonra dünyaya gelmiştir. (Vani, s. 108.)

77 İbn Kuteybe, s. 31.

78 Wensinck, İbrahim, s. 5-II/878.

79 İbn Kesir, Kısas, s. 166; Harman, s. 21/269.

80 Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 7/85.

81 İbn Kesir, Kısas, s. 117.

Hız. İbrahim, Süryanice konuşulan bir coğrafyada doğup büyüdüğü, yaşadığı için kültürel ve sosyal ortama uyarak önceleri Süryanice, fakat sonradan İbranice konuşmuştur.⁸²

Hız. İbrahim, içinde yaşadığı toplum Nemrud'a ve putlara tapıyor olmasına rağmen hiçbir zaman onlara benzememiş ve Hız. Nuh'un dini üzere yaşamıştır. İkisi arasında Hız. Hud ve Hız. Salih peygamberlerin de yaşadığı çok uzun bir zaman geçmiş, bu süre zarfında Ad ve Semud kavimleri işledikleri günahlar ve içinde bulundukları sapıklıklar dolayısıyla helak olmuştur. Böylesine karanlık ve bunalımlı bir zaman diliminde yaşamış olmasına karşılık Hız. İbrahim, şirke düşmemiş, günahlara bulaşmamış, asla tevhit/hanif inancından ayrılmamıştır.⁸³

Hız. İbrahim'in içinde doğduğu ve hayatının belli bir dönemini geçirdiği toplumda ve coğrafyada ruhlara inanan, ay, güneş ve yıldızlara veya bunların yerdeki sembolü olan putlara tapan insanlar yaşıyordu. Bu toplum, güneşi gökyüzündeki tanrıların en büyüğü, Baal putunu da yeryüzündeki en büyük Tanrı olarak kabul ediyor ona tapınıyordu.⁸⁴ Onlar gök cisimlerinin ve bunları temsil eden putların kendileri üzerinde etkin olduğuna inanıyor, mevsimlerin, sıcak ve soğukun, gece ve gündüzün putların eseri olduğunu düşünüyordu. Bundan dolayı putlarla yıldızlar arasında doğrudan bir ilişki kurulmakta, puta tapıcılığın çeşitli sebeplerden dolayı yıldızlara inanışla başladığı söylenmektedir.⁸⁵

Nemrud, saltanatı sırasında rüyasında ışığının ay ve güneşi bastıran bir yıldızın doğduğunu görmüş ve bundan son derece korkmuştur. Çevresinde bulunan sihirbaz ve kâhinlerin

82 Köksal, Peygamberler Tarihi, 1/160-161.

83 Saffat, 37/83-87; Mehmed Vehbi, Hülasatü'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an, İstanbul, 1969, s. 12/4723; Sahihi Buhari Muhtasarı, s.7/85.

84 Kur'an Yolu, s. 4/157.

85 Mahmud, 141; Hadislerle İslam, Heyet, Ankara, 2014, s. 6/41.

önde gelenlerine bu rüyayı yorumlatmıştır.⁸⁶ Onlar bu yılda ülkesinde doğacak bir çocuğun halkın dinini değiştireceğini, onun ölümüne ve saltanatının yıkılmasına yol açacağını söylemiştir.⁸⁷ Müslüman tarihçilerin rivayetlerine göre ise; kâhin veya münecimler o sene bölgede doğacak İbrahim adında bir çocuğun halkın dinini değiştireceğini, Nemrud'un saltanatına son vereceğini, putları kıracağını, Nemrud'a haber vermiştir. Münecimlerin gördüğü rüyanın Nemrud'un gördüğü rüya ile örtüşmesi üzerine o, hamile kadınları bir yere toplayarak doğacak erkek çocukların tamamının öldürülmesini ve erkeklerin eşlerinden ayrılmasını emretmiş, kendisi de bulunduğu şehirden başka bir yere taşınmıştır. Rivayete göre Âzer sekiz yıllık evli olmasına karşılık henüz bir çocuk babası olamamıştır. Çevrede bulunan herkes onun karısının kısır olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla o Nemrud'un yasaklılar listesinde yer almamıştır. Fakat bu sırada Hız. İbrahim'in annesi gebe kalmış, hatta o, bu durumu kocasından bile saklamıştır. Yapılan kontrollerde onun hamileliği tespit edilememiş veya o bir şekilde kendini korumuştur.⁸⁸

Bu süreçte hamile olduğu bilinemediği için Âzer'in karısı tutuklanmamıştır. Bunun üzerine Âzer, hamile karısını Kufe ile

86 İbn Kesir, Kısas, s. 166; Astroloji ilk defa Ham'ın soyundan gelen Nemrud b. Kenan zamanında ortaya çıkmıştır. Halk astrolojiye büyük ilgi duymuş, astrologlar güneş ve ay tutulmasının cetvelini çıkarmıştır. Astrologların reisinin Nabtîn adında birisi olduğu söylenmiştir. İlk horoskop bu münecimler tarafından hazırlanmış, yükselen yıldızlar, on iki burcun konumları ve özellikleri tespit edilmiştir. Halk münecimlerin gaybı kesinlikle bildiklerine inanmıştır. Onlara göre Allah kâinatı yaratmış, daha sonra unsurlar âlemi veya âlem-i kevnü fesat denilen süfli âlemde işlerin akışını ve çekip çevirmeyi yedi gezegene, birinci, ikinci, üçüncü derecelerden sabit gezegenlerin en önde gelenine, daha doğrusu asla görülmeyen sabit yıldızlara havale etmiştir. İnsanlar, yeryüzünde vuku bulan iyilik ve kötülükleri yıldızlardan bilmiştir. Yıldızların irade ve kudretleri olduğuna inanmıştır. Böylece onlar Allah'ı devre dışı bırakmış ve onlara tapınmıştır. (Vani, s. 108-109.)

87 Vani, s. 109.

88 Nergis, s. 10.

Basra arasındaki Ur şehrinde bir yere saklamıştır. Hz. İbrahim'in doğumu yaklaştığında annesi Kusa köyü yakınlarında bir mağaraya taşımıştır. Hz. İbrahim burada doğmuş, doğum olayı çevredekilerden saklı tutulmuş gizlice büyütülmüştür.⁸⁹ O, doğduğu günden itibaren bir hükümdar için tehlike teşkil eden efsane kahramanlardan birisi olmuştur.⁹⁰

Razi, Nemrud'un gördüğü rüya hikâyesini anlattıktan sonra Hz. İbrahim'in doğumu ile ilgili olarak birçok tefsircinin naklettiği, kısmen küçük farklar bulunan ve menkıbevi karakter taşıyan şu bilgileri vermektedir:

*"İbrahim'in annesi ona hamile kaldı, ama bunu kimseye belli etmedi. Doğum sancıları başlayınca, dağdaki bir mağaraya gidip onu doğurdu. Sonra mağaranın girişini bir taşla kapattı. Bunun üzerine Cebrail gelerek, parmağını İbrahim'in ağızına koyunca o da onu emdi. Böylece onun rızık bu parmaktan oldu. Cebrail onu zaman zaman ziyaret ediyordu. Annesi de sık sık yanına gelip onu emziriyordu. İbrahim büyüyüp, akli gelişip, bir Rabb'i olduğunu anlayınca kadar, bu hâl böyle devam etti."*⁹¹ İbrahim, vaktinden önce gelişip olgunlaştı.⁹²

İbn Kesir, tefsirinde benzer gerekçelerle, Hz. İbrahim'in süt emen bir çocuk iken babası tarafından hayvanların inine veya bir mağaraya konulduğu ve günler sonra oradan çıkar-

89 Taberi, s. 1/ 234; İbn Kesir, Kısas, s. 1/166; J. Eisenberg, "İbrahim", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, s. 5II/ 878; Çağatay, s. 83; Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 50; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/142-144; Harman, İbrahim, s. 21/269. MEB İslam Ansiklopedisi'nde Hz. İbrahim'in doğum öncesiyle ilgili şöyle ilginç bir rivayete yer verilmektedir: *"Nemrud birtakım korkulu rüyalar görmüş, gebe kadınları nezaret altında bulundurup, yeni doğan çocukları öldürtmeğe başlamıştı. Nemrud'un adamları, İbrahim'in anasını, daha doğum ağırları başlamadan evvel, muayene ettiler. Karnının sağ tarafına elleseler çocuk sol tarafa saklanıyor, solda arasalar sağ tarafa gizleniyordu. Hiçbir netice elde edemedi çekip gitmeye mecbur oldular."* Wensinck, İbrahim, s. 5+II/878.

90 Heller, Nemrud, s. 9/193.

91 Razi, s. Tefsir, 9/521-522.

92 Heller, s. 9/193.

tıldığı haberini aktarmakta fakat bu tür bilgilerin hepsinin İsrailiyyattan alındığını ve faydasız olduğunu, bu rivayetleri nakledenlerin doğru ile yanlış olanı ayıracak durumda olmadıklarını söylemektedir. O, bu tür bilgilerin Kur'an ve gerçeğe uyanlarının kabul edilebileceğini, diğerlerinin reddedilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.⁹³

Tevrat'ta ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in doğumundan söz edilmemektedir. Ancak her iki din mensuplarınca yazılan literatürde birbirine benzer detay derecesinde bilgilere rastlanmaktadır. Menkıbevi şekilde anlatılan bu rivayetlere göre Hz. İbrahim mağarada yaklaşık on beş ay kalmış fakat burada geçirdiği her ay, dışarıdaki çocukların bir yılda büyüdüğü kadar fizik ve zekâ seviyesine ulaşmıştır.

Hz. İbrahim ve hayatı ile ilgili olarak Batılıların hazırladıkları İslam Ansiklopedisi başta olmak üzere⁹⁴ İslam kaynaklarındaki bilgilerin pek çoğu değerlendirmeye muhtaçtır. Tarihî rivayetlerdeki tutarsızlık ve verilen bilgilere menkıbelerin karışması, Hz. İbrahim'in doğumu, doğduğu yer ve mağara hayatını iyice belirsiz bir hâle getirmektedir. Bütün kaynak ve rivayetlerin ortak noktası Hz. İbrahim'in doğumuyla ilgili Nemrud'un tedirginlik duyması, onun doğmaması için bazı tedbirler alması ve doğum olayının halktan gizli olarak bir mağarada gerçekleşmiş olmasıdır. Dolayısıyla onun mağarada ne kadar kaldığı ve ne zaman oradan çıktığıyla ilgili sağlıklı bir bilgi bulunmamaktadır.

Hz. İbrahim'in doğumunun ve hayatının bilinen ilk ve önemli özelliği, onun put yapıp satan bir ailede dünyaya gelmiş olmasıdır. Bu husus, o ailenin maddi ve manevi hayatının bütünleşmiş hâlidir. Zira onun babası put yapmak suretiyle ailesinin dünyalıklarını elde etmekte, onlara tapmak suretiyle de kulluk görevlerini yerine getirmektedir. Böylece dinî duy-

93 İbn Kesir, Tefsir, s. 10/5342.

94 bk. Heller, Nemrud, s. 9/192-194.

gularla maddi çıkarlar birleşmektedir. Bu sebeple o ortamda aksi bir durumu düşünmek mümkün değildir. Fakat Hz. İbrahim bütün bilinenlerin ve yaşananların aksine Allah tarafından özel olarak yetiştirilmiş ve özenle peygamber olarak hazırlanmıştır.

Vani Mehmed Efendi bu konuda şunları nakletmektedir: Hz. İbrahim on üç yaşına gelince Allah'ın varlığını idrak etmiştir. Böylece önce annesi, sonra babasıyla Allah'ın varlığı konusunda tartışarak onları doğru yola çekmeye çalışmıştır. Âzer, bu tartışmalar esnasında ona şu cevabı vermiştir. Senin Rabb'in seni besleyen annendir; onun Rabb'i, onu nimetlerle besleyen benim, benim Rabb'im bana ve diğerlerine rızıklar veren Kral Nemrud'dur; Nemrud'un Rabb'i ve besleyeni yükselen burç ve yıldızlardır.⁹⁵ Muhtemeldir ki Hz. İbrahim'in henüz topluma karışmadığı bir dönemde anne ve babasının, onun sorduğu soruları cevaplamakta güçlük çektikleri için onu bu şekilde susturmak zorunda kalmıştır.⁹⁶

Hz. İbrahim, aralarındaki bu tartışmalardan duyduğu üzüntüyü belirtircesine babasına En'am suresi 6/74. ayeti kerimesinde belirtilen şu açıklamayı yapmak durumunda kalmıştır: *"İbrahim babası Âzer'e: 'Birtakım putları tanrılar mı ediniyor-sun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti."* Bunun üzerine Hz. İbrahim'in Allah hakkında verdiği bilgilerle başa çıkamayan babası, onu içinde bulunduğu bu aykırı düşüncelerden kurtarabilmek ve ikna ederek kendi dinine çevirebilmek amacıyla sözde din adamlarının yanına götürmüştür.⁹⁷

Hz. İbrahim'in Allah hakkında söyledikleri ve anne babasının inandıkları tanrıların eleştirmesi, onların kendileri ve çocuklarının geleceği hakkında Nemrud'dan korkmalarına se-

95 Vani, s. 19.

96 Taberi, s. 1/ 235; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/144-146.

97 Vani, s.109-110.

bep olmuştur. Bunun üzerine Hz. İbrahim; küçüklüğünde onu koruyan Allah'ın büyüdüğü zaman da koruyacağını ve kendisi hakkında ailesinin korkmasına gerek olmadığını söylemiştir. Fakat Âzer bu durumu başka birisinin ihbar edebileceği ihtimalini düşünerek, doğrudan Nemrud'un yanına gitmiş, saltanatına son vereceği düşüncesiyle doğmasından korktuğu çocuğun, başka bir yerde doğan ve yanına gelinceye kadar ondan haberdar olmadığı oğlu İbrahim olduğunu haber vermiş, bu yüzden verilecek cezaya da razı olduğunu bildirmiştir. Bunun için Âzer, Hz. İbrahim'i annesinin yanından alarak Nemrud'a götürmüştür. Hz. İbrahim Nemrud'un huzuruna girerken karşılaştığı saltanata bakarak gördüğü manzaradan oldukça etkilenmiş ve meraklanmıştır. Bu merakını gidermek için orada bulunanlara *"Ey kavim! Siz, neye tapıyorsunuz?"* diye sormaktan kendini alamamıştır. Bunun üzerine Nemrud; *"Ey İbrahim! Sen, üzerinde bulunduğum dinime gir. Seni ben yaratmışımdır ve rızkını da ben veriyorum!"* der. Hz. İbrahim Nemrud'un bu mağrur ve kibirli tavrına karşı; *"Ey Nemrud! Sen yalan söylüyorsun! O Rab ki, beni yaratan, bana doğru yolu gösteren O'dur! Beni yediren, beni içiren de O'dur!"* deyince Nemrud da halk da tutulup kalmıştır. Olaydan oldukça etkilenmesine karşılık çevresinde bulunanlara karşı kendini küçük düşürmemek adına Nemrud Âzer'e dönerek *"Ey Âzer! Bu oğlun daha küçüktür. Ne söylediğini, benim kadrü kıymetimi, mülkü saltanatımın ululuğunu bilmiyor. Sen onu hemen al, götür. Kendisini azabımın şiddetiyle korkut. Ola ki üzerinde saplanıp kaldığı şeyden döner."* demiştir.⁹⁸

İbn Kesir'in Hz. İbrahim ile ilgili tarihi kaynaklarda nakledilen bilgiler hakkında değerlendirmesi şu şekildedir:

"Hz. İbrahim'i babasının, o henüz süt emen bir çocuk iken bir hayvan inine veya bir mağaraya koyduğu, günler sonra onu çıkardığı, İbrahim'in yıldızlara ve yaratıklara bakıp onlar üze-

98 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/149; Nergis, s. 16.

rinde düşündüğü ve buna benzer müfessirlerin hikâye ettikleri birçok şeyin tamamı İsrailiyyattandır. Bunlardan, elimizdeki korunmuş, muhafaza olunmuş Kur'an'a ve gerçeğe uyan, sahih olan haberlere uygun düştüğünde kabul ederiz. Bunlardan herhangi birine muhalif olanı ise reddederiz. Ne uygun ne de muhalif olmayanlara gelince, onları ne tasdik eder ne de yalanlarız. Bilakis olduğu hâlde bırakırız. Bu çeşitten olanların rivayetini Selef'ten çokları caiz görerek buna ruhsat vermişlerdir. Hâlbuki bunların birçoğu faydasız şeylerdendir. Dinde fayda getirmeyecek hususlardandır. Şayet mükelleflere dinlerinde herhangi bir fayda sağlamış olsaydı, herhâlde bu mükemmel şümüllü şeriat bunları beyan eder, açıklardı. Bu çeşit açıklamalarda bizim yolumuz, zaman kaybına sebep olacağı ve içlerine karıştırılmış yalanlarla dolu olduğu için bu tür İsraili haberlerin çoğundan yüz çevirmektir. Zira bu tür haberleri rivayet edenler onların sahihleri ile yanlışlarını ayıracak durumda değildir. Nitekim bu ümmetin itkan sahibi hafız imamları da bu yolu tutmuşlardır.”⁹⁹

Bütün bu verilerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İbrahim'in günümüzde Anadolu sınırları içinde yer alan ve Ur ile isim benzerliği bulunan Urfa'da doğmadığı kesin görünmektedir. Verilen bilgilerden onun Irak bölgesinin kadim şehirlerinden Babil yakınlarında Ur şehrinde doğduğu anlaşılmaktadır. Fakat tarihin erken devirlerinde yaşamış olan Hz. İbrahim ile ilgili rivayetlerin büyük ölçüde Tevrat ve İsrailiyyat kaynaklı olması, Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir yer adının verilmemesi kaynaklardaki bilgilere ihtiyatla yaklaşılması zarureti doğurmaktadır. Zaten Kur'an-ı Kerim, insanlık için önemli olan hususlara işaret ederek bir anlamda Hz. İbrahim'in doğum yerinden ziyade yaptığı hizmetleri ve insanlık için verdiği mesajları belirtmektedir.

⁹⁹ İbn Kesir, Tefsir, s. 10/5342.

Tarihteki her önemli insan gibi Hz. İbrahim'in gerçek hayatı menkıbevi rivayetlerle süslenmiş ve doğrusunu öğrenmek güçleşmiştir. Bu tür rivayetler bazen gerçek bilgi yerine geçmiş, Hz. İbrahim insanüstü bir varlık konumuna yükselmiştir. Said Havva, bu konuda İslam kaynaklarında yer alan menkıbevi bilgilerin büyük çoğunluğunun Talmut'tan alıntılar olduğunu belirtmiş ve şöyle bir açıklama yapmıştır: “Resulümü-zün bize getirmiş olduğu vahyin tasdik etmiş olması müstesna geçmiş peygamberlerin durumuna dair herhangi bir şeyi kesin kabul etme imkânımız yoktur. Resulümüzün getirdiği vahiy bunu tasdik ettiği takdirde o zaman da bu kendisine iman etmemiz emredilen vahyin kapsamı içine girer. Bunun dışındaki hususlar ise ihtimal dâhiline girer.”¹⁰⁰

Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. İsa örneklerinde görüldüğü gibi peygamberlerin Allah tarafından özel olarak yetiştirildiği, korunduğu ve bazı mucizelerle desteklendiği Kur'an-ı Kerim'in bize öğrettiği hususlardandır. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in özellikle çocukluk döneminde yaşadığı olayları bu iki perspektiften değerlendirmekte yarar vardır. Ayrıca onun Nemrud ve adamları tarafından öldürülmek amacıyla ateşe atıldığı ve Yüce Allah tarafından korunduğu hem Kur'an-ı Kerim'de hem de tarihî rivayetlerde açık bir şekilde yer almaktadır.

¹⁰⁰ Havva, s. 4/441-445.

GÖK CİSİMLERİNİN TANRI OLAMAYACAĞI MESELESİ

Mağarada yaşadığı sürece dış dünyadan haberi olmayan Hz. İbrahim'in iç dünyasında devamlı bir değişim ve gelişmenin olduğu anlaşılmaktadır. Annesiyle iletişimde, insan olarak ister istemez çevrede olup bitenleri duymakta, sorgulamakta ve kendince değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu çerçevede Allah inancı, onun en çok ilgilendiği konuların başında yer almaktadır. Annesiyle sohbetlerinde bu konuda tatmin edici bir cevap alamadığı için olsa gerek Hz. İbrahim dışarıya çıkmak ister. Müfessirler arasında Hz. İbrahim'in mağaradan çıkmak istediği zaman bülüğa erip ermediği konusunda tam bir görüş birlikteliği bulunmamaktadır.¹⁰¹ Ancak ondaki akli yeteneklerin gelişmiş olması onun belli bir olgunluğa eriştiği şeklinde değerlendirilmektedir.¹⁰²

Kur'an-ı Kerim'in haber vermediği bu konuda, tarihî ve menkıbevi bilgilerin karışmış olması ve yaşanan olayların birbirinin içine girmiş bulunması dolayısıyla Hz. İbrahim'in mağaradan ne zaman çıktığı hususunda sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Taberi'nin beyanına göre Hz. İbrahim annesine mağaradan çıkmak istediğini bildirmiştir. Annesi de bir akşamüzeri güneş battıktan sonra onu mağaradan çıkarmıştır. Muhtemeldir ki o, mağarada bir mahkûm olarak yaşamamış, zaman zaman dışarı çıkarak en azından çevrede olup bitenleri merakla izlemiştir. Yine bir akşam dışarıya çıktığında yer ve göklerin yaratılışını düşünmeye başlamıştır. Kesin iman edenlerden olması için Allah tarafından göklerin ve yerin gerçek bilgileri öğretildiği için¹⁰³ Hz. İbrahim, yıldızların insanı yaratmasının, büyütüp beslemesinin akıldan

101 Ebussuud, s. 3/317.

102 Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Razi, Tefsir, s. 9/522-528.

103 En'am, 6/75.

uzak olduğunu değerlendirerek beni yaratan, rızıklandıran, yediren ve içiren Rabbi'mden başka Tanrı yoktur demiştir. Sonra onun Kur'an'ı Kerim'de yer alan yıldızlarla ilgili değerlendirmesi ve Allah'a yönelmesi söz konusu olmuştur.¹⁰⁴ Başka bir yoruma göre; Hz. İbrahim insan olmanın gereği olarak kendisi Allah tarafından korunmuş olmasına rağmen diğer insanlara da bu duyguların rehberlik edebileceği varsayımıyla, merak ve fitratındaki dürtülerin sonucu etrafındaki olayları çözümlemeye gayret etmiştir. Bu olayın daha ileriki zamanlarda Hz. İbrahim'in içinde yaşadığı toplumun inanç değerleriyle mücadeleye başladığı bir dönemde yaşandığı, onun yıldız, ay ve güneş inancıyla ilgili insanları ikna edebilmek için geceyi beklediği belirtilmiştir. Böylece Hz. İbrahim onların değişkenliğini, değişken olanların ise Tanrı olamayacağını, ancak bunları yaratan ve yönetenin bulunduğunu, onun Tanrı olabileceğini ispat etme imkânı bulmuştur. Nitekim halkın gözü önünde yapılan bu uygulamadan sonra Hz. İbrahim onların yanında Allah'tan başkasına kulluk etmenin yanlış olduğunu ve kendisinin putlara ve o dönemin geleneksel inanç esaslarına inanmadığını açıklamıştır.¹⁰⁵

Kur'an-ı Kerim'de yer alan, yıldız, ay ve güneşin örnek olarak verildiği olay, iki açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi; ayetin zahirenden hareketle bu olay, Hz. İbrahim henüz küçük bir çocuk iken mağaradan ilk defa çıktığında gerçekleşmiştir. Onun yıldızlara bakarak Rabbinin aramak için böyle bir yola başvurmuş olması mümkün değildir. Çünkü bu durum, daha küçüklükten itibaren peygamberlerin korunmuşluğunu ifade eden ayeti kerimelerle çelişmektedir. İkinci husus ise, onun yaşadığı toplumda insanlar ay, güneş ve yıldızlarla bu gök cisimlerini sembolize eden putlara taptıkları için toplumda yaygın olan bir inancın batıl olduğunu ispat bakımından

104 Taberi, s. 1/ 235.

105 Şihava, s. 2/120-122.

Hız. İbrahim, peygamber olarak görevlendirildikten sonra, Cenab-ı Allah'ın yardımı ile böyle bir yola başvurmuş olabilir.¹⁰⁶

Bütün bu anlatılanların birer iddia olarak değerlendirilmesinin yanında Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, Hız. İbrahim'in şahsında tecelli eden bu hikmetli olayın, fitri inanma duygularının tesiri ile gerçekleştiği ve çocukluk döneminin eseri olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim tarihî rivayetlerde, onun çocukluk devresinde bölgesel ve kültürel etkenlerle böyle bir inanış şekline sahip olmadığı görülmekte, İbn İshak ise bu tür iddiaların güvenilirlik problemi olan İsrailiyat ürünü olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁰⁷ Tarihî kaynaklar ve Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilerden, Hız. İbrahim'in gençliğinin ilk yıllarından itibaren Cenab-ı Allah'ın gözetimi altında yetiştiği, sonra ona erken yaşlarda iyiyi kötünden ayırabilecek bir yetenek verdiği bilinmektedir.¹⁰⁸ Burada, Hız. İbrahim'in örneğinde verilen mesajda ve uyguladığı yöntemde inanma duygusunun fitriliğine ve o dönemde yaşayan insanların dini yanlışa ve batıl bataklığına nasıl düştüklerine dikkat çekilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de, Hız. İbrahim hakikati arayan sıradan bir insan olarak tanıtılmıştır. Her insan gibi önce fitri olan inanma duygusunu ve ihtiyaçlarını karşılamak için, bölgesel inanç alt-yapısı ve kültürel etkilerin tesiriyle yıldız, ay ve güneşi Tanrı gibi algılamış, fakat sonradan insani ve akli yeteneklerin bir ürünü olarak bundan vazgeçmiştir. İnsanın fitratından gelen inanma duygusuyla akli kazanımlar arasında bir ilişki kurarak Rabb'ini bulmuştur. Hız. İbrahim çevresinde yaşayan insanlardan farklı olarak yıldıza, aya, güneşe veya onların putlaşmış şekillerine değil tam aksine yerleri ve gökleri, ikisinin arasında var olan her şeyi yaratan ve yaratılan hiçbir varlığa benzemeyen yüce kudreti keşfetmiştir.

¹⁰⁶ Kur'an Yolu, s. 2/430.

¹⁰⁷ İbn Kesir, Kısas, s. 1/119.

¹⁰⁸ Mahmud, s. 116.

Hız. İbrahim bu tecrübesiyle toplumun diğer bireylerinin din adına yaptıkları şeylerin ne kadar cahilce ve batıl, Tanrı olarak taptıklarının ne kadar âciz olduklarını tespit etmiştir. Sonra da onlar gibi düşünmediğini, inanmadığını, onların taptıklarına tapmayacağını, onların ibadet ettiklerine yönelmeyeceğini ifade etmiştir. Buna karşılık o, bütün eşyayı yaratan, yoktan var eden, işleri çekip çeviren, onları dengede ve yörüngede tutan, takdir eden, her şeyin mülkünü ve melekûtunu elinde bulunduran, her şeyin Rabb'i, mutlak sahibi ve egemeni olan yaratıcıya yöneldiğini herkese duyurmuştur.¹⁰⁹

Burada öne çıkarılan husus, her insanın vicdani derinliklerinde inanma duygusunun bulunduğunu hissettirmek ve onun etkisiyle Rabbini arama refleksi içinde olmasını hatırlatmaktır. Hız. İbrahim geleceğin peygamberi olarak her türlü beşeri zaatlardan ve toplumsal sapıklıklardan korunmuş, Allah ona doğru yolu bulma kabiliyeti vermiş,¹¹⁰ kesin iman edenlerden olması için göklerin ve yerin melekûtu ona gösterilmiştir.¹¹¹ Bir bakıma peygamberlikle ilgili olarak Hız. Muhammed'e verilenlerin benzeri Hız. İbrahim'e de verilmiştir. Ona mucizeler, deliller ve kanıtlar gösterilmiş, kâinatta bulunan varlıkların Yüce Allah'ın kudretiyle belli bir sistem dâhilinde işlediği ona öğretilmiştir. Yaratıklar arasındaki ahenk ve uyum, O'nun hükümlerinin, O'ndan başka bir ilah olmadığının delili olarak bildirilmiştir.¹¹²

Normal bir insan için "üsvey-i hasene" (güzel örnek) konusunda ve sorumluluğunda olan Hız. İbrahim, burada verilen örneklerde sıradan bir insan gibi hareket ederek Allah'ı bulmuştur. O'nu önce fitratında ve vicdanının derinliklerinde kavrayıp idrak ettikten sonra, düşünce ve duygu âleminde de

¹⁰⁹ Havva, s. 4/429.

¹¹⁰ bk. Enbiya, 21/51.

¹¹¹ bk. En'am, 6/75.

¹¹² Maturîdî, s. 5/127-130; İbn Kesir, Tefsir, s. 6/2709.

idrak ederek kavramıştır. Sonuç olarak o, tanrılık gerçeğinin duygu ve idrakte yer eden şeklinin, fitratta ve vicdanın derinliklerinde yer alan şeklinden hiç de ayrı olmadığını görmüş ve göstermiştir.

O, bu tecrübesinin sonucu olarak bölgede yaşayan insanlardan birisi gibi her gördüğü yerde ve şeyde Allah'ın kudretini aramaya başlamış, kendisinden üstün ve güçlü gördüğü şeylere Tanrı olabileceği ihtimaliyle yönelmiştir. Kur'an-ı Kerim bu hususu şu şekilde haber vermektedir: *"Üzerine gece basınca (İbrahim) bir yıldız gördü; 'Budur Rabb'im.' dedi. Yıldız batınca: 'Batanları sevmem.' dedi. Ay'ı doğarken görünce: 'Budur Rabb'im' dedi. O da batınca: 'Rabb'im bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurum.' dedi. Güneşi doğarken görünce: 'Budur Rabb'im, bu daha büyük.' dedi. (O da) batınca dedi ki: 'Ey kavmim, ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.' 'Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben O'(na) ortak koşanlardan değilim!'"*¹¹³ Hz. İbrahim bu şekilde manevi olgunluğa eriştikten sora Cenab-ı Allah ona *"Müslüman ol."* demiş. O da *"Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum."* demiştir.¹¹⁴

Hz. İbrahim'in bu anlatılan olaylarda kullandığı dilin onu küfre götürüp götürmediği, onun şirke bulaşıp bulaşmadığı bilim insanları arasında tartışılmıştır. Bazıları bu olayın Hz. İbrahim henüz çocukken yaşandığını bazıları da onun erişkin olduğu bir dönemde gerçekliğini iddia etmişlerdir. Fahrettin er-Razi bu tür tartışmaların gereksizliğine işaret ederek olayın sonucuna bakmakta, bu olaydan sonra Cenab-ı Allah'ın onu kötülemediğini tam aksine övdüğünü, yücelttiğini ve ikna olanlardan olduğunu¹¹⁵ belirtmiştir. Bu ayeti kerimelerde sosyal bir tespit yapılmış ve mevcut inanç sisteminin

¹¹³ En'am, 6/76-79.

¹¹⁴ Bakara, 2/131.

¹¹⁵ Fahrüddin er-Razi, İsmetü'l-Enbiya, Kahire, 1986, s. 62.

yanlışığın dikkat çekilmek istenmiş, bu uygulamalarla Hz. İbrahim başkalarına örnek olarak tanıtılmış, dolayısıyla yaşanan olay günah boyutundan masum bir davranış biçimi olarak kabul edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim aracılığıyla ortaya konulan bütün konular, aslında insanlığın merak ettiği, akıl yürütmek durumunda olduğu veya tartıştığı hususlardır. Cenab-ı Allah, insanlığa kendini ve kudretini tanıtmak ve onları bilgilendirme konusunda peygamberlerin bazı özelliklerine dikkat çekilmiştir. Bunlardan, çeşitli vasıfları öne çıkartılarak örnek gösterilenlerden birisi de Hz. İbrahim'dir. O, özellikle akli delilleri insanlığın yararına kullanarak, onların günah batağından kurtulmaları ve doğru yolu bulmaları için büyük çabalar sarf etmiştir. Hz. İbrahim'in şahsında bizzat onun tatmin ve hidayete ermesi için uygulandığı hissi veren bu yıldız, ay ve güneş tecrübesinde, Allah'ın insanlığı bilgilendirmek amacıyla böyle bir metot kullanmış olması muhtemeldir. Zira Allah, peygamberlerini, inanılması ve yapılması gereken hususları insanlara tebliğ için görevlendirmiş, insanların da peygamberlere inanması ve onların tebliğ ettikleri hususları kabullenip uygulayabilmeleri için, onlara zaman ve şartlara uygun olarak bazı mucizeler göstermelerini sağlamıştır. Taşıdığı ortak sıfatlar dolayısıyla peygamberlerin insanlara tebliğ ettikleri emir ve yasakları eleştirme veya sorgulama gibi bir durumları asla söz konusu olmamıştır.

Hz. İbrahim tevhit inancını, içinde yaşadığı topluma anlatabilmek için çok çeşitli metotlar uygulamış veya Cenab-ı Allah onun şahsında bütün insanları bu yöntemlerle düşünmeye sevk etmiştir.¹¹⁶ O, bir peygamber olarak diğer insanlardan çok daha özel ve farklı bilgilere sahip olmasına rağmen¹¹⁷ muhatabı insanların neler düşünebileceği hususlarına açıklık

¹¹⁶ Hadidi, s. 79.

¹¹⁷ Bakara, 2/124.

getirmek üzere çok dikkat çekici örneklerle anılmıştır. Aslında bir peygamber olarak onun hiç kuşku duymaması gereken bu hususların Kur'an-ı Kerim'de örnek olarak verilmesi, genelde bütün akıl sahibi insanların akli, nefsi ve sosyal basının neticesi yönlendirmelerle batıla düşmelerini önleme amacına yönelik bulunmaktadır. Az önce Kur'an-ı Kerim'den naklettiğimiz yıldız, ay ve güneş örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İbrahim içinde yaşadığı toplumun inanç değerlerinin anlamsızlığını ortaya çıkarmak için böyle bir tartışma ve muhakeme yöntemi belirlemiş veya Allah tarafından bu metot ona öğretilmiştir.

Tarihî rivayetlerde olaya farklı bir açıdan da bakılabilmüş, Hz. İbrahim'in onları kazanması yerine onların Hz. İbrahim'i tebliğe memur olduğu dinî değerlerden vazgeçirmek istedikleri zaman yıldız, ay ve güneş tecrübesinin yaşandığı üzerinde durulmuştur. Hz. İbrahim, içinde yaşadığı toplumun inandığı şeylerin batıl olduğunu belirterek onları gerçeğe davet ettiği zaman çevresindekiler Hz. İbrahim'in kuşkularını gidermek için yıldızları ve onların özelliklerini öğretmek istemişler, bu düşüncelerini gerçekleştirmek için akşamdan sabaha kadar gökteki cisimleri birlikte seyretmişler. *"Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk."*¹¹⁸ ayeti kerimesinde de belirtildiği üzere; Yüce Allah Hz. İbrahim'e kesin iman sahibi olması için bir keşif lütfetmiş, ona kâinatın tamamındaki tasarruf ve melekûtunu, ayrıca tüm fiillerin ve varlığın yaratıcısının Allah olduğunu göstermiştir. Böylece Hz. İbrahim bütün varlığın, yıldızların ve benzerlerinin kendi başlarına hareket edemeyen sıradan sebepler olduğunu kalp gözüyle görmüş ve işin gerçeğini kavramıştır.¹¹⁹ Böylece o, Allah'ın ululuğunun, yüceliğinin bilgisine ulaşmıştır.¹²⁰

¹¹⁸ En'am, 6/75.

¹¹⁹ Vani, s. 110.

¹²⁰ Razi, Tefsir, s. 9/515.

Yıldız, ay ve güneşin Tanrı olarak örneklenmesinde birtakım pedagojik ve metodolojik incelikler olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekler bir anlamda Hz. İbrahim'in putperestlerle gündüzün yaptığı tartışmalara ilave olarak gece de onlarla bazı münazaralara girdiğini göstermektedir. Çok zayıf bir ihtimalle onun gördüğü yıldızın batı ufkuna yakın bölgede yer alan Çolpan veya Jüpiter olduğu söylenmektedir. Ayrıca ayette geçen *"İşte Rabb'im!"* sözü her ne kadar Hz. İbrahim'in ağzından çıkmış gibi görünse de muhatabını nefret ettirmemek ve onu sakinleştirmek, sonra da delillerini reddedip çürütmek için *"Siz böyle söylüyorsunuz."* şeklinde bir taktik veya metot olarak yorumlanmaktadır.¹²¹

Hz. İbrahim, kendisine verilen özel bilgiler sayesinde yıldızlarla ilgili tanrılık iddiasını kabul etmemiştir. O yıldızların doğuş ve batış hâlleri arasındaki değişime dikkat çekerek, ilah olanın kudretinin âcizliğe, kemalinin de noksanlığa doğru değişmeyeceğine işaret ederek yıldızların Tanrı olamayacağını onlara anlatmıştır. Bunun üzerine kavmi ay ve güneşi de görmesini ve son kararını bundan sonra vermesini istemiştir. Fakat o, ayı görünce onların normal düşünebileceğini fakat batınca da *"Rabb'im bana doğru yolu göstermezse, elbette doğru yoldan sapanlardan olurum."*¹²² diyerek bir anlamada kendi kavminin içinde bulunduğu sapıklığa dikkat çekmiştir. Benzer şekilde güneş doğarken de onların düşüncelerine tercüman olurcasına *"Rabb'im budur, zira bu daha büyük."*¹²³ demiş fakat ruhundaki ve fitratındaki mutlak doğruya kulak vererek *"Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."*¹²⁴ diyerek asla onlar gibi düşünmediğini ve onların inandıklarına inanmadığını belirtmiştir.¹²⁵

¹²¹ Vani, s. 112.

¹²² En'am, 6/77.

¹²³ En'am, 6/78.

¹²⁴ En'am, 6/78.

¹²⁵ Vani, s. 112-113.

Kur'an-ı Kerim'in yıldız, ay ve güneş ile ilgili verdiği örnekleri görünen anlamına göre yorumlayanlar, Hz. İbrahim'in kendisine ilahlık nispet ettiği şeyler sona erdiğinde kalben tatmin olmamış, Rabb'ini gerçek anlamda bilememiştir şeklinde değerlendirmiştir. Buna göre Cenab-ı Hakk'ın gerçek anlamda bilinmesi, duyu organlarının algılaması ile değil, ayetler ve aklın verileri ile mümkündür. Hz. İbrahim'in kesin inancı, burada duygusal bilgilerin kapsamına girmeyen ve zaruri olarak da bilinmeyen bilgilerle Allah'ın varlığına kesin bir şekilde inanmak anlamına gelir. Bu da ancak evrendeki izlerden istidlal ile üretilen akli bilgiler veya haber yoluyla mümkün olabilmektedir.¹²⁶ Sonunda Hz. İbrahim *"Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, yerleri ve gökleri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."*¹²⁷ diyerek kaymiyle aynı inancı paylaşmadığını belirtmiştir.

Kavmi Hz. İbrahim'i Yıldızlarla Tehdit Ediyor

Geleneksel inanç ve kültürün etkisiyle atalar inancını savunan kavmi, onlar gibi inanmayan ve düşünmeyen Hz. İbrahim ile tartışmaya başlamıştır. Bunan üzerine Hz. İbrahim onlara: *"Babalarınızı taklit ettiğiniz için benim dinim konusunda benimle tartışıyor musunuz? Hâlbuki ben hakikati keşif yoluyla buldum. Sizin babalarınız ise doğru yolda değillerdi. Eğer taklit edecekseniz doğru yolu taklit edin."* diyerek onları yıldızlara tapmamaları konusunda uyarmıştır. Bunun üzerine yıldızlara kutsallık atfeden kavmi *"Yıldızlardan sana bir zarar gelmesinden korkarız."* diyerek yıldızların onları Tanrı olarak kabul etmeyenlere zarar verebileceğini iddia etmiştir.¹²⁸ Bundan sonrası Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

126 Maturîdî, s. 5/131-132, 135.

127 En'am, 6/79.

128 Vani, s. 113.

*"Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: Beni doğru yola ilettiysen, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabb'im bir şey dilemesi hariç. Rabb'im ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz? Siz Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm indirmedığı şeyleri O'na ortak koştuktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım! Şimdi biliyorsanız (söyleyin) iki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?"*¹²⁹ Bu sorunun cevabı bir sonraki ayeti kerimede şöyle beyan edilmektedir: *"İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarıdır ve onlar doğru yolu bulanlardır."*¹³⁰

Ayeti kerimeden anlaşıldığına göre; Hz. İbrahim yıldız, ay ve güneş örneklerinde olduğu gibi onların inançlarının en azından akli ölçüler içerisinde gerçek olmadığını ispat edince, onlar da kendilerini savunmak ve inançlarının doğruluğunu ispat etmek gayreti içine girmiştir. Fakat aradıklarını bulamamanın ezikliğiyle kavmi kendilerini savunmak için *"Biz atalarımızı bir din üzerine bulduk."*¹³¹ diyerek geleneklerine sarılmayı, *"Yıldızlardan sana bir zarar gelmesinden korkarız."* ifadesiyle de *"Eğer sen, bu putların ilahlığını tenkit edersen, putların çeşitli musibet ve belalarına uğrarsın."* diyerek onu korkutmaya ve kendi inançlarını savunmaya çalışmıştır.¹³² Fakat Hz. İbrahim onların bu tehditlerine hiç aldırmanmış ve korkmadığını açıklıkla söylemiştir. Hz. İbrahim bu cevapla hem fiziki anlamda onlardan ve onların inandıklarından korkmadığını belirtirken hem de manevi olarak onlara şu uyarıda bulunmuştur: *"Sizler, günahların en büyüğü olan şirkten korkmazken, hiçbir fayda ve zarar vermeyen putlardan ben niye korkayım?"*¹³³

129 En'am, 6/81.

130 En'am, 6/82.

131 Zuhruf, 43/22.

132 Razi, Tefsir, s. 9/537.

133 Razi, Tefsir, s. 9/539.

Bu örnekleme ile Hz. İbrahim, zamanında geçerli olan ve Allah inancı yerine kullanılan bütün şirk unsurlarından, insanlara, putlara, meleklerle ve yıldızlara tapmaktan uzak kalmış, aklını başına aldığı ilk yıllardan itibaren Babil’de yaşadığı sürece ve Şam taraflarına göç ettiği zaman bile insanları tevhit inancına davet etmiştir.¹³⁴

*“Böylece biz kesin iman edenlerden olması için İbrahim’e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.”*¹³⁵ Ayeti kerimede Cenab-ı Allah’ın izzet ve hükümrânlığı, ön plana çıkartılmakta, bunu anlamakta güçlük çeken ve inkâra yeltenenlerin içine düştükleri basitlik ve âcizliklere dikkat çekilmektedir.¹³⁶ Hz. İbrahim’e göklerde ve yerde Cenab-ı Allah’ın mülkiyet ve tasarrufu altında bulunan şeylerin mahiyetlerinin, hakikatlerinin açık açık gösterilmesi, bunların Yüce Allah’tan başka yaratıcısı ve yöneticisi olmadığı hususunda onun bilgilendirilmesi ve kuşkusuz bir iman seviyesine çıkması için yapıldığı belirtilmektedir. Bu yüzdendir ki Hz. İbrahim başta babası olmak üzere bütün kavminin dalalette olduğunu görmüş ve onları uyarma ihtiyacı hissetmiştir.

134 Mahmud, s. 144.

135 En’am, 6/75.

136 Kur’an Yolu, s. 2/430.

ÖLÜLERİN DİRİLTİLMESİ MESELESİ

İnsanlar “ilme’l-yakîn”, “ayne’l-yakîn” ve “hakka’l-yakîn” diye tabir edilen çeşitli şekillerde bilgi sahibi olabilmektedir. İlme’l-yakîn, öğrenerek ve düşünerek kesin bilgiye ulaşmak şeklindedir. Hz. İbrahim ile Nemrud arasındaki tartışmada bu yöntem gösterilmiştir. İnanma ile şahit olma, ikisi birbirinden farklı şeyler olması sebebiyle görerek ve duyu organlarıyla hissederek ayne’l-yakîn denilen bilgiye ulaşılabilir. Hezekiyel ve Üzeyir’le ilgili olayda bu yol öğretilmiştir. Yaparak, yaşayarak, deneyerek, olgunlaşarak hakka’l-yakîn bilgi elde edilebilmektedir. Hz. İbrahim’in öldürüp parçaladığı, etraftaki dağlara dağıttığı, sonra çağırınca dirilip gelen kuşlar olayı hakka’l-yakîn yoluyla kesin bilgiye ve inanca ulaşma örneği olarak Kur’an-ı Kerim’de yer almıştır.¹³⁷

Bu bilgilenme şekilleri aynı zamanda ilahi hidayet bir türüdür. Hz. İbrahim, insanların en sağlam iman sahiplerinden birisi olmakla birlikte, onların en çok merak ettiği bir konuyu daha anlaşılır hâle getirmek amacıyla, ölülerin diriltilmesi meselesini öğrenmek istemiştir.

Öncelikle Hz. İbrahim bir peygamberdir ve insanlara verdiği bilgilerin hem doğru hem de eksiksiz olması gerekmektedir. Hâlbuki Kur’an-ı Kerim’de yer alan ölülerin diriltilmesi meselesinde ifade buyrulan hususlarda onun bazı kuşkuları varmış gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.¹³⁸

Kıyamet, ahiret, yeniden dirilmek gibi gayba ait konuların somut hâle getirilerek insanlara aktarılmasının birtakım güçlükleri vardır. Zira insanın yetenek ve bilgi kapasitesi, bütün gaybî konularda olduğu gibi ölülerin yeniden diriltilmesi ola-

137 Kur’an Yolu, s. 1/412-413.

138 Bakara, 2/260.

yını da kavramaya elverişli değildir. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in anlattığı hususlarda önce kendisi tatmin olmalı ve sonra da başkalarının inanmasını istemelidir. Bunun bir başka sebebi de muhatap kitlenin yani sıradan insanların bu hususu iyi idrak edebilmeleri için Hz. İbrahim'in şahsında yapılan bir görsel bilgilendirme olsa gerektir. O, pek çok ihtimal yanında bu isteğiyle akıl ve duyularla elde ettiği kazanımları bir de tecrübe ile somutlaştırmak amacıyla ölümlerin nasıl diriltileceğini görmek istemiş de olabilir.

Hz. İbrahim, Allah'ın ölümleri diriltme kudretine sahip olduğunu bilimsel/teorik olarak biliyor, onun nasıl gerçekleştiğini gözleriyle de görmek istiyordu. Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla ilim insanları, bu konuda Hz. İbrahim'in şüphesi olduğu veya konuyu zorlaştırmak için Cenab-ı Allah'tan böyle bir istekte bulunmadığını, aksine bu şekilde ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne yükselmek amacıyla bu soruyu sorduğunu söylemiştir. Onlar, Hz. İbrahim'in imanıya bildiklerini, gözleriyle de görmek istediğini, zaten *"İnanmıyormusun?"* sorusuna olumlu cevap vermesinden de bunun anlaşıldığını belirtmiştir.¹³⁹

İslam inanç esaslarından birisi ahirete imandır. İnsanın orada yaşanacakları kavrayabilmesi için önce öldükten sonra yeniden dirilme konusunu akıl ve göz ile kavramaya ihtiyaç duyar ve bunun nasıl olduğunu merak eder. Bundan dolayı Cenab-ı Allah böyle bir metot kullanarak Hz. İbrahim'i bu konunun açıklanmasına vesile yapmıştır. Bu olayı kavramak, insanın dünya hayatında yaptıkları ve yapacaklarını kontrol edebilmesi bakımından çok önem arz etmektedir. Zira dünya hayatında yaşananların mutlaka sorgulanması, hesaba çekilmesi, insanın yeniden dirilmesi ve bütün fonksiyonlarını sağlıklı bir şekilde kullanabilmesi ile mümkündür.

139 Havva, s. 2/152-153.

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle Cenab-ı Allah, pek çok hikmetin açığa çıkması ve anlaşılabilmesi için Hz. İbrahim'i insanlığa örnek olarak takdim etmiştir. Bu örneklerden birisi de ölümlerin yeniden dirilmesi hadisesidir. Olayın hikmet boyutundan ziyade fiziki tarafına çözüm arayışında bulunan Hasan el-Basri, Dahhâk, Katâde, Atâ ve İbn Cüreyc gibi âlimlerden nakledildiğine göre İbrahim'i (as) bu konuda düşünmeye sevk eden hadise, onun deniz kenarında gördüğü bir hayvan cesedi olmuştur. O, denizin yükseldiği zaman dalga ile gelen deniz canlıları ve balıkların, dalga geçtikten sonra da karada yaşayan leş yiyen yırtıcı hayvanlar ve kuşların bu leşten yediğini görmüştür. Dolayısıyla o, leşin her bir parçasının ayrı bir hayvanın midesine gitmesi sonucu, bunların yeniden dirilme esnasında nasıl bir araya geleceği konusunda hayrete düşmüştür. Yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanan bu hayvan cesedi üzerine: *"Şüphesiz Rab, bunu bile yırtıcı hayvanların kursaklarından toparlayıp bir araya getirecek, sonra da yeniden diriltecek kudrete sahip olmalı."* şeklinde düşünmeye başlamıştır. Bir başka rivayete göre ise: Nemrud ile mücadelesinde *"Benim Rabb'im yaşatır ve öldürür"* dediğinde Nemrud *"Ben de yaşatırım ve öldürürüm."* demiş. Bunun üzerine Hz. İbrahim *"Benim Rabb'im ruhları vermek ve almak suretiyle yaşatır ve öldürür."* deyince, Nemrud *"Sen gözünle gördün mü?"* diye sormuş. Bu soru üzerine Hz. İbrahim susmak durumunda kalmıştır. O, hem kendisini ikna etmek hem de karşısındakinin verdiği soruyu doğru cevaplayabilmek için bu işin nasıl olduğunu öğrenmek istemiştir.¹⁴⁰ Ebussuud Efendi de yeniden dirilme olayının gerçekleşmesinin yukarıda nakledilen rivayetin birinci kısmı sebebiyle değil de Hz. İbrahim'in yaratma, yaşatma ve öldürme konusunda Nemrud ile yaşadığı tartışma olduğu yönünde bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre; Nemrud ona *"Ben de yaşatır ve öldürürüm."* dediğinde Hz. İbrahim, *"Allah'ın yaratması, ruhların cesede tekrar dön-*

140 Razi, Tefsir, s. 5/464; Mehmed Vehbi, s. 2/485.

dürülmesi iledir.” dediğinde , “Sen bunu gözünle gördün mü?” der. Fakat Hz. İbrahim bu soruya “evet” diyemez.¹⁴¹

Araplar arasında “*leyse’l-haberu ke’l-ıyan*” (haber ile gözle görmek aynı şey değildir) şeklinde meşhur bir söz vardır. Dolayısıyla haber, gözle görmek gibi olmadığı için, müşahade ve görmeye dayalı bilgi, haberle gelen bilgiye göre daha güçlü daha açık ve şüpheleri daha fazla gidericidir. Bu yüzden Hz. İbrahim Rabb’inden ölüleri diriltmeyi kendisine göstermesini istemiştir. Oysa o, Cenab-ı Hakk’ın gerçekten ölüleri dirilttiğini ve buna güç yetirdiğini bilmesine karşılık bunu haber yoluyla bildiğinden, bu defa da daha güçlü daha açık ve vesveseleri daha fazla giderici olması sebebiyle müşahedeye ve görmeye dayalı bir bilgiyle kendisine bildirmesini istemiştir.¹⁴² Dolayısıyla Hz. İbrahim, Allah’ın ölüleri dirilttiğine kesin olarak inanmakla birlikte bunu gözle görmeyi arzulamış, ilme’l-yakîn olarak bildiklerini ayne’l-yakîn seviyesine çıkartmak istemiş¹⁴³ veya nefsinin uyandırdığı kuşkuları gidermek için böyle bir istekte bulunmuştur.¹⁴⁴ Bunlara ilave olarak Hz. İbrahim’in bütün mucizelerinin aklî olmasına karşılık, diğer peygamberlerde hem aklî hem de hissî mucizeler bulunması dolayısıyla o da benzeri bir hissî mucize istemesine karşılık Allah tarafından böyle bir örnek verilmiştir.¹⁴⁵ Bütün bunların yanında deniz kenarındaki leş örneğinde olduğu gibi çeşitli şekillerde telef olan veya çürüyen cesetlerin sonradan nasıl toplanarak bir bütün hâline gelişini merak etmiş olabilir.¹⁴⁶ Kur’an-ı Kerim’de bu konu şöyle beyan edilmektedir. “*İbrahim Rabb’ine: ‘Ey Rabb’im! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster.’ demişti. Rabb’i ona: ‘Yoksa inanmadın mı?’ dedi. İbra-*

141 Ebussuud; s. 1/573.

142 Maturîdî, s. 11/27.

143 Maturîdî, s. 2/199; İbn Kesir, Kısas, s. 1/155-156.

144 Maturîdî, s. 7/287.

145 Maturîdî, s. 2/200.

146 Razi, Tefsir, s. 5/464.

him: ‘Hayır! İnandım, (Bildim ve inandım ki Sen, her hâlükârda dilediğini yaratmaya kadersin.)¹⁴⁷ kalbimin mutmain olması için (görmek istedim)’ dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan birer parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azizdir, hâkimdir, buyurdu.”¹⁴⁸ Ayeti kerimedeki ifade şekli, bunun şüpheden kaynaklanmadığını ortaya koymuştur. Yanlış anlamaların önlenmesi için Cenab-ı Allah ona “İnanmıyor musun?” diye sormuş, o da kalbinin tam kanaat getirmesi için böyle bir talepte bulunduğunu ifade etmiştir. Hz. İbrahim’in ölülerin diriltmesi konusundaki merakının, Nemrud ile olan tartışmasına bir cevap niteliği taşıdığı, kendisinden kaynaklanmadığı, onu ikna için Cenab-ı Allah’tan böyle bir talepte bulunduğu da belirtilmiştir.¹⁴⁹

Bunun yanında bilim insanları şöyle bir ihtimali de göz ardı etmemektedirler. Şüphesiz bu ümmet, peygamberin pey-

147 Ebussuud, s. 1/573.

148 Bakara, 2/260. Bu olay Tevrat’ta farklı bir şekilde ele alınmaktadır: “Avram Rabb’e iman etti, Rab bunu ona doğruluk saydı. Tanrı Avram’a, ‘Bu toprakları sana miras olarak vermek için Kildanilerin Ur kentinden seni çıkaran Rab benim.’ dedi. Avram, ‘Ey Egemen Rab, bu topraklarımı miras alacağımı nasıl bileceğim?’ diye sordu. Rab ‘Bana bir düve, bir keçi, bir de koç getir.’ dedi. ‘Hepsi üçer yaşında olsun’. Bir de kumruyla güvercin yavrusu getir.’ Avram hepsini getirdi, ortadan kesip parçaları birbirine karşı dizdi. Yalnız kuşları kesmedi. Leşlerin üzerine konan yırtıcı kuşları kovdu. Güneş batarken Avram derin bir uykuya daldı. Üzerine dehşet verici zifiri bir karanlık çöktü. Rab Avram’a şöyle dedi: ‘Şunu iyi bil ki, senin soyun yabancı bir ülkede, gurbette yaşayacak. Dört yüz yıl kölelik edip baskı göreceksin. Ama soyuna kölelik yaptıran ulusu cezalandıracağım. Sonra soyun oradan büyük mal varlığıyla çıkacak. Sen de esenlik içinde atalarına kavuşacaksın. İleri yaşta ölüp gömüleceksin. Soyunun dördüncü kuşağı buraya geri dönecek. Çünkü Amorluların yaptığı kötülükler henüz doruğa varmadı.’ Güneş batıp karanlık çöktü, dumanlı bir mangalla alevli bir meşale göründü. Ve kesilen hayvan parçalarının arasından geçti. O gün Rab Avram’la antlaşma yaparak ona şöyle dedi: ‘Mısır Irmağından büyük Fırat Irmağı’na kadar uzanan bu toprakları-Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus topraklarını- senin soyuna vereceğim.’ Tekvin, 15/6-21.

149 Razi, s. 5/464.

gamberlik iddiasında doğru söylediğini anlamak hususunda, onun elinde meydana gelecek bir mucizeye muhtaçtır. Bu durumda peygamberler de bir insandır. Onlar da benzer şekilde, Allah'ın kendilerini bir peygamber olarak görevlendirdiğini haber veren ve O'ndan vahiy getirdiğini bildiren meleğin, kovulmuş bir şeytan değil de kerim bir melek olduğunu bilebilmesi için o meleğin elinden zuhur edecek bir mucizeye muhtaçtır. Nitekim melek, Hz. İbrahim'e gelerek, onu Yüce Allah'ın kendisini insanlara bir peygamber olarak göndereceğini haber verince, Hz. İbrahim bir mucize talebinde bulunarak; *"Ya Rabbi! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster."* demiş, Allah da *"İnanmadın mı yoksa?"* deyince, o da *"inandım, fakat gelen zatın kovulmuş şeytan değil, kerim bir melek olduğuna, kalbim tam bir itminan duysun diye istiyorum."* demiştir.¹⁵⁰

Hız. İbrahim'in samimiyetini çok iyi bilen Yüce Allah, onun kadrini kıymetini artırmak bakımından bu talebi yerine getirmiş ve ona ruh çıktıktan sonra canlıların nasıl cesede döndüğünü, ruhlar bedenlere geri döndükten sonra ölülerin nasıl dirildiğini, kuşların öldürölüp dirilmesi örnekliliyle göstermiştir. Bu konuda kuşların örnek olarak ele alınması, onların insana daha yakın olduğundan ve gökyüzü, yeryüzü ve denizdeki nimetlerden yararlanmak gibi hayvani özelliklerin hepsini kendinde topladığından dolayı olduğunu belirtenler olmuştur.¹⁵¹

150 Razi, s. 5/465. Benzeri kaygılar Hz. Muhammed'e ilk vahiy geldiğinde de yaşanmıştır. O muhterem eşi Hz. Hatice'ye: *"Ey Hatice! Ben bir ışık görüyör, bir ses işitiyorum. Ben, bir kâhin olacağım diye korkuyorum. Bunların şeytanın veya kötü ruhların eseri olduğunu düşünüyordu. Vallahi ben bu putlardan ve kâhinlerden nefret ettiğim kadar hiçbir şeyden nefret etmem."* der. Hz. Hatice'de, onun fakirlere, dullara, yetimlere ve ihtiyaç içinde olanlara yardım eden merhametli, şeref ve haysiyet sahibi bir kimse olduğunu, bütün kötölüklere karşı Allah'ın onu koruyacağını söyleyerek teselli etmiştir. (Muhammed Hamidullah, İslam'a Giriş, Ankara, 1965, s. 21-22; Mustafa Asım Köksal, İslam Tarihi, İstanbul, 1999, s. 1/161-162.)

151 İbn Kesir, s. 3/1036.

Bütün müfessirler, kuşların Hz. İbrahim tarafından kesilip parçalandığı konusunda görüş birliğine varmıştır.¹⁵² İbn Abbas'ın rivayetine göre Hz. İbrahim birbirinden farklı dört kuş keser. Kuşları parçalar ve etlerini karıştırır. Başlarını yanına bırakmak suretiyle karışmış kuş parçalarını farklı dağlara dağıtır. Sonra onları çağırır ve başsız parçalar toparlanarak onun yanına gelir ve her kuş kendi başıyla bütünleşerek eski hâline döner.¹⁵³ Burada Hz. İbrahim'e, dolayısıyla bu konuyu merak eden herkese verilmek istenen mesaj: *"Her parça kendi parçasına koştuğu gibi kıyamet gününde de her parça kendi parçasına doğru uçar. Böylece de bedenler teşekkül eder ve ruhlar onlarla birleşir."*¹⁵⁴ İbn Kesir parçalanmış kuşlarla ilgili olarak: *"Her ne kadar tespitiinde bir fayda yoksa da müfessirler bu dört kuşun neler olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Şayet mühim olsa idi Kur'an-ı Kerim bunların neler olduğunu belirtirdi."*¹⁵⁵ diyerek kuşların mahiyeti hakkında bilgi vermekten kaçınmıştır. Abdullah Aydemir, burada kesilip parçalanmış kuşlarla ilgili Kur'an-ı Kerim'de *"dört kuş"* ifadesi kullanılmış olmasına rağmen yedi ayrı kuş adı vermiş¹⁵⁶ sonra da hem İslami kaynakları hem de kendini eleştirmiştir.¹⁵⁷

Bu olay her ne kadar bazı kaynaklarda, Hz. İbrahim'in Nemrud ile tartışmasından sonra onun ve adamlarının huzurunda uygulanmış gibi gösterilse de¹⁵⁸ tarihî olayların seyri dikkate alındığında, ondan bağımsız, Hz. İbrahim'in şahsiyle bütünleşmiş olarak insanlığa bir ders vermek amacıyla gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

152 Razi, s. 5/471.

153 İbn Kesir, s. 3/1035; Ebussuud, s. 1/574-575; Vani, s. 155; Havva, 2/153.

154 Razi, 5/468.

155 İbn Kesir, 3/1035.

156 Abdullah Aydemir, İslami Kaynaklara Göre Peygamberler, Ankara, 2003, s. 60.

157 Aydemir, s. 65.

158 Vani, s. 154-156.

Seyyid Kutub'a göre; bu ayeti kerimede ifade buyrulan husus ilahi sanatın sırlarını öğretme arzusudur. Hz. İbrahim gibi pek çok güzel ahlaki özelliklere sahip ve Yüce Allah'ın hali-li sıfatını kazanan birisinden böyle bir istek gelince, Cenab-ı Allah sırlar perdesinin bir kısmını açmıştır. Bu arzu, imanın sebata erip, istikrar kazanması, varlığı ve kemali ile alakalı değildir. Bu istek imanın takviyesi için bir delil getirme arzusu hiç değildir. Bu arzu başka bir hâldir. Onun ayrı bir zevki vardır. Bu, ilahi sırların ameli olarak gerçekleşmesi esnasında bizzat görmek isteğinden doğan ruhi bir arzudur. İnsan benliğinde tecrübenin bahşettiği zevk, gayba iman etmenin verdiği zevkten farklıdır. İbrahim Peygamber sadece kudret elinin faaliyet hâlini müşahede edip, o sırlar âleminin zevkine ulaşarak rahatlamayı arzulamaktadır. Yüce Allah İbrahim Peygamberin gönlündeki bu şek ve arzuya karşılık verdi. Ona doğrudan doğruya zatına mahsus olan bir tecrübeyi ihsan etti. Böylece İbrahim (as), ilahi sırların gözünün önünde nasıl gerçekleştiğini bizzat müşahede etti. Bu sır kâinatımızda her an gerçekleştiği hâlde insanlar onun içeriğini gerçekleştikten sonra anlarlar. Bu sır, hayat bahşedilme sırrıdır.¹⁵⁹

Sonuçta Yüce Allah ahirette olacak olan yeniden dirilme olayının nasıl gerçekleştirdiğini, dünyada iken kabul etmeyen veya bu konuda tereddütleri bulunan kimselere peygamberini de şahit tutarak göstermiştir.¹⁶⁰ Dipnota aldığımız ör-

¹⁵⁹ Kutub, s. 2/68-69.

¹⁶⁰ Kur'an-ı Kerim'de ölüm ve dirilme ile ilgili şöyle bir örnek daha verilmektedir: *"Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çıkmış (altüst olmuş) bir kasabaya uğradı: 'Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!' dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrar diriltti. . Ne kadar kaldın? dedi. 'Bir gün yahut daha az.' dedi. Allah ona: 'Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Eşeceğine de bak. Seni insanlara bir ibret kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik). Şimdi sen kemiklere bak, onları nasıl düzenliyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz' dedi. Durum kendisince anlaşılınca: 'Şimdi iyice biliyorum ki Allah her şeye kadirdir.' dedi."* (Bakara, 2/259.)

neklerde de görüldüğü gibi kemikleri diriltten, onu ilk defa yokluktan yaratandır. Her şey yokluktan var edilmiştir. Var iken yok olanların sonradan yaratılması ve ayrı parçaların bir araya getirilmesi çok daha kolaydır. Hz. İbrahim'in şahsında gerçekleşen bu olayda asıl anlatılmak istenilen husus Allah inancının her türlü şirkten temizlenmesidir.¹⁶¹

Hz. İbrahim'in şahsında tartışılan yeniden dirilme konusu, Hz. Peygamber zamanında da tartışılmıştır. Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden Übey b. Halef çürümüş bir kemik alıp elinde ufaladıktan sonra Resulullah'a dönerek *"Allah'ın bu çürümüş kemikleri tekrar dirilteceğine mi inanıyorsun?"* dedi. Resulullah (sav) *"Evet, seni diriltecek ve cehenneme sokacak."* diye cevap verdi. Bunun üzerine şu ayeti kerimeler nazil oldu: *"İnsan görmez mi ki, biz onu meniden yarattık. Bir de bakıyorsun ki, apaçık düşman kesilmiş. Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: 'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir."* (Yasin, 36/77-79)

¹⁶¹ Mahmud, s. 137-138.

HZ. İBRAHİM'İN PEYGAMBER OLARAK GÖREVLENDİRİLMESİ

Tarihî kaynakların verdiği bilgilere göre İbrahim (as), Kral Nemrud'un yaşadığı zaman ve bölgede uygulanagelen batıl inançları kırmak ve kaldırmak için peygamber olarak gönderilmiştir. Dolayısıyla onun tevhit mücadelesinde putperestlere ve yıldıza tapanlara cevap niteliğindeki örnekler verilmektedir.

İbn İshak'ın rivayetine göre; Cenab-ı Allah Hz. İbrahim'i kavmine delil ve kullarına elçi olarak göndermiş¹⁶² ve onunla Hz. Nuh arasında Hz. Hud ve Hz. Salih'ten başka peygamber de gelmemiştir.¹⁶³

*"Şüphesiz İbrahim de onun (Nuh'un) milletindendi."*¹⁶⁴ ayeti kerimesini tefsir ederken bütün peygamberlerin bir aile olduğu gerçeğinden hareketle, Hz. İbrahim'in Hz. Nuh'un izinden gittiği, onun şahsına gelen dinin esasları üzerine yahut Allah'ın dinine, sarsılmaz bir şekilde bağlanıp yürüdüğü, kendisini yalanlayanlara karşı direndiği belirtilmiştir.¹⁶⁵

Hız. İbrahim, Allah'ın koruması ve terbiyesi altında yetişmiştir.¹⁶⁶ Yüce Allah Hz. İbrahim'e, küçüklüğünden itibaren doğru yolu bulma, doğruyu yanlıştan ayırma kabiliyeti,¹⁶⁷ gerçeği görme ve kavmine karşı delil olarak gösterme ilhamı vermiştir. *"Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Biz onu biliyorduk."*¹⁶⁸ ayeti kerimesinde de açıklandığı

162 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/149.

163 Taberi, 1/234.

164 Saffat, 37/83.

165 Havva, s. 12/237.

166 Mahmud, s.116.

167 Vani, s. 116.

168 Enbiya, 21/51.

gibi; söz konusu *"rüşt"* Allah'ın, kâfirlere vermediği, hidayete erenlere sonradan verdiği bir lütuf olarak belirtilmekte, Hz. İbrahim'in kavmine karşı ileri sürdüğü deliller ve burhanın ona kimse öğretmeden önce Allah tarafından verildiğine dikkat çekilmektedir.¹⁶⁹ Bundan dolayıdır ki, Hz. İbrahim çocukken bile putlara saygıyı mantıksız bulmuştur.¹⁷⁰ Nitekim *"Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk."*¹⁷¹ buyrularda ona her insana verilmeyen bazı özel sırların ve bilgilerin ¹⁷² veya bu sırlara vâkıf olma kabiliyetinin verildiği anlaşılmaktadır.

Hız. İbrahim'in babası ile olan mücadelesi esnasında *"Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebepten bana uy ki, seni düz yola çıkarayım."*¹⁷³ şeklindeki açıklamasından çok erken yaşlarda ona vahiy geldiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

Said Havva, Enbiya, 21/51. ayeti kerimesinde geçen *"Ant olsun ki daha önce"* ibaresini, yukarıda aktardığımız bilgilerden farklı olarak Hz. İbrahim peygamber olmadan önce doğru düşünme yeteneğine kavuştuğu (rüşt) şeklinde değil de onun Hz. Musa, Hz. Harun ve Hz. Muhammed'den önce peygamber olarak görevlendirildiği şeklinde yorumlamıştır.¹⁷⁵

Hız. İbrahim'e verilen rüştten maksadın peygamberlik, hidayet veya peygamber olmazdan önce sahip olduğu erginlik, sağduyu ve fitrî akıl olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁶

Rüşt kelimesini peygamberlik olarak yorumlayanlar, Yüce Allah'ın peygamberleri, gelecekte onun hakkını verecek, pey-

169 Maturîdî, s. 9/381.

170 Havva, s.9/198.

171 En'am, 6/75.

172 Ebussuud, s. 3/314-315.

173 Meryem, 19/43.

174 Maturîdî, s. 9/189.

175 Havva, 9/198.

176 Vani, s. 196.

gamberliğe yakışmayan şeylerden onu koruyacak ve kavmine tebliğ ettiği değerlerin kabulünü kolaylaştıracak ve kendisinden buna engel olacak bir durumun oluşmasına imkân vermeyecek şekilde yetiştirmesi olarak tarif etmiştir.¹⁷⁷ Ayeti kerimede Hz. İbrahim'e özel olarak verilen bu kişisel ve zihinsel niteliğin üstünlüğüne işaret edilmiştir.¹⁷⁸

*"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz..."*¹⁷⁹ ayeti kerimesinden de anlaşıldığına göre Hz. İbrahim, kendisine verilen üstün yetenek sayesinde, Yüce Allah'ın birliğini, kudretini, eşsiz ve benzersiz olduğunu kavramıştır.

Hadidi, peygamberlerin doğumundan itibaren küfür ve Allah'a şirk koştuktan masum olduklarını, Cenab-ı Allah'ın onları yaratırken kendini tanıma ve ona yönelme yeteneği verdiğini ve onların peygamber olarak görevlendirilmezden önce günah ve şirk bilmediklerini söylemektedir.¹⁸⁰ Bütünle Müslümanlar, peygamberlerin peygamberlikten önce ve sonra küfür ve şirkten masum olduklarına inanmakta ve Allah'ın kendisine şirk koştan birisini asla peygamber olarak görevlendirmeyeceğini kabul etmektedir.¹⁸¹

Peygamberlerin günah ve şirkten uzak olma (ismet) genel kuralı gereği Hz. İbrahim, küçük yaştan itibaren, içinde yaşadığı toplumun batıl inançlarından uzak tutulmuş, geleceğin peygamberi olmaya hazırlanmıştır. Nitekim Harran civarında yaşayanlar, o bölgenin diğer şehirlerindeki gibi yıldızlara ve putlara ibadet etmiştir. Hz. İbrahim, eşi Hz. Sare ve kardeşinin oğlu Hz. Lut, kendilerinin dışında yeryüzündeki bütün insanların kâfir olduğu bir zamanda yaşamıştır. Böyle bir ortam-

177 Razi, Tefsir, s. 16/158; Ebussuud, s. 6/43-44.

178 Kur'an Yolu, s. 3/686.

179 Enam, 6/83.

180 Hadidi, s. 63.

181 Hadidi, s. 65-66.

da Cenab-ı Allah Hz. İbrahim'i bütün günah ve kötülüklerden korumuş, ona henüz çocuk denecek yaşta rüşdünü vermiş ve onu peygamber olarak görevlendirmiş, ilerleyen yaşlarda da kendisini halil/dost edinmiştir.¹⁸² Maturîdî, *"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdendir."*¹⁸³ ayeti kerimesinin Hz. İbrahim'in o vakitte mümin olmadığını ve Rabb'ini bilmediğini iddia edenleri yalanladığını haber vermektedir.¹⁸⁴ Hz. İbrahim, bu özellikleriyle yakın çevresinde ve toplum içinde dikkatleri üzerine toplamıştır. Nitekim bir bayram günü putlar kırıldığı zaman halk, kendileri gibi inanmadığını bildiği için ilk önce ve doğrudan Hz. İbrahim'den şüphelenmiştir. *"Onları diline dolayan bir genç işittik, kendisine İbrahim deniliyormuş."* demiştir.¹⁸⁵ Bu ayeti kerimeden anlaşıldığına göre onun kişiliği, hayat tarzı, felsefesi, insanlar tarafından fark edilmiş ve eleştirilmiş, toplum bir anlamda onu dışlamıştır.

Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'i erken yaşlarda olgunlaştırdığı,¹⁸⁶ Müslümanlığının onun buluşa ermesinden ve peygamber olmasından önce olduğu¹⁸⁷ yönündeki iddiaların, onun peygamber olmadan önce korunması ile alakalı rivayetlerle de ilişkilendirilmesi mümkündür. *"O, tertemiz bir kalple Rabb'ine yönelmişti."*¹⁸⁸ ifadesiyle, Hz. İbrahim insanları davet ettiği şeylere önce kendisi iman etmiş ve uygulamıştır. O, Rabbine itaat etmeyi engelleyen her şeyden kalbini arındırmış, her türlü imtihana sabırla karşılık vererek ve tahammül gösterek Rabbine yönelmiştir.¹⁸⁹

182 İbn Kesir, Kısas, s. 1/118; Razi, Tefsir, s. 16/158; Kur'an Yolu, s. 3/686.

183 En'am, 6/83

184 Maturîdî, s. 5/148.

185 Enbiya, 21/60.

186 Mahmud, s. 116.

187 Mehmed Vehbi, s. 1/231.

188 Saffat, 37/84.

189 Maturîdî, s. 12/185.

"...Ben seni insanlara önder yapacağım..."¹⁹⁰ ifadesiyle Cenab-ı Hakk onu peygamber olarak görevlendireceğini bildirmiş fakat bu görevin birtakım denemelerden sonra olacağını hatırlatmıştır. Hz. İbrahim kendinden önceki diğer peygamberler gibi, önce çeşitli şekillerde imtihana tabi tutulmuştur. Bakara suresinin 2/124. ayeti kerimesinde Cenab-ı Allah, "*Hani, İbrahim'i Rabbi birtakım kelimelerle imtihan etmişti de o bunları tamamlamıştı...*" şeklinde buyurarak onun imtihana tabi tutulduğunu ve bu imtihanlarda başarılı olduğunu belirtmiştir.

Hız. İbrahim'in tabi tutulduğu imtihan ile ilgili olarak şunlar söylenmektedir:

1. Atalarının taptıkları putlara tapmamıştır.
2. Kavmi gibi ona itaat etmediği için Nemrud tarafından ateşe atılmıştır.
3. Allah adına vatanını terk ederek başka yerlere hicret etmiştir.
4. Malıyla canıyla denenmiştir.
5. Eşleriyle denenmiştir.
6. İlerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamamıştır.
7. Gördüğü bir rüya üzerine hiç tereddüt etmeden oğlunu kurban etmek istemiştir.
8. İbadet ve temizliğe dikkat etmiş, Allah'ın kendisine yüklediği emir ve yasakları eksiksiz yerine getirmiştir.¹⁹¹

Kur'an-ı Kerim'de detaylı bir şekilde nakledilen bu imtihan şekillerinin çok ağır şartlar içerdiği ve beşer takatini zorladığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen o, gösterdiği sabır,

¹⁹⁰ Bakara, 2/124.

¹⁹¹ Razi, s. 3/410; İbn Kesir, s. 2/528-533.

sadakat ve teslimiyet sonrası bütün bu imtihanlardan başarıyla çıkmıştır. Hatta İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre Hz. İbrahim, bu İslam dinî geleneğinde imtihan edilip de hepsini tam olarak başaran tek kişi olarak gösterilmiştir.¹⁹²

Hız. İbrahim'in imtihanının peygamber olarak görevlendirilmesinden önce mi yoksa sonra mı olduğu konusunda çeşitli görüşler açıklanmıştır. Razi'nin Kâdî'dan naklettiği bilgilere göre Hz. İbrahim'in imtihanı onun peygamber olarak görevlendirmesinden öncedir. Sebebin neticeden önce geleceği kuralına ve aklın prensiplerine göre, onun imtihan olması, imam olmasının sebebidir. Yüce Allah Hız. İbrahim'i büyük sorumluluklarla imtihan etmiş, o bu imtihanı kazanınca onu nübüvvet ve risaletle görevlendirmiştir. Buna karşılık Hız. İbrahim'in sorumluluklarının vahiy ile kendisine bildirildiği ve bundan sonra onun imtihan edildiğini savunanlar olmuştur.¹⁹³ İmtihan olgusunu insan hayatının vazgeçilmezi olarak kabul etmemiz hâlinde¹⁹⁴ Hız. İbrahim'in de imtihana tabi tutulmuş olması gayet normaldir.

Hız. İbrahim, içinde yaşadığı toplumun etkisine kapılmadan, onlar gibi batıl inanışlara düşmeden, saf fıtratının telkinlerine kulak vermiş ve bunun üzerine Allah "*Ant olsun ki biz onu dünyada (elçi) seçtik, şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.*"¹⁹⁵ buyurmuştur. Cenab-ı Allah, İbrahim'e "*Müslüman ol.*" demiş, o da "*Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum.*"¹⁹⁶ diyerek bu davete icabet etmiştir. Hamdi Yazır bu ayetin tefsirini yaparken şöyle demektedir: "*Yemin olsun ki biz İbrahim'i dünyada seçtik, temizledik, terbiye edip kendimize dost edindik, büyük imamlığa, peygamberliğe seçtik. Şüphesiz o ahirette de salihlerden*

¹⁹² İbn, Kesir, Tefsir, s. 2/530.

¹⁹³ Razi, Tefsir, s. 3/419.

¹⁹⁴ bk. Bakara, 2/155; Mülk, 67/2.

¹⁹⁵ Bakara, 2/130.

¹⁹⁶ Bakara, 2/131.

olacaktır. Allah ona; 'Bana Müslüman olduğunu bildir, ihlas ve iman ile teslim ol.' dediğinde o kendisini şirkten uzak tuttuğunu ve tevhide iman ettiğini söylemiştir."¹⁹⁷ Hz. İbrahim, Cenab-ı Allah'ın tabi tuttuğu imtihanlarda başarılı olmuş, Allah'ın emirlerine uymuş, yasaklarından vazgeçmiş ve büyük önderlik göreviyle peygamber olarak görevlendirilmiştir.¹⁹⁸

Peygamberlik, Allah'ın insanlara bir lütfu olarak değerlendirilmekte, insanın bireysel gayretleri sonucu değil, Allah'ın tercihi ve takdirine göre peygamber olunabilmektedir. Bundan dolayı İslami kaynaklarda peygamberliğin kesbî değil vehbî olduğu söylenmektedir. Peygamberlerin her insan gibi yaşadıkları sürece değişik imtihanlara tutuldukları, hatta imtihanlarının diğer insanlardan çok daha ağır olduğu hem Kur'an-ı Kerim hem de tarihî rivayetlerden anlaşılmaktadır. Onların imtihanlarını peygamberlikten önce ve sonra diye değerlendirmek doğru olmasa gerektir. Zira onlar bir imtihana tabi tutulup onu kazandıktan sonra peygamber olmamışlardır. Ancak bir hikmetin sonucu olarak peygamber olmadan öncede çeşitli şekillerde denenmişlerdir. Bu denemelerin en önemlisi onların peygamber olmadan önce içinde yaşadıkları toplumun batıl inanç ve ahlak dışı uygulamalarına bulaşmamış olmalarıdır. Diğer fiziki/maddi imtihanların yanında onlar bu manevi kazanımları bilebildiğimiz kadarıyla Allah'ın yardımıyla başarmıştır. Bunun en güzel örneğini Hz. Yusuf'un hayatında görmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de bu husus şöyle ifade edilmektedir: *"Yine de ben kendimi bütünüyle temize çıkarmaya çalışmıyorum. Çünkü Rabb'im acıyıp esirgediği kimseler hariç, insanın kendi benliği onu kötülüğe sürükleyebilir. Gerçekten de benim Rabb'im çok acıyıp esirgeyen, çok bağışlayandır."*¹⁹⁹

¹⁹⁷ Yazır, s. 1/498.

¹⁹⁸ İbn Kesir, Tefsir, s. 2/529; Yazır, s. 1/491.

¹⁹⁹ Yusuf, 12/53.

Bu değerlendirmeler ışığında Hz. İbrahim'in peygamber olmadan önce ve sonra nitelik itibarıyla farklı imtihana tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

Hz. İbrahim peygamber olmadan önce yaşadığı coğrafyanın inanç ve kültür değerleriyle sınanmış, yıldız, ay güneş gibi gök cisimleri ve insanların kendi elleriyle yaptıkları şeylere tapınması konusunda muhataplarıyla tartışmak durumunda kalmıştır. O, peygamber olarak görevlendirildikten sonra aynı bölgede aile bireyleri, babası ve Nemrud ile mücadele etmiş, kesin ölüm tehdidiyle ateşe atılmış ve vatanından hicret etmek zorunda kalmıştır. Hz. İbrahim doğup büyüdüğü topraklardan ayrıldıktan sonra peygamber olduğu halde hayatta kalmak için büyük mücadeleler vermiştir. Bu zaman diliminde çeşitli yolculuklar yapmak durumunda olmuş, hayatının en önemli çağlarında çocuk sahibi olamamış, eşleri Hz. Sare²⁰⁰ ve Hz. Hacer²⁰¹ arasındaki olaylardan dolayı sıkıntılar yaşamış, ailesinin bir kısmını Mekke gibi uzak bir yere götürmek zorunda kalmıştır. İnsan sağlığı bakımından hiç uygun olmayan bir yere eşi ve süt emen oğlunu bırakmış ve yıllardır evlat hasreti yaşamış olmasına rağmen oğlu Hz. İsmail'i kurban etmekle imtihan edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'deki örneklerden hareketle Hz. İbrahim'in yaşadığı olayları, sıradan bir insanın tahammül sınırlarını zor-

²⁰⁰ **Sare:** Tubil b. Nahur'un kızıdır. Bazı tarihi kaynaklar, onun babasının Hz. İbrahim'in kardeşi Haran b. Nahur olduğunu ve o zaman da kardeş kızıyla nikâhlanmasının caiz olduğunu iddia ederler. Şûra suresinde: *"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı..."* (Şûra, 42/13) şeklinde yer alan ayeti kerime kardeş kızıyla nikâhın Hz. Nuh zamanından beri haram olduğunu bildirmektedir. Bazılarının Hz. Sare'yi Hz. İbrahim'in kardeşinin kızı şeklinde iddia etmeleri Hz. İbrahim'in de kardeşinin adının Hârân olmasındandır. Bu Haran-ı Asgar, Sare'nin babası ise Haran-ı Ekber'dir. (Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 6/519-520.

²⁰¹ **Hacer:** Nil nehrinin kenarında Kıptı meliklerinden asil bir ailenin kızıdır. Devrin kralı tarafından Hz. Sare'ye verilmiştir. Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 6/520-521.

layan nefsi, babası ve kavmi, dönemin kralı, kendi ailesi ile imtihanı ve mücadelesi şeklinde yorumlamak mümkündür. Yerel batıl inanışlar ve özellikle putperestlik vesilesi ile babası ve kavmi ile imtihan edilmiştir. Allah'ın sıfatları ve kudretine meydan okunduğu bir sırada; *"Mademki öyledir, sen de Tanrı olduğunu söylüyorsan o zaman güneşin batıdan doğmasını sağla."* diyerek tartışmada akli delillerin en veciz olanının kullanıldığı olay, Hz. İbrahim'in zamanın kralı Nemrud ile imtihan ve mücadelesini göstermektedir.

Hz. İbrahim'in ne zaman ve kaç yaşındayken peygamber olduğu bilinmemekle birlikte onun genç yaşta peygamberlikle görevlendirildiği, hem doğru, hem de tasdik etmek anlamında yalan söylemeyen birisi olduğu için *"sıddîk"* diye isimlendirildiği kaynaklarda yer almaktadır.²⁰²

Onun peygamberlik görevi ile ilgili olarak Ankebut suresinde şöyle buyrulmaktadır: *"İbrahim'i de gönderdik. O kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin. O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilmiş olsanız bu sizin için daha hayırlıdır. Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık vermezler. O hâlde rızık Allah katında arayın. O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Ancak O'na döndürüleceksiniz. Eğer (size tebliğ edileni) yalan sayarsanız bilin ki sizden önceki birçok milletler de (kendilerine tebliğ edileni) yalan saymışlardır. Peygambere düşen, yalnız açık bir tebliğdir. Allah'ın yaratılanı ilk baştan nasıl yarattığını, (ölümden) sonra bunu (nasıl) tekrarladığını görmediler mi? Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kadirdir. O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Ancak O'na döndürüleceksiniz. Siz ne yeryüzünde ne de gökte (Allah'ı) âciz bırakamazsınız.*

202 Mahmud, s. 116.

*Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamazsınız. Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler-ışte onlar- benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir ve onlar için acıklı bir azap vardır. Kavminin (İbrahim'e) cevabı ise: 'Onu öldürün yahut yakın!' demelerinden ibaret oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. Doğrusu bunda, iman eden bir kavim için ibret vardır. (İbrahim onlara) dedi ki: Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (gelip çattığında ise) birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbirinize lanet okuyacaksınız. Varacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur. Bunun üzerine Lut ona iman etti. Ve (İbrahim): Doğrusu ben Rabb'ime (emrettiği yere) hicret ediyorum. Şüphesiz O, mutlak güç ve hikmet sahibidir, dedi."*²⁰³ Buradan da anlaşıldığına göre, Hz. İbrahim baba ocağından ayrılmadan ve ateşe atılmadan önce peygamber olarak görevlendirilmiş, Hz. Lut ve Hz. Sare yasadıkları coğrafyadan ayrılmadan önce onun tebliğ etmekle memur olduğu değerlere iman ile şereflenmiştir.

Hz. İbrahim'in peygamberlik mücadelesinde apayrı bir özellik dikkati çekmiştir. Onun yüzünden tebessüm, kalbinden merhamet, sözlerinden tatlılık eksik olmamıştır. O, her hâl ve şartta kavmini Allah'a imana çağırmış, putların Tanrı olmadıklarını ve olamayacaklarını, ay, yıldız ve güneş gibi değişken gök cisimlerine tapınılmaması gerektiğini hatırlatarak onları uyarmış, akli kullanarak soru cevap yöntemi ile onların yanlışlarını ve tebliğ ettiği dinin doğruluğunu ve gerekliliğini ispatlamaya çalışmıştır.²⁰⁴

203 Ankebut, 29/16-26.

204 N. Mehmed Solmaz, İsmail Lütfi Çakan, Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi, İstanbul, 1984, s. 79.

HZ. İBRAHİM'İN BABASI VE PUTPURESTLERLE MÜCADELESİ

a- Hz. İbrahim'in Dinine Davet Metodu

Hız. İbrahim, kendisine verilen görev ve sorumluluğun gereğini yerine getirebilmek için, her türlü metodu başarıyla denemiştir. Bunlar arasında aklı ve bilgiyi kullanırken sosyal ve psikolojik şartları da en güzel bir şekilde değerlendirmiştir.²⁰⁵

1. Peygamberlere ait bir yol izlemiştir.

Bu anlamda o, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve Hz. Muhammed örneklerinde olduğu gibi muhataplarına oldukça yumuşak davranmıştır.²⁰⁶ Hz. İbrahim babasıyla konuştuğu zaman siddıkların ve peygamberlerin özelliklerini taşımaktadır.²⁰⁷ Onun babasına karşı kullandığı dil çok önemlidir. O, tatlı bir hitap şekliyle babasını Cenab-ı Allah'ın kendisine lütfettiği hayır ve doğru yola çekmeye çalışmıştır. Her sözünün başında *"Babacığım!"* diyerek babasını çok sevdiğini, onu ilahi azaptan kurtarma arzusu içinde olduğunu, doğruya ve güzele iletmek istediğini gayet nazik ve yumuşak bir üslupla söylemiştir.²⁰⁸

2. Akli delilleri en güzel şekilde kullanarak ikna yolunu denemiştir.

"Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?" diyerek insanın kendinden

205 Bu konuda bk. Mahmut Aydın, Kur'an'da Peygamberlerin Tebliğ Metotlarının Psikolojik Bağlamda Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008.

206 bk. Âl-i İmran, 3/109; Taha, 20/44.

207 Havva, s. 8/467.

208 Razi, Tefsir, s. 15/360; Ebussuud, s. 5/529.

aşağı seviyede birisine veya bir şeye kulluk yapmasının insan aklına ve fitratına uymadığını, oysa putların insan elinin ürünü olduğunu, gören, duyan ve insanlara yararlı olan hayvanlardan bile aşağıda bulunduğunu ona lisanımünasip ile anlatmıştır. Yıldız, ay ve güneş örneklerinde olduğu gibi kaybolan yok olan şeylerin insanın Tanrı'sı olamayacağını, insanın yaratılması, yaşatılması, güneşin doğudan doğması gibi örneklerde ifade buyrulduğu üzere, Allah'ın insanüstü bir güce sahip olduğunu hatırlatmıştır.

3. İlmî veri ve delilleri kullanmıştır.

Hız. İbrahim babasına insanlara anlattıklarını kendiliğinden demediğini, aklı başında bir insan olmak yanında peygamber olarak görevlendirilmesi sebebiyle Cenab-ı Allah'ın kendisine özel olarak verdiği ilim, hidayet gibi imkânlar dâhilinde yaptığını söylemiştir.²⁰⁹ *"Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım."*²¹⁰ ayeti kerimesinden anlaşıldığına göre Hz. İbrahim, her ne kadar yaş olarak babasından küçük ve ondan daha az hayat tecrübesine sahip olsa da Yüce Allah'ın yardımıyla kendisine gelen vahiy sayesinde gerçeklere vâkıf olmuş, hakikati görmüş, böylece bu bilgilerden haberdar olmayan babasını uyarmıştır. Üstelik baba ile oğul arasında samimi bir duyguyla gerçekleşen bu konuşmada babasının rencide olmasına ve onun küçük düşmesine sebep olacak bir durum da bulunmamış,²¹¹ babasını cahillikle suçlamamış, kendisi de ona karşı bilgiçlik taslamamıştır.²¹² Buna karşılık babası, Hz. İbrahim için bir kerecik bile *"oğlum"* ifadesini kullanmamıştır.

Said Havva, Hz. İbrahim'in babasına yapmış olduğu bu davet ve verdiği öğüdün ona karşı çok derin boyutlu bir şefkat ve

209 Kutub, 9/515.

210 Meryem, 19/43

211 İbn Kesir, Kısas, 1/119; Kutub, 9/515.

212 Ebussuud, s. 5/530.

merhamet hissi duymasından kaynaklandığını belirterek Ne-sefi'den şu bilgileri aktarmaktadır: “ Hz. İbrahim’in bu öğüdü verirken davranışındaki güzellik ve yumuşaklığa, güzel ahlaka ne şekilde riayet ettiğine bir bak... Evvela, babasına işlediği bu hatanın gerekçesine dikkat etmesi gerektiğini söylüyor. Bunu söylerken de babasının, içinde bulunduğu durumdaki ısrar ediş ve aşırı fikrisabitten vazgeçmesi için uyandırıcı bir üslup kullandı. Çünkü yaratıklar arasındaki en şerefli mevkie sahip olanlar peygamberlerdir. Ama insanlar onlara bile ibadet etmemişlerdir. Bunlara ibadet eden kimseler hakkında verilen hükümse; apaçık bir sapıklıktır. (Çünkü ibadet yalnız Allah’a yapılmaktadır.) Taş ve ağaca ibadet edenin durumu ne olabilir peki? Çünkü bu tür şeyler kendisine ibadet edenin zikrini işitmez, ibadet edişini bile görmez, kendilerine ibadet edenlerin başına gelebilecek bir belayı savamaz. Onun hiçbir ihtiyacını da karşılayamazlar.”²¹³

Hz. İbrahim’in ölülerin diriltilmesi örneğinde görüldüğü gibi bilgiye ulaşma konusunda, ilme’l-yakîn, ayné’l-yakîn ve haka’l-yakîn yöntemlerinden yararlanmıştı.

4. Uyarı, hatırlatma ve korkutma yöntemlerini ihmal etmemiştir.

Hz. İbrahim, bütün hürmet ve nezaketi yanında babasını uyarmaktan geri durmamıştır. Önce babasını putlara ibadet etmekten alıkoyacak şeylere dikkat çekmiş, sonra onun taklidi bırakıp tefekkür ve istidlale yönelmesini söylemiştir. Daha sonra şeytana uymanın Cenab-ı Hakk’ın azabına vesile olacağını, bu sebeple ona itaat etmenin aklen doğru olmadığına işaret etmiş ve sözünü, insanı uygun olmayan şeylere yönelmekten alıkoyacak bir tehdit ile noktalamıştır.

²¹³ Havva, s. 8/468.

b- Hz. İbrahim’in İçinde Yaşadığı Toplumun Dinî Durumu

Peygamberler dünya hayatında iken çeşitli imtihanlara tabi tutulmuşlardır. Bunlardan bir kısmı aile bireyleriyle sınanmıştır. Hz. Nuh’un oğlu ve eşi ile imtihanında onun yaptığı dua kabul olmamış ve oğlu Tufan’da azgın dalgalarda boğulmuştur. Benzer şekilde Hz. İbrahim de babası ile imtihan olmuş ve onun da babasının bağışlanması için yaptığı dua kabul edilmemiştir. Bu husus şu gerçekleri ortaya çıkarmıştır:

1. Din bağı, kan bağından önce gelmektedir. Ayrı dinden olanlar birbirlerine vâris olamazlar.
2. Peygamberler de ancak Yüce Allah’ın kendilerine imkân vermesi halinde duaları kabul olur, şefaate edebilirler.
3. Duanın kabul olması için meşruiyet aranmaktadır. İnanmayan birisi için dua edilmemelidir.
4. Haram olan şeyler için dua yapılmamalıdır.

Cenab-ı Allah, benzer uygulamaların Hz. Peygamber zamanında da olması dolayısıyla, o dönemin müşriklerine bir mesaj niteliği taşıması bakımından, Kur’an-ı Kerim’de puta tapma konusunda Hz. İbrahim’in örnek hayatını bütün detaylarıyla haber vermektedir.

Hz. İbrahim, akli ermeye başladıktan sonra çevresinde olup bitenleri anlamaya gayret etmiştir. Annelerin yerel kültür taşıyıcısı ve doğal eğitimci olmaları dolayısıyla çocukların eğitiminde önemli rolleri üstlenmiştir. Bu hususta, putperestlerden olup olmadığı tartışılan annesi ona yardımcı olmuştur. Rivayete göre Hz. İbrahim, henüz büyümeye ve akli ermeye başladığından ve çevresinde din olarak uygulana gelen inanç ve uygulamaları yadırgadığından dolayı onlardan rahatsızlık duymuş olmalı ki; “Ey anneciğim, sen neye ibadet ediyorsun?” diye sormuş, ondan “Ben de babanın dini üzereyim.” cevabını

almıştır. Peki, “*Babamın dini nedir?*” diye ona sorduğunda “*O, Nemrud’a ve şu putlara tapıyor.*” demiştir.²¹⁴

Hız. İbrahim, yaratılıştan gelen inanma duygusunun etkisiyle çevresinde gördüğü manzaradan rahatsız olmuş, insanların kendisi gibi düşünmediğini hatta inanmadığını görmüştür. İnsanların kendi elleriyle yaptıkları, kendilerine zarar ve yarar vermekten âciz şeylere Tanrı diye taptıklarına şahit olmuştur.

İslam’ın ilk geldiği dönemlerde Müslüman olmak istemeyen müşrikler gibi Hız. İbrahim’in de kavmi kudret ve azametini biliyor olmalarından dolayı doğrudan doğruya Allah’ı inkâr etmemiştir. O’nun kâinatta yegâne güç ve kuvvet sahibi olduğunu kabul etmekle birlikte çeşitli sebep ve beklentilerle Allah yanında başka ilahlara da inanmışlardır.²¹⁵ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de: “*Hani İbrahim babasına ve kavmine demişti ki: ‘Şüphesiz ben sizin taptığınız şeylerden uzağım. Beni yaratan müstesna. Şüphesiz, O, beni doğru yola iletecektir.*”²¹⁶ ayeti kerimesindeki Hız. İbrahim’in sözlerinden ve ifadelere babası ve kavminin, Allah’a ortak koştukları, O’nun yanında başka şeylere de tapındıkları buna rağmen, Allah’ın varlığını kökten inkâr etmedikleri görülmüştür. Çünkü Hız. İbrahim, onların taptıkları şeylerden uzak olduğunu belirterek Cenab-ı Allah’ı bunların dışında tutmuş ve ancak O’nu ibade- te layık bulmuştur.²¹⁷

Hız. İbrahim, Cenab-ı Hakk’ın yardımıyla bazı bilgi ve hikmetlere sahip olduktan, göklerin ve yerin melekûtu kendisine gösterildikten, Allah’ın kendisine doğruyu gösterdiğini ve hakka yönelttiğini açıkladıktan sonra Allah’tan başka hiçbir

²¹⁴ Razi, Tefsir, 9/522; Şihava, 2/111.

²¹⁵ Kutub, s. 5/314. Bu husus hemen hemen bütün putperestler için geçerlidir. Nitekim Kur’an’ı Kerim’de bu husus pek çok ayeti kerimede gayet açık bir şekilde açıklanmaktadır: Müminun, 23/84-89; Ankebut, 29/61, 63; Lokman, 31/25; Zümer, 39/38; Zuhuruf, 43/9, 87.

²¹⁶ Zuhuruf, 43/26-27.

²¹⁷ Kutub, s. 13/181.

ilah olmadığını, kavminin batıl bir din üzerinde olduklarını ilan etmiştir.

c- Hız. İbrahim’in Babası ve Kavmi ile Mücadelesi

Hız. İbrahim’in babası ile olan mücadelesini onun kavmiyle olan ilişkilerinden ayrı tutmak ve değerlendirmek doğru değildir. Çünkü Âzer, o toplumun bir bireyi olarak kavminin bütün inanç ve kültürel değerlerini içselleştirmiştir. Tarihî rivayetlerde her ne kadar bazı farklılıklar, çelişkiler bulunsun da Âzer, kavminin ileri gelenlerinden, Nemrud’un yakınlarından olmuş ve onun en güvendiği adamları arasında yer almıştır. O sadece Nemrud’u Tanrı olarak kabul etmek ve putlara tapınmakla kalmamış, aynı zamanda toplumun bu konuda ihtiyaçlarını karşılamak için fiilen katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Hız. İbrahim’in babasıyla ilişkilerini veya mücadelesini onun içinde yaşadığı toplumdan bağımsız düşünmek mümkün olmamıştır.

Kur’an-ı Kerim’in beyanına göre Hız. İbrahim, peygamber olarak görevlendirildiğinde, doğal olarak, tebliğine kendisine olan sevgisi ve hidayete ermesi arzusuyla öncelikle babasından başlamış, kavmiyle birlikte onu dinine davet etmiştir. Hız. İbrahim’in babasıyla konuştuğu, bu sözleri babasına ve kavmine söylediği zaman henüz on altı yaşında olduğu belirtilmiştir.²¹⁸ Hız. İbrahim, muhataplarına kendisinin Allah tarafından peygamber olarak görevlendirildiğini, onların taptıkları şeylerin şeytanın telkinleri olduğunu söylemiş, bu inanış ve yaşam biçiminin onu ve yanındakileri Allah katında zor durumda bırakacağını, isyan etmesi hâlinde Allah’ın azabına uğrayacağını açıklamıştır.

Hız. İbrahim ile babası ve kavmi arasında yapılan temel tartışma konularının Allah, O’nun birliği ve önerdiği din hak-

²¹⁸ Vani, s. 116.

kinda yapılmış olması muhtemeldir.²¹⁹ Onun bir hanif (tevhit ehli) olarak yerel kültür ve inanışlara aykırı yapmış olduğu bu tebliğ, önce babası tarafından eleştirilmiştir. Hz. İbrahim aldığı sorumluluğun gereği olarak taşlara ve taşlardan/ağaçlardan yaptıkları putlara tapan ve batıl bir din mensubu olan babasına ve kavmine²²⁰ "...sizin şu karşısına durup taptığınız heykeller nedir?"²²¹ diye sormuş, "Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum."²²² diyerek onu ve kavmini yanlış yolda, sapıklık içinde bulundukları için uyarmış, "Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilmiş olsanız bu sizin için daha hayırlıdır. Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O hâlde rızık Allah katında arayın. O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Ancak O'na döndürüleceksiniz."²²³ diyerek tebliğ etmekle görevli olduğu Allah'ın dinine davet etmiştir. Hatta geçmiş toplulukların kendilerine tebliğ edileni yalan saymaları sonrası başlarına gelen felaketleri de hatırlatmayı ihmal etmemiştir.²²⁴ Buna karşılık babası ve kavmi onu, devamlı surette kendi dinlerine ve tapındıkları putlara kulluk etmeye çağırmış ve onun Allah inancından ve O'na kulluk etmekten vazgeçmesini istemiştir. Buna karşılık Hz. İbrahim, onlara gayet açık bir şekilde kendisinin elinden tutup basiretini açan, ona kendisini tanıtan, onu doğru yola ileten Allah'tan uzaklaşmasının aklen ve fitraten mümkün olmayacağını söylemiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in babasıyla ilişkileri konusunda çeşitli surelere serpiştirilmiş vaziyette birbirine benzer

219 Maturîdî, 5/144.

220 Mahmud, 119, 122.

221 Enbiya, 21/52.

222 En'am, 6/74.

223 Ankebut, 29/16-17.

224 bk. Ankebut, 29/18.

çok sayıda ayeti kerime bulunmaktadır. Meryem suresi onun babasıyla ilişkilerini toplu ve açık bir şekilde şöyle haber vermektedir: "Kitap'ta İbrahim'i an. Zira o, sıtkı bütün bir peygamberdi. Bir zaman o babasına dedi ki: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, çok merhametli olan Allah'a asi oldu. Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum." Bunun üzerine babası ona: "Ey İbrahim! dedi. Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, ant olsun seni taşlarım! Uzun bir zaman benden uzak dur!" dedi. Babasının bu tehdidi karşısında; "İbrahim: Selam sana (esen kal) dedi. Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütufkârdır. Sizden de Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabb'ime yalvarıyorum. Umulur ki (senin için) Rab-bime dua etmemle bedbaht (emeği boşa gitmiş) olmam. Niha-yet İbrahim onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşıp bir tarafa çekildiği zaman biz ona İshak ve Yakup'u bağışladık ve her birini peygamber yaptık."²²⁵

Ayeti kerimelerde öne çıkan hususlara bakılırsa Hz. İbrahim babasının inanç hâlini şu dört hususu öne çıkararak eleştirmiş ve kendisine inanmasını istemiştir:

1. İşitmez, görmez, sana hiçbir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun? Bu ifade ile putların işitmediği, görmediği ve hiçbir fayda vermediği gerçeği hatırlatılmıştır.
2. Bana muhakkak ki sana gelmeyen bir ilim gelmiştir. O hâlde bana uy da seni dümdüz bir yola çıkarayım. Kendisinin peygamber olduğunu ve insanları uyar-makla görevli bulunduğunu bildirmiştir.

225 Meryem, 19/41-49.

3. Şeytana tapma. Çünkü şeytan Rahman'a çok asi olmuştur. Burada şeytanın isyankâr oluşu, babasının da onun yolundan giderek putlara tapmak suretiyle şirke battığı ve dolayısıyla Allah'a isyan ettiği vurgulanmaktadır.
4. Rahman'dan sana bir azap gelip çatar da şeytana dost olmuş olursun diye gerçekten korkuyorum. Hz. İbrahim bilinenden bilinmeyene doğru gitme yöntemini kullanarak geçmişte Allah'a isyan ettiği için şeytanın başına gelenleri bildiğinden, babasının başına da bu felaketlerin gelmesinin kaçınılmaz olduğunu hatırlatmıştır.²²⁶

Hız. İbrahim, insanın kulluk etmesinin yaratılıştan gelen bir duygu olduğunu bildiği için *"Babasına ve halkına, 'siz neye tapıyorsunuz...?'"*²²⁷ diyerek bu duyguyu nasıl tatmin ettiklerini sorarken bu selim kalbin onda izleri görülmüştür.²²⁸ O, merakını gidermek, onlar hakkındaki düşüncelerini daha da netleştirmek için farklı bir yöntem kullanarak *"Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?"*²²⁹ diyerek hem onları uyarılmış hem de taptıklarını aşağılamıştır. Burada dikkati çeken bir başka husus da Hz. İbrahim onların putlarla ilişkisini, onları tanrı gibi görüp tapındıklarını bildiği hâlde bilmiyor görünerek, onların konuya nasıl baktıklarını veya putlarla ilişkilerini nasıl izah ettiklerini öğrenmek veya bu durumu kendilerine itiraf ettirmek istemiştir.²³⁰

Hız. İbrahim babasının sergilediği tutumun ve gittiği yolun yanlış olduğunu ona hatırlatmak için ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den beri insanların düşmanı olarak bilinen

226 Razi, Tefsir, s. 15/356-360. Ayrıca bk. Havva, s. 8/468-469.

227 Saffat, 37/85.

228 Razi, Tefsir, s. 18/615.

229 Enbiya, 21/52.

230 Ebussuud, s. 6/44.

şeytan örneğini vermiştir. *"Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, çok merhametli olan Allah'a asi oldu."* diyerek insanları Allah'ı bırakıp putlara taptıran ve aldatanın şeytan olduğunu, puta tapanların aslında onlara değil şeytana taptıklarını, şeytanın ise Allah'a isyan ettiğini, onun yolundan gidenlerin ve ona uyanların Allah'ın azabına uğrayacağını anlatmıştır. Böylece babasının gittiği yolun şeytanın yolu olduğunu, kendisinin onu dalaletten kurtararak hidayete, Rahman'ın yoluna çekmek istediğini belirtmiştir.²³¹ O, putların ne olduğunu gayet iyi bildiği hâlde, olgunluğa erişmiş bir kişi olarak onları aşağılamak amacıyla yukarıdaki soruyu mübalağalı ve güya bilmiyormuş gibi sormuştur.²³²

Hız. İbrahim yumuşak ve temiz huylu, müsamahakâr, beğenilen, sevimli ve halim bir insan olmasına rağmen inanç ve putlara tapınma konusunda görev sorumluluk ve bilinciyle hareket eder. Zira bu sorumluluk baba oğul ilişkilerinden çok daha öte ve üstün olup, müsamaha ve hilim, duygularının üzerindedir. Çünkü o sadece aile bireyleri için değil muhatap olduğu bütün insanlar için peygamberdir.²³³

Babası ve kavminin nelere taptıklarını bildiği hâlde Hz. İbrahim onların nelere taptıklarını sorduğunda; *"Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz, diye cevap verdiler."*²³⁴ Halbuki normal şartlarda akıl ve ruh sahibi bir insanın her biri yaratık olan gökteki yıldızlara ve yeryüzünde onları temsilen dikilen putlara tapınması, onlara tanrılık isnat etmesi, kendisini onlardan daha aşağı düzeyde görmesi insanlığın onur ve şerefine ayaklar altına almaktır. Aldığı bu cevap karşısında hayrete düşen Hz. İbrahim, insanın akıllı bir varlık olduğunu, akılla fitrat arasında uyum bulunduğunu, dolayısıyla

231 Kutub, s. 9/516.

232 Vani, s. 116.

233 Kutub, s. 5/305.

234 Şuara, 26/71.

fıtratın emrettiği inanma duygusunun sonucunun puta tapıcılık olmaması gerektiğini düşünerek: *“Allah’tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz.”*²³⁵ diye tekrar sormuştur. Böylece o putların Tanrı olamayacağına, onların Allah’ı bırakıp taptıkları putlara Tanrı adını vererek yalan söylediklerine dikkat çekmiştir.²³⁶ Hz. İbrahim onları batıl inançları konusunda sadece eleştirmekle kalmamış, putların insan elinin ürünü eşyalar olduğunu söyleyerek Tanrı olmaya layık olmadıklarını, buna karşılık yeri ve gökleri yaratan Allah’ın onların gerçek Tanrı’sı olduğunu ve yaşadığı çeşitli olaylardan hareketle kendisinin de buna bizzat şahitlik ettiğini söylemiştir.²³⁷ Bütün bunlar yaşanırken Hz. İbrahim’in muhatapları, bulundukları ortamda alternatif bir din ve inanç hâli düşünemedikleri için olsa gerek, onun gerçeği söyleyip söylemediği veya kendileriyle dalga geçmiş olabileceğini düşündükleri için olmalı ki²³⁸ onlara bu konuda samimi ve ciddi olduğunu ifade etmek istemiştir.

Bir rivayete göre Hz. İbrahim, ailesi ile birlikte yaşarken başka bir iş için put imalathanesinden ayrılan babası onu yerine bırakmıştır. Bu arada yaşlı bir adam put satın almak için babasının iş yerine gelmiştir. Bu arada Hz. İbrahim müşteriye kaç yaşında olduğunu sormuş, adam da yetmiş yaşında olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Hz. İbrahim ona; *“Ahmak adam, senden çok daha genç bu puta nasıl tapıyorsun? Sen yetmiş yıl önce doğmuşsun, bu put ise henüz dün yapıldı.”* demiştir. Bunun üzerine adam putu yere atarak parasını geri almıştır.²³⁹

Hz. İbrahim ile kavmi arasındaki tartışmalar çeşitli ikna metotları denenerek karşılıklı tehdit şekilleriyle devam etmiştir:

²³⁵ Saffat, 37/86.

²³⁶ Maturîdî, s. 12/186.

²³⁷ Enbiya, 21/56.

²³⁸ Enbiya, 21/55.

²³⁹ Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 59.

*“Kavmi onunla tartışmaya girişti. O, onlara dedi ki: ‘Beni doğru yola iletmış iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O’na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Rabb’im ne dilerse o olur! Rabb’im, bilgice her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ kendinize gelip öğüt almıyor musunuz? Hem siz Allah’ın size tanrı oldukları hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri, O’na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da, ben sizin O’na ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım? Şimdi biliyorsanız söyleyin, iki topluluktan hangisi (tek Allah’a inananlar mı, yoksa Allah’a ortak koşanlar mı) güvende olmağa daha layıktır?’”*²⁴⁰

Yukarda geçen ayeti kerimede açıkça bildirilmemekle beraber Hz. İbrahim’in *“Ben sizin Allah’a ortak koştuklarınızdan korkmam.”* demesinden güya tanrıların öfkelenerek ona bir ceza verebileceği şeklinde kavminin onu tehdit ettiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık Hz. İbrahim iyi bir mümin olarak hiçbir şeyden değil sadece Allah’tan korktuğunu açıklayarak onların tehdidinde aldırış etmemiştir. Hatta Allah’a inananlar mı yoksa ona ortak koşanlar mı daha güvendedir diye sorarak onları düşünmeye ve yanlışlarından döndürmek için akli delilleri öne sürmeye gayret etmiştir. Eğer korkması gereken birisi varsa onun kendisi değil Allah’a inanmayanlar olması gerektiğini hatırlatmıştır. Fakat onların düşünemeyecek kadar batıla saplantı içinde olduklarını gördükten sonra, Allah’a inanan ve imanına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanların doğru yolu bularak daha güvende olduklarını hatırlatmıştır.²⁴¹

Hz. İbrahim’in babası ve kavmiyle tartışmaları Zuhurf suresinde şöyle bildirilmektedir: *“...Babasına ve kavmine demişti ki: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben yalnız beni yaratana*

²⁴⁰ En’am, 6/80-81.

²⁴¹ Kur’an Yolu, 2/432-433.

taparım. Çünkü O, beni doğru yola iletir.”²⁴² Hz. İbrahim kavmi ile olan mücadelesinde genel ifade ile onların inandıkları tanrıları ile Allah inancı hakkında bir mukayese yaparak şöyle der: “İbrahim: Peki yalvardığınızda onlar sizi iştiriyorlar mı? Yahut size fayda ya da zarar verebiliyorlar mı? dedi. Şöyle cevap verdiler: Hayır, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk. İbrahim dedi ki: İyi ama ister sizin, ister önceki atalarınızın; neye taptığınızı (biraz olsun) düşündünüz mü? İyi bilin ki onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur); beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O’dur. Beni yediren, içiren O’dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O’dur. Benim canımı alacak, sonra beni diriltecek O’dur. Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O’dur.”²⁴³

Hz. İbrahim’in bu hikmet dolu sorularına hiçbir delile dayanmayan açıklamalarıyla cevap vermekte zorlanan babası ve kavmi “Dediler ki: Biz, babalarımızı bunlara tapar kimseler bulduk.”²⁴⁴ ifadeleriyle tartışmayı bitirmek istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. İbrahim; “Doğrusu, siz de, babalarınız da açık bir sapıklık içindesiniz, dedi.”²⁴⁵ Bu ilahi beyandan anlaşıldığına göre Hz. İbrahim onların Allah’ın dinine girmeyeceklerini ve kendisinin peygamberliğini kabul etmeyeceklerini anlamıştır.

Babası ve kavmi gelenek ve âdetlerin etkisiyle, Hz. İbrahim’in bu davetini kabul etmemiştir. Başta babası, annesi, ailesi ve akrabaları, bu konudaki fütursuz tavırlarından ve Hz. İbrahim’in kendilerini ilk sorgulayan, eleştiren ve inançlarını aşağılayan bir kişi olmasından dolayı çok üzülmüş, onu uyarmış ve böylesi şeyler söylemesini yasaklamıştır. Fakat Hz. İbrahim, kendisiyle ilgili bu uyarıları dikkate almayarak bildiğini

²⁴² Zuhurf, 43/26-27.

²⁴³ Şuara, 26/72-82.

²⁴⁴ Enbiya, 21/53. Ayrıca bk. Şuara, 26/74.

²⁴⁵ Enbiya, 21/54. Ayrıca bk. Şuara, 26/75-76.

yapmaya devam etmiştir. O kendisine vahiy geldiğini, peygamberlikle görevlendirildiğini, görevinin çok önemli ve büyük, sorumluluğunun da bir o kadar ağır olduğunu belirterek babasının batıl inançlarından uzaklaşarak kendi getirdiklerine inanması gerektiğini söylemiştir.

Âzer, oğlunun sergilediği bu ısrarcı tavır ve tanrıları hakkında söylediklerinden dolayı çok sinirlenmiş, oğlunun bu tavrının kendisi, ticareti, aile ve akrabaları için tehdit ve tehlike kaynağı olacağını düşünmeye başlamış ve bu işin sonunun kötü olacağından korkmuştur.²⁴⁶

Hz. İbrahim ile babası arasındaki tartışmalar, birlikte yaşadıkları toplumda kısa sürede yayılmıştır. Bu sefer aile içi tartışmalar toplumsal bir sorun hâline gelmiş ve Hz. İbrahim kendi sosyal çevresiyle inanç konusunda mücadeleye başlamıştır. Bu durum Kur’an-ı Kerim’de şöyle haber verilmektedir:

(Babası) ‘Ey İbrahim, sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer (onlara dil uzatmaktan) vazgeçmezsen, ant olsun seni taşlarım. Uzun süre benden ayrıl git.’ dedi.”²⁴⁷ ifadelerinde de görüldüğü üzere Âzer, oğlunun kendisine yapmış olduğu iyi niyetli ve nazik daveti reddetmiş ve onu açıkça taşlanmakla tehdit etmiştir. O dönem şartlarında taşlamanın söz ile mi yoksa bilinen şekliyle ölüm cezasının taşlanarak uygulanması şeklinde mi olduğu yönünde birtakım değerlendirmeler yapılmıştır.²⁴⁸ Ancak dinî literatürde taşlamanın (recm), bir tür ölüm cezası olarak uygulana geldiği için burada da Hz. İbrahim’in babası eliyle ölüm fermanı şeklinde anlaşılması muhtemeldir.

Hz. İbrahim, babasının cahilce yapmış olduğu bu tehdidi fitratındaki güzellik ve peygamber olma sorumluluğuyla gayet

²⁴⁶ Şihava, s. 2/112; Mahmud, s. 119-120.

²⁴⁷ Meryem, 19/46.

²⁴⁸ Razi, Tefsir, s.15/362.

yumuşak karşılamış ve ilişkilerinde terbiye sınırlarını aşmamıştır.²⁴⁹

H. İbrahim, Allah'ın emirlerini insanlara tebliğ ile sorumlu bir peygamber olarak kavmini dinine davet etmiş, onun bütün samimi gayretlerine, sabretmek zorunda kaldığı güç şart ve imtihanlara, ödediği ağır bedellere rağmen H. Nuh örneğinde olduğu gibi, bu davet karşılık bulamamış,²⁵⁰ kavmi iman etmemiştir.

249 Kutub, s. 9/516-517. Bu ayeti kerimelerde H. İbrahim ile babası arasında geçen konuşmalar, H. İbrahim'in babasına karşı nazik ve yumuşak tavrı, karşılığında gördüğü kaba ve ağır hakaretlerin H. Muhammed'e bir mesaj olduğu belirtilmiştir. H. İbrahim "babacığım" derken, babası ona oğlum bile demeyi çok görmüş, aksine adıyla hitap ederek onu tehdit etmiştir. Yüce Allah, H. Muhammed'in müşriklerden göreceği eziyetten ötürü, kalbinin yükünün hafiflemesi bakımından cahillerin eskiden beri bu üslup ve gidişatta olduklarını hatırlatmıştır. (Razi, s. 15/361.)

250 bk. En'am, 6/80-81; Enbiya, 21/51-73; Şuara, 26/79-80; Ankebut; 29/16-27; Saffat, 37/83-98; Zuhuruf, 43-26-28.

H. İBRAHİM'İN BABASI İÇİN DUA ETMESİ

Ayeti kerimelerde görüldüğü üzere çok ince kalpli, yanık yürekli, hiddetten uzak, eziyet ve mihnete sabırlı bir kişiliğe sahip olan H. İbrahim, "babacığım" ifadesiyle babasına olabildiğince saygılı ve müşfik davranmış, buna rağmen babası onu ölümle tehdit etmiştir. Babasının bu tehdit ve aşağılayıcı tavrına rağmen H. İbrahim, fitratının ve peygamberlik görevinin gereği ve sorumluluk duygusuyla, onun bağışlanması için Allah'a dua edeceğini söylemiştir.²⁵¹ Koyu bir putperest olan babasının bu katı tutumu karşısında H. İbrahim çok yumuşak bir tavır ile: "Selam sana, (esenlik içinde kal) dedi. Senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü O bana çok lütfkârdır. Sizden de Allah'tan başka yalvardıklarınızdan da ayrılıyor ve yalnız Rabb'ime yalvarıyorum. Umarım ki Rabb'ime yalvarmakla (sizin gibi) bahtsız olmam. (İstediklerimden mahrum bırakılmam)." ²⁵² diyerek korkuyla ümit arasında (beyne'l-havfu ve'r-reca) babası için üzüntüsünü belirtmiştir.

Babasının putlara tapan birisi olduğu bilindiği hâlde peygamber olan bir oğulunun onun hakkında "Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim." ifadesi, İslam âlimlerince pek makul karşılanmamış ve bu konuda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bunlardan bazılarının, yukarıda belirtilen ayetlerde geçen bilgiler yorumlanarak muhtemelen babası için yaptığı bu duanın, "Müslüman olursan" şartına bağlı olduğu söylenmiştir.²⁵³

Ebusuud Efendi, küfür üzere öleceği önceden belli olan bir kâfir için bağışlanma isteğinin aklen ve naklen doğru olmadığını ve buna cevaz verilmediğini belirterek bu ifadeyi, onun tövbe ederek bağışlanması ve iman etmesi için dua edeceği şeklinde değerlendirmiştir. Ancak bu konuda bir uyarı olur-

251 bk. Tövbe, 9/114; Meryem, 19/47.

252 Meryem, 19/47-48.

253 Maturîdî, s. 9/191.

sa, birinin ölümünden sonra bağışlanmasını dilemek aklen mümkün olsa bile dine göre doğru olmaz. Nitekim Hz. Muhammed, amcası Ebu Talip'in bağışlanmasını istediği zaman "(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara."²⁵⁴ ayeti kerimesiyle uyarılmıştır.²⁵⁵

Mümtahine suresinde; "...Şu kadar var ki, İbrahim babasına: 'Ant olsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez' demişti."²⁵⁶ şeklinde belirtilen ifadelerden anlaşıldığına göre babası için dua edeceğini vadedmiş, fakat babasının inanç durumu dolayısıyla bu duanın akıbeti hakkında çok da ümitli görünmemiştir. Ebu Bekir el Esam, "O, babası için istiğfar edeceğine söz vermişti. Bir peygamber olarak o, bu sözünü yerine getirmenin gerekli olduğunu düşündü, onun istiğfarı işte bundan dolayıdır." demiştir. Maturîdî ise bu görüşü naklettikten sonra "Hz. İbrahim sanki şöyle diyordu: 'Allah'ın seni hidayete muvaffak kılması için dua etmekten başka Allah'ın azabından bir şeyi senin için azaltmaya gücüm yetmez.'" açıklamasını yaparak onun hidayete ermesini istediğini, aksi hâlde Cenab-ı Allah'ın azabına uğrayacağını belirtmiştir ki,²⁵⁷ makul olan da bu görüştür.

Bazı yorumculara göre bu ayeti kerime, Hz. İbrahim ile babasının ilk dönem ilişkilerine ışık tutmaktadır. Hz. İbrahim, peygamber olarak görevlendirildikten sonra babasının da kendisine tabi olacağını ummuş ve içinde bulunduğu putçuluk/şirk bataklığından kurtulacağını sanmıştır. Bu yüzden dua ederek onun kurtuluşa ermesini istemiştir.²⁵⁸

²⁵⁴ Tevbe, 9/113.

²⁵⁵ Ebussuud, s. 5/531-532.

²⁵⁶ Mümtahine, 60/4.

²⁵⁷ Maturîdî, s. 15/114.

²⁵⁸ Kutub, s. 14/420.

Şuara suresinde ifade buyrulduğu şekilde Hz. İbrahim, "Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandır."²⁵⁹ ifadesiyle özel olarak babası için, İbrahim suresinde de "...Rabb'imiz hesap kurulacağı gün, beni, anamı, babamı ve bütün müminleri bağışla!"²⁶⁰ şeklinde yer alan ifadelere göre diğer insanlarla beraber babası için dua etmiştir. Müfessirler, Hz. İbrahim'in peygamberlik görevi verildikten sonra bu duayı yaptığını belirtmiştir.²⁶¹

Seyyid Kutub, Hz. İbrahim'in babasının bağışlanması için yaptığı duayı geleneklerin bir sonucu olarak nitelemiştir. Onun konuya bakış şekline, aslında Hz. İbrahim'in çok da isteyerek bu duayı yapmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim onun, babasının şirk üzere ölmesinden Allah düşmanı olduğunu anladığını, sonra da böyle birisine Allah'ın hidayet vermesinin mümkün olmayacağını düşünerek ondan uzaklaştığını söylemektedir. Fakat aynı yerde "Doğrusu İbrahim yumuşak kalpli, halim bir insandı." ayetini gerekçe göstererek müşrikler arasında bulunan babasına da diğer inananlar gibi çok halim davrandığını ve Allah'a çok yalvardığını²⁶² yazarak kendisiyle çelişmektedir.

İnanan bir insanın, ahirette başına gelebilecekleri düşünerek inanmayan birisi için üzülmekten, insanlığın dünya ve ahiret saadetine katkı sağlamak amacıyla gönderilen peygamberin bütün insanlık için üzüntü duymasından daha doğal bir şey yoktur. Zira inanan insanlar, dinin insanın dünya ve ahiret saadeti için ne kadar önemli olduğunu bildiklerinden, inanmayanların ahvaline üzüntü duymaları gayet normaldir. Ancak insanlığa rahmet elçisi olarak gelen peygamberlerin sahip oldukları bilgi çerçevesinde, insanların Allah'ın dinine

²⁵⁹ Şuara, 26/86.

²⁶⁰ İbrahim, 14/40-41.

²⁶¹ Kur'an Yolu, s. 4/158.

²⁶² Kutub, s. 7/427.

inanmadıkları zaman başlarına gelecek acıklı azaptan dolayı üzüntü duymaları çok daha önemlidir. Hz. İbrahim hem bir peygamber hem de bir insandır. O, aynı zamanda inanmayan birisi olsa da Âzer'in oğludur. Hem insan hem de peygamber olarak babası için üzüntü duyması ve onun dünyada iken iman etmesini istemesi, öldükten sonra bağışlanması için yürekten dua etmesi gayet anlaşılabilir bir husustur.

Putperest olan Âzer, oğlunun bütün iyi niyet ve ısrarına rağmen tevhit inancını benimsememiştir. Cenab-ı Allah, inanmayanlara uygulanacak genel bir hükmü beyan buyurarak: *"Akraba bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra (Allah'a) ortak koşanlar için mağfiret dilemek; ne peygamberin ne de inananların yapacağı bir iştir. İbrahim'in babasına dua etmesi, sadece ona yaptığı bir vaatten ötürü idi. (Senin için Rabb'imden mağfiret dileyeceğim diye daha önce söz verdiği için ona dua etmişti). Fakat onun Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durdu. Gerçekten İbrahim, çok içli ve yumuşak huylu idi."*²⁶³ ayeti kerimesi gereğince bütün duaları kabul olan Hz. İbrahim'in babasının affı hakkında yaptığı dua kabul olmamıştır.²⁶⁴ Razi bu ilahi beyan ile şöyle denilmek istendiğini ifade etmiştir: *"Hz. İbrahim'in kadının ve kıymetinin son derece yüce 'halim' ve 'evvah' (ah vah eden) olmakla nitelenmiş olmasına rağmen, Yüce Allah onun kâfir olan babası için bağışlanması talebinde bulunmasını yasaklamıştır."*²⁶⁵ Nitekim bu uyarıları dikkate alan Hz. İbrahim, sonradan babasının bağışlanması için dua etmekten vazgeçmiştir.

Maturîdî, *"İbrahim'in babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü."* Dolayısıyla Hz. İbrahim o gün babasının bağışlanmasını dilemiştir. Babası da

263 Tövbe, 9/113-114.

264 Yazır, s. 4/2628-2629; Mahmud, s. 120-121; Kur'an Yolu, s. 4/158.

265 Razi, Tefsir, s. 12/205.

ona Müslüman olmayı vadetmiştir. O, bundan dolayı onun bağışlanması için dua etmiştir. Görmez misin ki babasının cehennemlik olduğu kendi nezdinde açıklık kazanınca ondan uzaklaşmıştır. İbrahim'in babasının bağışlanmasını istemesi, onun bağışlanmasını gerektiren sebebi istemesidir. Bu sebep, tevhit ve İslam'dır. Cenab-ı Hak onlara *"Allah'tan bağışlanma diliyoruz."* demelerini emretmiyor. O, babası ve kavminin Müslüman olmalarını emrediyor ki onlar bağışlansınlar ve bağışlanmaya uygun kimselerden olsunlar. Zira kâfirin bağışlanması için dua etmek helal değildir. Hikmet açısından da Allah'ın böyle bir kimseyi bağışlaması caiz değildir.²⁶⁶ O, babası için Allah'tan bağışlanma ve merhameti hak etmesini sağlayacak vasıtayı (hidayeti) var etmesini istemiştir. Yoksa küfür üzere devam ettiği halde onun bağışlanmasını dilememiştir. Babasının Yüce Allah'a düşmanlığı kendi nezdinde ortaya çıkınca onun bağışlanmasını dilemekten kaçınmıştır.²⁶⁷

Hz. İbrahim'in babasının ahiret ahvalıyla alakalı olarak Peygamberimiz Hz. Muhammed'den şöyle bir hadis nakledilmiştir: *"İbrahim, kıyamet gününde yüzü simsiyah toz toprak içinde olan babası Âzer ile karşılaşacak. Babasına: 'Ben sana, bana dünyada asi olma!' Demedim mi dediğinde babası ona: 'İşte bugün sana asi olmayacağım.' diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. İbrahim: 'Ya Rab! Sen bana insanlar yeniden dirildikleri gün beni rezil ve rüsva etmeyeceğini vadetmiştin. Şimdi Allah'ın rahmetinden çok uzak olan babamın vaziyetinden daha çok ar ve hayâyı gerektiren hangi rüsvalık olabilir.' diyecektir. Bunun üzerine Yüce Allah: 'Ey İbrahim! Ben cennetimi kâfirlere haram kılmışımdır...' buyurur."*²⁶⁸

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in babasının inanç durumu detay derecesinde açıklanmakta ve putperest kâfir olduğu

266 Maturîdî, s. 6/496.

267 Maturîdî, s. 11/404, 16/239.

268 Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 9/108.

vurgulanırken annesi ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bu durumun ilk dönem Müslümanları için çok önemli bir örnek oluşturması ve benzer olayları yaşayan Müslümanlara teselli niteliği taşıması mümkündür. Zira pek çok Müslüman, imanın zevkini tadıp bu yolda bütün işkenceleri ve ölümü göze aldığı bir sırada kendi yakınlarının kâfir olarak ölmelerine ve ahirette ebedî azabı tatmalarına gönülleri razı olmamıştır. Bir insan olarak Hz. İbrahim, Cenab-ı Hakk'ın kendisine verdiği bilgiler doğrultusunda babasının dünya ve ahiret ahvali için çok üzölmüş olması muhtemeldir. Onun babasının bağışlanması için dua etmesi olayını bu çerçevede değerlendirmek akla uygun gelmektedir ki, müfessirlerin büyük çoğunluğu bu hususu vurgulamaktadır. Belki de Hz. İbrahim babasını içine düştüğü bataklıktan kurtarabilmek için ondaki yeis, bitmişlik, tükenmişlik hâlini giderebilmek ve bir kurtuluş ümidi verebilmek için *“Babacığım! Senin geçmişte işlediğin günahların affı için Yüce Allah’a dua ederim.”* demek istemiştir. Onun bu ümitle babası için dua etmesi ve Cenab-ı Allah tarafından uyarıldıktan sonra da bundan vazgeçmesi herhalde en doğru olanıdır.

PUTLARIN KIRILMASI

Hız. İbrahim, yıldızlara bakarak hüküm çıkaran, sihirbazlık yapan Babil halkını tapındıkları yıldızlar ve onlar adına diktikleri putlardan kurtaramamış, peygamberlikle görevlendirildiği andan itibaren uzun yıllar²⁶⁹ insanları tevhit inancına davet etmesine rağmen bir türlü bu gayretlerinin etkisini görememiş, insanları içine düştükleri bataklıktan çıkaramamıştır. Onun durumu, bütün yolları denemelerine, bütün delilleri göstermelerine rağmen tevhit mücadelesinde arzuladıkları başarıyı gösteremeyen diğer peygamberlerden farklı olmamıştır. Zira onlar tevhit mücadelesi yapmaya başladıklarında çok sınırlı sayıdaki inananla yalnız kalmıştır. Her zaman Cenab-ı Allah'ın yardımı onlarla birlikte olmasına ve çevresindeki insanlar bunu gözleriyle görüyor bulunmasına rağmen inanamayanlar hep geleneklere sarılmış, küfür üzere yaşamaktan vazgeçmemiş, atalarının yaptıkları yanlışları savunmaya devam etmiştir. Kendi yanlışlarını doğru gibi kabul edenler, gelen peygamberleri oyunbozanlık yapmakla, kendilerine şaka yapmakla suçlamıştır.²⁷⁰ Buna karşılık peygamberler, Hz. İbrahim örneğinde olduğu gibi *“Siz de atalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz.”*²⁷¹ diye kendi toplumlarını uarmıştır. Onlara batılın, kendisine tutunanlarının sayıca çok olması durumunda, hakka dönüşmeyeceğini hatırlatmıştır.

Bütün olumsuzluklara rağmen Hz. İbrahim, insanı diğer varlıklardan ayıran en büyük özellik olan akli kullanma konusunda örnek bir peygamber konumunda olmuş, o kavmini normal tebliğ şekilleriyle hidayete erdiremeyince, onların küfür ve isyanlarını akli delillerle anlatmak veya çürütmek yoluna gitmiştir. Putlar yerine Allah'a inanmalarını, O'nun yeri

269 Şihava, s. 2/128.

270 Enbiya, 21/55.

271 Enbiya, 21/54.

ve gökleri yaratan olduğunu ve kendisinin de bizzat buna inananlardan olduğunu bildirmiştir.²⁷² Fakat onun bu iyi niyetli uyarı ve nasihatleri sonuç vermemiş, onlar alışkanlıklarını ve geleneklerini kararlı bir şekilde sürdürmüştür. Nihayet Hz. İbrahim, onların putlarına bir oyun oynamak ve kavmini cevapsız bırakacak bir delille karşı karşıya bırakmak istemiştir.²⁷³ O, uzun bir süre yapacağı işlerle ilgili bir zihnî planlama ile meşgul olmuştur. Onları ikna için farklı bir metot denemeye karar vermiş veya bu konuda kendisine vahyedilecek emirleri beklemiştir. Nihayet Hz. İbrahim, putları kırma konusundaki ilahi emir geldikten sonra fırsat kollamaya başlamıştır.

Hz. İbrahim'in yaşadığı toplumda, "*Nevruz Bayramı*" kutlamaları millî bir gelenek ve bayram havasında kutlanırdı. Onlar bu hazırlıklara "*Nevruzıye*" adını verirlerdi. Onun kavmi, âdetleri ve inançları gereği bu bayramı kutlamak ve şenliklere katılmak için çok önceden hazırlıklar yapar, hastalar hariç herkes yaşadıkları şehrin dışına çıkar, şehri boşaltır, bayram yerine giderler ve orada geceli gündüzlü eğlenirlerdi.²⁷⁴ Bayram günleri orada kesmek üzere kurbanlar, yemekler, içecekler, meyveler hazırlarlar, ibadethanelerindeki putların önüne de onlardan ikram ederlerdi. Bayram yerinde şenlikler yaparlar, güler oynarlar, şenlikler bitince mabetlerine dönerek bereketlensin diye putların önüne bıraktıkları yemeklerden yerlerdi.²⁷⁵ Rivayete göre; Hz. İbrahim ve kavmi arasında putlarla ilgili tartışmaların yaşandığı günlere tesadüf eden böyle bir bayram gününde, çevre ülkelerden gelen devlet adamlarıyla birlikte devrin zalim kralı Nemrud'un da hazır bulunacağı bu törenlere, babası oğlunun da katılmasını istemiştir.²⁷⁶

272 Enbiya, 21/56.

273 Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 7/89.

274 Razi, Tefsir, s. 16/162; Vani, s. 118.

275 İbn Kesir, Kısas, 1/123 Mehmed Vehbi, 12/4727; Sahihi Buhari Muhtasarı, 7/89; Şihava, 2/131; Mahmud, 124-124.

276 İbn Kesir, Kısas, s. 1/123; Vani, s. 118.

Bayram günü gelince Âzer, oğlunu yanına alarak putların bulunduğu yere götürmüş, orada putlara secde ederek kendince tapınmış, putların önüne bereketlensin diye sonradan yemek üzere yiyecekler bırakmıştır.²⁷⁷

Hz. İbrahim, putların Tanrı olmadıklarını göstermek ve onlara tapanları uyarmak için düşündüğü planı derhal devreye sokmuştur. Putların kendilerini korumaktan bile aciz olduklarını göstermek için onlara bir tuzak kurmayı ve bu emelini gerçekleştirmek için de bayram yerine gitmeyerek insanlardan geride kalmayı istemiştir.²⁷⁸ Hz. İbrahim, yaptığı planlamaya göre bu amacına ulaşabilmek için bir mazeret ileri sürmesi bayram şenliklerine katılmaması gerekmiştir. Bunun için o, dönemin en etkili caydırıcı tehdit unsurlarından olan ve veba olarak ifade edilen bulaşıcı hastalıktan yararlanmak yoluna gitmiştir. Kavmi bayram yerine giderken Hz. İbrahim, toplumun değer yargılarına uygun olarak önce yıldızlara bakmış, "*Ben hastayım.*" diyerek hasta/rahatsız olduğunu bahane ederek özür beyan etmiş, putları kırmak için onların olduğu yerde kalarak, gerçek niyetini gizlemiş ve putlardan onlara bir fayda gelmeyeceğini göstermek istemiştir. Onun yıldızlara bakarak söylediği bu söz, oradakilerde ciddi biri endişe yaratmış, niyetini bilemedikleri için onun gerçekten hasta olduğuna inanmış,²⁷⁹ bilinen bir bulaşıcı hastalık korkusuyla yanından çabucak uzaklaşmıştır.²⁸⁰ Böylece Hz. İbrahim, putlarla ilgili asıl amacını ve Allah'ın dinini insanlara farklı bir yoldan anlatma niyet ve gayesini gizlemiş, putların kırılması için uygun bir fırsat yakalamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in kavmi ile birlikte bayram yerine gitmemek için açık olarak "*Ben hastayım.*"²⁸¹ ifadesini

277 Ebussuud, s. 6/47; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/153.

278 Razi, Tefsir, s. 18/616.

279 İbn Kesir, Tefsir, s. 12/6808; Şihava, s. 2/131; Vani, s. 118.

280 Saffat, 37/89-90; Nergis. S. 17.

281 Saffat, 37/89.

kullandığı belirtilmiştir. Bu ifade tarzı İslam kaynaklarında onun içinde yaşadığı toplumun hal ve gidişatından hasta olduğu, üzüldüğü, rahatsız olduğu veya gerçekten hasta olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu konuda tefsirlerin bazısında şu bilgiler aktarılmıştır: *“Hz. İbrahim’in hastalığına gelince; gerçekte kendisinde humma, onların günahlarından dolayı üzüldüğü için kalp rahatsızlığı veya vücudunun herhangi bir yerinde bir ağrı olabilir. Dolayısıyla onun hastayım ifadesinde asla yalan kuşkusu yoktur. Çünkü onun vücudunda az çok bir hastalık vardı ve onların övrünü kabul etmeleri ve bayram yerine götürmemeleri için bu hastalığını da onların güvendikleri yıldızlara bakarak haber verdi.”*²⁸² Bunların yanında Hz. İbrahim’in fiziksel bir rahatsızlık yerine, kavminin putlara tapmasından dolayı ruhsal olarak hasta²⁸³ veya ayaklarından şikâyeti olduğunu²⁸⁴ ileri sürünler de olmuştur. Seyyid Kutub, *“Ben hastayım.”* ifadesini; benim bahçeye, kıra gidecek, gülüp oynayacak, gezip tozacak, bayram yapacak hâlim yok. Bir anlamda; benim içim kan ağlıyor, kalbinde derdi, elemi kederi olmayan gitsin bayram yapsın. Zira ben hastayım, hâlsizim demek istediği şeklinde yorumlamıştır.²⁸⁵

Maturîdî, Hz. İbrahim’in *“Ben hastayım.”* ifadesini yıldızlara baktıktan sonra söylemesini şöyle değerlendirmektedir: *“Eğer durum böyle ise, yıldızlara bakmakla kendisi de kavmi gibi davrandığını onlara göstermek istemiş olmalıdır. Şu ilahi beyanda belirtilen husus odur: ‘Rabb’im budur; zira bu daha büyük demişti.”*²⁸⁶ Bunu, onlar gibi davrandığını göstermek için, kendisini daha kolay rahat bırakmalarına delil olsun diye söylemişti. Çünkü yaratılanlar arasında bilinen uygulama da böyledir; başka birini dininden veya mezhebinden çevirmek is-

282 Ebussuud, s. 7/243; Mehmed Vehbi, 12/4727.

283 Şihava, 2/132.

284 Razi, Tefisir, s. 16/162.

285 Kutub, s. 12/326-327.

286 En’am, 6/78.

*teyeyen kişi, onun düşüncelerine uygun davranır, sonra da onu ondan vazgeçirmeye çalışır. Bu yol, istediği neticeyi elde etmek için ona muhalefet ve düşmanlık göstermekten daha iyi netice verir. Çünkü insana kendisiyle uyumlu olanın sözü, muhalifin sözünden daha çok tesir eder.”*²⁸⁷

Maturîdî, bu ifadenin tariz yoluyla *“Ben rahatsız olacağım.”* şeklinde anlaşılmasını da mümkün görmektedir.²⁸⁸ O, *“Elbette sen ölüyorsun. Onlar da ölüyorlar.”*²⁸⁹ ayeti kerimesini *“Yani elbette sen öleceksin, onlar da ölecekler, yoksa şimdi ölüyorlar.”* demek olmadığı örneğinden hareket ederek, *“Ben hastayım.”* ifadesinin dilticilik açısından doğru bir ifade şekli olduğunu belirterek *“Ben hasta olacağım.”* anlamına geldiğini söylemektedir. Ayrıca yaratılanlardan herkesin az da olsa bir rahatsızlığı bulunabileceğini, Hz. Peygamber’in de sözünün bu anlamda değerlendirilmesi gerektiğini belirterek, Hz. İbrahim’in bu ifadeyi gerçek anlamda da kullanmış ve doğru söylemiş olabileceğine işaret etmiştir. Maturîdî, Hz. İbrahim’in üç yerde yalan söylediğini, birinin de burada işaret edilen *“Ben hastayım.”* sözü olduğunu ileri sürenlere, resullere veya nebi-lere yalan nispet edilmesinin caiz olmadığını, hiçbir şekilde böyle bir yalan hadisesinin yaşanmadığını, bu iddianın korkunç ve çirkin²⁹⁰ söz olduğunu belirtmiştir. Fahrüddin er-Razi de İslam âlimlerinin büyük çoğunluğunun Hz. İbrahim’in söylediği bu sözün yalan olmadığı konusunda birleştiklerini söyledikten sonra, bunun yalan olduğunu iddia edenlerin düşüncelerinin makbul olmadığını, muhtemelen Hz. İbrahim’in biraz hasta olabileceğini veya bu beyanla muhataplarına bir ders vermek için uygun bir ortam hazırladığını söylemiştir.²⁹¹

287 Maturîdî, s. 12/188.

288 Maturîdî, s. 9-121

289 Zümer, 39/30.

290 Maturîdî, s. 12/187.

291 Razi Tefsir, s. 16/166-168; 18/617.

Hız. İbrahim'in yaptığı plana göre, babasının istediği şekilde ve kavminin yaptığı gibi bayram yapmak değil, onlar bayram münasebetiyle şehri terk ettiği zaman meydana gelen boşluktan yararlanarak putları kırmaya niyetlenmiştir. O, insanlar bayram yerine giderken yanındakilerden bir kısmının da duyabileceği bir şekilde *"Allah'a ant içerim ki, siz dönüp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım."*²⁹² diyerek putlarına bir tuzak hazırlayacağına, onların bayram yerine gittiklerinde onları kıracağına yemin etmiştir.²⁹³ Böylece onlara bir ders vermek istemiş fakat nasıl bir tuzak kuracağını söylememiştir. Kavmi de inançları gereği muhtemelen taptıkları putlarına onun bir şey yapamayacağından, onlara zarar veremeyeceğinden emin oldukları için bu beyanın üzerine düşmemişler, geleneklerine göre yapmaları gereken bazı işlerin de olabileceği gerekçesiyle onunla birlikte fazla zaman kaybetmeden geride bırakmış ve bayram yerine gitmek üzere oradan ayrılmıştır. Hız. İbrahim onlardan ayrılarak bayrama katılmamış²⁹⁴ ve aradığı fırsatı yakalamıştır.²⁹⁵

Kavminin bayram merasimi meşguliyetinden yararlanarak, eline bir balta/keser alan Hız. İbrahim, *"İbrahim gizlice tanrıların yanına vardı."*²⁹⁶ ayeti kerimesinde belirtildiği şekilde gizli ve hızlı bir şekilde puthaneye girer. Kavminin orada bulunan putların önlerine yiyecekler koyduğunu görünce hayrete düşer ve onlarla alay ederek:²⁹⁷ *"...Niçin bir şeyler yemi-yorsunuz?"*. *'Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?'*²⁹⁸ diye onlara sorular sorar. Orada kapının karşısında iki gözünde gece

292 Enbiya,21/57.

293 İbn Kesir, Tefsir, s. 10/5344.

294 Eba'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, el-Keşşaf, Beyrut, Tarihsiz, s. 3/14.

295 Kutub, s. 12/327.

296 Saffat, 37/91.

297 Mahmud, s. 124-125.

298 Saffat, 37/91-92.

parlayan mücevher bulunan altından yapılmış bir put görür. *"Sonra onlara güçlü darbeler indirmeye başladı."*²⁹⁹ *"Nihayet (İbrahim) onları parça parça etti, belki ona müracaat ederler diye yalnız onların büyüğünü bıraktı."*³⁰⁰ ayeti kerimelerinden de anlaşıldığı gibi büyük put hariç hepsini hızlı bir şekilde parçalar ve suç aleti baltayı da en büyüğünün boynuna asar.³⁰¹

Hız. İbrahim'in bu beyanda; putlara *"tanrılar"* derken bunu onlara gerçek anlamda uluhiyet isnat etmek amacıyla değil, aksine kavminin onlara verdiği isimlendirmeler üzerinden hareketle böyle bir ifade kullandığı anlaşılmaktadır.

Bazılarına göre Hız. İbrahim, putları kırmak suretiyle gerçekleştirdiği bu eylemi, putların üzerine atmak yerine kavmini susturmak ve bu işi kendisinin yaptığını net bir şekilde açığa çıkartmak amacıyla yapmıştır. Ancak onlara da *"Sizler her hâlde onların büyüğünün bunu yaptığını yadırgamazsınız. Çünkü ibadet olunan ve Tanrı olduğu iddia edilen bir varlığın buna hatta daha fazlasına kadir olması gerekir."* mesajı vermek suretiyle ilahların kendilerini bile korumaktan âciz olduklarını göstermiş Allah'a ve onun tevhit dinine yönelmelerini istemiştir.³⁰²

Putlar gökteki yıldızları temsilen yapılmış oldukları için onların sayısı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunların sayısının yetmiş³⁰³ veya otuz iki olduğu üzerinde durulmuştur.³⁰⁴ Hız. İbrahim orada bulunan bütün putları kırmış, parçalamış belki ona müracaat ederler, sorarlar, danışrlar

299 Saffat, 37/93.

300 Enbiya,21/58.

301 Zemahşeri, s. 3/14; Ebussuud, s. 6/47.

302 Razi, Tefsir, s.16/166-167; Ebussuud, s. 6/47.

303 Zemahşeri, s. 3/14; Razi, Tefsir, s. 16/162; Ebussuud, s. 6/47.

304 Vani, s. 119.

diye putların güneşi temsil eden³⁰⁵ en büyüğünü kırmamış³⁰⁶ sonra baltayı onun eline vermiş veya boynuna asmış³⁰⁷ ve bütün yemekleri onun önüne koymuştur. Öyle anlaşıyor ki Hz. İbrahim, büyük putu kırmayarak ve baltayı onun boynuna asarak, putların bulunduğu yere gelenlere ilk etapta, onun diğer putları kırmış olması ihtimalini düşünmelerini istemiştir. Başka bir açıdan bakılırsa, onların olayın nasıl gerçekleştiğini ve küçük putları neden korumadığını büyük puttan soracaklarını, bu durumda büyük putun onlara cevap veremeyeceğini ve böylece daha baştan meseleyi kaybedeceklerini veya puta tapmanın komik ve gülünç olduğunu görerek doğru yolu bulacaklarını düşünmüştür.³⁰⁸ Rivayete göre Hz. İbrahim bu hareketiyle, putların âcizliğini kavmine itiraf ettirmek istemiştir. En azından onların putların kimin kıldığını sorması üzerine onların âcizliğini ifade etmek, anlatmak maksadıyla böyle fırsat yakalamak için yapmıştır.³⁰⁹ Hz. İbrahim kavminin içine düştüğü sapıklık ve bataklığı hicvetmek, onları düşünmeye sevk etmek, bir anlamda “*Bunu putların yapmış olma ihtimali var mı?*” mesajını vermek istemiştir.

Hz. İbrahim’in kavmi, bereketlenmesi için putlara bıraktıkları yemeklerden yemek için geldiğinde veya putların kırılması haberi bayram yerine ulaştıktan sonra halkın hepsi putların olduğu yere geri döndüğünde, onları kırılmış görünce büyük bir şaşkınlığa uğramıştır. Çünkü onlar, her şeyden önce putların birer Tanrı olarak kabul edilmesi dolayısıyla, onlara dokunmanın bile bir insan için mümkün olmadığına ve onlara kimsenin zarar veremeyeceğine, putların kendilerine kötü davrananlara mutlak bir zararının olacağına veya onları cezalandıracağına inanmıştır. Ayrıca onlar, putlara zarar ver-

305 Vani, s. 119.

306 Enbiya, 21/58.

307 Zemahşeri, s. 3/24; Razi, Tefsir, s. 16/162; Vani, s. 119.

308 Kutub, s. 10/149.

309 Kur’an Yolu, s. 3/687.

menin inançları açısından çok büyük bir günah ve mutlaka karşılığının verilmesi gereken bir yasak ihlali olduğunu kabul etmiştir.

Bayram yerinden dönenler gördükleri manzara karşısında ne yapacaklarını şaşırdılar, ilk anda bunun nasıl olduğunu veya kimin yaptığını anlayamadılar. Onlar, Hz. İbrahim’i putların yanında göremeyince bu işin nasıl olduğunu sorgulamaya başladılar. Eğer Hz. İbrahim putların yanında iken gelmiş olsalardı, tanrılarımıza bunu kim yaptı demeye ihtiyaç duymazlar, doğrudan onu suçlardı.³¹⁰ “*Bunu tanrılarımıza kim yaptı. Muhakkak o, zalimlerden biridir, dediler.*”³¹¹ Onu bu eylemden dolayı zalimlikle itham ettiler. Bu ayeti kerimeden, putları kıranın başlangıçta kim olduğunun bilinemediği, Hz. İbrahim’in de kavmi tarafından tam olarak tanınmadığı veya bir kısmı tarafından tanındığı bazıları tarafından tanınmadığı anlaşılmaktadır.³¹² Ancak toplum içinde onun putlara karşı verdiği mücadeleyi bilenler, herkes bayram yerine giderken onun putlara bir tuzak kuracağını duyanlar bulunmaktadır. Onun putlara bir tuzak hazırlayacağına dair yemin ettiğini işiten kimseler, “*Bunları diline dolayan bir genç duyduk; kendisine İbrahim denilmiş, dediler.*”³¹³ “*İbrahim denilmiş.*” ifadesinden, Hz. İbrahim’in kavmi tarafından küçültülmesi ve önemsenmemesi hissedilmiş olmakla birlikte, putları kırdığı sıralarda onun küçük yaşta bir delikanlı olduğu, buna rağmen peygamberlikle görevlendirildiği veya kendisine gelen ilham sonucu babası ve kavmiyle mücadeleye giriştiği ve putları kırdığı anlaşılmaktadır.³¹⁴

310 Maturîdî, s. 12/190.

311 Enbiya, 21/59.

312 Razi, Tefsir, s. 18/619.

313 Enbiya, 21/60.

314 Kutub, s. 10/149-150.

“Koşarak İbrahim’e geldiler.” ayeti kerimesinde ise Hz. İbrahim’in bilinen bir hedef olduğu ve inanmayanların doğrudan ona yöneldikleri görülmektedir. Topluluk karşılaştıkları bu manzara karşısından hiç zaman kaybetmeden Hz. İbrahim’in bulunduğu yöne koşarak onu yakalamaya çalışmıştır. Bu durum muhtemelen bilenler tarafından Hz. İbrahim’in tanıtılması ve hedef gösterilmesinden sonra olmuştur.³¹⁵

315 Saffat. 37/94; Mehmed Vehbi, s. 12/4728; Mahmud, s. 126.

HZ. İBRAHİM’İN SORGULANMASI

Toplunun duyarlı kesimi tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda putları kıranın Hz. İbrahim olduğu anlaşılır anlaşılmaz bu haber, hemen Nemrud’a ulaştırılır.³¹⁶ Emretmek yetkisini elinde bulunduranlar; *“O hâlde dediler, onu hemen insanların gözü önüne getirin. Belki şahitlik ederler.”*³¹⁷ ayeti kerimesinde belirtildiği üzere Hz. İbrahim’in doğruyu söyleyeceğinden emin olarak, bir anlamda onun verilecek cezayı hak ettiğini ve haksız bir suçlamaya kurban gitmediğini ispat etmek için onu yaptığı işleri halkın huzurunda itiraf etmeye zorladılar. Putların ondan başkası tarafından kırılmadığını bildikleri hâlde kızgın halk kitlesinin önüne getirip muhtemelen onu delilsiz cezalandırmamak adına böyle bir sorgulama ihtiyacı hissettiler. Ayrıca tanrılarına bu saygısızlığı yapan kişiye verilecek cezayı halkın görmesi ve onlar arasından böyle yanlış yapma niyetinde bulunanlara gözdağı verilmesi için onu kamuoyu önünde sorgulamak ve yargılamak istediler.³¹⁸

Kavminin amacı, Hz. İbrahim’i hem halkın hem de Kral Nemrud’un huzuruna çıkartıp herkesin onun yaptıklarına bizzat kulaklarıyla şahit olmasını sağlamaktı. Buna karşılık Hz. İbrahim’in asıl amacı ve en büyük hedefi de bu çok olumsuz gibi görünen durumu bir fırsata dönüştürmek, baskı altında doğruyu göremeyen ve duyamayanlara, putların âcizliğini göstererek tapınılmaya layık olmadıklarını açıklayarak buradan büyük bir yarar elde etmektir. Bunun için Hz. İbrahim, ulaşabilecek kadar geniş halk kitlesinin bir araya toplanmasından rahatsızlık duymadı. O, bu fırsattan yararlanarak kavmine puta tapmanın batıl bir inanış olduğu, putların da kendini sa-

316 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/153.

317 Enbiya. 21/61.

318 Razi, Tefsir, s. 16/166; Vani, s. 120; Nergis, s. 20, Havva, s. 9/200.

vunamayacak kadar âciz ve Tanrı olamayacakları konusunda ikna edici bir ders vermek istedi.³¹⁹

Nemrud'un ve toplanan kitlenin/halkın huzurunda "...Ey İbrahim! Tanrılarımıza bu işi sen mi yaptın?"³²⁰ diyerek Hz. İbrahim'i sorgulamaya başladılar. O da zaten halkın kendisine böyle bir soru sormasını istiyor veya onlardan böyle bir soru geleceğini bekliyordu. Onlara; *"Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Hadi onlara sorun; eğer konuşuyorlarsa! ..."*³²¹ ifadesiyle kırmadığı büyük putu işaret etmiştir.³²² Hz. Peygamber'in *"Şüphesiz kinayeli konuşmada yalandan sakınma ve korunma vardır."*³²³ hadisi gereğince aslında bu kinayeli ve alaycı anlatımdan Hz. İbrahim'in putları kırdığı kanaatine ulaşmak mümkün olmuştur. Fakat Hz. İbrahim, bu açıklamasıyla putlar her ne kadar kendilerini kıranı engelleyecek veya onu ihbar edecek durumda değilse de kinayeli bir şekilde parçalayıp bu hâle getirenin adını verebilir anlamında: *"Onlara sorun. Eğer konuşurlarsa!"* demiştir. Böylece Nemrud başta olmak üzere putların tanrı olduğuna inanan herkesin çok cahil olduğunu, kendilerine zarar verilmesini engelleyemeyen şeylere taptıklarını, üstelik bu sözde tanrıların, kıranın adını dahi söyleyemediklerini anlatmak istemiştir. Böylece Hz. İbrahim putların kendilerine zarar verecek bir kabiliyette olmadığını söyleyerek dolaylı bir şekilde onları kırdığını da itiraf etmiştir.

Böylesine ikna gücü yüksek bir uygulama ile Hz. İbrahim onlara doğruyu gösterip maksadına ulaşınca, topluluk cahilliklerinin farkına vararak konuya daha farklı bakmaya başladı. *"Bunun üzerine kendi vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine)*

319 İbn Kesir, Kısas, s. 1/124.

320 Enbiya, 21/62.

321 Enbiya, 21/63.

322 Ebussuud, s. 6/47.

323 İbn Kesir, Tefsir, s. 12/6808.

*"Zalimler sizlersiniz, sizler!" dediler.*³²⁴ ve kendilerini suçladılar. Hz. İbrahim, delilleri daha iyi dinlemeleri ve kanıtları daha iyi benimsemeleri için görünüşte onlara inanıyormuş gibi yaptı.³²⁵

Hz. İbrahim en zor zamanlarda, kendisinin ölümle tehdit edildiği anlarda bile kavminin batıl inançlar peşinde koştuğunu, hâlâ kendilerine bir yararı ve zararı dokunmayan kendi elleriyle yaptıkları putlara taptığını onlara anlatmak istemiştir.

Hz. İbrahim'in bu dik duruşu ve hikmet dolu açıklaması toplananların kafalarını karıştırmış, bir an onu doğrulamak ve kendi inandıkları değerlerden uzaklaşmak suretiyle onun söylediklerini kabul edecek hâle getirmiştir.³²⁶ Onlar hatalarını anlamış, günahlarını itiraf ve ikrar etmiş, ona verecek bir cevapları kalmamıştır. Onlar bu durum karşısında hayal kırıklığına uğramış, çok pişman ve perişan olmuş, kendilerini zalim olmakla suçlamıştır.

Bu ayeti kerimede geçen *"Zalimler sizlersiniz! Sizler."* ifadesi, putların korumasız ve savunmasız bırakılmaları sonucu kırılması dolayısıyla Hz. İbrahim'in kavminin birbirlerini suçlamaları şeklinde de anlaşılmıştır.³²⁷

Hz. İbrahim'in kavmi böylece doğru yolu tam bulmuşken bu durum fazla uzun sürmemiş, muhtemelen *"mahalle baskısı"* veya kral korkusu dolayısıyla eski hâllerine, cahilliklerine tekrar geri dönmüştür.³²⁸ Bu sefer kendilerinin ve putlarının masum, inançlarının meşru ve makul olduğunu ispat için karşı taarruza geçerek kızgınlık ve tepkiyle:³²⁹ *"Sonra tekrar eski inanç ve tartışmalarına döndüler: Bunların konuşmadıklarını"*

324 Enbiya, 21/64.

325 Maturîdî, s. 9/388.

326 Enbiya, 21/64; Ebussuud, s. 6/50.

327 Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 326.

328 Razi, Tefsir, s. 16/168-169; Vani, s. 120.

329 Mahmud, s. 126.

sen de pekâlâ biliyorsun.” dediler.”³³⁰ Hz. İbrahim’in de asıl amacı onlara bunu itiraf ettirmektir. Bu ifade şekli onların kendi tanrılarının âcizliğini bildiklerinin itirafı niteliği taşımaktadır. Yaşanan olaylar ve uygulanan yöntem, Hz. İbrahim’e, onların inançlarının ne kadar anlamsız ve saçma olduğunu gösterme ve yüzlerine vurma fırsatı vermektedir.³³¹ Hz. İbrahim, kavminin kendisini doğrular şekilde davranmasından sonra eski alışkanlık, inanış ve cahilliklerine geri dönmesine çok üzülerek, artık onlara ibret ve hikmetin kâr etmediğini, yapılacak bir şeyin kalmadığını hissetmiştir. Hz. İbrahim, “Sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattığı hâlde yonttuğunuz şeylere mi ibadet edersiniz?...³³² ifadesiyle onların aymazlıklarını yüzlerine haykırmıştır. Artık inandıklarının, yaptıklarının yanlış ve batıl olduğu hususunda onları uyarmaktan, yapmaları gerekenleri hatırlatmaktan usanmış, hikmetli sözün bir anlamı kalmadığını, nasihatın, merhametin işe yaramadığını görerek onları Allah’a havale etmiştir.”³³³ “... Allah’ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız? Size de, Allah’ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmaz mısınız?”³³⁴ demiştir.

³³⁰ Enbiya, 21/65.

³³¹ Kur’an Yolu, s. 3/687.

³³² Saffat, 37/95/96.

³³³ Ebussuud, s. 6/51.

³³⁴ Enbiya, 21/65-66.

NEMRUD’UN TANRILIK İDDİASI

İnsanlar dünya hayatında çeşitli şekillerde sınanmaktadır. Bunların bir kısmı fiziki/maddi alanda olduğu gibi bir kısmı da manevi alanda olmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de: “*Ant olsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneriz...*”³³⁵ buyrularak sınanma şekillerinin bazılarına dikkat çekilmiştir. Bunların dışında mallarıyla, evlatlarıyla, sahip olduğu maddi imkânlarla denenenele de çeşitli vesilelerle temas edilmiştir. Her bir imtihan şeklinin kendi içinde zor ve ağır tarafları vardır. Bunlar arasında inançla bağlantılı devlet malı ve otoritesinin kullanımıyla ilgili olanlar hakkında Kur’an-ı Kerim, başta firavunlar olmak üzere çeşitli şahıs ve kavim isimlerinden örneklemeler yapmıştır.

Tarih boyunca dine ve Cenab-ı Allah’ın kulluk davetine en çok uzak duran, muhalefet ve isyan edenler servet ve iktidar sahipleri olmuştur. Bunlar, ellerindeki imkân ve gücün asıl sahibini ve kaynağını unutmuş, kendilerinin her şeyi yapabileceklerine inanarak Cenab-ı Allah’ı âdeta devre dışı bırakmıştır. Oysa servet ve iktidar Davud (as) ve Süleyman (as) gibi salih kullarda Allah’a şükür ve O’nun kullarına hizmet vesilesi olmuş, Nemrud ve firavunlarda Allah’a isyan ve O’nun kullarına zulüm şekline dönmüştür. Nitekim çeşitli zamanlarda ve coğrafyalarda iktidar gücünü elinde bulunduranların, inanç zafiyetinin bir ürünü olarak, güç sarhoşluğu/zehirlenmesi ve bölgesel kültürün de tetiklemesiyle daha da ileri giderek, Allah’ın yaptıklarını, kendilerinin yapabileceklerine hatta tanrılık iddiasında bulunduklarına veya kendilerini Tanrı gibi muktedir gördüklerine şahit olunmuştur. Kur’an-ı Kerim’in verdiği habere göre bunun en somut örneklerinden birisi olarak firavun gösterilmiştir. Nitekim Hz. Musa onu Allah’a

³³⁵ Bakara, 2/155.

imana davet ettiği zaman ikisi arasında şöyle bir konuşma geçmiştir: *“De ki: Arınmayı ve seni Rabb’imin yoluna iletmemi ister misin? Böylece ondan korkarsın. Ve ona en büyük mucizeyi gösterdi. (O ise) hemen yalanladı ve isyan etti. Sonra (inkâr için) olanca çabasını göstererek sırtını döndü. Derhâl (adamlarını) topladı ve (onlara) bağırdı. Ben, sizin en yüce Rabb’inizi! dedi.”*³³⁶

*“Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrud’u) görmedin mi?...”*³³⁷ ayetini tefsir ederken Ebussud Efendi; bu şımarıklığın Nemrud’da küfür ve şirke dönüştüğünü, halk arasında *“sana iyilik ettiğim için bana düşmanlık yaptın”* sözünün böyleleri için geçerli olduğunu söylemiştir.³³⁸

Hız. İbrahim, Nemrud gibi azgın, zalim ve ceberut, büyüklük taslayan ve tanrılık iddiasında bulunan³³⁹ bir kral zamanında peygamber olarak görevlendirilmiştir. O, kavmi ile olan inanç mücadelesini Nemrud’un yanı dâhil hiçbir yer ve zamanda bırakmamıştır. Bu dönemde Hız. İbrahim bütün akli, ahlaki ve insani duyguları ve delilleri kullanarak bu görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Buna mukabil Nemrud, saltanatını koruyabilmek için toplumun inanç değerlerini sömürmeye ve alternatif inanç ve düşüncelere karşı acımasızca saldırıya devam etmiştir. Peygamberler, Allah’tan başka kimseden korkmadıkları ve düşmanlarına karşı Allah tarafından korundukları için Hız. İbrahim, Nemrud ile mücadelesinde görev ve sorumluluklarının gereğini yerine getirmekten bir an bile geri durmamıştır.

Hız. İbrahim’in tevhit mücadelesinin iki yönü dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi bölge kültürel ve dinî ortamında yıl-

336 Nazi, 79/18-24.

337 Bakara, 2/258.

338 Ebussud, s. 1/562.

339 Razi, Tefsir, s. 5/437.

dızlara ve putlara tapınanlarla mücadele etmek, bir diğeri de *“Tanrı insan”* modeline karşı çıkmak, beşerin Tanrı olduğu şeklindeki inancı ortadan kaldırmaktır. Kur’an-ı Kerim’de onun mücadelesinin bütün yönleriyle alakalı açıklayıcı bilgiler ve örnekler yer almaktadır. Bu anlamda Hız. İbrahim’in öncelikli görevi, putperestliği kaldırmak konusunda kavmi ile yaptığı tartışmalar ve tevhit mücadelesi olmaktadır. İkincisi de Nemrud ile doğrudan yaptığı mücadeledir.

Nemrud’un kendisini tanrı olarak tanıtır Hız. İbrahim ile karşılıklı tartışmasının ne zaman olduğu hususunda tarihçiler ve tefsirciler farklı görüş açıklamışlardır. Bazılarına göre bu tartışma, Hız. İbrahim putları kırdığında ateşe atılmadan önce olmuştur. Bazılarına göre ise, o ateşe atıldıktan sonra olmuştur.³⁴⁰

Peygamberlerin hak dine davet için görevlendirildikleri bilinen bir husustur. Hız. İbrahim, Allah tarafından emredilenleri Nemrud’a tebliğ için gittiğinde, o bu daveti kabul etmeyerek ondan kendisinin dışında âlemin bir ilahının bulunduğunu ispat etmesini istemiş ve Rabb’in kim diye sormuştur. Bunun üzerine Hız. İbrahim, *“Rabb’im hem diriltten hem de öldüren zattır.”*³⁴¹ demiştir.

Sonuçları itibarıyla bu çatışma alanında kavmi ve kral Nemrud başarılı olamayınca, Hız. İbrahim için çetin bir süreç başlamış ve hayati tehditler peş peşe sıralanmıştır. Bu tehditler, onun önce ateşe atılması, sonra da bölgeden sürgün edilmesi veya can ve mal güvenliği riski dolayısıyla Hız. İbrahim’in yaşadığı bölgeyi terk etmesi şeklinde sonuçlanmıştır. Hız. İbrahim konusunun doğal seyri içinde Nemrud ve avenelerinin, bütünüyle Hız. İbrahim’e cevap vermekte âciz kaldıkları bir dönemde en son çare olarak onu ateşe atıp yok etmeyi dü-

340 Razi, Tefsir, s. 5/437.

341 Bakara, 2/258.

şünmüş olmaları mümkündür. Ancak Vani Mehmed Efendi, gelişen bazı olayları öne sürerek Hz. İbrahim ile Nemrud'nun Tanrı olamayacağı konusunda aralarında yaşanan ve Kur'an-ı Kerim'de de yer alan tartışmasının Hz. İbrahim'in ateşten kurtulduktan sonra olduğunu iddia etmektedir.³⁴²

Vani'ye göre Hz. İbrahim ile Nemrud arasındaki tartışmanın sebebi kısaca şöyledir: Hz. İbrahim ateşten kurtulduktan sonra Şam'a göç ederek yerleşmiş ve bu arada büyük bir kıtlık olmuştur. Buna karşılık Nemrud önceden tedbir alarak depolarını bol miktarda buğday ile doldurmuştur. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için onun huzuruna çıkmak zorunda kalmış, Nemrud'da huzuruna çıkan herkese *"Rabb'in kim?"* diye sorunca, oradakiler *"Rabb'im sensin"* cevabını vermiştir. Buğday almak için onun huzuruna çıkmak zorunda kalan Hz. İbrahim'e de aynı soru sorulmuş, o da diğerlerinden farklı olarak *"Rabb'im Allah'tır."* demiştir. Bunun üzerine Nemrud kral olmasından kaynaklanan sahip olduğu güç ve bu gücü tetikleyen gurur ve kibir sayesinde Hz. İbrahim ile tartışmaya başlamıştır.³⁴³

Hz. İbrahim'in Nemrud ile Allah hakkında tartışması her ne kadar böyle bir sebep ile delillendirilse ve bazı kimseler de bu konuda benzer görüşler açıklasa da bu olay, Hz. İbrahim'in putları kırmasından sonra ve ateşe atılmasından önce yaşanmıştır. Nitekim Ebussuud Efendi, Hz. İbrahim'in putları kırıldıktan sonra tutuklandığını, ateşe atılmasından önce de bu tartışmanın yaşandığını nakletmektedir.³⁴⁴ Süddi ise, genel olarak bilinenlerden farklı olarak bu tartışmanın Nemrud ile Hz. İbrahim arasında, onun ateşten çıktığı gün yapıldığını ve yanlarında kimsenin olmadığını söylemiştir.³⁴⁵ Vani Mehmed

³⁴² Vani, s. 152.

³⁴³ Vani, s. 152-153.

³⁴⁴ Ebussuud, s. 1/563.

³⁴⁵ İbn Kesir, Kısas, s. 1/129; Şihava, s. 2/126; Mahmud, s. 135-136.

Efendi *"Mel'un, Allah'ın İbrahim'in atıldığı o büyük ateşi nasıl gül bahçesine ve soğukluğa dönüştürdüğünü görmüş, O'nun zorunlu olarak değil kendi dilemesi ve kudretiyle fail olduğunu anlamıştır. Bu yüzden içindeki şüpheyi bastıramadığından şaşırды ve tartışmaya son verdi. Tanrılık iddiasıyla sınırı aşan zalimlerden olduğu için verecek cevap bile bulamadı."*³⁴⁶ demiştir.

Nemrud ve kavminin ileri gelenleri, bir bayram günü putların kırılmasından sorumlu tuttıkları Hz. İbrahim'i delilsiz olarak cezalandırmayı uygun görmemiş, suçunu insanların huzurunda itiraf ettirmek istemişlerdir. *"O hâlde, onu, insanların gözleri önüne getiriniz. Olur ki, onlar da kendisinin aleyhinde şahitlik ederler! dediler."*³⁴⁷ ayeti kerimesinden de anlaşıldığı gibi Hz. İbrahim kalabalık bir topluluk içinde Nemrud'un huzuruna çıkartılmıştır. Hz. İbrahim'in ateşe atılması konusunda yaptığımız değerlendirmelerde de görüleceği üzere Hz. İbrahim herkesin huzurunda sorgulanmıştır.³⁴⁸ Hz. İbrahim onun yaptıklarının yanlış ve cehalet olduğunu, bu batıl ve yanlışlardan vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir. Buna çok bozulan ve kızan Nemrud, Hz. İbrahim'e ne demek istediğini sormuştur. O da; Nemrud ve kavminin Allah'a şirk koştuklarını, onun insanları batıla çağırdığını, onların kendi gücüne/otoritesine tapmaları gerektiğini ve kendisini tanrı olarak kutsayıp kabul etmelerini söylediğini, oysa bunların şeytan işleri olduğunu belirterek onu uyarmıştır. Bunun üzerine Nemrud, peki sen neye tapıyorsun ve benden başka tanrın var mı? Senin ve babanın rızkını ben verdiğim hâlde benim dinimden nasıl çıkabilirsin? diye sorunca; Hz. İbrahim, onun bu cüretine ve sözüne çok kızmış *"Yalan söyledin ey Allah'ın düşmanı!"* diye karşılık vermiştir. Hz. İbrahim, onun Tanrı olmadığı ile alakalı olarak ona ve yanındakilere hem onların

³⁴⁶ Vani, s. 154.

³⁴⁷ Enbiya, 21/61.

³⁴⁸ Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/154-155.

hem de kendi inandığı Tanrı'nın vasıflarını anlatmıştır.³⁴⁹ Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade buyrulmaktadır:

*"Hani o, babasına ve kavmine: Neye tapıyorsunuz? demişti. Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz diye cevap verdiler. İbrahim: Peki, dedi, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda ya da zarar verebiliyorlar mı? Şöyle cevap verdiler: Hayır, ama biz babalarımızı böyle tapar bulduk. İbrahim dedi ki: İyi ama ister sizin ister önceki atalarınızın; neye taptığını (biraz olsun) düşündünüz mü? İyi bilin ki onlar benim düşmanımdır, ancak âlemlerin Rabb'i (benim dostumdur). Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur. Benim canımı alacak, sonra beni diriltecek O'dur. Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O'dur."*³⁵⁰

Bu açıklamaların Hz. İbrahim'in Nemrud ile mücadelesinde veya babası ve kavmi ile tartışırken söylenmiş olması ihtimal dâhilindedir. Toplanan halk bu tartışmalardan sonra Nemrud'un Hz. İbrahim'e nasıl bir muamele yapacağını merak etmiştir. Nemrud, toplumunun diğer bireylerinin yaptığı gibi Hz. İbrahim'in de secde ederek kendisini Tanrı olarak kabul etmesini istemiştir. Kavminin işlediği günahlara ortak olmayarak Hz. İbrahim, onun da diğer insanlar gibi Allah'ın kullarından biri olduğunu ve ona secde etmeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Nemrud, ona kabul ettiği ve insanları Tanrı olarak kabul etmeye davet ettiği Allah'ın kim olduğunu sormuştur. Hz. İbrahim, *"Seni yaratan, rızıklandıran, öldüren ve yaşatan, senin ve bütün insanların kaderi elinde olan varlıktır."* demiştir.³⁵¹ Nemrud Hz. İbrahim'e *"Senin şu ibadet etmekte olduğun ve halkı da, ona ibadete davet ettiğin, başkalarına karşı kudretinin ululuğundan ve üstünlüğünden söz ettiğin ilahını*

349 Şihava, s. 2/125-126.

350 Şuara, 26/70-82.

351 Şihava, s. 2/125-126.

*gördür mü? Nasıldır o?"*³⁵² diye sormuştur.

Hz. İbrahim ve Nemrud arasında gerçekleşen tartışmanın bundan sonraki kısmı Kur'an-ı Kerim'de şöyle beyan edilmektedir: *"Allah'ın kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabb'i hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni görmedin mi! İşte o zaman İbrahim: Rabb'im hayat veren ve öldüren, dedi. Hayat veren ve öldüren benim, dedi. İbrahim: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı. Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez."*³⁵³

Hz. İbrahim bu açıklamasıyla, bir tartışmadan ziyade, Allah'ın mekândan, beşerî sıfatlardan ve şekilden münezzehe olduğunu belirtmiştir. O'nu, daha iyi ve açık bir şekilde tanıtabilmek için görülen ve âlemde bulunan varlıkların kendi kendine olmasının mümkün olmadığını, onları yaratan, yaşatan ve öldüren bir kudret ve varlık olduğunu ispat etmek, tabiat olaylarıyla da bunu delillendirmek istemiştir. Fakat bu kendini bilmez mağrur ve cahil kral, herhangi bir karşı delil ve açıklamada bulunmadan kendisinin de yaşatan ve öldüren olduğunu iddia etmiştir.³⁵⁴ Aslında insanları öldürme ve diriltme gücüne sahip olmadığını bildiği hâlde, Nemrud sahip olduğu saltanatı ve iktidarını kaybetme korkusuyla konuyu farklı bir alana çekmiştir.³⁵⁵

Tefsircilerin bildirdiklerine göre Hz. İbrahim'in Allah'ın diriltten ve öldürün olduğu şeklindeki vasıflarını söyledikten sonra Nemrud'un iki adam getirttiği, birini idam edip diğerini salıverdiği, işte gördün mü diyerek kendini Tanrı yerine koyup tehditler savurduğu iddia edilmiştir. Razi, bu tür yorumların uzak bir ihtimal olduğunu, Hz. İbrahim'in burada kastının di-

352 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/155.

353 Bakara, 2/258.

354 İbn Kesir, Kısas, s. 1/129.

355 Kur'an Yolu, s. 1/409.

riltmenin ve öldürmenin hakikatini ona bildirmek olduğunu, her ne kadar fiilen Nemrud öldürmüş gibi olsa da Allah'ın öldürme eylemini bizzat onun eliyle gerçekleştirmiş olduğunu anlatmak istemiştir.³⁵⁶

Hız. İbrahim, diriltme ve öldürmenin içeriğini anlamayan ve ahmaklığın en üst derecesine çıkan Nemrud'a haddini bildirmek için şöyle demiştir: *"Mademki Yüce Allah'ın yaratıkları üzerindeki kudreti gibi sen de her şeye kadirsin."* diyerek hiç çekinmeden ve oradaki topluluk henüz dağılmadan konuyla alakalı ikinci bir soru yönetmiştir: *"Şu bir gerçek ki Allah güneşi doğudan doğuruyor, sen de batıdan doğdur göreyim."* dedi. *Böyle deyince kâfir tutulup kalır.*³⁵⁷ Cevaplayamadığı bu soru yüzünden Nemrud adamları yanında küçük düşmüş, Hız. İbrahim ona galip gelmiş ve susturmuştur.³⁵⁸

Hız. İbrahim bu sorusuyla *"Sen hayat verdiğini ve öldürdüğünü iddia ediyorsun. Hâlbuki bu varlık âleminde hayat veren ve öldüren, yaratma konusunda istediğini tasarruf eden, bu varlıktaki yıldızları ve varlık âleminin hareketlerini belirleyen kişidir. İşte güneş her gün doğudan doğuyor. Eğer iddia ettiğin gibi sen ilahsan onu batıdan getir."* demek istemiştir. Bu ifade kralın aptallaşmasına sebep olmuştur.³⁵⁹

Razi, Hız. İbrahim'in ileri sürdüğü bu delilin önceki delilin tamamlayıcısı olduğunu belirtmiş, bunların ikincisinin birincisinden daha açık iki misal olduğunu söylemiştir.³⁶⁰ Yani Allah'ın yarattığı güneş senin doğumundan önce olduğu gibi senin ölümünden sonra da aynı minval üzere doğudan doğup batıdan batacaktır. Mademki sen yaşatan ve öldüren olduğunu iddia ediyorsun, bu sıfatların sahibine engel olunamayacağı gibi mağlup da olmayacağı için, sen bunun aksini

356 Razi, Tefsir, s. 5/442-443.

357 Yazır, s. 2/877-878.

358 Ebussuud, s. 1/563.

359 Havva, s. 2/146.

360 Razi, Tefsir, s. 5/444.

yap, güneşi batıdan doğur, doğudan batır. Aksi hâlde sandığın gibi bunları takdir edebilecek bir konum ve güçte değilsin mesajını vermiştir. Bu ifadeleriyle Hız. İbrahim, Nemrud'un bütün iddialarındaki dalaletini, cehaletini ve yalanını ortaya dökerek susmasına ve şaşırıp kalmasına sebep olmuş ve o, verecek cevap bulamamıştır. Hız. İbrahim ile Yüce Allah konusunda tartışmaya giren Nemrud'un, Allah'ın varlığını tanıdığı, sadece ilahlık konusunda onun tekliğini, âlemlerin Rabb'i oluşunu, evrende gerçekleşen olayların tek yöneticisi olduğunu kabul etmediği belirtilmiştir.³⁶¹

Bu kâfir kral, gerçekte mülk mal, saltanat gibi sahip olduğu imkânlarla bakıldığında iman edip, şükretmesi gerekirken, sebeplere dayanarak inkâr yoluna sapmıştır. Hâlbuki bu imkân ve nimetlere sahip olan birinin şükretmesi gerekir. Fakat mal mülk, saltanat gibi imkânlar, onları vereni/ihsan edeni bilemeyen, takdir edemeyen kimseleri şımartır, isyana teşvik eder. Bu türden insanlar şükretmeleri gerekirken küfrederek, hidayete ermeleri gerekirken dalalet düşerler. Bilmezler ki bunlar, Allah o imkânları kullanmalarına müsaade ettiği sürece onlara hâkim durumdadırlar.³⁶² Ayeti kerimede geçen *"Görmedin mi?"* ibaresi alaylı, küçük düşüren, rezil eden bir ifade şeklindedir. Allah'ın verdiği nimetten dolayı mücadeleye, hem de onları verenle tartışmaya girmek çok çirkindir.

MEB tarafından yayınlanan İslam Ansiklopedisi'nde Kur'an-ı Kerim'de Hız. İbrahim ile Nemrud arasında gerçekleşen kıssadan³⁶³ hiç söz edilmemekte ve Nemrud'un tamamen mağlup olmasından sonra Hız. İbrahim'in *"Halil Allah"* unvanını aldığı söylenmektedir.³⁶⁴

361 Kutub, s. 2/59.

362 Kutub, s. 2/59. Bu konuda Cenab-ı Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey insan! Seni yaratıp seni düzgün ve dengeli kılan, seni istediği bir şekilde birleştiren, ihsanı bol Rabb'ine karşı seni aldatan nedir?"* (İnfitar, 82/6-8.)

363 Bakara, 2/258.

364 J. Eisenberg, s. 5-II/879.

Hız. İbrahim, Rabb'inin kim olduğunu soran Nemrud'a cevap verirken Allah'ın insanüstü vasıflarını ortaya çıkarmış, O'nun her şeye kadir olduğu mesajını vermek istemiştir. Çünkü öldürmek ve diriltmek sadece Yüce Allah'ın zatına özgü fiillerdir. Oysa kral, kavminin hâkimi olma konumunu tanrılık vasfı olarak değerlendirmiş, kendisinin de yaratan ve yaşatan birisi olarak istediğini yapabileceğini iddia etmiştir. Bunun üzerine Hız. İbrahim, kâinata var olan bu gizli kanundan sonra, gözle görülebilen başka bir ilahi kanunu hatırlatmıştır. Böylece Yüce Allah'ın yeryüzünün bir bölgesinde yaşayan bir toplumun hâkimi değil, bütün kâinatı sevk ve idare eden olduğunu göstermek istemiştir.³⁶⁵

Rivayete göre; Hız. İbrahim putların ve onun Tanrı olmadığı konusunda ileri sürdüğü delillerden sonra şaşırıp kalan Nemrud ve yanındaki topluluk, Hız. İbrahim'in öldürülmesi hususunda görüş birliğine varmıştır. O, Hız. İbrahim'e şiddetle bağırarak ve onu ülke sınırları dışına sürgün edilmesini emretmiştir. Fakat Hız. İbrahim oradan ayrılmamıştır. Bu olay ülkede hızlı bir şekilde yayılmış ve Nemrud'un korktuğu, itibarının sarsıldığı endişesi onu ve çevresindekileri rahatsız etmiş,³⁶⁶ sürgün kararından vazgeçerek onun zindana atılmasını emretmiş ve rivayete göre Hız. İbrahim orada yedi sene kalmıştır.³⁶⁷

365 Kutub, s. 2/160-161.

366 Şihava, s. 2/126.

367 Köksal, Peygamberler Tarihi, 1/155; Nergis, s. 22. Müfessirlerden bazıları, bu kıssanın Hız. İbrahim'in Mısır'a gittiği zaman meydana geldiğini, "Hayat veren ve öldüren benim." diyen kişinin firavun olduğunu söylemişlerdir. Tarihî kaynaklarda Hız. İbrahim'in doğup büyüdüğü topraklarda putperestler tarafından çeşitli baskılara maruz kaldığı Kur'an-ı Kerim'in bize verdiği haberlerden anlaşılmaktadır. Onun zorluklarla mücadelesini nasıl sürdürdüğü, içinde bulunduğu toplumun kralı tarafından ateşe atılarak öldürülmek istenmesinden anlaşılmaktadır. O, Allah'ın kendisine yardımcı sonucu bir mucize eseri olarak bu ateşten kurtulmuş ve yaşadığı topraklardan göç etmeye mecbur kalmıştır.

Tarih kitaplarında verilen bilgilerden öğrendiğimize göre pek çok peygamber gibi o da peygamberlik görevini yaparken karşılaştığı zorlukları aşmak için muhtemelen Mısır'a giden peygamberlerin ilki olmuştur. Her ne kadar Hız. İb-

Tarihî kaynak ve rivayetlerde Hız. İbrahim'in hayatı ile ilgili bilgiler birbirleriyle çelişmektedir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim olayların detaylarına girmeksizin, Hız. İbrahim'in devrin kralı ve içinde yaşadığı toplumla ilgili verdiği tevhit mücadelesine ışık tutmaktadır. Özellikle, gök cisimlerine tapınma, onların yeryüzündeki temsili durumunda bulunan putlar ve kendisinin tanrılığını iddia eden Nemrud ile Hız. İbrahim'in mücadelesi, bunun sonunda onun kesin ölüm isteğiyle ateşe atılıp Allah tarafından korunması, efradını cami, ağyarını mâni olacak şekilde çeşitli surelere serpiştirilmiştir. Ancak bu olaylar arasında bağlantıyı kurma konusunda yararlandığımız tarihî kaynaklarda, olayların gerçek şahitleri günümüzde bulunmadığı için, onları anlatan ve yorumlayan rivayetlerde bazı farklılıklara ve çelişkilere rastlanmaktadır. İslam âlimlerinin birbirine benzer rivayetler nakletmelerine rağmen doğrusunu Allah bilir şeklindeki yaklaşımları, böylesi büyük peygamberler hakkında hataya düşme kaygısından kaynaklanmaktadır.

brahim'in ateşe atılması ile alakalı olarak Mısır Firavun'u ile bir ilişki kuruluyorsa da kaynaklarda onunla Hız. İbrahim arasında dinî tartışmalardan ve tevhit dinine daveti gibi hususlardan söz edilmemektedir. Burada tanrılık iddiasında bulunan kişinin (firavun ya da Nemrud) kim olduğundan ziyade, Kur'an-ı Kerim'in verdiği mesaj önemlidir. Yani hiçbir zaman yaratık, yaratan olamadığı gibi insan fanî ve ölümlü bir varlıktır. Dolayısıyla elinde bulundurduğu iktidar gücü bazılarını şımartsa, Allah'a isyana teşvik etse de o, insanın kendinden kaynaklanan değil yalnız Allah'ın ona verdiği imkânlar ölçüsünde zulümde ileri gitmekte, Allah'ın verdiği imkânla birilerinin ölümüne yol açabilmektedir. (M.E.)

HZ. İBRAHİM'İN ATEŞE ATILMASI

Hız. İbrahim pek çok peygamberden farklı olarak kavminin helak olmasını istememiş ve bunun için beddua etmemiştir. Buna mukabil kendilerine peygamber gönderilen bütün toplumlar, getirilen dinî hükümlere karşı çıkmış, onları öldürmek istemiştir. Kavmi tarafından öldürölmek istenen peygamberlerden birisi de Hız. İbrahim'dir.³⁶⁸

Hız. İbrahim'in kavmi, onun ileri sürdüğü delilleri çürötmekde başarısız olunca kaba kuvvete başvurmuş, onu öldürmekten başka bir çözüm yolu düşünememiştir. Toplumun ileri gelenleri, kanaat önderi durumunda olanlar, onun anlattıklarındaki gerçekleri bilip durdukları hâlde toplumsal gereklilik dolaısıyla ona imandan uzak durmuş ve onun hakkında verilecek hükmün gerçekleşmesi için acele karar alınmasına öncölük etmiştir. Onlar, Hız. İbrahim'in getirdiğı dini kabul etmeyerek, kendi tanrılarını töhmetten kurtarmak için onun, azabın en şiddetlisi olan yakılarak öldürölmesi noktasında kamuoyu oluşmasına katkı sağlamıştır.³⁶⁹ Bu teklif Kur'an-ı Kerim'de, "Onu yakınız."³⁷⁰ şeklinde çoğul ifadesi kullanılarak toplumun ortak dileğı şeklinde ifade edilmiştir.

İslam kaynaklarının çoğunda Hız. İbrahim ile tartışan ve onun ateşe atılmasını isteyen kişinin tanrılık iddiasında bulunan³⁷¹ kavminin lideri Nemrud olduğı belirtilmiştir.³⁷² O, Hız. İbrahim'in ortaya koyduğı akli delilleri çürötemediğı için kavmi arasında küçük düşmüştür. Nemrud, yenilginin meydana getirdiğı ezikliği gidermek ve kavmi arasındaki itibarını ko-

368 Takiyyüddin Ebî'l Abbas Ahmed İbn Teymiyye, Kitabü'n-Nübüvvat, Beyrut, 1985, s. 42.

369 Ebussuud, s. 6/51.

370 Enbiya, 21/68.

371 bk. Bakara, 2/258.

372 İbn Kesir, Kısas, s. 1/125; Ebussuud, s. 6/51; Mehmed Vehbi, s. 9/3450.

rumak ya da yeniden kazanmak için olsa gerek, onu ateşe atarak cezalandırmak ve böylece ondan kurtulmak istemiştir. Her ne kadar Hız. İbrahim'in ateşe atılması Tevrat'ta yer almasa da Kitab-ı Mukaddes dışındaki kitaplarda detaylı bir şekilde anlatılmıştır.³⁷³

Hız. İbrahim'in ateşe atılması hususu İslam kaynaklarında farklı konularla birleştirilerek ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi onun putları kırması, diğeri ise Nemrud ile yaptığı tartışma sonrasında olmuştur. Eğer ateşe atılma olayı putların kırılmasından sonra olsaydı, bundan sonra Hız. İbrahim'in Nemrud ile bir araya gelmesi mümkün olmayabilirdi. Eğer ateşte yakma olayı bütün seçeneklerin tükenmesi sonucu olduysa, kanaatimizce bu durum, Hız. İbrahim'in tanrılık konusunda Nemrud ile tartışmasından sonra gerçekleştirilmiş olmalıdır. Bu iki ayrı gibi görölen hususu, putların kırılmasından sonra Hız. İbrahim'in Nemrud'un huzuruna çıkarıldığı ve orada gerçekleşen tartışmaların ardından yakılmak istendiğı şeklinde birleştirmek de mümkündür. Nitekim Razi, bu hadise sona erince "*Doğrusu ben Rabb'ime hicret ediciyim.*"³⁷⁴ diyerek ateşe atma eyleminin Hız. İbrahim ile kavmi arasındaki en son işlem olduğına dikkat çekmektedir.³⁷⁵

Hız. İbrahim'in kavminden bir kısmı, putların kırılmasını tanrılarına hakaret olarak değerdendirilmesinden sonra onun derhâl cezalandırılmasını istemiştir. Bunun üzerine o, kavminin inançlarının batıl, putlara tapmanın da ahmaklık olduğunu açıklamış, Nemrud ve yanındakiler ona karşı fikir ileri sürmekte âciz kalmıştır. Böyle bir olay ilk defa başlarına geldiğı için başlangıçta putları kırmasından dolayı Hız. İbrahim'e nasıl bir ceza verileceğı konusunda kargaşa yaşanmış, hemen karar verilememiştir. Artık sözün bittiğı yere geldikleri için

373 bk. Harman, "İbrahim", s. 21/270.

374 Ankebut, 29/26.

375 Razi, Tefsir, s. 18/621.

her görüş değerlendirilmiştir. Nemrud ve kavmi, fikrî mağlubiyeti kabullenmenin hırçınlığını yaşamaya, tartışma ve münazara yollarından uzaklaşarak, kaba kuvvet kullanmaya ve zorbalığa başlamış, hatta daha da ileri giderek onu yok etmek istemiştir.³⁷⁶ Onlar *“Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin!...”*³⁷⁷ *“Onun için bir bina yapın ve derhâl onu ateşe atın! dediler. Böylece ona bir tuzak kurmayı istediler...”*³⁷⁸ Oysa Hz. İbrahim onların bütün inançsızlıklarına, acımasızlıklarına rağmen tehdit dili kullanmamaya özen göstermiş ve ateş ile azaptan söz etmemiştir.

O dönem şartlarında ve yaygın olan inanç gereği putların kırılmasından daha büyük suç ve günah bulunmamaktadır. Dolayısıyla putları kıran birine verilecek ceza, cezaların en büyük ve ağır olmalıdır ki bu da yakarak öldürmektir. Bu konuda ileri sürülen görüş ve öneri herkes tarafından uygun bulunarak hep bir ağızdan onun yakılmasıyla ilgili sesler yükselmeye başlar.³⁷⁹

Ayeti kerimede, Hz. İbrahim’in ateşe atılmasını isteyen kim olduğu konusunda bir açıklık bulunmamaktadır. Meşhur olan görüşe göre, kral olması ve tek karar verici konumunda bulunması münasebetiyle de bunu Nemrud’un söylemiş olması muhtemeldir. Pek çok İslami kaynakta o dönemde Hz. İbrahim’in bulunduğu toplumun demografik yapısı tam olarak bilinmemesine rağmen onun ateşe atılması olayıyla ilgili şunlar nakledilmektedir: *“Bu sözü ilk söyleyen kişi Farşlı Kürt beylerinden ‘Hazin’ veya ‘Heyzun’ adlı biriydi. Kimine göre de bu Nemrud idi. Muhyissünne Begavi, Mealimu’t-Tenzil adlı eserinde: ‘İbn Ömer bu sözü söyleyen kişi bir Kürt’tür dedi. Kimileri de derler ki, onun adı Heyzen’di. Allah onu yerin dibine soktu*

376 İbn Kesir, Kısas, s. 1/125; Mehmed Vehbi, s. 9/3450.

377 Enbiya, 21/59-68.

378 Saffat, 37/97-98.

379 Vani, s. 121.

*ve kıyamete kadar takırdayıp duracaktır.”*³⁸⁰ Taberi de İbn İshak kanalıyla benzer bilgileri Tarih’inde rivayet etmektedir.³⁸¹

Hz. İbrahim’in yakılmak istenmesi, Kur’an-ı Kerim’de belirtilen şekliyle bir hakikat olmakla birlikte, onun ne zaman ve nasıl yakıldığıyla ilgili bilgiler bu konuda nakledilen rivayetlere dayanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de, mahiyeti bilinmemekle birlikte onun için bir bina yapılarak ateşe atılmasından söz edilmektedir. Yakma teklifi Nemrud tarafından kabul edildikten sonra Hz. İbrahim Kusa köyünde bir yerde hapsedilmiş, herkesin onun yanına rahat girip çıkmaması için hapsedildiği yerin çevresine çit çekilmiştir. Onun yakılması için, uzun sayılabilecek bir sürede yüksekçe bir bina inşa edilerek onun içine büyük bir çukur kazılarak hazırlık yapılmış, mancınık yardımıyla yakılan ateşe atılması planlanmıştır.³⁸² Rivayete göre şeytan tarafından öğretilen³⁸³ *“Heyzen”*, mancınığı ilk defa yapan kişi olmuştur.³⁸⁴

Nemrud’un emri üzerine Hz. İbrahim’i yakmak için odun toplanmaya başlamıştır. Halk inandığı değerlere hizmet aşkıyla, kendi istek ve arzusuyla dağlardan günlerce odun taşımıştır. Rivayetlere göre mümkün olan her yerden bol miktarda odun getirilmiştir. Hatta hastalananlardan birisi, *“Allah bana şifa verirse elbette İbrahim için odun toplayım.”* diye adakta bulunmuş, başka birisi herhangi bir isteğinin olması karşılığında *“Eğer bu isteğim olursa İbrahim’in ateşine odun olayım.”* demiş, bir başkası odun satın alıp İbrahim’in ateşine atılması vasiyetinde bulunmuştur. Örgü ören bir kadın kendi inancına göre iyi bir şey yaptığını düşünerek, ördüğü örgülerden elde ettiği

380 İbn Kesir, Kısas, s.1/125; Razi, Tefsir, s. 16/170; Ebussuud, s. 6/51-52; Vani, s. 121; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/156.

381 Taberi, Tarih, s. 1/230.

382 İbn Sa’d, s. 1/46; Maturîdî, s. 9/392; Razi, Tefsir, s. 16/170; Vani, s. 121.

383 Vani, s. 121.

384 İbn Kesir, Kısas, s. 1/ 125.

paralarla odun satın almış ve ateşe katkıda bulunmuştur.³⁸⁵

Hız. İbrahim'i yakmak için kavmi bütünüyle seferber olup kendilerince yeterli gördükleri bir miktara ulaşınca kadar bir ay, kırk gün³⁸⁶ veya üç ay³⁸⁷ odun toplamış ve o güne kadar benzeri görülmemiş bir ateş hazırlamıştır. Rivayete göre odunlar çeşitli yönlerden tutuşturularak çevresine kimsenin yanaşmadığı, üzerinden uçan kuşları bile yakacak kadar güçlü bir ateş yakılmıştır.³⁸⁸ Nemrud ve adamları böylesine büyük ve tehlikeli bir ateşe Hız. İbrahim'i nasıl atacaklarını bilememiş ve bir arayış içine girmiştir. İşte tam bu sırada şeytan devreye girmiş ve mancınının yapımını onlara öğretmiş ve onlar da yapmıştır.³⁸⁹

İbn Kesir, çeşitli kanallardan bazı hadisler naklederek Hız. İbrahim'in ateşi ile hayvanlar arasındaki ilişki hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bunlardan birine göre Hız. Peygamber; "Bütün yeryüzü hayvanları ateşi söndürmeye çalışırken keler İbrahim'in ateşini üflüyordu/körüklüyordu. Bunun için keleri/kertenkeleyi öldürünüz." diye söylemiştir.³⁹⁰

Verilen hükmün uygulanması için sekizinci gün halk, yöneticiler ve başlarında kralları Nemrud olmak üzere herkesin toplandığı bir sırada, Hız. İbrahim elleri ve ayakları sıkıca bağlanarak, yüksek bir binanın üzerine yerleştirilen mancınığa konur. Hız. İbrahim elleri ve ayakları bağlanırken³⁹¹ Yüce Allah'a hâlini arz eder: "Senden başka ilah yoktur. Sen, her noksandan münezzeh ve mukaddessin. Âlemlerin Rabb'isin. Hamt, Sana mahsustur. Mülk Seninindir. Senin ortağın yoktur."³⁹²

385 Taberi, s. 1/241; Vani, s. 121; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/156.

386 Razi, Tefsir, s. 16/170; Ebussuud, s. 6/51.

387 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/156.

388 Razi, Tefsir, s. 16/170; Ebussuud, s. 6/51; Vani, s. 121.

389 Ebussuud, s. 6/51.

390 İbn Kesir, Kısas, s. 1/127; Tefsir, s. 10/5349; Vani, s. 122; Havva, s. 9/206.

391 Razi, Tefsir, s. 16/170.

392 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/156.

Melekler, Hız. İbrahim'in karşılaştığı bu acıklı ve tehlikeli manzara karşısında bağışmaya başlar ve Yüce Allah'a şöyle yalvarırlar: "Ey Rabbimiz! Yeryüzünde, İbrahim'den başka sana ibadet edecek bir kimse yok. O, Senin uğrunda yanıyor. Ona yardım etmemize müsaade et." derler. Bunun üzerine Cenab-ı Hak, "O benim dostumdur. Ondan başka dostum yoktur. Ben de onun Tanrı'sıyım. Ve onun da benden başka Tanrı'sı yoktur. Eğer o, birinizden yardım isterse, o ona yardım etsin. Yok eğer benden başkasının, durumuna müdahale etmesini isterse, Ben onu bilirim. Ben onun dostuyum. O zaman Benimle onun arasından çekilin." buyurur. Meleklerin, Allah katında kendisine nasıl bir yardım yapabilecekleri şeklindeki teklifine karşılık Hız. İbrahim, Allah'ın kendisinin durumunu bilmesinin yeterli olduğunu ve onlara ihtiyacı olmadığını söyler. "Ey Allah'ım! Sen göklerde teksin, yerde de teksin. Ben de yerde tekim. Yerde benden başka Sana ibadet edecek kimse yoktur. Allah bana yeter! Ne güzel vekildir O! (Hasbünallahü ve ni'me'l-vekil)" duasına devam eder.³⁹³

İbn Kesir, "...Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!..."³⁹⁴ ayeti kerimesiyle alakalı olarak, Buhari'nin bu sözü, ateşe atıldığı zaman ilk defa Hız. İbrahim'in söylediğini nakletmektedir.³⁹⁵

393 İbn Kesir, Kısas, s. 1/125-126; Razi, Tefsir, s. 16/171; Vani, s. 121-122; Mehmed Vehbi, s. 9/3451; Şihava, s. 2/138-140; Mahmud, s. 127-129, Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/155-156. Hız. İbrahim'in dilinden düşmeyen bu dua sonradan Hız. Peygamber'e şöyle vahyedilmiştir: "Bir kısım insanlar, müminlere: Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar, aman sakının onlardan! Dediklerinde bu onların imanlarını bir kat daha artırdı ve Allah bize yeter. O ne güzel vekildir! Hasbünallahü ve ni'me'l-vekil" dediler." (Âl-i İmran, 3/173.) Bu ayeti kerimenin nüzul sebebi olarak şöyle denmektedir. Uhud Savaşı bittikten ve müşrikler geri çekildikten sonra, Müslümanların içine düştükleri durumdan yararlanmak için kuvvet toplayıp geri döneceklerini o sırada yoldan geçen tüccarlar aracılığıyla Peygamber Efendi'mize (sav) haber gönderirler. Bunun üzerine Peygamber'imiz Hız. Muhammed, "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir." buyurur. (İbn kesir, Tefsir, s. 4/1440-1452.)

394 Âl-i İmran, 3/173.

395 İbn Kesir, 4/1449.

Hız. İbrahim'in imanı onların hazırladığı ateşin şiddetinden daha güçlü ve büyüktür. O, Allah'a bütünüyle güvenmiş ve ona teslim olmuştur. Tevhit inancı aracısız, katıksız bir inanç olduğu için Hız. İbrahim yalnız Allah'a bağlanarak, O'na güvenerek tevekkülün en yüksek derecesine çıkmıştır.³⁹⁶ Allah, bütün peygamberlerine sahip çıkmış ve onları inanmayanların zulmünden korumuştur. Bunun en güzel örneklerinden birisi olarak Kur'an-ı Kerim'de Peygamber'imiz Hız. Muhammed için şöyle söylenmiştir: *"(Ya Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilah yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce arşın sahibidir."*³⁹⁷ *"Ey Peygamber! Sana ve sana uyan müminlere Allah yeter."*³⁹⁸ *"...Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter..."*³⁹⁹ Peygamber'imiz Hız. Muhammed'in şahsına mahsus olan bu hükümler Allah yolunda olan ve O'na güvenenler için genellik içermektedir. Dolayısıyla Hız. İbrahim ateşe atılırken herhangi bir dış müdahale ve katkı yerine Allah'ın kendisini görüp bildiğini ve O'nun dışında başkalarından bir yardım talebinin doğru olmayacağını düşünmüştür.⁴⁰⁰

Ubade b. Ka'b'dan yapılan rivayete göre; Hız. İbrahim kendisini ateşe atmak için bağladıklarında; *"Tek ilah sensin. Şanın ne yücedir ey âlemlerin Rabb'i. Hamt sanadır. Mülk senindir ve senin ortağın yoktur."* diye dua ederken onu mancınıkla ateşe atmışlar. Cebraîl onu karşılayarak *"İbrahim, bir ihtiyacın var mı?"* diye sormuş, İbrahim, *"Sana ise ihtiyacım yok."* cevabını vermiş. Cebraîl *"O hâlde Rabb'inden iste!"* demiş. Bunun üzerine İbrahim, *"Onun ilminin benim durumumu bilmesi bana yeter."* şeklinde söylemiştir.⁴⁰¹

396 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/157.

397 Tövbe, 9-129.

398 Enfal, 8/64.

399 Talak, 65/3.

400 Şihava, s. 140-142.

401 Ebussuud, s. 6/52; Vani, s. 122; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/157.

Allah'ın kulu, hem de selim olan ve halilim dediği Hız. İbrahim, putlara kulluk edenler tarafından ateşe atılır. Puta tapanalar kendi elleriyle yaptıkları, sonra da tanrı diye taptıkları putlarına sahip çıkar da Cenab-ı Allah kuluna sahip çıkmaz mı? Her zaman bilinen ve görülen gerçeklere göre ateş yakıcıdır. Şüphe yok ki ateşe yakıcı olma özelliğini ve ona yakma emrini veren Yüce Allah, aynı zamanda ona *"Serin ve selamet ol."* emrini verir. *"Bir şey yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı 'Ol!' demekten ibarettir. Hemen oluverir."*⁴⁰² ayeti kerimesinde belirtildiği üzere ol deyince olduran Yüce Allah bir mucizeyi gerçekleştirir ve ateşin yakma özelliğini o an yok eder. Kaldı ki burada *"(Allah) O'na 'Ol!' der, o da oluverir."*⁴⁰³ ayeti kerimesinde olduğu gibi söylenen bir söz de bulunmamaktadır.⁴⁰⁴

Cenab-ı Allah ateşe *"Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!"*⁴⁰⁵ emrini vererek ateşin yakıcı olma özelliğini yok eder,⁴⁰⁶ sadece Hız. İbrahim'in bağlandığı ipler dışında ateş onu yakmaz.⁴⁰⁷ Cenab-ı Allah onu kurtarır. Hatta o gün yeryüzündeki bütün ateşlerin yakıcı olma özelliğini kaybettiği, kimsenin ondan yararlanamadığı rivayet edilir. Bazılarının dediği gibi Cenab-ı Allah ateşe de vahyetmiş olabilir. Fakat esas olan başkaları için sıcak ve yakıcı olan ateşin Allah tarafında Hız. İbrahim'e serin ve zararsız olmasıdır.⁴⁰⁸ Böylece Yüce Allah, *"Fakat biz onları alçaklardan kıldık."*⁴⁰⁹ buyurarak Hız. İbrahim'i ona hazırlanan tuzakların hepsinden kurtarmış ve tuzak kuranların hepsini hüsrana uğratmış, onların tuzaklarını boşa çıkartır.

402 Yasin, 36/82.

403 Nahl, 16/40.

404 Razi, Tefsir, s. 16/172.

405 Enbiya, 21/69.

406 Vani, s.122.

407 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/157; Vani, s. 122.

408 Maturîdî, s. 9/391-392.

409 Saffat, 37/98.

Bir mucize gerçekleşir ve insanların yanına bile yaklaşamadıkları ateşin ortasında Hz. İbrahim'in sapasağlam durması, uzakta bir tepe üzerinde onu seyreden Nemrud başta olmak üzere herkesi şaşırtır. O gözleriyle gördüğü manzaraya önce inanmak istemez ve Hz. İbrahim'in etrafındaki ateşin dışına çıkıp çıkamayacağını sorar. İnanmadığı hâlde Hz. İbrahim'e onu koruyan Allah'ın yüceliklerinden bahseder ve onun için kurban keseceğinden söz eder. Bunun üzerine Hz. İbrahim ona şöyle der: *"Bilesin ki kendi dininde sebat edip benim getirdiğim dine geçmediğin sürece Allah senin kurbanını kabul etmeyecektir."* Buna rağmen Nemrud saltanatını bırakamayacağını söylemiştir.⁴¹⁰ İçeriği tartışılabilir olan bu türden rivayetler, Hz. İbrahim'in yaşadığı acıları ve verdiği mücadeleyi daha anlaşılır hâle getirmek, onun dininin haklılığını ve her zaman batıla galip geleceğini ispat etmek maksadıyla dinî literatürde yer almıştır.

Yakılan ateş Yüce Allah tarafından onun için çayır, çimen, gül-lük gülistanlığa dönmüştür. Hz. İbrahim'in ateşin içinde ne kadar kaldığı ile alakalı çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlara göre; Yüce Allah'ın yardımıyla Hz. İbrahim oradan birkaç gün, üç veya yedi gün, kırk veya elli gün kaldıktan sonra sağ ve salim olarak çıkmıştır.⁴¹¹ Hz. İbrahim, ateşin içinde kaldığı günleri hayatının en güzel günleri olarak nitelendirmiştir.⁴¹² Hz. İbrahim'i yok etmek için yakılan ateş, Nemrud ve kavmi için bir üzüntü ve rezillik vesilesi olurken onun için şanınin yükseltilmesi ve peygamberliğinin alameti bir mucize olmuştur. Bir başka ifade ile Hz. İbrahim'i inandığı Allah kurtarıncı, kavminin Tanrı dedikleri putlar, kendilerini bile kurtar-

410 Razi, Tefsir, s. 16/171-172; Ebussuud, s. 6/52; Mehmed Vehbi, s. 9/3451; Vani, s. 123; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/158-159; Hadislerle İslam, s. 6/42.

411 bk. İbn Kesir, Tefsir, s. 12/6808; Kısas, s. 1/126; Ebussuud, s. 6/52; Wensinck, İbrahim, s. 5-II / 879; Hadislerle İslam, s. 6/42; Mahmud, s. 132; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/158.

412 Ebussuud, s. 6/52; Vani, s.122.

maktan âciz kalmıştır.⁴¹³ Bu duruma şahit olan Hz. İbrahim'in babası inanmadığı halde: *"Evet Rab! Senin Rabb'indir ey İbrahim!"* demiştir. Annesi de oğluna bakarak: *"Yavrucuğum! Sana gelmek istiyorum. Allah'a dua et de etrafındaki ateşin hararetinden beni korusun! demiştir. Hz. İbrahim ona peki demiş ve ateş ona bir şey yapmamıştır. O, Hz. İbrahim'in yanına giderek onu kucaklamış, onu öpmüş ve geri dönmüştür."*⁴¹⁴

Cenab-ı Allah'ın, *"Biz, sonra peygamberlerimizi ve aynı şekilde iman edenleri kurtarıyoruz."*⁴¹⁵ ezeli vadi ve ilahi fermanı gereği Hz. İbrahim ateşten kurtulmuştur. Müşrik olan kavmi ona bir tuzak kurmak istemiş, Allah da onların tuzaklarını boşa çıkartarak onları alçaklardan kılmıştır.⁴¹⁶ Hz. İbrahim'in bütün bu yaşananlara karşılık kavmine beddua ettiğine ve helakini istediğine dair Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir bilgi yer almamıştır. Buna rağmen bir rivayette, Yüce Allah'ın Nemrud'un kavmine sivrisinekleri musallat ettiği, bu sineklerin onların kanını emdiği, hatta onlardan bir tanesinin, Nemrud'un beynine girip onun ölümüne sebep olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁷

Razi, *"Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat Biz, onları daha fazla hüsrana düşenlerden kıldık."* ayeti kerimesini tefsir ederken Hz. İbrahim'in babası, kavmi ve Nemrud ile olan mücadelesini şöyle özetlemektedir: *"Onlar Hz. İbrahim'e tuzak kurmak istediler, ama her seferinde mağlup oldular. Onlar, ona karşı mücadele ve münazara ederek üstün gelmeyi düşündüler. Ama Yüce Allah, Hz. İbrahim'e onları susturucu ve perişan edici delilleri ilham ve telkin etti. Sonra onlar işi kaba kuvvete ve zorbalığa döktüler. Ama Cenab-ı Hak, bu sefer de Hz. İbrahim'i onlara karşı destekledi ve ona yardım etti."*⁴¹⁸

413 Mehmed Vehbi, s. 12/4731; Mahmud, s. 134.

414 İbn Kesir, Kısas, s. 1/ 126; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/158.

415 Yunus, 10/103.

416 Kasas, 37/98.

417 Vani, s. 123.

418 Razi, Tefsir, s. 16/174.

Hız. İbrahim kendisine verilen yüce görevi yerine getirebilmek için babasıyla,⁴¹⁹ sonra içinde yaşadığı toplumla,⁴²⁰ zamanın kralı ile⁴²¹ ve çeşitli kâfirlerle⁴²² mücadele etmiştir. Bu mücadelesinde Cenab-ı Allah onu kendisine vahyettiği sahifelerle desteklemiştir.⁴²³

Bu konuyu Maturîdî şöyle özetlemektedir: Hız. İbrahim ile ilgili haberlerde başkalarında olmayan bir takım özellikler vardır:

Birincisi: Hız. İbrahim, Yüce Allah dışında tapınılan ne kadar put varsa manen ve fiziki olarak tümünü kırmıştır.

İkincisi: Hız. İbrahim, önce kavminin gittiği yolun ve benimsediği inançların yanlışlığı konusunda onlarla tartışmış, sonra kendilerine delillerini ve kanıtlarını sunmuştur. Çünkü o şöyle demiştir: *"Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. 'Rabb'im budur.' dedi. Yıldız batınca da 'Batanları sevmem.' dedi."*⁴²⁴ *"Bu işi büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"*⁴²⁵ demiştir. Bir diğer ayette de *"İbrahim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir.'"*⁴²⁶ diye Nemrud'a cevap vermiştir. Buna benzer başka ifadeler de mevcuttur. İbrahim (as), kavmine gittikleri yolun bozuk olduğunu gösterince delillerini ve kanıtlarını anlatmış ve şöyle demiştir: *"Ben O'nun birliğine inanarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim."*⁴²⁷ *"O beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir..."*⁴²⁸ Her tartışana da gerekli

419 Meryem, 19/42.

420 Enam, 6/80.

421 Bakara, 2/258.

422 Enbiya, 21/58.

423 bk. Necm, 53/36-37; Ala, 87/19.

424 En'am, 6/ 76.

425 Enbiya, 21/63.

426 Bakara, 2/258.

427 En'am, 6/79.

428 Şuara, 26/78-82.

olan budur. Önce karşı tarafa gittiği yolun bozuk olduğunu göstermeli, , sonra da kendi inandığı yolun delillerini ve kanıtlarını ortaya koymalıdır. Böylesi, sunduğu delillerin daha çok dinlenmesine ve daha çok kabul edilmesine vesile olur.

Üçüncüsü: Hiçbir peygamber, onun firavunu gibi zalim bir firavunla imtihan edilmemiş⁴²⁹ ve hiçbir kavim de onun kavmi gibi akılsız çıkmamış, kin gütmemiş ve kendisini ateşe atıp yakmayı düşünmemiştir. Onun sözünü ettiğimiz bu özelliklerle ayrıcalıklı olması mümkündür.⁴³⁰

429 Hız. İbrahim, Firavun ile de görüşmüş olmakla birlikte o daha çok Nemrud ve onun kavmi ile mücadele etmiştir.

430 Maturîdî, s. 9/390-391.

HZ. İBRAHİM'İN BABA OCAĞINDAN AYRILMASI

Hiz. İbrahim'in ateşin içenden sağ ve sağlıklı bir şekilde çıktığını gören bazı kimseler Nemrud ile adamlarının yapacakları kötülüklerden korkmalarına rağmen, onun davetine icabet ederek Allah'a iman ederler. Bunlar arasında Hiz. İbrahim'in kardeşi Harran'ın oğlu Hiz. Lut⁴³¹ ve amcası büyük Harran'ın kızı Hiz. Sare de bulunmaktadır. Hiz. İbrahim, rivayete göre otuz yedi yaşında iken, manevi bir işaret doğrultusunda o sırada Harran emiri olan amcasının kızı Sare ile evlenir.⁴³²

Hiz. İbrahim'in ateşten sağsalim kurtulmasından sonra Nemrud ve kavminin ona baskısı her geçen gün daha da artarak devam etmiş, insanlarla iletişim kurması engellenmiş, ona yaklaşanlara işkence tehditleri artmaya başlamıştır. Kavmi ona ve yanındakilere tam bir tecrit uygulamaya başlamıştır.

Rivayete göre Hiz. İbrahim, kavmi tarafından kendisine yasaklanan bütün yiyecek ve içecekleri evinde Allah tarafından ikram edilmiş olarak bulurdu. Fakat o, bu yiyeceklerden ziyade Allah'ın dininin yayılması ve puta tapıcılığın ortadan kaldırılmasını önemsiyordu. Çünkü onun bu dünya hayatında bütün emeli, gizli açık bütün çalışma alanı, Allah'ın dinini insanlara tebliğ etmek ve yeryüzünde tevhit inancını hâkim kılmaktır. Buna karşılık toplumun bireyleri onu ve mucizelerini inkâr ediyor, onun tebliğ ettiği tevhit inancından ve onun peygamberliğinden kaçıyor.⁴³³

Hiz. İbrahim, doğup büyüdüğü topraklardan ayrılmadan önce kavmini son bir kez daha uyarmış ve ilk defa o zaman ateş ile

431 Razi, s. 17/631.

432 İbn Sa'd, s. 1/46; Taberi, s. 1/310-311; Şihava, s. 2/145; Vani, s. 124; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/160.

433 İbn Kesir, Kısas, s. 1/129; Şihava, s. 142-144.

azaptan söz etmiştir: "(İbrahim onlara) dedi ki: Siz, sırf dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (gelip çatığında ise) birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbirinize lanet okuyacaksınız. Varcacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur."⁴³⁴ demıştır.

Bulunduğu çevrede yaşama hakkı bile çok görülen Hiz. İbrahim, "Ben Rabb'ime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek..."⁴³⁵ diyerek güvenli bir yere gitmek için dua eder. Onun "Ben Rabb'imın istediği yere gidiyorum." demek yerine doğrudan "Rabb'ime gidiyorum." demesi arasında fark bulunduğu, Allah'ın rızasını kazanma konusunda, bu ifadeyle ihlası çok daha öne çıkardığı anlaşılmaktadır.⁴³⁶

Bu ayeti kerime tefsirciler tarafından;

1. Ben kalbimle, amelimle ahirete gidiyorum.
2. Rabb'imın bana emrettiği, izin verdiği yere Babil'den Şam'a gidiyorum.
3. Rabb'imın rızasının olduğu, O'na itaat edebileceğim bir yere gidiyorum anlamlarının çıkartılabileceği ve Rabb'inin kendisini yönlendireceği şeklinde yorumlanmaktadır.⁴³⁷
4. Seyyid Kutub, bu gidişin mekân sathında değil nefis ve ruh çapında bir hicret olduğunu, geçmiş hayatında ne varsa hepsini terk edeceği, babasından, kavminden, ehlerinden, evinden, vatanından ve onu yeryüzüne bağlayan her şeyden uzaklaşmak istediğini belirtmiştir. O hicreti bir hâlden bir hâle, bir durumdan diğer bir duruma geçiş ve çeşitli etkilerden kalbin kurtarılması ve

434 Ankebut, 29/25.

435 Saffat, 37/99-100.

436 Razi, Tefsir, s. 17/631.

437 Maturîdî, s. 12/192.

her şeyden sıyrılıp tam bir teslimiyetle Allah'a yöneliş olarak değerlendirmiştir.⁴³⁸

Yukarıda mealini naklettiğimiz ayeti kerimenin ilk kısmı doğrudan mekân değişikliğini, ikinci kısmı ise ruhi değişimi çağrıştırmaktadır. Her iki husustan birini esas alan İslam âlimleri kendilerince bazı deliller ve gerekçeler ileri sürmektedir. Ancak Hz. İbrahim'in daha önceden yıldız, ay ve güneşin tanrı olup olamayacağı ile ilgili hususları kavmiyle tartışırken ruhi değişimi gerçekleştirdiği,⁴³⁹ buna karşılık geline nokta kavminin ve onun başındaki zalim kralın ona yaşama hakkı vermediği görülmektedir. Dolayısıyla ayeti kerimeyi dindeki hidayet anlamında değerlendirmenin güç olduğu, zira Hz. İbrahim'in o esnada zaten dini yaşadığı belirtilmektedir.⁴⁴⁰

"Ben Rabb'ime gidiyorum." ifadesine benzer şekilde Ankebut suresinde de "Bunun üzerine Lut ona iman etti ve: 'Doğrusu ben Rabbime (emrettiği yere) hicret ediyorum. Şüphesiz O, mutlak güç ve hikmet sahibidir,' dedi."⁴⁴¹ buyrulmaktadır. Bu ayeti kerimeyi tefsir eden müfessirler arasında, hicret eden kişinin kim ve hicret edilen yerin neresi olduğu konusunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Ayeti kerimenin başlangıç tarafında Hz. Lut'dan söz edilmesinden dolayı hicret edenin o olabileceğini söyleyenler olmuştur. Seyyit Kutub böyle düşünenlerden biridir. O, Hz. Lut'un ticaret yapmak veya kazanç sağlamak için değil sadece Rabb'ine iltica etmek, yaklaşmak için hicret ettiğini söylemiştir.⁴⁴² İbn Kesir, "Rabb'ime hicret edeceğim." sözünü Hz. Lut'un söylemesinin muhtemel, ayrıca Hz. İbrahim'in de söylemesinin mümkün olabileceğini

438 Kutub, s. 12/329.

439 En'am, 6/79.

440 Razi, s. 18/622.

441 Ankebut, 29/26.

442 Kutub, s.11/350.

ifade etmiştir.⁴⁴³ İmam-ı Maturîdî, müfessirlerin burada geçen sözün, tıpkı yukarıda mealini verdiğimiz Saffat, 37/99. ayeti kerimesinde olduğu gibi Hz. İbrahim'e ait olduğunu belirttikten sonra, bu sözün Hz. Lut'a ait olabileceğini de mümkün görmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır ise; "Amene'ye' matuf olarak Lut'a ait olması uygun görünürse de İbrahim'e ait olmak üzere yukarıdaki 've kale'ye atfı manaca daha ahenkli ve 'Ben Rabb'ime gidiyorum.' (Saffat, 37/99) ayetine de uyumludur."⁴⁴⁴ diyerek, "Artık ben Rabb'ime göç edeceğim." sözünün Hz. İbrahim'e ait olacağını belirtmiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, ilk önce peygamberlikle görevlendirilen, başta babası ve ailesi olmak üzere kavmiyle putlar konusunda tartışan, çatışan ve sonuçta ateşe atılan Hz. İbrahim'dir. Kral Nemrud tarafından tehdit edilen, bulunduğu baba ocağından bilmediği, tanımadığı yerlere hicrete mecbur olan Hz. İbrahim'dir. Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği dine inanan çok az kişiden birisi Hz. Sare, diğeri de Hz. Lut olup onlardan başka inanan olmamış⁴⁴⁵ ve onlar birlikte hicret ederek oldukları topraklardan ayrılmıştır. Hz. Lut'un o zaman henüz peygamber olarak Allah tarafından görevlendirildiğine ve kendisine baskı ve şiddet uygulandığına dair kaynaklarda bir malumat bulunmamaktadır. Ayrıca anlam ve konu bütünlüğü açısından Ankebut suresindeki ayeti kerime ile Saffat suresindeki ayeti celile bir bütünlük oluşturmakta, bir birinin tekrarı niteliğini taşımaktadır. Burada zikri geçen "Doğrusu ben Rabb'ime hicret edeceğim..." (Ankebut, 29/26.) ayeti kerimesinden sonra gelen aynı surenin 27. ayeti kerimesinde de "Ve ona İshak ve Yakup'u bağışladık..." buyruyla muhatabın Hz. Lut değil, Hz. İshak'ın babası Hz. İbrahim olduğu, yoruma ihtiyaç duymayacak açıklıkta ifade edilmektedir.

443 İbn Kesir, Tefsir, s. 11/6278.

444 Yazır, s. 5/3772.

445 İbn Kesir, Tefsir, s. 11/6278.

Hız. İbrahim Nereye Gidiyor?

Hız. İbrahim, inanan bir insan olarak öncelikle kendisi Allah'ın istediğı gibi yaşamak, bir peygamber olarak Allah'ın dinini insanlara rahat bir şekilde tebliğ edebilecek huzur ortamı aramak maksadıyla doğup büyüdüğü topraklardan hicret etmeye mecbur kalmıştır. Ancak onun nereye hicret edeceği veya ettiğı konusunda Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir bilgiye yer verilmemiş, fakat Mekke ile ilişkileri geniş bir şekilde yer almıştır.

Hız. İbrahim'in eşi Hız. Hacer ve oğlu Hız. İsmail ile birlikte Mekke'ye gittikleri bilinmekle birlikte burada kastedilen ilk hicret değildir. Zira Hız. İbrahim baba ocağından ayrıldıktan sonra uzun bir süre çeşitli yerlere gitmiş ve oralarda ikamete mecbur kalmıştır. Onun Mekke seyahati, Şam bölgesinde Filistin yakınlarında gerçek anlamda düzenli bir hayata başladıktan sonra gerçekleşmiştir. Bu seyahat görünüşte onun eşleri arasındaki huzursuzluğa çözüm üretmek gibi anlaşılrsa da gerçekte, Kâbe'nin yeniden inşası ve gelecekte orada doğacak İslam güneşi ve Peygamber'imiz Hız. Muhammed'in zuhuru-nun altyapısını hazırlamaya yönelik olarak yapılmıştır.

Babası dâhil çevresindekileri putlara tapmaktan kurtarmayan Hız. İbrahim, doğup büyüdüğü topraklarda kendisine yüklenen kutsal görev sorumluluğunun gereğini yerine getiremeyeceğini anladıktan sonra hicret etmeye karar verir. Yüce Allah, diğer peygamberlerin örnekliklerinde olduğu gibi Hız. İbrahim'e Nemrud'un ülkesinden ayrılarak Şam taraflarına hicret etmesini emreder.⁴⁴⁶ O da eşi Hız. Sare ve kardeşinin

446 İbn Kesir, Tefsir, s. 10/5350; Şihava, s. 144; Vani, s. 123; Köksal, Peygamberler Tarihi, s.1/160. Şam, Arapça kaynaklarda Dimeşk, Suriye'nin tamamı ve özel olarak da bir yerleşim merkezinin adı olarak bilinmektedir. Arkeolojik kazılar buranın tarihini MÖ 4000'li yıllara kadar götürmektedir. Fakat kaynaklarda Şam bölgesiyle ilgili eski çağlara ait fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Doğal güzelliklere, bol sulara ve tarıma elverişli arazilere sahiptir. Suriye/Şam, Arabistan, Mısır, Akdeniz ve Irak'ın ortasında ticari

oğlu Hız. Lut gibi çok az sayıdaki inananı ile birlikte akrabalarını terk ederek, Allah'a kulluk görevlerini layıkıyla yapabileceğı ve insanları O'nun dinine davet edebileceğı bir yer olarak, Şam bölgesine doğru yola çıkar.⁴⁴⁷

İslam kaynaklarında yer alan rivayete göre; onun hicret edeceğini duyan ve elinden kaçırmak istemeyen Nemrud, şehrin çıkış yollarındaki görevlilere talimat vererek, Hız. İbrahim'in Süryanice konuştuğı için şehir dışına çıkanlardan Süryanice konuşanların tutuklanmasını emreder. Bunun üzerine Allah Hız. İbrahim'in dilini İbraniceye çevirir. Böylece onlar kendisine yol boyunca kurulan tuzaklardan kurtulmuş olur.⁴⁴⁸ Benzer bir rivayette yer isimleri de verilerek, Hız. İbrahim ateşe atıldığı zamanlar Süryanice konuşurken, Kûsa'dan ayrılıp Fırat Nehri'ni geçip Harran'a gelince Allah tarafından İbranice konuşmaya başlamıştır. Nemrud onu yakalayıp geri getirmeleri için peşinden kendi adamlarını göndermiştir. Onlara Harran'da Süryanice konuşan birine rastlarsa hemen yakalayıp kendisine getirmelerini emretmiştir. Adamları Harran'a varınca tesadüfen Hız. İbrahim'le karşılaşmışlar fakat o, kendisini yakalamaya gelenlere İbranice konuştuğı için Nemrud'un adamları onu anlayamamışlar ve tanıyamadıkları için yakalayamamışlardır.⁴⁴⁹

Hız. İbrahim'in baba ocağından ayrıldıktan sonra takip ettiğı hicret güzergâhı ile ilgili rivayetler sağlıklı değildir. Bölgenin o dönemki coğrafi ve siyasi şartlarının ve yer isimlerinin bu karışıklıkta katkısı oldukça büyüktür. Her rivayet kendi için-

hareketliliğın merkezinde bulunmaktadır. En eski zamanlardan beri birinci sınıf bir kültür merkezi olmuştur. (R. Hartmann, "Şam", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1970, s. 11/298; Cengiz Tomar, "Şam", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2010, s. 38-311.)

447 İbn Sa'd, s. 1/46; Taberi, s. 1/310-311; Ebussuud, s. 7/246.

448 Maturîdî, s. 9/392-393.

449 İbn Sa'd, s. 1/46; İbn Kuteybe, s. 32; Kuzgun, Hız. İbrahim, s. 64; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/161.

de kısmen tutarlı görünmekle birlikte tarihî akış içinde yer isimlerindeki değişiklik ve şehirlerin mahiyet farklılıkları bu alanda çalışanların işlerini zorlaştırmaktadır. Said Havva, Hz. İbrahim'in Kufe'nin Sevad bölgesi olan Kusa'dan ayrıldığını söylemektedir.⁴⁵⁰ Kaynaklarda şöyle bir sıralama yapılmaktadır: O, Babil'den ayrıldıktan sonra önce Keldanilerin Fırat'ın batı kıyısındaki Ur şehrine oradan da Harran'a gitmiş, babası Âzer burada iki yüz beş yaşında ölmüştür.⁴⁵¹ Bu ifadenin babasının da Hz. İbrahim ile birlikte yaşadıkları yerden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim ve yanındakiler kısa bir süre orada kaldıktan sonra Hz. Sare'nin babasının kendilerine verdiği yüklü servetle oradan ayrılmıştır. Hz. İbrahim ve yol arkadaşları Cenab-ı Allah'ın emri ve yardımıyla Şam diyarına,⁴⁵² Batı Filistin bölgesine doğru yola çıkmışlar ve daha güneye gitmek üzere belli bir süre Ken'anlıların yurduna yerleşmişlerdir.⁴⁵³

Cenab-ı Allah, *"Biz, onu ve Lut'u kurtararak, içinde cümle âleme bereketler verdiğimiz ülkeye ulaştırdık."*⁴⁵⁴ ayeti kerimesinde ifade buyrulduğu gibi Hz. İbrahim'i kavminin elinden kurtarır. Tefsirlerde bereketli kılınan yerin Filistin, Suriye veya Mekke olduğuna dair farklı görüşler açıklanmakla birlikte burasının Suriye/Şam bölgesinde yer alan Filistin olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Hz. İbrahim ile ilgili olarak kaynaklarda nakledilen bilgiler de bu görüşü desteklemektedir. Filistin'in kutlu ve bereketli olması buraya çok sayıda peygamberin gönderilmiş olması, akarsularının ve zirai imkânlarının bol olması şeklinde açıklanmıştır.⁴⁵⁵

450 Havva, s. 11/109.

451 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/161.

452 Razi, Tefsir, s. 18/622.

453 Neccar, s. 123; Kutub, s. 8/234; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/161; Havva, s. 11/109.

454 Enbiya, 21/71.

455 İbn Kuteybe, s. 32; Kur'an Yolu, s. 3/687-688.

Rivayete göre; Hz. İbrahim'in yaşadığı bölgedeki yıldızlara tapınma kültü, onların hicret ettiği yerlerde bölge kültürüne paralel olarak yaşamaktadır. Nitekim bölge halkı Kuzey Kutbu'na yönelerek yedi yıldıza ibadet etmektedir. Bundan dolayı Dimeşk'in eski yedi kapısında yıldız heykelleri bulunmaktadır. Bunlar için bayram yapmakta ve kurban kesmektedir.⁴⁵⁶

Kur'an-ı Kerim'de Mekke'den⁴⁵⁷ ve Mescid-i Aksa'nın çevresinden özel olarak söz edilmektedir.⁴⁵⁸ Mekke'deki mübareklik konusu büyük ölçüde Kâbe ile temsil edilirken, Mescid-i Aksa'nın çevresi mübarek olarak nitelenmektedir. Buradaki bereketlenme fiziki ve tabii şartlarla bütünleştiği kadar bazı peygamberlerin orada bulunmaları sebebiyle manevi bir mahiyet de kazanmıştır.⁴⁵⁹ Bu bilgiler, Hz. İbrahim ve yol arkadaşlarının Şam bölgesinde mübarek olarak nitelenen Filistin civarına hicret etmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Bilim insanları, ayetin zahirî manasından hareketle, yukarıda kısmen işaret edildiği üzere, buranın yaşam şartlarına uygunluğu açısından sulu, mûmbit bir yer veya peygamberler diyarı olması hasebiyle Hz. İbrahim'in hicret ettiği yerin Şam/Filistin olabileceği ihtimali üzerinde dururlar.⁴⁶⁰ Ayeti kerimede *"barekna fîha li'l-âlemin"*⁴⁶¹ (âlemlere bereketli kılınan yer) ibaresi buranın Kudüs olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in *"İsra-Miraç"* mucizesinin gerçekleştiği belirtilen İsra suresinin birinci ayetinde *"...kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah..."* cümlesinde benzer şekilde, *"bareknâ havlehü"* (çevresini mübarek kıldığımız yer) ibaresi

456 İbn Kesir, Kıyas, s. 1/118; 1/130.

457 Âl-i İmran, 3/96.

458 İsra, 17/1.

459 Maturîdî, s. 8/250; Razi, Tefsir, s. 14/389.

460 Maturîdî, s. 9/393; İbn Kesir, Kıyas, s. 1/130.

461 Enbiya, 21/71.

kullanılmaktadır ki o da Mescid-i Aksa'nın içinde bulunduğu Kudüs'e işaret etmektedir.

İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre burada geçen "*ba-reknâ*" kelimesinden hareketle, "*Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabet) Mekke'deki Kâbe'dir.*"⁴⁶² ayetinde işaret edilen yerin Mekke olduğu da söylenmektedir. Hz. İbrahim'in daha sonraki yaşanan süreçte eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i oraya götürdüğü düşünüldüğünde bu ihtimalin de göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlatmakta yarar bulunmaktadır.

J. Eisenberg Hz. İbrahim'in yanındakilerle birlikte Kudüs tarafına gittiğini belirtir.⁴⁶³ Şam'ın bütün bölgeyi kapsayan bir isim, Kudüs bölgesinin de orada bir şehir olması da mümkündür. Pek çok tefsir ve tarih kaynaklarında yer alan Şam veya Kudüs ile ilgili bilgilerden birinin Nemrud'un zulmünden hicret ederken, diğerinin de Mısır dönüşü yerleştiği yer olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim "*Biz, onu ve Lut'u kurtararak, içinde cümle âleme bereketler verdiğimiz ülkeye ulaştırdık.*"⁴⁶⁴ ayeti kerimesinin hemen arkasından "*Ona (İbrahim'e) İshak'ı ve fazladan bir bağış olmak üzere Yakup'u lütfettik; her birini salih insanlar yaptık.*" şeklinde gelen ayette Hz. İshak müjdelenmiştir ki bu da onların Irak/Babil'den çıktıktan sonra Filistin yakınlarına gittikleri kanısına katkı sağlamaktadır.

Şam ile Kudüs arasındaki ilişkiye dikkat çekmek için Ezraki'nin naklettiği şu rivayeti burada hatırlamakta yarar bulunmaktadır: Hz. Hüseyin'in torunu Muhammed şöyle bir hikâye anlatmaktadır: Babam Ali b. Hüseyin ile Mekke'de bulunuyorduk. Bir ara Mescid-i Haram'da idik. Babam Kâbe'yi tavaf ediyor ben de onun arkasından gidiyordum. Bu arada uzun boylu bir adam babamın yanına yaklaşarak elini onun sırtı

462 Al-i İmran, 3/96.

463 J. Eisenberg, s. 5-II/879; Mehmed Vehbi, s. 9/3453.

464 Enbiya, 21/71.

üzerine koydu. Bunun üzerine babam o adama doğru döndü. Adam babama: Ey Resulullah'ın kızının oğlu! Sana selam olsun, dedikten sonra sana bir şey sormak istiyorum dedi. Babam ise tavafını tamamlayıncaya kadar onunla hiç konuşmadı. O adamla beraber ikimiz babamın peşini takip ettik. Babam tavafını bitirince Hatim'e girdi. Ve Kâbe'nin oluşunun altında durdu. Biz de arkasında durduk. Bundan sonra iki rekât tavaf namazını kıldı. Namaz bittikten sonra bana doğru dönerek oturdu. Ben de onun yanı başına oturdum. Bana: Demin soru soran adam nerededir? dedi. Ben de adama işaret ettim. Adam geldi ve babamın tam önüne oturdu. Babam ona neyi soruyorsun? dedi. Adam: Beytullah'ı, tavafın başlangıcını soruyorum, dedi. Babam ona peki sen nerelisin, dedi. Adam, Şamlı cevabını verdi. Babam nerede oturuyorsun dedi. Adam Beytü'l-Makdis'te dedi... Aralarında kısa bir konuşma geçtikten sonra babam ona: Şamlı kardeş! Sana söyleyeceklerimi iyi ezberle ve doğru olarak rivayet et şeklinde tembih etti.⁴⁶⁵ Bu ifadelerden Şam'ın bir bölge/coğrafya adı, Beytü'l Mekdis'in içinde bulunduğu Kudüs'ün Şam bölgesinde bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca Şam ve Kudüs, aynı coğrafyada biri diğerine çok da uzak olmayan yerlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla Hz. İbrahim Harran bölgesinden ayrıldıktan sonra aynı güzergâhta bulunan Kudüs'e gitmek için Şam coğrafyasına girdiği, sonra da oradan Kudüs'e gitmiş olması düşünülebilir. Bu durumda onun hangi şehirde ne kadar kaldığı konusunda sağlıklı bir bilgi elde etmek mümkün değildir. Ancak yaşadığı olaylar ve edindiği mali kazanımlar dikkate alındığında bu coğrafyalarda çok kısa kalmadığı akla gelmektedir.

Netice itibarıyla Hz. İbrahim, eşi Hz. Sare, kendisine ilk inanan kardeşinin oğlu/yeğeni Lut ve diğer yakınlarından oluşan bir avuç taraftarıyla doğup büyüdüğü topraklardan, için-

465 Ezraki, s. 29-30.

de yaşadığı toplumdan yani Nemrud'un ülkesinden ayrılır. İslam kaynaklarında Hz. İbrahim'in hicretıyla ilgili olarak nakledilenlerden anlaşıldığı üzere, Babil topraklarından Şam topraklarına geçer.⁴⁶⁶ O, önce Harran'a gelip bir süre orada kalır, ardından o dönemde geçmiş peygamberlerin yaşadığı, ilahi vahyin yeryüzüne indiği, çeşitli doğal güzellik ve nimetlerin bulunduğu için mübarek olarak bilinen Şam ve Ürdün taraflarına gider. Orada Allah'ın dilediği kadar kalır.⁴⁶⁷ Hz. İbrahim bu coğrafyada karşılaştığı kuraklığın zararından korunabilmek için oradan da ayrılarak yanındakilerle beraber Mısır'a göç eder.⁴⁶⁸ Onun Harran bölgesinden ayrıldıktan sonra nerede ne kadar kaldığı tam olarak bilinmemektedir. Hemen hemen bütün rivayetler Hz. İbrahim'in önce Şam'a yerleştiği konusunda birleşmektedir. O, orada belli bir düzen kurmuş, çevresinde kendine inananlar ve bağlıları çoğalmıştır. Bu arada bazı maddi kazanımlar elde etmiş, namaz, oruç, zekât gibi dinî uygulamaların toplum hayatına girmesine vesile olmuştur.⁴⁶⁹

Onun Kenan topraklarına göçü, yazılı ve sözlü Yahudi rivayetlerine ve İslam tarihlerine göre güneye doğru tedricen gerçekleşmiştir. O Mısır'a gitmeden önce Filistin'de tevhit inancını tebliğ amacıyla birçok yerde dolaşmıştır.⁴⁷⁰ Hristiyan kaynaklarında, bu sırada Hz. İbrahim'in 75 yaşında olduğu söylenmektedir.⁴⁷¹

466 İbn Kesir, Tefsir, s. 11/6278.

467 İbn Sa'd, s. 1/46; İbn Kesir, Tefsir, s. 2/531; Mehmed Vehbi, s. 9/3453; Mahmud, s. 144-145.

468 İbn Sa'd, s. 1/46; Mahmud, s. 145.

469 Şihava, s. 2/145.

470 Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 67-69.

471 F.B.Mayir, Hayatı İbrahim, Kahire, Tarihsiz, s. 33.

Hz. İBRAHİM'İN MISIR YOLCULUĞU VE FİLİSTİN HAYATI

Hz. İbrahim'in hicret yolculuğu Şam, Filistin ve Kudüs üçgeninde devam etmiştir. Bu bölgelerin öncelik sırası ve oralar da kalma süreleri hakkında nakledilen bilgiler, dolaylı olarak birbirini destekler mahiyettedir. Kur'an-ı Kerim'de açık bir bilgi bulunmamasına karşılık pek çok tarih ve tefsir kaynaklarında onun Mısır'a gittiğinden söz edilmektedir. Dinler tarihi kaynaklarına bakıldığında Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Yakup, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi peygamberlerin Mısır hayatından söz edilmektedir. Bu anlatım ve etkileşimde elbette Mısır'ın o dönemdeki, sosyal, siyasal, kültürel, coğrafi, ekonomik imkânlarının ve gücünün tesiri vardır. Zira rivayetlere bakılırsa bütün peygamberlerin sığınma ve oradaki nimetlerden yararlanma amacıyla buraya geldikleri görülmektedir. Bu çerçevede Hz. İbrahim'in Mısır'a hangi amaçla ve hayatının hangi bölümünde gittiği konusunda bir açıklık ve netlik bulunmamaktadır. Ancak bazı kaynaklarda onun yaşadığı bölgede kuraklık meydana gelmesi dolayısıyla, karşılaştıkları zorlukları aşmak için Mısır'a gitmesi ihtimalinden söz edilmektedir.⁴⁷²

İslam tefsir ve tarih kitaplarında, İsrailî kaynaklarda Hz. İbrahim'in Mısır seyahatine geniş yer verilmektedir. İslami literatürdeki bilgilerin büyük bir kısmının İsrailiyyattan beslenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak verilen bilgilerde firavun yerine kral veya ceberut gibi sıfatların kullanılmış olması, bu olayın Mısır'da yaşandığı ile ilgili bazı kuşku ları beraberinde getirmektedir. Ancak firavunun hem kral hem de zalim bir kişiliğe sahip olması dolayısıyla bu sıfatların ona verilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

472 Ahmed Davudoğlu, Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, İstanbul, 1983, s. 10/6117.

Hız. İbrahim'in Mısır seyahati konusunun bir de olgusal tarafı bulunmaktadır. Hız. Hacer'in Mısırlı olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardır ki, kaynaklarda aksi yönde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Hatta bu bilgi, onun firavun tarafından Hız. Sare'ye hediye edildiğı şeklinde destekleyici bir malumata dönüşmektedir. Hız. Peygamber'den nakledilen bir habere göre o şöyle buyurmuştur: *"Siz muhakkak Mısır'ı fethedeceksiniz. Mısır'ı fethettiğinizde halkına iyi davranın, çünkü onlara karşı ahdimiz ve onların bizimle akrabalığı vardır."*⁴⁷³ Bu rivayet en azından Hız. İbrahim'in Mısır'a seyahat ettiğı düşünce-sini desteklemektedir.

Konunun karmaşık tarafı, Hız. İbrahim'in ne zaman, niçin Mısır'a gittiğı ve orada firavun ile ilişkilerinin ne düzeyde olduğu meselesidir. Mısır seyahati esnasında firavun Hız. İbrahim ilişkisinden ziyade sadece Hız. Sare ile firavun üzerinde durulmakta, ikisi arasında geçtiğı ileri sürülen olayla ilgili bilgiler kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca Hız. Hacer'in onlara cariyeler olarak verilmesinin hikmetinden söz edilmemesi işin başka bir karanlık tarafını oluşturmaktadır.

Hız. İbrahim'in MÖ 2000-1787 yılları arazında hüküm süren XII. Firavun sülalesi zamanında Mısır'a gittiğı tahmin edilmektedir.⁴⁷⁴ Mustafa Asım Köksal ise Hız. İbrahim'in muhatabı olan firavunun, bu sülalenin ilklerinden olan ve babasını öldürerek tahta oturan zorba, korkunç, hiddetli ve cezası şiddetli olarak bilinen Totis olduğunu nakletmektedir.⁴⁷⁵ Nemrud'un uyguladığı baskı, şiddet ve zulümden sonra Hız. İbrahim ve eşi Sare'nin oldukça yaşlandıkları bir zamanda Mısır'a gittikleri⁴⁷⁶ tahmin edilmekte ancak orada ne kadar kaldıkları bilinmemektedir.

473 Müslim, Fedailü's-Sahabe, 227; Ahmed Davudoğlu Sahih-i Müslim Terce-mesi ve Şerhi, İstanbul, 1983, s. 10/470-471.

474 Çağatay, s. 83.

475 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/161.

476 Çağatay, s. 84.

Hız. Muhammed'den önceki peygamberlerin bir kavme, sınırlı bir coğrafi bölgeye peygamber olarak görevlendirildiğı bilinmekledir. Ancak onlar getirdikleri ilahi mesajın evrensel olması dolayısıyla, Hız. Musa örneğinde olduğı gibi etnik olarak aynı kavimden olmamakla birlikte yaşadıkları başka toplumları da getirdikleri dine davet etmişlerdir. Her şeyden önce Hız. İbrahim de bir peygamberdir ve Mısır'a gelmeden önce de bu görevle görevlendirilmiştir. O, Nemrud ve kavmini getirdiğı dine davet ettiğı gibi yakın komşu ülkede bulunması sebebiyle, Yüce Allah'ın emriyle firavunu ve kavmini de kendi dinine davet amacıyla Mısır'a gitmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bunun dışında Hız. İbrahim'in yaşadığı coğrafyada Mısır'ın mümbit yer olarak bilinmesinden dolayı karşılaştığı maişet problemini çözmek için oraya gitmiş olabileceğı tahmin edilmektedir. Nitekim Tevrat'ta yer alan bilgilere göre Hız. İbrahim'in Mısır'a gitme gerekçesi olarak yaşadığı ülkede baş gösteren şiddetli kıtlık gösterilmektedir.⁴⁷⁷

Hız. İbrahim'in Mısır seyahati ile ilgili muhtelif anlatımlar bulunmaktadır. Bunun bir olgu olarak kabul edilmesi durumunda, en makul olan rivayete göre, Hız. İbrahim Mısır'a geldiğinde orada bulunan zorba yönetici ile aralarında bit takım olumsuzluklar yaşanmış, o zalim Hız. Sare'yi yanına cariyeler olarak almak istemiş fakat Yüce Allah onu zorbanın şerrinden korumuştur.⁴⁷⁸

Hız. İbrahim'in Mısır'da yaşadığı süre içinde başına gelenlerle ilgili olarak bütün tarih ve tefsir kaynaklarında yer alan bilgiler, öncelikle Tevrat'ta verilenlere,⁴⁷⁹ sonra da Ebu Hüreyre'nin, Hız. Peygamber'den naklettiğı bir rivayete dayanmaktadır. Ancak bu hadisi şerifte onların muhatap olduğı kraldan, firavun yerine cebbar birisi olarak söz edilmektedir:

477 Tekvin, 12/10.

478 İbn Kesir, Tefsir, s. 11/6192.

479 Bk. Tekvin, 12/10-20.

İbrahim (as) eşi Sare ile bir sefere çıkmış ve onunla bir şehre gelmişti. Orada krallardan bir kral veya azgın bir hükümdar bulunuyordu. O zalime, İbrahim'in beraberinde en güzel kadınlardan biri ile şehre geldiği haber verildi. Cebbar hemen haber göndererek onları yanına getirtti. Rivayete göre önce Hz. İbrahim kralın huzuruna girdi. Kral İbrahim'e (as), *"Yanındaki kadın neyindir?"* diye sordu. İbrahim (as): *"Kardeşimdir."* diye cevap verdi. Sonra İbrahim dönüp Sare'nin yanına geldi. Ve: *"Sakin beni yalancı çıkarma! Ben bunlara seni kız kardeşim olarak tanıttım. Allah'a yemin ederim ki, yeryüzünde (bizim iman ettiğimiz esaslara), benden senden başka iman eden hiçbir kişi yoktur."* buyurdu. Ve Hz. Halil, Sare'yi krala gönderdi. Saraya varınca Kral ayağa kalkıp onu karşıladı. Sare de hemen abdest alıp namaza durdu: (Namazdan sonra) *"Ya Rab, ben Sana ve Senin Peygamber'ine iman ettimse, ben kadınlığımla zevcimden başkasına karşı ebedî muhafaza eyledimse, benim üzerime şu kâfiri musallat etme!"* diye dua etti. Herifin derhâl nefesi boğuldu. Horlamaya, hatta ayağı ile yere vurup tepinmeye başladı. Sare: *"Allah'ım! Eğer bu adam ölürse, bunu bu kadın öldürdü denilir."* diye endişelendi. Sonra kral Sare'ye ikinci kere sataşmak istedi. O da derhal abdest alıp namaza durdu. Sonra *"Allah'ım! Ben Sana ve Senin Peygamber'ine iman ettimse, ben kadınlık şerefimi kocamın dışında başkalarına karşı korudumsa şu kâfiri üzerime musallat etme!"* diye dua etti. Adamın derhâl nefesi tıkanı, horlamağa, hatta ayağıyla yere vurup tepinmeye başladı. Sare: *"Ya Rab! Bu adam ölürse bunu bu kadın öldürdü denilir."* diye endişelendi. Kral bu durumdan kurtulunca yakınlarına: *"Siz bana (insan değil) bir şeytan gönderdiniz. Bu kadını İbrahim'e (as) geri gönderiniz. Hacer'i de Sare'ye veriniz!"* dedi. Sonra Sare Hz. İbrahim'in yanına dönüp geldi. Ve ona başından geçenleri anlattı. *"Anladın mı zevcim! Allah kâfiri zelil etti, bir cariyeyi⁴⁸⁰ de hizmetçi ver-*

480 İslam kaynaklarında bu cariyenin adının Hacer olduğu bildirilmektedir. Hacer, bütün Buhari nüshalarında "Acer" olarak geçmektedir. Hz. Hacer'in

di." dedi.⁴⁸¹ Burada geçen şekliyle firavunun şerrinden kurtulmak isteyen Hz. Sare abdest almış ve namaza durmuştur. Bulunduğu ortam ve şartlarda onun bu eylemleri yapmasının pratik imkânı olmasa gerektir. Nitekim başka kaynaklarda Hz. Sare'nin firavunun yanına gittiği zaman namaz kılanın Hz. İbrahim olduğu söylenmektedir.⁴⁸²

Sahih-i Müslim'de bu olay şöyle açıklanmaktadır:

"Cebbar zalim demektir. Bununla kimin kastedildiği ihtilaflıdır. Bazılarına göre Mısır hükümdarı Amr b. İmri'l-Kays'dır. Bir takımları Ürdün hükümdarı Sâdûf olduğunu, daha başkaları Süfyan b. Arvan namındaki Harran hükümdarı olduğunu söylemişlerdir. Siyer ulemasının beyanına göre Hz. İbrahim bir müddet Şam'da kalmış, sonra orada kıtlık zuhur edince Hz. Sare ile birlikte Mısır'a gitmiştir. Orada firavun sülalelerinden ilk hükümdar olan kişiye tesadüf etmiştir. Bu adam uzun zaman yaşamış bir zalimmiş. Hadisin bir rivayetine göre zalim ve cebbar firavun evvela Hz. İbrahim'e haber göndererek huzuruna çağırılmış ve ona bu kadının kim olduğunu sormuş. Hz. İbrahim kız kardeşi olduğunu söylemiş. Sonra Sare'ye bunu haber vererek, sorulursa onun da aynı şeyi söylemesini tembih etmiştir. Cebbar'ın âdeti evli kadınlara tecavüzmüş. Hz. Sare'yi huzuruna getirdiklerinde hemen tecavüze yeltenmişse de eli göğsüne kadar tutulmuş, kurumuştur. Bunu görünce Hz. Sare'den aman dilemiş, kurtulması için Allah'a dua etmesini istemiş, bir daha tecavüze yeltenmeyeceğine söz vermiş. Hz. Sare dua edince eli kurtulmuş fakat firavun kötü niyetini yeniden uygulamak istemiş ve bu olay üç kere benzer şekilde tekrar etmiştir. Sonunda

Kıpti krallarından birinin kızı olarak asil bir aileye mensup olduğu belirtilmektedir. (bk. Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed Zebidi, Sahih-i Buhari Muh-tasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, çev. Kamil Miras, Ankara, 1974, s. 6/520.)

481 Buhari, Enbiya, 8; Müslim, Fedail, 154; Tecrid-i Sarih; 6/ 518-518.

482 Müslim, "Fezail", 154; Taberi, Tarih, s. 1/245; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/162; Havva, s. 9/205.

sözünde durmuş ve Hz. Sare'nin şeytan olduğu kanaatine vararak onu getireni çağırtmış ve Hz. Sare'nin derhâl Mısır toprağından çıkarılmasını ve kendisine Hacer ismindeki hizmetçisinin de hediye edilmesini emretmiştir. Çünkü İslamiyet'ten önce insanlar cin ve şeytan meselesini son derece büyültür, her harikanın onlar tarafından yapıldığına inanırlardı. Hz. Sare'ye Hacer'in verilme sebebi, onun cin/şeytan olduğuna inanması ve zarar getirmesinden bu surette kurtulmak istemesi olsa gerktir.”⁴⁸³

Hz. Sare geri döndüğünde onun gelişini fark eden Hz. İbrahim namazı bırakıp ona neler yaşadığını sormuş, o da başından geçenleri anlatmıştır. Yüce Allah'ın kâfir ve facir kimsenin tuzağına karşı kendisini koruduğunu ve hizmetinde bulunmak üzere Hz. Hacer'i de yanına kattığını söylemiştir.⁴⁸⁴

Vani Mehmet Efendi, İbn Kesir Tefsiri'nde benzer şekilde fakat daha detaylı olarak yer alan bilgileri aktarırken ülke ve yer adı vermeden şöyle demektedir:

“İbrahim Sare'yle birlikte bir zorbanın arazisinden geçerken bir yerde konakladı. Biri gelip o zorbaya 'Senin topraklarında bir adam konakladı. Yanında bir kadın var. Dünyanın en güzel kadını.' dedi. Zorba Hz. İbrahim'e birini gönderip çağırttı. İbrahim gelince 'Bu kadın senin neyin olur?' diye sordu. İbrahim 'Kız kardeşimdir.' diye cevap verdi. Zorba 'Git onu bana getir.' dedi.” Sonrasında yaşananlar yukarıda aktarılanlara uymaktadır. Diğer kaynaklarda zalim kişi Sare'ye yöneldiğinde onun namaz kıldığından söz edilirken burada Hz. İbrahim'in namaz kıldığı özellikle vurgulanmaktadır. Ayrıca diğer kaynaklarda Hacer'in Sare'ye hizmet etmek için hediye edildiği belirtilirken burada Sare, Hacer'in hizmetine verilmiş gibi gösterilmektedir.⁴⁸⁵

483 Sahihi Müslim Tercümesi, s. 10/169-172; Havva, s. 9/205.

484 Havva, s. 9/205.

485 İbn Kesir, Tefsir, s. 10/5344-53-45; Vani, s. 124-125.

Kur'an-ı Kerim'de bulunmamakla birlikte, Tevrat'ta Hz. İbrahim'in eşi Sare ile ilgili verilen bilgiler, diğer dinî ve tarihî kaynaklarla büyük ölçüde benzerlik arz etmekte, hatta onların pek çoğuna referans olmaktadır.⁴⁸⁶ Görüldüğü gibi Tevrat'ta Sare'nin güzelliği sebebiyle, onun hatırı için firavunun Hz. İbrahim'e iyi davrandığı, sanki Hz. İbrahim'in eşi Sare'nin firavunla evlenmesine izin verdiği, Sare yüzünden firavun ve ev halkının büyük felaketler yaşadığı, onlara bazı dünyalıklar vererek Mısır'dan ayrılmasını istediği nakledilmektedir. Görüldüğü üzere kaynaklarda her ne kadar bu olayın kahramanları aynı olsa da onlara verilen rollerde çelişki ve değişikliklere rastlanmaktadır.

a- Peygamberler Yalan Söylemez

Hz. İbrahim'in putları kırmak için toplumun diğer fertleriyle birlikte bayram yerine gitmemek için hasta olduğunu ve onları kırdıktan sonra da kıranın büyük put olduğunu söylemesi ve firavunun yanında Hz. Sare'yi kız kardeşi olarak tanıtması onun üç yerde yalan söylediği şeklinde değerlendirilmiştir.

Hz. İbrahim'in üç yerde yalan söylediği ile ilgili bu rivayetler, onun peygamberliği ve ahlaki konumunun sorgulanmasına

486 “Ülkedeki şiddetli kuraklık yüzünden Avram geçici bir süre için Mısır'a gitti. Mısır'a yaklaştıklarında karısı Saray'a 'Güzel bir kadın olduğunu biliyorum' dedi. 'Olur ki, Mısırlılar seni görüp, bu onun karısı diyerek beni öldürür, seni sağ bırakırlar. Lütfen onun kız kardeşiyim de ki, senin hatırın için bana iyi davransınlar. Canıma dokunmasınlar.' Avram Mısır'a girince, Mısırlılar karısının çok güzel olduğunu fark ettiler. Kadını gören firavunun adamları, güzelliğini firavuna övdüler. Kadın Saray'a alındı. Onun hatırı için firavun Avram'a iyi davrandı. Avram, davar, sığır, erkek ve dişi eşek, erkek ve kadın köle, deve sahibi oldu. Rab, Avram'ın karısı Saray yüzünden firavunla ev halkının başına korkunç felaketler getirdi. Firavun Avram'ı çağırarak, 'Nedir bana yaptığın?' dedi. 'Neden Saray'ın karın olduğunu söylemedin. Niçin Saray kız kardeşimdir diyerek onunla evlenme izin verdin? Al karını, git!' Firavun Avram için adamlarına buyruk verdi. Böylece Avram'la karısını sahip olduğu her şeyle birlikte gönderdiler.” Tekvin, 12/10-17.

yol açmıştır. Bu sorgulama Kur'an-ı Kerim'de insani ve ahlaki üstün meziyetlerinden söz edilen Hz. İbrahim ile bağdaşmamaktadır. Bunlardan, *"Ben hastayım."* şeklinde doğrudan kendisiyle ilgili ve *"O büyüğü yaptı."* şeklinde doğrudan putlarla alakalı olarak Hz. İbrahim tarafından söylendiği Kur'an-ı Kerim'de buyrulan beyanları, onun peygamberlik görevinin icrası konusunda hedefine ulaşabilmek ve inanmayanları uyarmak için yaptığı teknik ve taktikler olarak değerlendirilmek mümkündür. Ancak onun Hz. Sare için kullandığı belirtilen *"kardeşim"* ifadesi Kur'an-ı Kerim'de geçmemekte, Tevrat ve hadisi şeriflerde yer almaktadır.

Hız. İbrahim, çeşitli vesilelerle işaret ettiğimiz gibi, özel hayatında ve peygamberlik görevini icra ederken akli delilleri en iyi ve en çok kullanan, böylece insanları ikna etmeye çalışan bir peygamber olarak bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'de onunla ilgili ifade buyrulan hususları bu şekilde değerlendirmek doğru olacaktır. Hız. İbrahim gerek kavmi tarafından bayram yerine davet edildiğinde hasta olduğunu beyan ederek mazeret belirttiği, gerekse putları kırdığında, kıranın büyük put olduğunu işaret ettiği zaman, Kur'an-ı Kerim'de ona yalan söyledi ifadesi kullanılmamıştır. Buna mukabil pek çok hadis külliyyatında ve dini literatürde yer alan *"Hız. İbrahim üç yerde yalan söylemiştir."* ifadesinin Hız. Peygamber'e isnadını ve Hız. İbrahim ile münasebetini bu şekilde değerlendirmek doğru olacaktır. Öncelikle Ebu Hüreyre (ra.) tarafından yapılan rivayette: *"İbrahim aleyhi's-selatü ve's-selam yalnız üç defa yalan söylemiştir. Aziz ve Celil olan Allah'ın zatı ve rızası için, birisi putperestlere, 'Hakikaten ben hastayım!' demesi, öbürküsü de, 'Belki putların şu büyüğü bu işi işlemiştir!' demesi."* Aynı hadisi şerifin devamında üçüncü olay şöyle aktarılmaktadır: *"İbrahim, bir gün Sare ile beraber zalim bir kralın bulunduğu memlekete uğramıştı. O zalim krala 'Şehre bir kişi geldi, beraberinde de güzel bir kadın var.' diye haber verildi. Zalim kral İbrahim'e huzuruna gelmesi için haber gönderdi. Geldiğinde*

Sare'den bahsederek 'Bu kadın kimdir?' diye sordu. İbrahim 'Kız kardeşimdir.' dedi..." ⁴⁸⁷

Konu üzerine yapılan izahatta: *"İbrahim Peygamber kavmini, en sihirbaz ve müneccim olan Babil halkını, yıldızlar namına diktikleri putlara tapmaktan alıkoyarak tevhide davet ettiği hâlde bir türlü tesirini gösterememişti. Nihayet bunların putlarına bir oyun oynamak ve kavmini canlı bir şahit ve onları cevapsız bırakacak bir hüccetle karşılamak istedi."* ⁴⁸⁸ denilmek suretiyle Hız. İbrahim'in yaptığı uygulamaya bir meşruiyet zemini aranmıştır. Nitekim Hız. İbrahim ile ilgili olarak muteber hadis kitaplarında yer alan bu ifadeler, yapanın ayıplanmasını gerektirecek gerçek yalanlardan sayılmamış hatta bu sözler hakkında yalan ifadesinin kullanılması maksadını aşan bir değerlendirme olarak görülmüş, onun söylediklerinin her birisi Allah'ın dininde söylenmesi helal kılınmış sözler olarak değerlendirilmiştir. ⁴⁸⁹

Burada yapılan açıklamada da görüldüğü üzere; Hız. İbrahim'in kendisiyle ilgili bir hususu izah kaygısı bulunmamaktadır. Onun bütün amaç ve gayreti tevhit inancını hâkim kılmak, putperestliğin toplum içindeki etkilerini kırmaktır. Bu kutsal emir ve hedefe ulaşabilmek için de çeşitli ikna metotlarını denemek ihtiyacı hissetmiştir. Aslında hastalık ve büyük putun diğerlerini kırdığı yönünde ileri sürülen iddia, birbiriyle doğrudan alakalı bir konu olup ikna metodunun iki ayrı tamamlayıcı parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Konu hiçbir yoruma ihtiyaç duymayacak ve Hız. İbrahim'i yalancılıkla itham etmeyecek kadar açıktır. Maturîdî: *"Bu sözleriyle o, yemeğini yiyemeyen, konuşamayan ve kendisine zarar vermeye çalışana engel olamayan putlara tapmakla ne kadar akılsızca hareket ettiklerini göstermeyi dilemiştir. Bu söylenenleri bile*

⁴⁸⁷ Buhari, Enbiya, 8.

⁴⁸⁸ Sahih Buhari Muhtasarı, s. 7/88.

⁴⁸⁹ Havva, s. 12/248.

yapmaya kadir olamayanın ahirette size şefaate edebileceklerini nasıl beklersiniz demek istemiştir.”⁴⁹⁰ açıklamasıyla “yalan” isnadının maksadını aşan bir yorum olduğuna dikkat çekmiş ve “Müfessirlerin ‘İbrahim üç yalan söylemiştir...’ şeklindeki sözlerinin aslı esası yoktur. Yüce Allah’ın içinde bulunduğu duruma göre yalan söyleyebilen birini peygamber seçmesi ve risalet görevini ona tevdi etmesi mümkün değildir.”⁴⁹¹ şeklinde bu iddiaları kabul etmemiştir.

İbn Kesir, tefsirinde bu konuyu şöyle yorumlamaktadır: “Çeşitli kaynaklarda Ebu Hureyre aracılığıyla aktarılan bir hadisinde Hz. Peygamber: ‘Şu üçünün dışında Hz. İbrahim hiç yalan söylememiştir. Bunlardan ikisi Allah’ın zatı hakkındadır. Birinde ‘Ben rahatsızım.’ demişti. Bir başka keresinde de ‘Belki şu büyükleri yapmıştır.’ demiştir. Üçüncüsünde ise Hz. Sare hakkında ‘O, kız kardeşimdir.’ demesidir. buyurmuştur. Ancak bu, söyleyenin ayıplanacağı hakiki yalan kabilinden değildir. Burada (hadiste) Hz. İbrahim’in bu sözlerine yalan adı verilmesi mecaz tarikiyledir. Aslında Hz. İbrahim’in yaptığı şeri ve dinî bir maksat için sözü üstü kapalı, kinayeli olarak söylemekten ibarettir. Nitekim bir hadisi şerifte şöyle buyrulur: ‘Şüphesiz kinayeli konuşmada yalandan sakınma ve korunma vardır.’”⁴⁹²

Fahraddin er-Razi, Hz. İbrahim’in yalan söylediği ile ilgili rivayet edilen hadisin ahat haberlerden olduğunu belirterek çeşitli yönlerden eleştirmekte ve kabul edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü ona göre; her şeyden önce peygamberlerin yalan söylemesi caiz değildir. Bu hadis ile ilgili mutlaka bir yanlış/yalan söz konusu ise, bunun muhatabı Yüce Allah’ın dostum dediği Hz. İbrahim değil olsa olsa onu rivayet eden kişi olmalıdır.⁴⁹³ O, Hz. İbrahim’in bu sözünden maksadın Hz. Sare’nin din kardeşi olduğunu belirterek şunları da

490 Maturîdî, s. 12/189.

491 Maturîdî, s. 10/356.

492 İbn Kesir, Tefsir, s. 12/6808.

493 Razi, Tefsir, s. 18/617-618; İsmetü’l-Enbiya, s. 71.

eklemektedir: “Sözü peygamberlere yalan nispet etmeksizin, zahiri manasına hamletmek mümkün olduğu zaman, peygamberlere yalanı ancak zındık olanlar nispet edebilir. Yalan söyleme işi peygamberlerden ziyade bu sözü çıkaranlara daha munasip bir iştir. Bu hususta kesin delil şudur: Eğer peygamberlerin, bir maslahattan ötürü yalan söylemeleri ve Allah’ın buna izin vermesi caiz görülecek olsa bunu, peygamberlerin Allah’tan haber verdiği ve Allah’ın da haber vermiş olduğu her hususta mümkün görmemiz gerekir. Bu ise şeri hükümlere güveni kökünden siler ve bütün bunlara töhmet kapılarını açar.”⁴⁹⁴ Razi, bu konuda bazı görüşleri naklettikten sonra peygamberlere yalan söyleme işini isnat etmenin caiz olmadığını belirterek, “O, bunu tevazudan ve nefsinin küçük gördüğü için söylemiştir.” sözünü de zayıf bir iddia olarak nitelemektedir. Ona göre; en uygun olanı terk etmek bazen hata olarak da ifade edilebileceğinden, bu ifadelerin en doğru yorumu evla olanı terk etmektir.⁴⁹⁵

Zemahşeri de Hz. İbrahim’e yalan olarak isnat edilen hususların bağışlanmayı gerektirecek bir hata olmadığını, peygamberlerin günahattan masum olduklarını belirttikten sonra buradaki ifadenin bazı küçük günahlar sebebiyle Rabb’ine karşı tevazu göstermesi şekli olabileceğini değerlendirmektedir.⁴⁹⁶

Hadis külliyatında yer alan bu rivayetler, İslam alimleri arasında farklı yorumlara sebep olmuştur.

Sahih-i Müslim Tercümesi’nde konuyla alakalı olarak şu ifadeler yer verilmiştir: Allah’tan gelen bir hükmü tebliğ konusunda yalan söylemekten bütün peygamberler masumdur. Bu konuda yalanın azı çoğu arasında fark yoktur. Ancak dünya işleriyle alakalı hususlarda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Kadı İyaz: Sahih olan şudur ki: Tebliğe ait hususlarda pey-

494 Razi, Tefsir, s. 16/168.

495 Razi, Tefsir, s. 17/342-343.

496 Zemahşeri, s. 3/118.

gamberlerin yalan söylemesi tasavvur olunamaz. Küçük günahlar onlara caiz görülse de görülme de söylenen yalan az da olsa çok da olsa hüküm aynıdır. Çünkü peygamberlik makamının yalana ihtiyacı yoktur. Yalanı caiz görmek peygamberlerin sözlerine, tebliğ ettikleri şeylere itimadı ortadan kaldırır. Hz. İbrahim'in Allah'ın zatına ait söylediği şeklindeki iki yalanla Sare hakkında söylediği bir yalandan murat gerçekte yalan değil, ancak muhatabın anlayışına nispetle yalandır. Çünkü İbrahim (as) tevriye yapmış ve Hz. Sare hakkında İslam'da kız kardeşim demiştir. Görünüşte tevriye olan bu sözün batını bir hakikattir. Çünkü bütün Müslümanlar birbirinin din kardeşidirler. Bu sözün tevriye değil de yalan olduğunu kabul etsek bile zalimin zulmünü defetmek için yalan söylemek yine caizdir. Burada da zalimi zinadan menetmek için söylenmiştir.⁴⁹⁷

Abdulvehhab en-Neccar, kendisinin de ihtimal dâhilinde gördüğü bir görüşe göre, Hz. İbrahim ve eşiyle Mısır firavunu arasında geçtiği iddia edilen olayın, şayet doğruysa, kardeşler arasındaki evlilik yasağı gelmeden önce olabileceğini belirtmekte, bu durumda "*din kardeşim gibi*" yorumlara ihtiyaç duyulmaması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca Hz. İbrahim'in, olması muhtemel gelişmelere müsaade etmeyecek kadar kişilikli olduğunu, gerektiğinde bu uğurda severek ölüme gidebileceğini hatırlatmaktadır.⁴⁹⁸ Hz. İbrahim'in, Harran bölgesinden ayrılıp Filistin/Kenaneli ve oradan da Mısır'a gittiğinde yaşı bir hayli ilerlemiş olması muhtemeldir. Onun ve eşi Hz. Sare'nin ilerlemiş yaşı dolayısıyla eşinin çocuk özlemini ve duasının gerçekleşmesi için Mısır dönüşü Hz. İbrahim ile Hz. Hacer'i evlendirmesi ve Hz. İsmail'in onların yaşları ilerlemiş olduğu zaman doğduğu bilinen bir husustur. Dolayısıyla kısa süreli ikamet yeri olan Mısır'da iken Hz. Sare'nin çok yaşlı olması sebebiyle Tevrat ve bazı hadislerde belirtildiği

497 Sahih-i Müslim Tercümesi, s. 10/169-171.

498 Neccar, s. 144-146.

şekliyle gençliğindeki güzelliklerinin zamana yenik düşmüş olması gerekir. Nitekim Abdulvehhab en-Neccar; Hz. İbrahim, Hz. Sare ve firavun arasında geçtiği ifade edilen hikâyenin; Mısır'a gittiği zaman Sare'nin yetmiş yaşını geçtiğini ve bu yaşta birisinin fiziki güzelliğinden söz edilemeyeceğini ve dolayısıyla bu konuda anlatılanların pratik değerinin olmadığını söylemektedir. Ona göre Hz. İbrahim'in eşini din kardeşi olarak tanıtmada bir sakınca yoktur. Zira din kardeşleri arasında evlenmeye mâni bir durum da yoktur diyerek bu konudaki rivayetleri eleştirmekte,⁴⁹⁹ böylece bir anlamda da Hz. Sare ile firavun arasında geçen olayı kabul etmemektedir.

J. Eisenberg Hz. İbrahim'in eşi Hz. Sare'yi kardeşim diye tanıttığı kişinin Mısır Firavun'u olduğunu, Hz. İbrahim'in din kardeşi olması dolayısıyla "*kardeşim*" demekle yalan söylemediğini, firavunun Sare'ye dokunmak istediği zaman elinin tutmaz olduğunu ve ancak Sare'yi serbest bıraktıktan sonra düzeldiğini nakletmektedir.⁵⁰⁰

Hz. Sare'nin Hz. İbrahim tarafından içinde bulundukları şehrin yöneticisine kardeş olarak tanıtılması ile ilgili pek çok farklı görüş tartışılmıştır.⁵⁰¹ Rivayetlere göre mademki firavunun evli olan kadınlara karşı bir zaafı söz konusudur, hadisi şeriflerde de belirtildiği üzere Hz. İbrahim'in eşini kardeşim diye tanıtmadığını, onu manevi tehlikelerden korumak adına dinde kardeş olarak anlamak en makul olanı gibi görünmektedir. Hadisin içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla; şayet bu şaibeli Mısır seyahati gerçekleşmişse, karşılaştıkları bir tehlikeyi bertaraf etmenin en münasip şekli olarak o dönemin sosyal ve kültürel anlayışı içerisinde Hz. İbrahim böyle bir yola başvurmuş olabilir.⁵⁰²

499 Neccar, s. 126-128.

500 J. Eisenberg, 5-II/879.

501 bk. Tecrid-i Sarih, s. 6/519-522.

502 Şihava, s. 2/148.

Tecrid-i Sarih'te bu konu ile alakalı şöyle bir bilgi nakledilmektedir: *"Bu hadiste ulema için anlaşılması güç bir cihet varsa o da Hz. İbrahim'in Cenab-ı Sare'yi 'kardeşim' demesidir. İbn Cevzi, 'Bu mesele daima içimi sıkardı. Ve derdim ki; Hz. İbrahim kadınından kız kardeşim diyerek asıl niyetini gizlemede nasıl bir fayda düşündü? Zalim bir şahsa karşı kadının veya kız kardeşim demenin ne etkisi olabilir. Hatta eşim demek daha uygundu. Çünkü kız kardeşim deyince, haydi bunu benimle evlendir demesi ihtimali daha kuvvetli idi. Eşim deyince zalimin bir şeriata inanması ve cevap üzerine susması beklenirdi. Bu düşünce bu zalim melikin ve tebasının Mecusi olduklarını öğreninceye kadar benim gönlümü sıktı. Mecusilerde bir kız kardeş evlenince eşin kocası kardeşi olur ve kardeş olarak kabul edilmesine başkalarından ziyade hakkı bulunurdu. Hz. Halil, bu cebbarın kendi şeriat dilini kullanarak iffetini korumak istemiştir.' Ve hakikaten İbn Cevzi'nin bu değerlendirmesi bu konuda açıklanan görüşlerin hepsinden çok daha isabetlidir."*

⁵⁰³ Bu değerlendirmeler dikkate alındığında Hz. İbrahim'in Mısır'dan başka bir ülkeye gittiği ve firavun dışında zalim bir kralla muhatap olduğu iddia edilmiş olmaktadır.

Her peygamber gibi Hz. İbrahim de gelecekte kendisinin karşılaşacağı güçlükleri aşmak konusunda iyi yetiştirilmiş, donanımlı hâle getirilmiştir. *"Andosun biz İbrahim'e daha önce rüştünü vermiştik. Biz onu iyi tanırdık."*⁵⁰⁴ ayeti kerimesi onun hayatı boyunca bir yanlış yapmayacağını güvencesi olmaktadır. Zira Cenab-ı Hak onu çeşitli şekillerde denemiş, o her seferinde bu imtihanları kazanmıştır. *"Bir zamanlar Rabb'i İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım demişti..."*⁵⁰⁵ ayeti kerimesinde işaret buyrulduğu gibi insanların kendisine kusur bulamayacağı şekilde *"imam"* olarak hazırlanmıştır.

⁵⁰³ Tecrid-i Sarih, 6/521.

⁵⁰⁴ Enbiya, 21/51.

⁵⁰⁵ Bakar, 2/124.

Ayrıca Hz. İbrahim'in peygamber olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: *"Onları emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren örnekler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar daima bize ibadet eden kimselerdi."*⁵⁰⁶ ayeti kerimesinde de görüldüğü gibi açık bir şekilde örnek ve önder olduğu açıklanan birisinin kötü bir örneklik sergilemesi, dini tebliğde aklın verilerini kullanan Hz. İbrahim için doğru değildir. Bunun yanında peygamberlerini ve inananlarını her türlü tehdit ve tehlike-den koruyan Allah'ın, koruması altında olduğunu ateşe atılma konusunda tecrübe ve ispat eden Hz. İbrahim'in yaşandığı iddia edilen bu ahlak dışı olayda da Allah'a güvenmesinden daha doğal bir şey olamaz. Nitekim ayeti kerimede: *"Böylece ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları, daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna soktuk."*⁵⁰⁷ şeklindeki ilahi beyan, onun sadece ateşe atılması ile ilgili değil, Hz. İbrahim'in hayatının tamamını kapsar niteliktedir. Dolayısıyla Tevrat'ta Hz. İbrahim'in can korkusuyla eşi Hz. Sare'yi firavuna kız kardeşi olarak tanıtmaması ⁵⁰⁸akla yatkın gelmemektedir. Çünkü peygamberler her zaman Allah'ın koruması altında olup Allah'tan başkasından korkmazlar. Nitekim Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman Firavunla yaşanan ahlak dışı olaydan çok daha ağır şartlar idrak etmiştir. Fakat o, ateşe atıldığı zaman bile, yukarıda detaylı bir şekilde ifade edildiği üzere, sadece Allah'a güvendiğini ve başkasının yardımına ihtiyaç duymadığını hatırlatmıştır.

Hz. İbrahim hakkında isnat edilen ve genellikle sıradan insanlar için bile makul sayılamayan ahlaki problemlerin, Kur'an-ı Kerim'de onunla ilgili nakledilen bilgilerin bütün olarak incelenmesiyle daha kolay anlaşılması mümkündür. Dinin akıl ile çelişmediği, akıl sahipleri ile ilgili olduğu veya insanın inan-

⁵⁰⁶ Enbiya, 21/73.

⁵⁰⁷ Enbiya, 21/70.

⁵⁰⁸ Tekvin, 12/12-13; Taberi, s. 1/245.

ması gereken şeyleri makulleştirmesi gerektiği bilinmektedir. Nitekim Hz. İbrahim yıldız, ay ve güneşin doğup batan şeyler olduğunu, güneşin Yüce Allah'ın emriyle doğudan doğduğunu ve asla batıdan doğmayacağını, Nemrud'un yaratan ve yaşatan bir tanrı olamayacağını aklen ispat etmiştir. O, putlarla ilgili söylediklerinde olduğu gibi her daim akli öne çıkarmış ve insanları düşünmeye sevk etmiştir. Ayrıca onun ölümlerinin diriltilmesi meselesindeki değerlendirmesi de insanların genelde cevap bulamadıkları bir soruya tatmin edici bir cevap arama gayretinin bir sonucudur.

Bütün bunların ötesinde Cenab-ı Allah'ın dini insanlara kolay anlaşılır ve algılanır kılmasındaki bir hikmetin tecellisi için İbrahim (as) örnek bir insan/peygamber olarak sunulmuştur. Burada Anadolu'da yaygın olarak kullanılan *"Kızım sana söylerim, gelirim sen anla."* şeklindeki atasözü, İbrahim'in (as) durumunu daha iyi açıklamakta, onun şahsında yaşanagelen bütün olaylar ve verilen örnekler insanlığın tamamına bir mesaj niteliği taşımaktadır.

Hz. İbrahim'e nispet edilen *"kardeşim"* ifadesinin söylenme gerekçesi olarak ceberut hükümdar veya firavundan duyulan endişe ve korku olduğu üzerinde durulmaktadır. Nitekim Tevrat'ta da *"Mısır'a yaklaştıklarında karısı Saray'a; güzel bir kadın olduğunu biliyorum, dedi. Olur ki Mısırlılar seni görüp, bu onun karısı diyerek beni öldürür, seni sağ bırakırlar. Lütfen onun kız kardeşiyim de ki, senin hatırın için bana iyi davran-sınlar, canıma dokunmasınlar."*⁵⁰⁹ değerlendirmesi yapılmaktadır. Muhtemelen bu ifadelerden etkilenen İslam âlimlerinin yazdıkları eserlerde Hz. İbrahim'in Mısır seyahati öncesinde, duyduğu endişe dolayısıyla karısını kardeşi olarak tanıttığı bilgileri yer almaktadır. Tevrat'ta yer alan bu bilgiler konu bütünlüğü açısından kısmen doğru kabul edilebilir. Çünkü Yahudilerdeki peygamber anlayışıyla İslam'daki peygamberlik anlayışında büyük farklılıklar vardır. İslam'a göre peygamber-

509 Tekvin, 12/11-13.

lerin hepsi mümtaz şahsiyetler olarak saygıya layık bulunur, aralarında herhangi bir ayırım yapılmaksızın hepsine toptan iman edilirken Yahudiler kendilerine peygamber olarak gönderilen bazı insanları bile öldürmüşlerdir. Ayrıca Hz. İbrahim'in babası ve kavmi ile olan mücadelesi ve ateşe atılması gibi Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgiler Tevrat'ta bulunmamaktadır. Peygamberlerin tebliğ görevini yerine getirirken ölüm kaygısı taşımadıkları ve bu uğurda büyük işkencelere katlandıkları, acılar yaşadıkları tarihî kaynaklarda yer almaktadır. Hz. İbrahim özelinde konuya bakacak olursak; o, dünyanın en ağır cezalandırma yöntemlerinden birisi olarak kabul edilen büyük bir ateşe atılma tehdidiyle iç içeyken, dünyanın en zalimleri arasında sayılan Nemrud'a meydan okumuştur. O, inandığı değerler uğruna bütün güçlükler karşısında asla taviz vermemişken, böyle bir ölüm tehlikesi ihtimaline karşı yalana yönelmesi kabul edilebilir bir durum değildir.

Bütün bunların yanında Hz. İbrahim, her şeyden önce bir insandır. Onun da diğer insanlarla ortak, sevmek, sevinmek, sevmek, üzülmek, kızmak, gülmek, ağlamak gibi insani vasıflarının/zaafalarının olması gayet doğaldır. İçinde yaşadığı toplumun kültürel atmosferinden etkilenmesi veya bundan rahatsızlık duyması da insan olmasının bir gereğidir. Bu bağlamda Hz. Âdem'in ağaca yaklaşma yasağını ihlal etmesi,⁵¹⁰ Hz. Musa'nın bir Kipti'yi öldürmesi,⁵¹¹ Hz. Yunus'un iman etmedikleri için onlara isabet edecek bir felaketten kurtulmak amacıyla kavmini terk etmesi⁵¹² gibi diğer peygamberlerde görülen insani kusurların benzerinin Hz. İbrahim'de farklı şekillerde ortaya çıkması mümkündür. Ancak peygamberlerin gönderildikleri toplumlarda yaşaya gelen insani kusur ve zaafarla eleştirilmemesi, hata ve yanlışlara düşmemesi hususu, onların tebliğ sorumluluğunu gerektiği şekilde yerine getire-

510 bk. Bakara, 2/35; Araf, 7/19-22; Taha, 20/120-121.

511 bk. Taha, 20/40; Kasas, 28/15.

512 Enbiya, 21/87.

bilmeleri ve başarılı olmaları bakımından oldukça önemlidir. Nitekim İslam kelamının temel eserlerinde peygamberlerin beş ortak özelliklerinden birisi “sıdk” (doğruluk), diğeri “ismet” (günahsızlık), bir diğeri de “emanet” (güvenilir olmak) olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla bu ölçülere göre onların günah işlemedikleri konusunda bütün âlimler birleşmektedir. Hz. İbrahim’in şahsında gerçekleşen ve Kur’an-ı Kerim’de belirtilen kavmi onu bayram törenine davet ettiği zaman “*Ben rahatsızım.*”⁵¹³, putları kırdığı zaman da “*Belki şu büyükleri yapmıştır.*”⁵¹⁴ sözlerinin, geleneksel İslam anlayışında yalan söylemenin caiz olduğu yerler çerçevesinde, dini inanca zarar vermeyen makul ve meşru bir izahının mutlaka yapılması lazımdır. Nitekim Hz. İbrahim’in söylemiş olduğu üç kelime hakkında Hz. Peygamberden nakledilen “*Onlardan hiçbir kelime yoktur ki, Allah’ın dinini üstün kılmak için söylenmiş olmasın.*”⁵¹⁵ hadisi, onun söylediklerinin zahirde günah gibi görünmekle birlikte bir hikmetin sonucu olduğunu göstermektedir.

Hz. İbrahim, içinde bulunduğu toplumun batıl inanışlarını yok edebilmek, tebliğ ile görevlendirildiği tevhit inancını insanların dünya ve ahiret kurutuluşu için hâkim kılabilmek bakımından önemli bir metot uygulamak durumunda kalmıştır. Gaflet ve dalalet çukuruna düşmüş insanları, bu bataklıktan kurtarabilmek için onları hem uyaracak hem de peygamber olduğunu hissettirecek sıra dışı bir metoda ihtiyaç duyulmuş ve o da görevini başarıyla yapabilmek veya tamamlayabilmek için böyle bir yola başvurmuştur. Hz. İbrahim’in kavmi ile olan ilişkilerini hak ile batılın mücadelesi şeklinde değerlendirdiğimizde, onun başarıya ulaşmak için bazı teknikler ve taktikler uygulamasını ve savaşta hilenin caiz olacağı temel kuralından yararlanarak bahse konu bu ifadeleri kullanmasını, yalan değil hedefe ulaşmak için araç olarak değerlendirmek akla

513 Saffat, 37/89.

514 Enbiya, 21/63.

515 İbn Kesir, Tefsir, 12/6809.

daha uygun gelmektedir. Nitekim Şuara suresi, 26/82. ayetini tefsir ederken Ebussuud Efendi: “*Hesap günü bağışlayacağını umduğum O’dur.*” ifadelerinin Hz. İbrahim’in kendi adını öne çıkararak, babasını ve kavmini uyarmak, ümmete günden kaçınması ve bağışlanma yolunu öğretmek olarak nitelemekte, onun kendi günahlarıyla alakasının bulunmadığına dikkat çekmektedir. O, Hz. İbrahim için söylenen üç hususun ikisinin onun hicretinden önce, birisinin de hicretten sonra olduğunu ve bir peygamber için böyle bir isnadın doğru olmadığını söylemektedir.⁵¹⁶

b- Mısırdan Çıkış

Mısır’da ne kadar kaldığı hususunda elimizde kesin bilgiler olmamakla birlikte, rivayetlere göre Hz. İbrahim, Mısır’da ticaretle uğraşmış ve peygamberlik görevinin gereği olarak in-sanları tevhit inancına davet etmiştir. Anlatılanlara göre orada verimli bir ticari hayatı olmuş ve şöhrete kavuşmuştur. Bu arada yöneticilerle de ilişkiler kurmuş, onları dinine davet etmiştir. Fakat firavun, ilahlık iddiasında bulunduğu için o, peygamberlik görevini yerine getirme ve insanlardan yeni dine yönelmeleri konusunda istenilen ilgi ve desteği görmemiştir.

Kral ve yanındakiler Mısır’da yaptığı faaliyetlerden duydukları rahatsızlığın neticesinde onun Mısır’ı terk etmesini istemişler, bundan dolayı Hz. İbrahim orada çok rahat edememiş, aralarında Hz. Hacer’in de bulunduğu kabile, çeşitli hayvan sürülerinden, mal ve kölelerden oluşan kralın hediye ve ikramlarını da yanına alarak zenginleşmiş vaziyette, Şam taraflarına gitmek üzere Mısır’dan ayrılmıştır.⁵¹⁷

Firavun tarafından şeytan olarak nitelenen ve tehdit olarak algılanan, derhâl ülke sınırları dışına çıkarılması istenen bir

516 Ebussuud, s. 6/388.

517 Çağatay, s. 5; Mahmud, s. 145-146.

kimseye bazı hediyeler verilmesi, ilim ehli arasında farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bu konuda yukarıda naklettığımız hadis ile alakalı olarak Sahih-i Müslim Tercümesi'nde şöyle bir yorum yapılmaktadır: *"İslam'dan önce insanlar cin ve şeytan meselesini son derece büyütür, görülen her olağanüstü olayların onlar tarafından yapıldığına inanırlardı. Hz. Sare'ye Hz. Hacer'i bağışlamasının sebebi, onun cin olduğuna inanması ve zarar getirmesinden bu suretle kurtulmak istemesi olsa gerektir."*⁵¹⁸

Hız. İbrahim'in Mısır seyahati ve orada yaşadıklarıyla ilgili olarak anlatılanlardaki çelişkiler onun hayatının bu yıllarını gizemli kılmaktadır. Zira o kendisi istenilmeyen bir konumda ise orada nasıl ticari, sosyal, hatta dinî faaliyetlerde bulunabilmiştir. Şayet mevcut yönetim ondan rahatsızlık duyuyor ise Mısır'dan ayrıldığı zaman kendisine ikram edilen köleler, mallar ile ilgili bilgilerin izahı nasıl olacaktır? Ayrıca Mısır'da ciddi bir dünyalık elde eden Hız. İbrahim'in peygamberlik görevi ile ilgili hususlardan söz edilmemesi veya bu konudaki bilgilerin çok sınırlı kalması da üzerinde durulması gereken başka bir husustur.

Hız. İbrahim'in Mısır'da başına gelenler, onun daha oraya girmesi esnasında yaşanmış sorunlar olarak kaynaklarda yer almaktadır. Hız. Sare'nin, firavunun sarayına gitmesinden sonra orada yaşanan olumsuzluklar sebebiyle firavun onun ve eşi Hız. İbrahim'in hemen sınır dışı edilmesini istemiş görülmektedir. Bu olgu ile tarihî rivayetler arasında yer alan Hız. İbrahim'in Mısır seyahati veya Mısır hayatı hakkında verilen bilgileri bağdaştırmak mümkün olmamaktadır. Bütün bunların yanında Mısır seyahati, Hız. İbrahim'in hayatının bir parçası olarak kabul görmektedir.

Hız. İbrahim ve beraberindekiler, kısa veya uzun süreli Mısır

518 Sahih-i Müslim Tercümesi, s. 10/6118.

ikametinden sonra Filistin'e dönmüş orada Sebu'/Seb' adı verilen bölgeye yerleşmiştir. O, belli bir süre burada kalmış, kuyu kazdırmış ve mescit yaptırmıştır. Yöre halkı Hız. İbrahim'i rahatsız edecek bazı hareketlerde bulununca, Kudüs taraflarına gitmek ve bir daha geri dönmek üzere oradan ayrılmıştır. Hız. Lut, peygamberlik görevini yerine getirmek maksadıyla ilahi emir gereğince burada Hız. İbrahim'den ayrılmış ve o dönemde bulunduğu coğrafyada şehirlerin anası denilen ve ahalisi şirretlikleri, azgınlıkları ve inkârcılıkları ile bilinen Sedum/Sodom denilen yere gitmiştir.⁵¹⁹

Hız. İbrahim, Kudüs yakınlarında Katt veya Kitt denilen yere yerleştikten sonra orada Allah kendisine bol bol ihsanlarda bulunmuş, rızık ve geçim bolluğu olmuş, servet ve hizmetçileri daha da artmıştır.⁵²⁰ Fakat Hız. İbrahim ve eşi ilerlemiş yaşlarına rağmen çocukları olmamıştır. O, Allah'a *"Rabb'im! Bana salihlerden olacak bir evlat ver..."*⁵²¹ şeklinde dua ederek O'ndan kendi zevkini tatmin edecek ve mutluluk vesilesi olacak her hangi bir çocuk değil, O'nun emrini yerine getirecek, O'na kulluk yapacak salih ve temiz olmak şartıyla⁵²² bir çocuk istemiştir. Hatta çocuk özleminin bir sonucu olarak *"Eğer Allah bana bir erkek çocuk verirse, onu kendisine kurban edeceğim."* diye de söz verdiği kaynaklara girmiştir.⁵²³ Bu rivayetin Hız. İsmail'in kurban edilmek istenmesiyle alakası bulunmamaktadır. Zira kurban olayı Hız. İbrahim'in gördüğü bir rüyanın gerçekleştirilmesi amacına matuf olmakta ve Kur'an-ı Kerim'de onun erkek çocuğu olursa onu kurban edeceğinden söz edilmemektedir.

519 İbn Sa'd, s. 1/ 47; İbn Kesir, Kıyas, s. 1/134; Mehmed Vehbi, s. 9/3453; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/166-167; Harman, İbrahim, s. 21/270. Tevrat'ta Hız. Lut'un Hız. İbrahimden ayrılma sebebi olarak çobanlarının kavga etmesi sebebi gösterilmektedir. (Tekvin, 13/5-13)

520 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/167.

521 bk. Saffat, 37/100.

522 Maturîdî, s. 12/293.

523 Hadislerle İslam, s. 6/43.

c- Hz. İbrahim ile Hz. Hacer'in Evlenmesi

Kur'an-ı Kerim'de yer almamakla birlikte İslam kaynaklarında nakledildiğine göre Sare, kendisinin yaşlanmış olması dolayısıyla çocuğunun olmayacağını düşünerek, kocasına olan sevgisi ve onun çocuk özlemini gidermek için bir fedakârlıkta bulmak istemiştir. Eşi Hz. İbrahim'i, yaklaşık on yıldır elinin altında bulunan ve ev işlerinde kendisine yardım eden, cariyesi Hz. Hacer ile kendi arzu ve rızasıyla evlendirmiştir. İslam kaynaklarında yer alan bilgilerde Hz. Hacer; Mısır'ın Kıpti krallarından ve soylu ailelerinden birinin kızı olup Hz. İbrahim Mısır'a gittiği zaman işbaşında bulunan firavunun cariyelerinden birisi olarak tanıtılmaktadır. Yahudi kaynaklarında ise Hz. Hacer firavunun kızı olarak gösterilmektedir. Güya firavun, sarayında Sare'ye gösterilen aşırı ilgi ve ihtiramı gördükten sonra *"Kızım başkasının evinde hanımefendi olacağına bu sarayda hizmetçi olsun."* diyerek Hacer'i Sare'ye verir.⁵²⁴

Abdulvehhab en-Neccar, İbn Kesir'in el-Bidaye ve'n-Nihaye isimli tarih kitabından alıntılar yaparak Hz. Sare'nin Mısır'dayken yetmiş beş yaşında olduğunu ve Hz. İbrahim'in Hz. Hacer ile evliliğinin oradan ayrıldıktan yirmi sene sonra gerçekleştiğini belirtmiştir. Fakat o, çeşitli dillerdeki Tevrat nüshaları üzerine yaptığı araştırmalarda, mevcut Tevrat nüshasında nakledilen bilgiler dışında bir malumat bulamadığını ve *"Mısır'dan çıkıştan yirmi yıl sonra evlendi."* ibaresinin burada nakledilen on yılın bozulmuş şekli olabileceğini ve Hz. Sare'nin de yetmişli yaşlarda olduğu uyarısını eklemiştir.⁵²⁵

Hz. Hacer'in Mısır'daki asalet ve fiziksel özelliklerini de dikkate alarak olsa gerek Hz. Sare, onula ilgili olarak Hz. İbrahim'e: *"Ben onun gösterişli bir kadın olduğunu görüyorum. Sen onunla evlen. Belki Allah sana bir oğul nasip eder."* demiştir.⁵²⁶

524 Şaban Kuzgun, "Hacer", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, 14/ 431-433.

525 Neccar, s. 132.

526 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/168.

Bu husus Tevrat'ta benzer şekilde şöyle nakledilmektedir: *"Karısı Saray Avram'a çocuk verememişti. Saray'ın Hacer adında Mısırlı bir cariyesi vardı. Saray Avram'a, Rab çocuk sahibi olmamı engelledi."* dedi. *"Lütfen cariyemle yat. Belki bu yoldan bir çocuk sahibi olabilirim. Avram Saray'ın sözünü dinledi. Saray Mısırlı cariyesi Hacer'i kocası Avram'a karı olarak verdi. Bu olay Avram Kenan'da on yıl yaşadıktan sonra oldu. Avram Hacer'le yattı, Hacer hamile kaldı, Hacer hamile olduğunu anlayınca, hanımını küçük görmeye başladı."*⁵²⁷

Hz. Hacer, hamile olduğu andan itibaren, kendisinde kişilik olarak herhangi bir farklılık olmasa bile sosyal statüsü değişir ve ailenin asli üyesi konumuna yükselir.⁵²⁸ Hz. İbrahim seksen altı yaşında iken⁵²⁹ veya doksanlı yaşlardayken⁵³⁰ *"Biz de ona hilm sahibi bir oğul müjdeledik."*⁵³¹ ayetinde de açıklandığı şekliyle bu evlilikten Hz. İsmail doğar. Said Havva, Nese'î'den yaptığı alıntılarla buradaki müjdeyi şöyle açıklamaktadır: Bu müjde üç hususu içermektedir: Doğacak çocuk erkek olacaktır. Bu çocuk aynı zamanda ergenlik çağına kadar ulaşacaktır. Çünkü küçük çocuk halim olmakla nitelendirilemez. Ayrıca bu çocuk, halim olacaktır. Zaten onun hilminden daha büyük ne olabilir? Babası ona kesilmeyi teklif ettiğinde bunu teslimiyetle karşılamıştır.⁵³² Tevrat'a göre Hz. İbrahim doğan çocuğuna İsmail adını verir.⁵³³ Fakat Kur'an-ı Kerim'de doğan bu ilk çocuğun adından söz edilmektedir.

Hz. Sare, kendi rızasıyla Hz. İbrahim ile Hz. Hacer'i evlendirmesine rağmen Hz. İsmail'in doğumuyla birlikte kıskançlığa kapılır ve her iki eş için de ağır bir imtihan süreci başlar.

527 Tekvin, 16/1-4.

528 Mahmud, s. 147.

529 Tekvin, 16/16; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/170.

530 İbn Sa'd, s. 1/48.

531 Saffat, 37/101.

532 Havva, s. 12/240.

533 Tekvin, 16/15.

Hız. Sare, Hız. İsmail ve annesini görmeye tahammül edemez. Kıskançlık eseri olarak Hız. Sare, Hız. İbrahim'den oğlunu ve annesini başka bir yere götürmesini ister ve bu konuda ısrarcı olur.⁵³⁴ Bu kıskançlığın boyutlarına ışık tutacak şekilde Buhari, İbn Abbas'tan yaptığı bir nakle dayanarak Hız. Peygamber'den şöyle bir hadis rivayet etmektedir: *"Kadınların uzun etekli elbise kullanmaları İsmail'in anası (Hacer) tarafından konulmuş bir âdettir. Hacer, (kıskanç ortağı) Sare'den izini gizlemek için uzun eteklik giymiştir."*⁵³⁵ Başka bir rivayette ise *"Kadınlardan ilk kemer kuşanan İsmail'in annesidir. O kemer kuşanarak Sare'nin kendisi üzerindeki etkisini kırmak istemiştir."*⁵³⁶ Hız. Sare'nin Hız. Hacer ile geçimsizlikleri artar, Sare onun kulaklarını kesmekle tehdit etmeye başlar ve bunu gerçekleştirmek için yemin eder. Onun, Hacer'in kulaklarını keseceği yönündeki yemininin yerine gelmesi için Hız. İbrahim bunun yerine Hız. Hacer'in kulaklarının delinmesini tavsiye eder ve böylece o, kulağı delinen ilk kadın olur. Bu uygulamanın sonradan kadınlarda kulak delinmesi geleneğinin başlamasına vesile olduğu söylenir.⁵³⁷

534 İbn Kesir, Kısas, s. 1/136; Mehmed Vehbi, s. 7/2711; Mahmud, s. 149.

535 İbn Kesir, Kısas, s. 1/137.

536 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/553.

537 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/171.

Hız. İBRAHİM'İN MEKKE YOLCULUĞU

a- Hız. Hacer ve Oğlunun Şam/Filistin Bölgesinden Ayrılışı

Hız. İbrahim eşi ve Hız. İsmail'in Mekke hayatı ile ilgili bilgilerin tamamına yakını çeşitli kaynaklarda yer alan Buhari'nin naklettiği uzunca bir hadise dayanmaktadır.⁵³⁸

Hız. İbrahim ailede huzurun temini ve gelecekle ilgili durumunu belirlemek için Cenab-ı Allah'a istiharede bulunur. Bu istihare sonrası Cenab-ı Allah tarafından kendisine Hız. Hacer ve oğlunu Mekke'ye götürmesi emredilir. İbn Abbas'ın rivayetine göre; İbrahim'e (as) eşi Hacer'i bulundukları yerden başka yere götürmesi emredildiğinde onu Burak'a bindirir. Bu yolculuk esnasında yaşamak için uygun ve güzel yerlerden geçerken Hız. İbrahim Cebrail'e onu indirmesini söyler. Fakat o her seferinde hayır der. Mekke'ye geldiklerinde Cebrail ey İbrahim'in der. Hız. İbrahim, Hız. Hacer ve emzirmekte olduğu oğlu, beraber Cebrail'in öncülüğünde Mekke'ye gelir. Hız. İbrahim insan ve bitki örtüsünden mahrum bu yerde mi kalacaklar diye ona sorar. Bunun üzerine Cebrail evet burası der ve ona Beytullah'ın yerini ve Harem'in sınırlarını gösterir. Hız. İbrahim, bulundukları yerin fiziki şartlarının yaşam için çok da uygun olmamasından rahatsız olduğunda Cebrail ona; *"Burada senin oğlunun soyundan ümmi bir peygamber çıkacak ve Kelimetü'l-ulya onunla tamamlanacaktır!"* müjdesini verir.⁵³⁹

538 Buhari, Ehadisü'l-Enbiya, 9; Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 7/92-96.

539 Ebi'l-Fadıl Celaledin Abdurranman Ebi Bekir es-Suyuti, el-Hasaisu'l-Kübra, Beyrut, 1985, s. 1/17; İbn Kesir, Kısas, s. 1/136; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/175-176; Harman, İbrahim, s. 21/267-268. Ayrıca bk. Tekvin, 16-21. Bablar

Hız. İbrahim konusunda İslam kaynaklarında yer alan bazı bilgiler İsrailiyat ile desteklenmesine rağmen, Hız. İsmail ile ilgili anlatılanlar hususunda Yahudi kaynaklarıyla İslami literatür arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Hız. İbrahim ve Hız. Sare'nin, ilerlemiş yaşlarına rağmen çocuklarının olmaması, Hız. İbrahim'in Hız. Hacer ile evlenmesi ve Hız. İsmail'in doğumu, ona "İsmail" adının verilmesi, çocuk doğduktan sonra Hız. Sare ile Hız. Hacer arasındaki kıskançlık olayları ve Hız. Hacer'in başka bir yere nakli konusundaki tartışmalarda her iki dinin kaynakları arasında ciddi benzerlikler, hatta yer yer karşılıklı bilgi geçişleri bulunmaktadır. Ancak, Hız. İsmail ve annesi Hız. Hacer'in Filistin bölgesinden çıkarılması, çıkarılma biçimi, bu zamanda Hız. İsmail'in yaşı, gittikleri yer, yeni yaşam alanları ve şartları, Hız. İbrahim'in çocuklarından birini kurban etmesi gibi konularda iki dinin kaynakları arasında büyük farklılıklar yer almaktadır. Genellikle Kur'an-ı Kerim'i esas alan İslam kaynaklarında Hız. İbrahim, Hız. Hacer ve Hız. İsmail'in Mekke'ye yerleştirilmeleri ve sonrasında yaşanan olaylar arasında büyük tutarlılıklar bulunurken ve verilen bütün bilgiler birbirini tamamlarken, Yahudi kaynaklarında yer alanlar arasında sadece İslami literatürle değil, bizzat Tevrat'ta nakledilenler arasında bile çelişkilerin bulunduğu dikkati çekmektedir.

b- Hız. Hacer'in Şam Bölgesinden Ayrılması

Tevrat'ta Hız. İsmail'in doğumundan sonra geçen on üç yıllık süreyle ilgili bilgi yoktur. Hız. İbrahim doksan dokuz yaşına gelince Hız. Sare'nin de bir çocuk doğuracağı müjdelendir, bütün Ken'an diyarı zürriyetine ebedi mülk olarak vadedilir. Bu ahdin simgesi olarak Hız. İbrahim sünnet olur. O, sünnet olduğunda doksan dokuz, Hız. İsmail de on üç yaşındadır. Hız. İbrahim yüz, Hız. Sare de doksan yaşında iken İshak doğar. Fakat İshak'ın sütten kesilmesinin ardından kıskançlık duy-

guları kabaran Hız. Sare'nin isteği ve Rabb'in emri üzerine Hız. İbrahim Hız. Hacer ile Hız. İsmail'i evden uzaklaştırır. Onlar bir süre Beer Şeva Çölü'nde dolaştıktan sonra Paran Çölü'ne gidip orada yaşarlar:

"İshak doğduğunda İbrahim yüz yaşındaydı... Çocuk büyüdü. Sütten kesildiği gün İbrahim büyük bir şölen verdi. Ne var ki Sara, Mısırlı Hacer'in İbrahim'den olma oğlu İsmail'in alay ettiğini görünce, İbrahim'e, 'Bu cariye ile oğlunu kov.' dedi. 'Bu cariyenin oğlu, oğlum İshak'ın mirasına ortak olmasın.' Bu İbrahim'i çok üzdü, çünkü İsmail de öz oğluydu. Ancak Tanrı İbrahim'e 'Oğlunla cariyen için üzülme.' dedi. 'Sara ne derse onu yap. Çünkü senin soyun İshak'la sürecektir. Cariyenin oğlundan da bir ulus yaratacağım, çünkü o da senin soyun.' İbrahim sabah erkenden kalktı, biraz yiyecek, bir tulum da su hazırlayıp Hacer'in omzuna attı, çocuğunu da verip onu gönderdi. Hacer Beer Şeva Çölü'ne gitti, orada bir süre dolaştı. Tulumdaki su tükendince, oğlunu bir çalının altına bıraktı. Yaklaşık bir ok atımı uzaklaşıp, 'Oğlumun ölüsünü görmeyeyim.' diyerek onun karşısına oturup hıçkıra hıçkıra ağladı..."⁵⁴⁰

Tevrat'ta bu konuyla ilgili verilen bilgiler arasında bazı çelişkiler bulunmaktadır. Mesela Hız. Sare'nin daha ana rahmine düştüğü günden itibaren Hız. İsmail'i kıskanmasına rağmen⁵⁴¹ kendi oğlu İshak dünyaya gelinceye kadar on üç yıl boyunca ona katlanmış olması zayıf bir ihtimaldir. Diğer taraftan Hız. İshak'ı müjdelemek üzere misafirler geldiğinde Hız. İbrahim'in eşi Hız. Sare ve uşağı ile birlikte oturduğu bildirilmekte, fakat Hız. İsmail ile annesinden hiç söz edilmemektedir. Tevrat'ta verilen bilgilere bakıldığında İslami kaynaklarla pek çok çelişkiler içermektedir. Bunlardan konumuzu ilgilendiren tarafla; Tevrat'ta daha önce verilen bilgilere göre Hız. İsmail'in baba ocağından ayrıldığı gün en az on yedi yaşlarında olması

⁵⁴⁰ Tekvin, 21/5-21.

⁵⁴¹ Tekvin, 16/5-12.

muhtemeldir. Hz. İbrahim, ilk oğlu doğduğunda seksen altı yaşında⁵⁴² bulunmaktadır. Oğlu İsmail on üç, kendisi de doksan dokuz yaşında iken sünnet hadisesi gerçekleşmekte,⁵⁴³ İshak doğduğunda yüz yaşında olduğu belirtilmektedir.⁵⁴⁴ İshak büyüüp sütten kesildiği zaman Hz. Hacer ve Hz. İsmail'in evden çıkarılarak başka bir yere gönderildiği⁵⁴⁵ anlaşılmaktadır. Hâlbuki bu dönemde Hz. İsmail Hacer'in kucığında taşınan⁵⁴⁶ ve çalı dibine atılan bir çocuk olarak nitelenmektedir.⁵⁴⁷

Hz. İsmail'in baba evinden çıkarken anasının kucığında bir çocuk olduğu şeklinde nitelenen ve az önce aynı yerde verilenlerle çelişen bu bilgi, İslami kaynaklarda onun Mekke'ye gittiği zaman henüz ana sütü emen bir çocuk olduğu yönündeki tarihî malumat ile örtüşmektedir. Ancak onların Mekke'ye gidişi, Hz. İshak'ın doğumundan çok önce olmuş olması gerekmektedir. Ayrıca İslam kaynaklarına göre Hz. İbrahim Mekke yolculuğu esnasında eşi ve oğluna eşlik etmişken, Tevrat'a göre bu olay tamamen başka bir zamanda başka bir yer olarak gösterilmekte ve Hz. Hacer âdeta evden kovularak bilinmeyen bir yöne yalnız başına gönderilmekte ve kaderine terk edilmektedir.⁵⁴⁸ Hz. Sare'nin onların dışarı atılmalarını istemesi, bir arada bulundukları kanaatini vermektedir. Bütün bunlar, İslami kaynaklarda belirtildiği üzere, Hz. İsmail'in çok küçük yaşta iken annesiyle birlikte evden uzaklaştığı ihtimalini güçlendirmektedir.⁵⁴⁹

542 Tekvin, 16/16.

543 Tekvin, 17/24-25.

544 Tekvin, 21/5.

545 Tekvin, 21/8.

546 Mevlana Şibli, Büyük İslam Tarihi Asr-ı Saadet, çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul, 1973, s. 103.

547 Tekvin, 21/15.

548 Tekvin, 21/8-16.

549 Harman, İbrahim, s. 21/267-268; Ayrıca bk. Tekvin, 16-21. Bablar.

Tarihî akış ve rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İbrahim'in Mekke ziyareti ve ailesini oraya yerleştirmesi olayı, onun Filistin bölgesine kesin yerleşmesinden sonra gerçekleşmiştir.

Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i Mekke'ye götürmesi, aile içi ilişkilerin doğal sonucu gibi zahirî sebeplere dayandırıldığı; Hz. Sare, çocuk olduktan sonra Hz. Hacer'i kıskanır ve onunla bir arada yaşamak istemez. İşin hikmet boyutu esas alındığında; Hz. İbrahim ilahi bir buyruk sonucu eşi Hz. Hacer ve oğlu İsmail'i çok küçük yaşta⁵⁵⁰ anne sütü içerken/emerken⁵⁵¹ ve henüz Hz. İshak doğmamışken Mekke'ye götürür. Hz. Hacer ile Hz. Sare arasındaki anlaşmazlık ve kıskançlık bu kutsal yolculuğun geleceğe dönük zahirî sebebidir. Böylece bütün insanlığa ve âlemlere rahmet olarak gönderilecek Hz. Muhammed'in dünyaya geleceği coğrafyaya, onun dedelerinin gelmesine vesile olur.⁵⁵²

Yaşanan olaylardan Hz. İbrahim'in ve ailesinin bir hikmetin/sebebin gerçekleşmesi için Mekke'ye gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de çok çeşitli örnekler verilmektedir. Zülkarneyn ile alakalı: *"Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik. O da bir yol tuttu."*⁵⁵³ buyrulmaktadır. Benzer şekildi Yusuf suresinde Hz. Yusuf'un Mısır'a gelmesi öncesinde yaşananlar detaylı bir şekilde belirtildikten sonra Cenab-ı Allah: *"Ve böylece biz Yusuf'u o ülkede yerleştirdik."*⁵⁵⁴ ifadeleriyle Hz. Yusuf'un önceden yaşadığı bütün acı olayların bir hikmetin sonucu ve Mısır'a gidip yerleşmesi için bir sebep olduğunu haber vermek-

550 Saffat, 37/100-102.

551 İbn Kesir, Kısas, s. 1/137; Vani, s. 128.

552 Vani, s. 129; Hadislerle İslam, s. 6/43.

553 Kehf, 18/84-85.

554 Yusuf, 12/56.

tedir. Dolayısıyla ahir zamanda doğacak İslam güneşi ve Hz. Muhammed'in peygamberliği için Allah Mekke'yi seçmiş ve bu hükmü gerçekleştirmek adına Hz. İbrahim'i eşleriyle farklı bir imtihana tabi tutarak neslinin bir kısmının Mekke'ye yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla *"Hz. İbrahim tevhit dinini kurmak için diyar diyar dolaşmış, müsait zemin aramıştı. Babil'de insanları Allah'a çağırdığı zaman onu ateşe attılar, Mısır'a gitti namusunu çiğnemek istediler. Oradan Filistin'e döndü. Nihayet en müsait yer Mekke'yi buldu."*⁵⁵⁵ şeklinde yapılan bir değerlendirme doğru değildir. Hz. İbrahim'in seyahatleri büyük ölçüde kendisinin bireysel tercihleri değil, ona takdir edilen bir programın sonucudur. Hz. İbrahim'in Mısır seyahatini ve Hz. Hacer ile evlenmesini de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Zira bütün yaşananlar ve o yaşananları hazırlayan sebepler, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Mekke'de yapacakları önemli hizmetlerin gerçekleşmesi ve İslam güneşinin doğması bakımından bir ön hazırlık safhasını oluşturmaktadır.

Hız. İbrahim'in Babil'den canını kurtarmak için çıktığı ve bu yolculuğunda Şam, Filistin ve Mısır'a zorunlu seyahatler yaptığı bilinmektedir. Bütün bunlar doğrudur. Ancak o, Mekke'ye gittikten sonra orada devamlı kalamamış tekrar Filistin bölgesindeki görevine ve ailesine dönmüştür. Nitekim eşi Sare ve ondan doğan oğlu İshak ile birlikte onun bu bölgede yaşadığı, ömrünün büyük bir kısmını burada geçirdiği tarihî bir hakikattir. Hatta Hz. İbrahim ve eşi Sare'nin mezarlarının da günümüzde Halil olarak bilinen Hebron şehrinde olduğu bütün tarihî kayıtlarda yer almaktadır. Ancak başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere İslami literatürde Hz. İbrahim'in eşi ve ondan doğan İsmail'i ziyaret ve yapımıyla görevli olduğu Kâbe'nin inşaatı için Mekke'ye geldiği, orada hac görevini yaptığı hususunda nakledilen bilgiler geniş yer tutmaktadır.

555 Ali Himmet Berki, Osman Keskiöglü, Hatemü'l-Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı, Ankara, 1972, s. 20.

Hız. İbrahim'in her iki oğlu; İsmail ve İshak'ın Allah tarafından peygamber olarak gönderildiği, Kur'an-ı Kerim'in haber verdiği hususlardandır. Dolayısıyla Hz. İbrahim ve oğulları hem Filistin hem de Mekke bölgesinde tevhit dinini tebliğ ve yaymak için görev yapmışlardır.

İbn Sa'd'ın naklettiğine göre, Hz. İbrahim'in Mekke'ye yolculuğu şöyle gerçekleşmiştir: *"Allah Hz. İbrahim'e Harem bölgesine gitmesini emretti. Hz. İbrahim Burak'a bindi ve İsmail'i kucağına aldı. İsmail o zaman iki yaşında idi. Hz. Hacer arkasında bulunuyordu. Cebrail de ona Beyt'in yerini göstermek için Hz. İbrahim'in yanında idi. Böylece Mekke'ye vardılar. Hz. İsmail ve annesi Beyt'in yakınına indiler ve Hz. İbrahim Şam'a gitmek üzere yanlarından ayrıldı."*⁵⁵⁶

*"Tanrı İbrahim Peygamber'e, İsmail'in yerine kurban edilmek üzere bir koç gönderir; böylece İsmail kurban edilmekten kurtulmuş olur. Sara bu defa cariyeden olma İsmail'i kıskanır ve kocasına, İsmail'i ve annesi Hacer'i yanından uzaklaştırmasını söyler. İşte bu olay üzerine Hz. İbrahim onları alıp Hicaz bölgesine götürür ve Hicaz sıradağlarından Faran/Paran adındaki yere bırakır, kuzeye döner."*⁵⁵⁷

Neşet Çağtay'ın verdiği bu bilgiler geleneksel Tevrat ve İslam kaynaklarında nakledilenlerle uyum sağlamamaktadır. Çünkü kurban olayı Hz. İsmail ve annesinin baba ocağından ayrılışından çok sonraki bir tarihte ve Mekke'de gerçekleşmektedir. Hz. Sare'nin kıskançlığı sonucu Hz. İsmail'in ve annesinin yaşadıkları yerden çıkarılmaları bütün dinlerin ve kutsal kitapların verdiği ortak bilgiler arasında yer almaktadır. Ancak onların gittikleri yerin neresi olduğu hususunda bilgi farklılıkları bulunmaktadır.

Müslüman bilim insanları Tevrat'ta bozulmamış bilgiler olabileceği veya onun Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgileri teyit

556 İbn Sa'd, s. 1/50.

557 Tekvin, 21/21; Çağatay, s. 84.

edebileceği varsayımından hareket ederek, Hz. Hacer ve oğlunun gittiği yer olarak Tevrat'ta geçen Faran/Paran kelimesi üzerinde durmuşlardır. Yakut el-Hamevi, Faran'ın Araplaşmış İbranice bir kelime, Mekke'nin Tevrat'taki adı ve orada bir dağ olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁸ Ö. Faruk Harman bu bilgilerin doğru ve Tevrat'ta (Tekvin, 21/21) zikredilen Paran'ın Mekke olduğu görüşünü kabul etmektedir.⁵⁵⁹ Mekke ile Faran arasında bir ilişki kurarak ikisini birleştirmek isteyen Arap coğrafyacıları, burasının Hicaz'da bir dağ olduğunu iddia ederek Hamevi'nin görüşüne katılmaktadır.⁵⁶⁰ Günümüz tefsircilerinden Süleyman Ateş de *"Hz. İbrahim de Allah'ın vahyine dayanarak Hacer'i ve oğlu İsmail'i alarak Faran'a yani Mekke yöresindeki dağların eteğine getirdi."* diyerek Faran'ın Mekke olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶¹ Tevrat'ta Hz. İsmail'in yaşadığı yer olarak Faran adında bir çölden bahsedilmektedir ki bu bilgiler, Mekke'deki fiziki şartları çağrıştırdığı için geleneksel İslami kültüre aykırı değildir. Ancak İslam dışındaki kaynaklar Mekke gerçeğini kabul etmeyerek, Hz. İsmail'in Arabistan sınırları içine girmeksizin Filistin'in güneyinde Faran diye bir çölde yaşadığını belirtmektedir.⁵⁶²

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ve Kâbe gibi ortak değerler Mekke ile bütünleştirilirken veya özdeşleştirilirken Faran kelimesi üzerinde bu kadar yoğunlaşmak doğru değildir. Tevrat yazarları kendi kurguları doğrultusunda Hz. Hacer ve İsmail için bir rota belirlemiştir. Fakat bu rota geleneksel İslam anlayışı ve kültürel değerleriyle bazı noktalarda örtüşmemektedir. Ortak bir payda oluşturmak için tarihî verileri zorlamaya ve yeni bir veri tabanı oluşturmaya gerek yoktur. Faran

558 Yakut b. Abdullah el-Hamevi, el Bağdadi, Mu'cemü'l-Buldan, Beyrut, Tarih-siz, s. 4/225.

559 Ömer Faruk Harman, "Faran", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995, s. 12/166.

560 Şibli, s. 1/103.

561 Süleyman Ateş, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Ankara, 1977, s. 259.

562 Şibli, s. 1/103.

ile Mekke'nin aynı yer olması mümkündür. Ancak bu bilgiyi doğrulamak için elimizdeki kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu konuda fikir beyan edenlerin büyük çoğunluğu Yakut el-Hamevi'den yararlanmak durumunda kalmıştır. Bu bilgilerin geliştirilmesi veya çeşitlenmesi, belki bilimsel çalışma yapanlara yeni bakış açısı kazandırabilir.

c- Hz. İbrahim ve Ailesi Mekke'de

Mekke şehrinin bulunduğu bölgede çok eski zamanlarda Amalika, Ad ve Semud kavimlerinin kalıntısı olan Cürhümlüler oturmuştur. Bunların büyük bir kısmının, burada belli bir süre oturduktan sonra yaşanan felaketler sebebiyle yok olduğu belirtilmiştir. Muhtemelen Hz. İbrahim ve ailesinin Mekke'ye geldiğinde Cürhümlülerden hayatta kalan bazıları'nın bu civarda yaşadığı tahmin edilmektedir.⁵⁶³

Cebrail, Hz. İbrahim, Hz. Hacer ve Hz. İsmail'i bugün Mescid-i Haram'ın ve zemzem kuyusunun bulunduğu yerin yukarısında büyük bir ağacın yanına getirdi. O tarihte Mekke'de hiç kimse, hatta içecek su dahi yoktu. İşte Hz. İbrahim ana ve oğlu buraya bıraktı, yanlarına içi hurma dolu (meşin) bir dağarcık, içi su dolu bir kırba bıraktı.⁵⁶⁴ Ezraki, Hz. İbrahim'in eşi ve oğlunu günümüzde Hatim olarak bilinen yere bıraktığını belirtmektedir.⁵⁶⁵

Hz. İbrahim, Hz. İsmail ile Hz. Hacer'i Mekke'ye bırakıp Şam'a geri dönerken gözü arkada kalmamıştır. Zira o, Cenab-ı Allah'ın kendisini Nemrut gibi bir zalimin zulmünden ve onun içine attığı ateşten kurtardığına şahit olmuştur.⁵⁶⁶ Fakat

563 Çağatay, s. 82.

564 Sahihi Buhari Muhtasarı; s. 9/120; İbn Kesir, Kıyas, s. 1/137; Vani, s. 128; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/176.

565 Ezraki, s. 66.

566 Mehmed Vehbi, s. 7/2712.

işin manevi ve hikmet boyutundan habersiz olan Hz. Hacer için durum çok farklıdır. Zira o, olup bitenden habersiz olduğundan bulundukları durumun korkunçluğunun etkisiyle Hz. İbrahim'in arkasına düşmüş; *"Ey İbrahim! Bu ıssız vadiye bizi bırakıp nereye gidiyorsun? Öyle bir vadi ki ne görüp konuşacak birileri ne de başka bir hayat eseri var."* demiştir. Hacer bu sözlerini tekrarlamasına rağmen Hz. İbrahim ona dönüp bakmamış, cevap bile vermemiştir. Nihayet Hz. Hacer *"Bizi burada bırakmayı sana Allah mı emretti."* diye sorduğunda, Hz. İbrahim *"Evet Allah emretti."* cevabını verince, Hz. Hacer *"Öyle ise Allah bizi perişan etmez, o bizi korur bırakmaz."* demiş ve orada yaşamaya razı olarak geri dönmüş, Hz. İbrahim de onlardan ayrılmıştır.⁵⁶⁷

Hz. İbrahim, burasının insan hayatının devamı için uygun olmadığını görünce, Mekke'nin üstündeki Seniyye mevkiinde, onlar tarafından görünmeyecek bir yerde durup, yüzünü Kâbe'ye doğru döndürüp ellerini kaldırmış ve Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre Cenab-ı Allah'a şöyle dua etmiştir:⁵⁶⁸

"İbrahim şöyle dua etmişti: 'Rabb'im! Bu beldeyi'⁵⁶⁹ emniyetli

567 Buhari, Enbiya. 9; İbn Kesir, Tefsir, s. 2/553; Kıyas, s. 1/137; Ebussuud, s. 1/360, 5/102; Yazır, s. 1/494; Vani, s. 129; Köksal, s. I/176-177; Hadislerle İslam, s. 6/43.

568 Sahih Buhari Muhtasarı, s. 9/121; İbn Kesir, Kıyas, s. 1/37; Vani, s. 129.

569 Bazı meallerde İbrahim, 14/35. ayeti kerimesindeki *"el-beledü"* kelimesi şehir (Mekke) olarak tercüme edilmiştir. (Heyet, Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Ankara, 1993 s. 259.) Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i buraya bıraktığı zaman orada henüz sosyal hayata dair işaret yoktu. (İbrahim, 14/37.) Geçmişte Kâbe'nin burada olduğuna dair manevi işaretler bulunsada dahi burası Hz. İbrahim'in çocuklarını bırakmasından ve Kâbe'yi yapmasından sonra kalabalıklaşmış ve şehir haline gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki tertibe bakılırsa bu ayeti kerime, Hz. İbrahim'in eşi ve çocuklarını bıraktığı zamanla ilgili olabilir. Ancak bu ve bunu takip eden ayetlerde putlar konusunda Hz. İbrahim'in uyarılması, onun yetiştirdiği putperest ortamı hatırlatmaktadır. Meali yazarların burada naklettikleri yorumda; *"Hz. İbrahim, Allah Teâlâ'nın putperestleri bağışlamayacağını henüz bilmiyordu."* denmektedir. Bu ifade Hz. İbrahim'in yaşadığı bölgeyi terk ve yaptığı seyahat gerçeğiyle de çalışmaktadır. Çünkü onun babası ile ilişkileri doğup büyüdüğü Irak topraklarında tamamlanmış olup, bu ayeti ke-

*kıl. Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.' Rabb'im! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin."*⁵⁷⁰ Hz. İbrahim'in şahsı için özel ve kendinden sonra dinini takip ederler için yaptığı genellik içeren bu dua,⁵⁷¹ putların bizatihi insanları saptırma niteliği olmamasına karşılık onlara tapanların, o putların varlığı sebebiyle doğru yoldan sapmış olduklarına dikkat çekmektedir.⁵⁷² Hz. İbrahim, ailesini bıraktığı yerin manen yücelmesini isterken aynı zamanda oranın maddeten de zenginleşmesi ve insanların huzur ve rahat içinde yaşaması için de dua etmiştir: *"...Ey Rabb'im! Bu beldeyi güvenli yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle..."*⁵⁷³ Cenab-ı Allah Hz. İbrahim'in bu duasını kabul etmiş, Mekke'yi güvenilir bir yerleşim merkezi hâline getirmiştir. Burası her ne surette olursa olsun korkanların emniyette olduğu ve yaşayanların çeşitli meyvelerle rızıklandığı bir yer olmuştur.⁵⁷⁴

"Ey Rabb'imiz! Ey Sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe) yanında, ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükre-

rimeler onun Mekke hayatıyla ilgilidir. Ayrıca Hz. İbrahim babası için dua ederken (Meryem, 19/47-48; Şuara, 86; Mümtetine, 60/4.) uyarılmış ve Allah'ın kâfirleri bağışlamayacağı ona bildirildikten sonra o dua etmekten vazgeçmiştir. (Tevbe, 9/113-114.) Nitekim aynı heyet bu ayetleri tercüme ederken kendileriyle de çelişir şekilde şöyle demektedir: *"Daha önce de İbrahim Peygamber, babasının affı için Allah'a dua edeceğine dair babasına söz vermiş ve Allah'tan onun affını dilemişti. Fakat babasının Allah düşmanı olduğunu anlayınca dua etmeyi bıraktı."* (M. E.)

570 İbrahim, 14/35-36.

571 Maturidî. S. 7/536.

572 Maturidî, 16/276.

573 Bakara, 2/126.

574 Ezraki, s. 66.

derler. *Ey Rabb'imiz! Sen bizim gizli ve açık hâllerimizi bilirsın. Hâlbuki yerde ve gökte Allah'a hiçbir şey gizli değildir.*⁵⁷⁵ Tefsir kaynakları, Hz. İbrahim'in bu duayı oğlu Hz. İsmail ve annesi Hz. Hacer'i Mekke'de bıraktığı zaman yaptığı konusunda birleşmektedirler.⁵⁷⁶

Maturîdî, "...*Senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında*" ibaresinin kullanmasından hareketle, Hz. İbrahim'in Mekke'ye geldiğinde orada Kâbe bulunmadığını, Kâbe'yi onun sonradan yaptığını belirterek, bu duayı Mekke'ye ilk geldiği sırada yapmış olmasını mümkün görmemektedir.⁵⁷⁷ İmam Maturîdî'nin yaptığı bu yorum, Kâbe tarihi ve onun inşası ile ilgili genel kabul gören bilgilerden farklılık arz etmektedir. Çünkü Hz. Hacer ve oğlunun Mekke'ye bırakıldığı zaman orada oturan kimse bulunmamaktadır. Ancak zemzem suyunun bulunmasından sonra Cürhümlüler oraya gelince sosyal hayat canlanmaya ve renklenmeye başlamıştır. Ayrıca Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i ilk bıraktığında başkalarının himmetine muhtaç çok küçük bir bebek olup, Kâbe inşasında ise babasına yardım edecek bir çağa ulaşmıştır. Genellikle bütün tarihî rivayetler, Hz. İbrahim'in bu duasını ailesini Mekke'ye ilk getirdiğinde yaptığını ve ayeti kerimede geçen "*Senin kutsal evin*" ibaresini Kâbe'nin Hz. İbrahim'den önceki kalıntıları veya yeri olarak değerlendirmiştir.

Hz. İbrahim, neslini/eşini ve oğlunu tarıma elverişli olmayan,⁵⁷⁸ su bulmayan bir vadiye yerleştirmekle imtihan edilmiştir. Böyle bir yere çocukların bırakılmasına insanın kalbi dayanmayacağı olgusundan hareket edildiğinde, Hz. İbrahim'in çocuklarını oraya getirmesi, onun bu işlemi Yüce Allah'ın emri ile yaptığının bir işareti olarak düşünülmelidir.

575 İbrahim, 14/37-38.

576 Ebussuud, s. 5/102; Mehmed Vehbi, s. 7/2711.

577 Maturîdî, s. 7/539.

578 Ebussuud, s. 5/104.

Hz. Hacer ve Hz. İsmail'in yanlarındaki su ve azıkları kısa zamanda tükenir. Hz. Hacer, çaresizlik içerisinde Merve ve Safa Tepeleri arasında dört gidiş üç de geliş olmak üzere toplam yedi sefer koşarak derdini paylaşacak bir insan ve hayatı devam ettirecek su ve azık arama telaşına kapılır.⁵⁷⁹ Fakat o ne bir insan ne de su bulabilmiştir. Tam ümitlerin tükendiği bir zamanda rivayete göre, Hz. Hacer Merve Tepesi'ne yaklaşıncaya bir ses işitir ve sesin sahibine ; "*Ey ses sahibi! Sen sesini işittirdin. Bir yardımın varsa gecikme.*" der. Derken zemzemin yanında bir melek belirir. Bu Cebrail'dir. Kadına kim olduğunu sorar. O da Hz. İbrahim'in oğlunun annesi Hacer olduğunu söyler. Melek "*İbrahim sizi kime emanet etti?*" diye sorar. Hacer; "*O bizi Yüce Allah'a emanet etti.*" dediğinde Cebrail, "*Her ihtiyacınızı görecektir zata emanet etmiş.*" der. Hz. İsmail susuzluktan ağlarken onun yanına gelen Melek Cebrail ayağı veya kanadıyla yeri kazarak, ümitsizlik ve mahrumiyet çölünde rahmet kaynağı zemzem suyunun çıkmasına vesile olur.⁵⁸⁰ Hz. Hacer koşarak suyun yanına gider ve çölde zayi olmaması için onun etrafını toplayarak küçük bir havuz yapar. Hz. Peygamber, bir hadisi şerifinde "*Allah İsmail'in annesi Hacer'e rahmet etsin! O, zemzemi havuz yapmayıp kendi hâline bıraksaydı, şimdi Zemzem bir nehir olmuş akıyordu.*" buyurur. Sonra onların yanına tekrar bir melek, muhtemelen Cebrail gelerek "*Sakın size zarar geleceğinden korkmayın. İşte şurası Allah'ın evinin yeridir. O evi şu çocukla babası inşa edecekler. Allah sevdiği kimseleri zayi etmez.*" diyerek onları hem teselli eder hem de güvence verir.⁵⁸¹ Hz. Hacer meleğin kendilerine verdiği bu

579 İbn Abbas'ın Peygamberimiz Hz. Muhammed'den naklettiği bir habere göre, hacıların Safa ve Merve arasında dört gidiş üç geliş olarak yaptıkları "Say" ibadeti Hz. Hacer'in su aradığı esnada yaptığı bu uygulamanın ibadete dönüşmüş hâlidir. (Vani, s. 129.)

580 Vani, s. 129; Kutub; s. 10/226.

581 Buhari, Enbiya, 9; İbn Kesir, Tefsir, s. 2/553-554; Kısas, s. 1/137; Vani, s. 129-130; Köksal, s. Peygamberler Tarihi, s. 1/178-179; Hadislerle İslam, s. 6/44.

bilgilerden sonra Hz. İbrahim'in tekrar kendilerine döneceğini anlar ve eşini beklemeye başlar.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in "...Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir..."⁵⁸² şeklindeki duasından sonra onların yanına ilk gelenler Cürhümlüler olmuştur. Zemzem suyunun çıkmasından sonra o bölgeden geçmekte olan Cürhümlüler, havada uçuşan kuşları görünce, kuşların sadece su bulunan yerde uçtuklarını, oysa daha önceki tecrübelerine istinaden buralarda su bulunmadığını düşünerek şaşırdılar. Oraya bakmak için içlerinden birini görevlendirdiler. Giden kişi onlara suyun bulunduğu haberini getirince oraya döndüler. Bu durum, yanlarına insan kafilesi geldiği için Hz. Haceri, su buldukları için de Cürhümlüleri sevindirmiştir. Hz. Hacer suyun kendilerine ait olduğunun kabulü şartıyla onların buraya yerleşmelerine izin verir.⁵⁸³ Zaman geçtikçe zemzem suyu sebebiyle onların yaşadıkları yere başta Cürhümlüler olmak üzere gelenler çoğalmış ve orası bir yerleşim merkezi hâline gelmiştir. Hz. İsmail onların arasında yetişmiş, ok atmaya ve Arapçayı öğrenmiş hatta onlardan daha fasih bir şekilde konuşmaya başlamıştır.⁵⁸⁴

Kaynaklarda, Hz. İbrahim'in nereden ve kaç kere Mekke'ye gidip geldiği, orada ne kadar kaldığı konularında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁸⁵ Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre Hz. İbrahim, insanların çoğalması ve Mekke'nin bir yerleşim merkezi hâline gelmesi için "...Rabb'im! Bu şehri güvenli kıl,

582 İbrahim 14/37.

583 İbn Kesir, Kısas, s. 1/138; Ebussuud, s. 5/105; Mahmud, s. 166-167; Vani, s. 130; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/180-181. Ebussud Efendi, İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre, Hz. İbrahim'in duasına icabet edenlerin, isim zikretmeksizin, Şam/Filistin taraflarından olduğunu nakletmektedir. (Ebussuud, s. 5/105.)

584 Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 9/122; İbn Kesir, Kısas, s. 1/138; Mehmed Vehbi, s. 7/2712; Vani, s. 130; Hadislerle İslam, s. 6/44.

585 İbn Kesir, Tefsir, s. 12/6813.

beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"⁵⁸⁶ diye dua etmesinden sonra burası kısa zamanda canlanmış ve yaşanabilir bir yer hâline gelmiştir.

Tarihi rivayetlerde Hz. İbrahim'in özellikle Şam ile olan ilişkilerine dikkat çekilmekte, Ürdün ve Filistin'deki hayatından söz edilmekte, ancak onun Burak aracılığıyla Mekke'ye sık sık gidip geldiğine fakat burada uzun süre kalmadığına işaret edilmektedir.⁵⁸⁷

MEB İslam Ansiklopedisi İbrahim maddesi yazarlarından müsteşrik A. J. Wensinck, bütünüyle Kur'an-ı Kerim'i, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile ilgili ayetleri ve İslam kaynaklarını görmezden gelerek ve bazı Mekki ayetleri delil göstererek şöyle bir bilim dışı değerlendirmede bulunmaktadır: "*İbrahim diğer peygamberler gibi, kavmini ikaz için, Allah tarafından gönderilmiş bir resuldür. İsmail henüz onunla münasebet-tar değildir. Bununla beraber, ayrıca Allah'ın, o zamana kadar Araplara henüz nazir göndermediği de belirtiliyor.*"⁵⁸⁸ Wensinck, müsteşrikler tarafından geleneksel hâle getirilen yok sayma, görmezden gelme veya mevcut kaynakları tahrif ederek sunma geleneğinin bir ürünü olarak,⁵⁸⁹ "*İbrahim ne Kâbe'nin*

586 İbrahim, 14/35.

587 İbn Kesir, Kısas, 1/144.

588 Wensinck, İbrahim, 5-II/879.

589 Benzer düşünceler müsteşriklerin ortak özelliklerindendir. Nitekim bazı çevrelerce büyük ilim adamı ve İslam'a hizmet eden olarak kabul edilen ve tanıtılan Montgomery Watt da İslam'ı ilahi bir din gibi değerlendirme yerine kendine göre, Hz. Muhammed'in kişisel ürünü gibi algılamakta veya öyle takdim ederek, Kur'anî ve tarihî hakikatlere taban tabana zıt bir değerlendirmede bulunmaktadır. O da diğer müsteşrikler gibi İslam'ın Mekke ve Medine dönemlerine ilişkin ayırım yapmaktadır. Onun İslam ve Kur'an-ı Kerim adına söylediklerini, yazarlarının adından hareketle, tamamen birer beşer kaleminden çıkma kitaplar olmasına rağmen İnciller için bile kullanmak doğru değilken, yaklaşık yirmi üç senede nazil olan ve Hz. Muhammed'in hiç bir dahli olmayan Kur'an-ı Kerim için söylemek asla mümkün değildir. İşin bilim ve ahlak yönünden en üzücü tarafı ise sanki Tevrat geleneğinin bir sonucu gibi düşünerek, Hz. Muhammed'in vefatından sonra gelişen olayları, bu dönemde inen Kur'an ayetleri varmış gibi

takdim etmesidir. "Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, on iki yıl içinde Araplar Irak, Suriye ve Mısır'ı fethettiler ve doğu, batı yönünde yayılmalarını sürdürdüler. Fetihler onları iyi eğitim görmüş çok sayıda Hristiyan'la ilişkiye soktu ve daha ileri düzeyde bir 'savunma' gereği doğdu. Bu durum, aşırı titizlik gösterme çabasını, Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinin bozulduğu (tahrif) tarzında bir akideye dönüştürdü." Oysa kendisinin de kaynak olarak gösterdiği ayeti kerimelerden anlaşıldığı şekliyle Kur'an'ı Kerimde Ehl-i Kitabın kutsal metinleriyle ilgili "tahrif" iddiası, açık bir şekilde sabittir. Bu konuda bir örnek yeterlidir: "Elleriyle (bir) kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için 'Bu Allah katındandır.' diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından ötürü vay haline onların! Ve kazandıklarından ötürü vay hâline onların!" (Bakara 2/78) Bu ayeti kerime Watt'ın iddia etti zaman değil, Müslümanların Irak, Suriye ve Mısır'ı fethinden çok önce nazil olmuştur. Zaten Kur'an-ı Kerim, Peygamber'imiz Hz. Muhammed henüz hayatta iken Veda Haccı esnasında gelen Maide 3/3. ayeti kerimeyle tamamlanmıştır.

"İslam, Miladi yedinci yüzyılın başlarında Hz. Muhammed'in tebliğleri ile belli Yahudi ve Hristiyan inanç ve tasavvurlarının dönüp dolaştığı bir bölgede ortaya çıktı. Mekkeli tacirler Bizans İmparatorluğu'na bağlı Ortodoks Hristiyan olan Gazze ve Şam gibi yerlere düzenli bir şekilde gitmekteydiler ki, buralar, aynı zamanda Monofizit Hristiyan olan Habeşistan ya da Etiyopya İmparatorluğu ile ilişki içindeydi. Bizzat Mekke'de birbirinden neredeyse bütünyle kopuk bir hayat süren az sayıda Hristiyan vardı. Oysa bu sıralarda, Hz. Muhammed'in 622'den 632'ye kadar yaşadığı Medine'de bir takım Yahudi kabile oymakları sürekli bir şekilde yerleşmiş durumdaydı. Hz. Muhammed'in vahiy almaya başlamasından hemen sonra (610 dolaylarında), karısının amcası Varaka (Hristiyan olduğu kesin olmamasına rağmen) Hristiyanlığın kutsal metinlerine oldukça aşina idi. Tereddüt etmeden, Hz. Muhammed'e gelen vahyin Musa'nın aldığıyla özdeş olduğunu bildirdi. Bu ve daha başka tecrübelerle bağlı olarak Müslümanların Hristiyanları kardeş telakki ettikleri günler de olmuştu. Kur'an bu durumu (5/82) açıklamaktadır."

"Hz. Muhammed Medine'ye vardığında, orada Yahudileri bulunca şaşırmış, dehşete düşmüştü. Bunlardan bir ya da ikisi dışında, o da kendisini peygamber olarak tanımadan, hepsi de Ahd-i Atik'ten öğrendiklerini onun peygamberliğini eleştirmede kullandılar. Hz. Muhammed'in hayatının son yıllarında buna benzer tavırlara sahip Hristiyanlarla da karşılaştığı görülür. Bu durum Müslümanlarda bir tavır değişikliğine yol açtı. Temelde Kur'an, İslam'ı Musevilik ve Hristiyanlığa paralel ve onların kitaplarını teyit eden bir din olarak takdim etmişti. (5/44-8) Bununla birlikte, çok geçmeden, sade Müslümanların inançlarını zedelemelerini önlemek için Musevilik ve Hristiyanlığa karşı 'bir savunma hattı' yükseltmek gereği doğdu. Kur'an'dan anlaşıldığına göre, İslam demek; saflık ve sadeliği içinde, İbrahim'in dini demekti ve İbrahim de ne Yahudi ve ne de Hristiyan'dı; zira o, Tevrat'ın Musa'ya İncil'in de İsa'ya vahyedilişinden daha önce yaşamıştı. (2/135, 3/65-8) Öte yandan, Yahudiler ve Hristiyanlar kendilerine gelen vahiyden yüz çevirmişler ve Kur'an'ın açıkça reddettiği batıl akideler ortaya koymuşlardı. Kur'an, Hz.

banisi, ne de ilk Müslüman olarak gösterilmiştir. Medine'deki vahiylerde ise, İbrahim'in ismi Haniftir, Müslimdir ve İbrahim dininin banisi olup, İsmail ile Kâbe'yi inşa etmiştir."⁵⁹⁰ şeklindeki bir değerlendirme daha yapmaktadır. O, bu ifadeleriyle; sanki Hz. Peygamber ve Müslümanlar Mekke'de müşrikler tarafından kendilerine yapılan baskıdan dolayı can derdine düştükleri için Mekke ayetlerinde Hz. İbrahim ve İsmail'in adı geçmemektedir demektedir. Ancak Hicret'ten sonra, zaman içinde Hz. Muhammed'in iktidarının ve Müslümanların güçlendiklerini, bu durumda bölgede var olan kültürleri ya kendi lehine kullanmaya çalıştığını/istismar ettiğini veya yeni bir dinin kurumsallaşması için onları birer birer yok ettiğini ifade etmek istemektedir. Ona göre Mekke'de başka, Medine'de de başka bir İslam vardır ve ikisi birbirinin aynı değildir. Bu zihniyete göre Hz. Peygamber Medine'de emel ve hedeflerini büyütmüş ve değiştirmiştir. Hz. İbrahim kanalından yararlanarak bütün Yahudi potansiyelini kendi amaçlarına yönelik olarak kullanmak istemiştir.⁵⁹¹

İbrahim'in dini kabul edilen bu dine mensup bir kimse için Hanif tabirini kullanır." (Montgomery Watt, Günümüzde İslam ve Hristiyanlık, çev. Turan Koç, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s.17-19.)

Kur'an-ı Kerim'in Allah vahyi olduğu bütün ilahi kökenli din mensuplarıncı bilinmektedir. Diğer kutsal kitaplardan farklı olarak o toptan değil, yirmi üç yıl gibi bir süreçte ayet ayet nazil olmuştur. Onun indirilme stratejisini ve içeriğini belirleyen Yüce Allah olup Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in bir dahli söz konusu değildir. Hatta surelerin isimleri, ayetlerin hangi sure içinde yer alacağı ve sıralamalarının nasıl olacağı tamamen vahiy ile belirlenen bir husus olmuştur. Dolayısıyla İslam'ın çok kısa zamanda bütünüyle Arabistan'ı etkisi altına alması ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra o zamanda dünyanın iki süper gücü sayılan İran'ı tamamen tarihten silmesi ve Bizans'ın da büyük bir kısmını fethetmesi İslam düşmanlarını rahatsız etmiş hazımsızlıklarına sebep olmuştur. Böylece onlar kendilerini teselli etmek ve İslam'ın hızlı yayılmasını ve etkileme gücünü yok etmek için böylesi karalama kampanyalarına ihtiyaç duymuşlardır. İçlerindeki derin kini kusmak için yine kendilerinin yazdıkları kaynakları referans göstererek Müslümanlar arasında fitne çıkarmaya, en azından diğer din mensuplarının İslam'a girmesine engel olmaya çalışmışlardır. (M.E.)

⁵⁹⁰ Wensinck, İbrahim, 5-II/880.

⁵⁹¹ Neccar, s, 111-112.

Bu zihniyetin arkasında, bütünüyle Hz. İsmail, Araplar ve onlar arasından peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed'i yok sayma veya meşru görmeme anlayışı yatmaktadır. Zira bu zihniyetin beslendiği Kitabı Mukaddes'te Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Mekke seyahati zaten yoktur. Ama bunun yanında bütün teferruatıyla asırları kuşatan güvenilirlik olgusuyla İslami literatür, tarafsız ve samimi bilim insanlarına hizmet vermeye devam etmektedir. En azından dünyanın tanıdığı en orijinal ve güvenilir kutsal kitap olan Kur'an-ı Kerim ortadadır. Nitekim Mekke'de nazil olan İbrahim suresinde onun ifadelerini yalanlayan ve çürüten şu ayeti kerimeler yer almaktadır: *"Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Haremi'nin (Kâbe) yanında, ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler. Ey Rabbimiz! Şüphesiz ki sen bizim gizleyeceğimizi de açıklayacağımızı da bilirsin. Çünkü ne yerde ne de gökte, hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. İhtiyar halimde bana İsmail'i, İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duayı işitendir. Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle: ey Rabbimiz duamı kabul et! Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!"*⁵⁹² Bu ayeti kerimeler Hz. İbrahim ve Hz. İsmail arasındaki ilişkilere ve onların her ikisinin Mekke ve Araplarla olan akrabalık bağlarına açıklıkla işaret etmektedir.

Wensinck, Mekke'de inen surelerde Hz. İbrahim'in hanif olduğundan söz edilmediğini söylerken Neccar, ona Mekki surelerden naklettiği şu ayetlerle cevap vermekte ve Kur'an-ı Kerim'de İbrahim ismi geçen sure ve ayetlerin dökümünü vermektedir:⁵⁹³ *"Ben hanif olarak, yüzümü gökleri ve yeri yok-*

⁵⁹² İbrahim, 14/37-41.

⁵⁹³ Neccar, s. 114-116.

*tan yaratan, Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."*⁵⁹⁴ *"De ki: Şüphesiz Rabb'im beni doğru yola, dosdoğru dine, (Allah'ı birleyen) hanif olan İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi."*⁵⁹⁵ *"İbrahim gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden (hanif) bir önderdi; Allah'a ortak koşanlardan değildi."*⁵⁹⁶ *"Sonra da sana; doğru yola yönelerek hanif olan İbrahim'in dinine uy! O, müşriklerden değildi diye vahyettik."*⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ En'am, 6/79.

⁵⁹⁵ En'am, 6/161.

⁵⁹⁶ Nahl, 16/120.

⁵⁹⁷ Nahl, 16/123.

HZ. İBRAHİM'İN OĞLUNU KURBAN ETMEK İSTEMESİ

a- Yeni Bir İmtihan Şekli

Kurban kelimesi mastar olup, bir şey kesme veya tasadduk etme yolu ile Allah'a yaklaşmak için yapılan şeye denir.⁵⁹⁸ Dinî terminolojide kurban; kendisiyle Allah'a yaklaşılacak şey, özel olarak da Allah'a yaklaşmak için ibadet amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade etmektedir. Kurban, içeriği, niteliği ve uygulama biçimleri farklılıklar gösterse de bütün dinlerin temel dinî ritüellerinden ve değerlerinden biridir. Türkçemizde Kurban Bayramı günü ibadet amacıyla kesilen hayvana kurban ve bu işleme de kurban kesmek denilmektedir.⁵⁹⁹

Kurban bütün dinlerde merkezi bir ifade biçimi ve önemi haiz olup dinlerin vazgeçilmez temel ibadetlerinden biridir. Çeşitli amaç ve beklentilerle kurban ilah veya ilahlara feda edilmektedir. Bir anlamda kurban, insanın her türlü nimete kavuşma ve çeşitli tehdit ve tehlikelerden korunma amaç ve gayesiyle ilah veya ilahlarına yaklaşma, sığınma ve saygı sunma aracıdır.⁶⁰⁰ Kurban, Tanrı ile insan arasında iletişim sağlama yolu yani ibadet olarak algılandığı ve uygulandığı için önemsenmekte ve çok özel yerlerde yapılan sunaklarda takdim edilmektedir. Geleneksel olarak Türk topluluklarında da kurban hayatın bütün safhalarında kendini hissettirmiş, doğumlar, ölümler, toylar/düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ve ziyaret yerleri, hayvancılık ve ziraat hayatıyla ilgili bereket dilekleri, Tanrı'ya yakarışlar hep kurbanla olmuştur.⁶⁰¹

598 Razi, Tefsir, s. 9/30.

599 Ahmet Güç, "Kurban", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2002, s. 26/433-434.

600 Ali Rafet Özkan, Dinlerde Kurban İbadeti, Ankara, 2021, s. 3.

601 Özkan, s. 7.

Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre insanlık tarihinde ilk kurbanı Hz. Âdem'in iki oğlu takdim etmiştir.⁶⁰²

Hz. İbrahim'in hayatındaki en önemli olaylardan birisi de Yüce Allah'ın ondan oğlunu kurban etmesini istemiş olmasıdır. İlahi din geleneğinde bu olayın meydana gelişi konusunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

Bütün peygamberler çeşitli şekillerde denenmişlerdir. Hz. İbrahim de putperest bir toplumla mücadelesinde ağır imtihanlara tabi tutulmuştur. Putları kırdığı ve kendini Tanrı gibi gören devrin kralına karşı geldiği için büyük ateşlere atılmış ve sonunda yaşadığı vatandan bilmediği diyarlara hicret etmek zorunda kalmış ve böylece imtihanı kazanmıştır. Ancak o kendisi ile alakalı bir imtihan olarak bunların hepsine katlanmıştır. Fakat bu yeni imtihan şekli diğerlerine hiç benze-memiş, belki de geçmişte bazı batıl dinî çevrelerde uygulanan ana babanın en çok sevdikleri ilk erkek çocuğunu kurban etme geleneğinin bir devamı niteliğini taşımıştır.⁶⁰³ Zira burada bir insanın ölümü, hem de kendi oğlunun kesilerek kurban edilmesi söz konusu olmuştur. Ancak burada bir hususa açıklık getirmek gerekir ki o da Hz. İbrahim bölgede etkin bir şekilde yaşayan kültürlerden etkilenecek oğlunu kurban etme

602 "Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden) 'Ant olsun seni öldürecek'im dedi.' Diğeri de 'Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder' dedi (ve ekledi): 'Ant olsun sen öldürmek için bana elini uzat-san (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' 'Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur.' Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü, bu yüzden de kaybedenlerden oldu. Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyene bir karga gönderdi. (Katil kardeş) 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim.' dedi ve ettiğine yananlardan oldu." Maide, 5/27. Krş. bk. Tekvin, 4. Bölüm; Matta, 23/35; Luka, 11/50-51; İbranilere Mektup II, 11/4, 12/22-24; Yuhanna, I, 3/13-14.

603 Bu konuda geniş bilgi için bk. Özkan, 30-39.

cihetine gitmemiştir. İleride ifade edileceği şekilde o gördüğü bir rüyayı gerçekleştirmek üzere böyle bir uygulama içerisine girmiştir. Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi olayının sonuçlarına bakıldığında, sanki Hz. İsmail'in şahsında bölgede yaşayagelen bu canı ve batıl uygulamaya son vermek için ilahi bir hikmet tecelli etmiştir.

Hız. İbrahim, yıllar sonra yaşlanmış, ihtiyarlamış olduğu bir zamanda, yaşadığı imtihanlara ilave olarak, onlardan daha ağır bir şekilde, çok sevdiği oğlu çocukluktan çıkıp henüz hayata atılmaya başladığı bir dönemde iken denenmiştir. Öyle ki, Hz. İbrahim çocukları olmadığı için yıllarca çocuk hasretiyle yanmıştır. Çocuk doğduktan sonra da ona doymadan bir hikmet ve imtihan sonucu, ilahi emre uyarak, onu doğduğu topraklardan çok uzaklara, insan hayatı için çok da müsait olmayan bir yere götürmüştür. O, yıllarca yavrusundan ayrı kalmış, onu doyasya sevemedi, kucaklayıp bağrına basamadan yeni fakat çok daha zor ve ağır bir imtihana tabi tutulmuştur. Unutulmaması gerekir ki bu imtihan, peygamber olan baba Hz. İbrahim ile sonradan peygamber olarak görevlendirilen oğlu Hz. İsmail arasında geçmiştir. Razi, babaların çocuklarına herkesten daha fazla şefkatli olduğunu belirtirken Hz. İsmail'i kurban edilmek istediği zaman Hz. İbrahim içinde bulunduğu ruh haline dikkat çekmiştir.⁶⁰⁴

Kurban olayının taraflarından birisi ve Hz. İsmail'in anası olarak Hz. Hacer de bundan etkilenmiştir. Henüz süt emen bir çocukken Mekke'de yaşadığı acı olaylar, yıllarca kimsesiz açlık ve yoksulluk içinde büyötmeye çalıştığı biricik oğlunun kurban edilmek, hem de babasının elleriyle kurban edilmek istenmesi, bir ana/insan için katlanılabilecek kolay bir imtihan olmasa gerektir. Nihayetinde o bir anadır ve yaşananlar onun yanında gerçekleşmiştir. Fakat Hacer, daha önce sabrı, tahammülü, tevekkülü iliklerine kadar yaşamış bir kadındır.

604 Razi, Tefsir, s. 18/624-625.

O, insanlık adına hiç kimsenin bulunmadığı ıssız çöllerde küçük bir bebekle kendisini bırakıp giden kocasına; *"Bizi burada kime bırakıp da gidiyorsun, bizden ayrılıyorsun ey İbrahim!"* dediğinde, onları Allah'ın emri olarak Mekke'ye bıraktığını ve Allah'a teslim ettiğini bildiren kocasına *"Allah bize yeter."* diyerek Allah'a tevekkül ve teslimiyet tecrübesi yaşamıştır.

b- Kurban Edilmek İstenen kimdir?

Hız. İbrahim'in Hz. Hacer'den doğma İsmail adında bir oğlu, Hz. Sare'den doğma İshak adında başka bir oğlu bulunmaktadır. Rivayetlere göre bunların arasında on dört yaş olduğu belirtilmektedir. Sonradan bu iki çocuğun ikisi de Yüce Allah tarafından peygamberlikle görevlendirilmiştir. Gerek Yahudi gerekse İslam kaynakları, her iki dinin, dinî ve sosyal hayatı bakımından bu iki isimle özel olarak ilgilenmektedir. Zira Hz. İsmail, Müslümanlar için Hz. İbrahim'in oğlu olmanın dışında, Cenab-ı Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olmakla birlikte aynı zamanda, peygamberlerin efendisi ve âlemlere rahmet olarak nitelenen Hz. Muhammed'in de büyük dedelerinden birisidir. Hz. İshak da aynı şekilde Cenab-ı Allah tarafından peygamberlikle görevlendirilmiş ve Yahudilerin atalarının en önemlilerinden birisi olarak bilinmektedir. Bu yüzden her iki dinin temel kaynakları Hz. İbrahim'in başka hanımlarından doğduğu rivayet edilen diğer çocuklarıyla ilgilenmemektedir. Dolayısıyla Hz. İbrahim, kurban emrini yerine getirmek istediğinde İsmail ve İshak akla gelmekte ve yazılı literatürde sadece onların adı geçmektedir.

Kurban edilmesi istenenin kim olduğu ve bu olayın nerede yaşandığı hususunda Tevrat'ta verilen bilgilerle Kur'an-ı Kerim'de ve İslam kaynaklarında yer alan bilgiler arasında büyük farklar ve çelişkiler bulunmaktadır.⁶⁰⁵

605 Ahmet Güç, Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban, İstanbul, 2003, s. 147-

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in İsmail ve İshak adında iki oğlundan söz edilmekte, kurban olayıyla ilişkili bilgiler verilmekte, fakat ilgili ayeti kerimelerde onun hangi oğlunu kurban etmek istediğinden ve adından söz edilmemektedir:

*"İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: 'Yavrucuğum! Rüya da seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?' dedi. O da cevaben: 'Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun.' dedi."*⁶⁰⁶ Ayeti kerimelerde de görüldüğü üzere her hangi bir isimden söz edilmemektedir. Ayrıca burada, Tevrat'ta olduğu gibi,⁶⁰⁷ ifade olarak her hangi bir emir vurgusu yapılmasa da, Cenab-ı Allah'ın Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmesini emrettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. İsmail'in ona cevap niteliği taşıyan cümlesinde *"Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap!"* denilerek Hz. İbrahim'in gördüğü rüyada oğlunu kurban etmesi emredildiğine vurgu yapılmaktadır. Buna karşılık bazı kaynaklarda, *"Hz. İbrahim çocuğu olmadığı zamanlarda, 'Bir oğlum olursa Tanrı adına kurban edeceğim.'* diye verdiği sözden bahsedilmesine rağmen bu bilgilere Kur'an-ı Kerim ve hadisi şeriflerde rastlanmamaktadır.⁶⁰⁸

c- Kurban Edilmek İstenen Hz. İsmail'dir

İslam âlimleri Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgileri esas alarak yaptıkları değerlendirmelerde bazı hususları öne çıkarmışlardır. Bu kriterlerin başında Hz. İbrahim'in ilk çocuğunu kurban etmek istemesi gelmektedir. Bunun yanında İslam kültürünün en önemli coğrafyası ve kutsal mekânı olarak kabul edilen Mekke'de Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail ile alakalı asırları

aşan anlatımlar, uygulamalar ve oralardaki hatıralar onun kurban edilmek istendiği düşüncesini öne çıkarmaktadır.

Başta Tevrat olmak üzere bütün tarihî ve dinî kaynaklardan, ayrıca Kur'an-ı Kerim ayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İsmail, Hz. İbrahim'in ilk çocuğudur. Bu husus Müslim gayri Müslim bütün bilim insanlarınca kabul edilmektedir. Hz. İbrahim ve eşi Hz. Sare'nin çocuk doğuramayacak bir durumda olduğunu hem kendisi hem de eşi bilmektedir. Hz. Sare, çocuğu olmadığı için kocasının Hz. Hacer ile evliliğine izin vermiştir.⁶⁰⁹

Yahudilikte ilk doğan çocuğun önemi büyük olduğundan Tevrat kuralına göre; *"İsrailliler arasında ilk doğan insan ya da hayvan benimdir. Mısır'da ilk doğanları yok ettiğim gün, onları kendime ayırdım."*⁶¹⁰ Cümlelerinden anlaşıldığına göre ilk doğan çocuğun kurban edilmesi gerekmektedir. İsmail, İshak'tan önce doğduğuna göre, yegâne/biricik olanın İsmail olduğu anlaşılmakta ve bu durumda İshak'ın kurban edilmesine imkan bulunmamaktadır. Nitekim Hz. İbrahim oğlunu kurban etmek istediği zaman: *"Rabb'in meleği göklerden İbrahim'e ikinci kez seslendi. 'Rab diyor ki, kendi üzerime ant içiyorum. Bunu yaptığın için, biricik oğlunu esirgemediğin için, seni fazlasıyla kutsayacağım. Soyunu göklerin yıldızları, kıyıların kumu kadar çoğaltacağım."*⁶¹¹ şeklinde Tevrat, biricik oğul üzerinde odaklaşmaktadır.⁶¹² Buna rağmen Tevrat'ta ilk çocuk olan İsmail'in kurban edilmesi ile ilgili bilgilere yer verilmezken tam tersine İshak'ın kurban edilmesiyle ilgili anlatımlar yer almaktadır.⁶¹³ Kaldı ki Tevrat'ta, her şeyin ilkinin kurban edilmesi gerektiği açık bir hüküm olarak belirtilmektedir.⁶¹⁴

609 Tekvin, 16/1-3.

610 Sayılar, 8/17.

611 Tekvin, 22/15/17.

612 Şibli, 1/105/107.

613 Tekvin, 22/1-18.

614 Çıkış, 13/1-2, 22/29; Sayılar/Çölde Sayım, 3/13.

148.

606 Saffat, 37/101-102.

607 Tekvin, 22/2.

608 Çağatay, s. 84.

Maturîdî, kurban edilmek istenen çocuğun kim olduğu ile ilgili çeşitli rivayetler bulunduğunu, onun kimliğini bilmeye bizim ihtiyacımız olmadığını, şayet buna ihtiyaç olsa idi Cenab-ı Hakk'ın onu mutlaka açıklayacağını söyleyerek bu konuda konuşmanın boş ve zorlama bir gayret olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁵

Hud suresinin 11/71-73. ayetlerinde Hz. İshak'ın doğumuyla ilgili bilgiler verilmektedir. Bu ayeti kerimeler yorumlanırken Hz. İbrahim'in çocuklarından hangisinin kurban edileceğine temas edilerek şöyle denmektedir: *"Bu ayeti kerimeler, boğazlanması emredilenin Hz. İsmail olduğuna delil gösterilmiş, boğazlanması emredilenin Hz. İshak olmasına imkân olmadığı belirtilmiştir. Çünkü onun doğuş müjdesi verilmekte, ondan da Yakup'un doğacağı belirtilmektedir. O halde doğacağı vadedilen Yakup adındaki oğlu henüz doğmadan, kendisi küçük bir çocuk iken İshak'ın kesilmesi nasıl emredilebilir. Allah'ın vaadi haktır. Onda hiçbir değişiklik olmaz. O bakımdan durum böyle iken, İshak'ın kesilmesinin emredilmesine imkân yoktur. O hâlde kesilmesi emredilen Hz. İsmail'dir. İbn Kesir de konunun en açık ve doğru olanının da bu olduğunu söylemektedir."*⁶¹⁶

Tefsir kaynakları, kurban olayının Hz. İbrahim'in Mısır seyahati sonrasında yaşandığını, o dönemde henüz İshak'ın doğmadığını belirterek kurban edilmek istenen çocuğun Hz. İsmail olduğu hususunda birleşmektedir. Ayrıca İslam kaynaklarında verilen bilgilere göre Hz. İsmail'in kurban edilmesi hadisesi Mekke'nin Mina bölgesinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık gerek Yahudi gerekse İslam kaynaklarında Hz. İshak'ın annesi Sare ile birlikte haccetmek için gelmelerinin dışında⁶¹⁷ Mekke'ye geldiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁶¹⁸

615 Maturîdî, s. 12/ 201-202.

616 Havva, s. 7/92.

617 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/206.

618 Mehmed Vehbi, s. 12/4733.

Neşet Çağatay, *"İsmail doğduktan ve biraz büyüdükten sonra onu kurban etmeye götürdü."*⁶¹⁹ diyerek geleneksel İslam düşüncesini benimseyerek Hz. İsmail'in kurban edilmek istendiğini kabul etmektedir.

Neccar, Tevrat'ta geçen *"biricik oğlum"*⁶²⁰ ifadesinden yola çıkarak kurban edilmek istenen çocuğun Hz. İsmail olduğunu söylemektedir. Hz. İbrahim Allah'ın emrine uyarak, henüz o zaman İshak doğmadığı için, ilk oğlu olması dolayısıyla İsmail'i kurban etmek istemiştir. Çünkü kurban olayı Hz. İshak'ın doğumundan önce ve Hz. İbrahim, Hz. Hacer ve Hz. İsmail Mekke'de iken, başka bir yerde değil Mekke'de gerçekleşmiştir demektir.⁶²¹

İbn Kesir, Kısasu'l-Enbiya isimli eserinde bu konuya geniş yer vererek, İbn Abbas'tan yaptığı bir alıntıya dayanarak, Hz. İbrahim'e Allah tarafından verilen koçun kafasının yıllarca Kâbe'de asılı olduğunu ve bunun Hz. İsmail'in Mekke'de yaşadığının ve kurban edilmek istenmesinin en önemli delillerinden birisi olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık o, Hz. İshak'ın küçüklüğünde nerede yaşadığının ve neler yaptığının tam olarak bilinmediğini hatırlatarak bu görüşün Kur'an-ı Kerim'e de uygun bulunduğunu söylemektedir.⁶²²

Bazı bilim insanları, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde geçen kavramlardan yola çıkarak kurban olayını isimlendirme gayreti içine girmişlerdir. Onlara göre Kur'an-ı Kerim'de Hz. İshak ile ilgili olarak *"alîm,"*⁶²³ sıfatı kullanılmış, kurban olacak çocukla alakalı olarak ise *"halim"*⁶²⁴ sıfatı verilmiştir. Halim kelimesi

619 Çağatay, s. 84.

620 Tekvin, 22/2.

621 Neccar, s. 149. Kurban edilen çocuğun İsmail veya İshak olduğu ile alakalı tartışmalar için bk. Razi, Tefsir, s. 18/625-628.

622 İbn Kesir, Kısas, s. 143.

623 Hicr, 15/53; Zariyat, 51/28.

624 Saffat, 37/101.

bağrı geniş, düzgün ahlaklı, bilgili ve akıllı anlamındadır. Ancak bir insanın halim olması bülüğ çağına ermesinden veya o çağa yaklaşmasından sonra olur. Hilim, giderek arttığı için ilimden daha üstündür. Bu çocuk eylemleriyle halim olacaktır.⁶²⁵ Ayrıca Hz. İsmail'in sabredenlerden olduğu⁶²⁶ ve sözünde durduğu⁶²⁷ belirtilmektedir ki, bunlar kurban olacak kişi ile ilgili belirsizlikleri açıklayıcı nitelikte bulunmaktadır. Bunların yanında Kâbe'nin inşası, hac ibadetine çağrı kıssasında Mekke'de bulunma mecburiyeti gibi özelliklerden ve Kur'an-ı Kerim'de bu konuya değinen ayeti kerimelerden anlaşıldığına göre kurban olarak takdim edilecek çocuğun Hz. İsmail olması daha makul görünmektedir.⁶²⁸

Razi, yukardaki yorumlara benzer şekilde, *"Biz de ona çok uysal bir oğul müjdeledik."*⁶²⁹ ayeti kerimesindeki *"halim/uysal"* kavramından yola çıkarak Hz. İsmail'de, büyük bir imtihanı üstlenmeye ve böylesi güzel bir cevap vermeye dair, ona kuvvet ve cesaret verecek bir hilim ve gönül genişliği mükemmelliği olduğunu söylemektedir.⁶³⁰ Ayrıca Saffat suresinde kurban olayı detaylı bir şekilde anlatıldıktan, Hz. İbrahim ve oğlunun sadakat ve teslimiyetinden övgüyle söz edildikten sonra⁶³¹, *"Salihlerden bir peygamber olarak ona (İbrahim'e) İshak'ı müjdeledik. Kendisini ve İshak'ı mübarek eyledik..."*⁶³² ifadeleriyle Hz. İshak'ın dünyaya geleceği ve salihlerden olacağı müjdesi verilmiştir. Eğer bazılarının iddia ettikleri gibi kurban edilmek istenen Hz. İshak olsaydı, o zaman burada ilahi vahiy açısından bir çelişki meydana gelirdi. Çünkü Allah,

625 Vani, s. 145-146.

626 Enbiya, 21/85.

627 Meryem, 19/54.

628 Neccar, s. 147; Vani, s. 145.

629 Saffat, 37/101.

630 Razi, Tefsir, s. 18/625.

631 Saffat, 37/102-111.

632 Saffat, 37/112-113.

ya peygamber olarak müjdelediği bir kimsenin kurban edilmesini istemez veya kurban edilmesini isteyeceği kimseyi peygamber olarak müjdelemezdi.⁶³³

Halife Ömer b. Abdulaziz, (ö. H. 101) Müslüman olan bir Yahudi bilginini huzuruna çağırarak Hz. İbrahim'in hangi oğlunun kurban edilmek istendiğini sormuş. O da İsmail diye cevap vererek şu açıklamayı yapmıştır: *"Ey Müminlerin Emiri! Yahudiler de bunu bilirler. Fakat onlar Arapları kıskanırlar. Babanız İsmail'in kurban edilmesi hadisesindeki ilahi emre boyun eğmesi ve sabrının, faziletinin Allah tarafından anılışını çekemezler. Kurban emrinin onun hakkında verilmediğini iddia ederek, kendi babaları İshak hakkında verildiğini ileri sürerler."* demiştir.⁶³⁴

İbn Kesir, kurban edilmek istenen kişinin Hz. İshak olduğu iddiasının İsrailiyyat olduğunu hatırlatmaktadır. Kurbanlığın Hz. İshak olduğunu ileri sürenlerin, bu görüşü Ka'bu'l-Ahbar veya Ehl-i kitabın kaynaklarından almış olabileceklerini, Kur'an-ı Kerim ve hadisi şeriflerde böyle bir şeyin bulunmadığını, aksine Kur'an'ın zahirinden bunun Hz. İsmail olduğunu anlaşıldığını belirtmektedir.⁶³⁵

Ebussuud Efendi, Hz. İbrahim'in gördüğü rüya sonrasında konuştuğu çocuğu konusunda en meşhur görüşün İsmail olduğunu belirterek, Hz. Peygamber'in de bir hadisinde kendisinin de iki kurbanlığın oğlu olduğunu bildirirken bunlardan birinin ve ilkinin büyük dedelerinden Hz. İsmail, diğerinin de kendi babası Abdullah olduğunu hatırlatmaktadır.⁶³⁶

633 Güç, İslam'da Kurban, s. 162.

634 İbn Kesir, Kısas, s. 1/145; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. I/191.

635 İbn Kesir, Kısas, s.143; Neccar, s. 147.

636 Hâkim, el-Müstedrek, I/559; Ebussuud, s. 7/247. Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib, zemzem kuyusunu kazdığı ve Kureyşlilerin muhalefeti ile karşılaştığı zaman; Allah kendisine on oğul verir de onlar kendini koruyacak çağa gelirse içlerinden birisini Kâbe'nin yanında Allah'a kurban edeceğini adamıştır. Bu zaman geldiğinde rüyasında kendi-

Bütün bu değerlendirmeler ışığında Hz. İbrahim'in Hz. Hacer'den doğan ilk oğlu Hz. İsmail'i kurban etmek istediği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de beyan olduğu üzere; kurban olayı gerçekleşeceği zaman Hz. İsmail büyümüş ve Hz. İbrahim'in gördüğü rüyayı istişare edecek bir yaşa ulaşmış bulunmaktadır. Yahudi ve İslam kaynaklarına göre bu dönemde Hz. İshak henüz doğmamış veya kendisi ile istişare edilemeyecek kadar küçük bir çocuktur.

d- Hz. İshak Kurban Edilmek İstenmiş Olabilir mi?

Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme olayı, Hz. İsmail'i mi yoksa Hz. İshak'ı mı kurban etmek istendiği şeklinde zihinlerin karışmasına ve bu konuda çeşitli fikirlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Konunun diğer tarafını oluşturan Yahudilerin olaya nasıl baktıkları Tevrat'ta yer alan bilgilerden anlaşılmaktadır. Ancak Tevrat metninin tahrifi ile ilgili iddialar, orada yer alan bilgilerle ilgili kuşku da beraberinde getirmektedir. Müslüman âlimlerin Hz. İshak'ın kurban edilebile-

sinden adağını yerine getirmesi istenir. Çocuklarını toplar. Adağını ve gördüğü rüyayı onlara anlatır. Onlar da babalarının bu teklifini onaylar ve ona kesin itaat sözü verirler. Geleneklere göre oklardan her biri üzerine oğullarından birinin adı yazılır. Kâbe'nin içinde görevlinin yaptığı çekilişte, kurban edilecek kişi olarak, Abdullutalib'in en çok sevdiği oğlu Abdullah'ın adı çıkar. Abdullutalib, sonuca razı olarak oğlunu kurban etmeye götürürken başta çocukları olmak üzere çevrede bulunan Kureyşliler bunun gelecekte bir gelenek hâline gelebileceğini düşünerek onu bu eyleminden vazgeçirmek isterler. Nasıl bir çözüm bulunacağı konusunda tartışılırken onun, Medine'de bulunan kâhin bir kadınla görüşmesini önerirler. Kâhin kadın, onlara bir insan karşılığı diyet olarak verilen miktarı (on deve) ödeyebileceklerini, ikisi arasında yeniden kura çekmeleri gerektiğini söyler. Her ok çekme işleminde kura Abdullah'a çıkar. Deve sayısı yüzü bulunca kura develere çıkar. Bu ok çekme işlemi her seferinde develere çıkınca Abdullutalib yüz deveyi Safa ile Merve Tepeleri arasında kurban keser; etlerini kendisi ve ev halkı yemeksizin fakirlere dağıtır. Bundan dolayı Peygamber'imiz (sav), babası Abdullah ve büyük dedesi Hz. İsmail'in kurban edilmek istenmesi hadisesine işaretlerle "Ben iki kurbanlığın oğluyum." demiştir. (M. Asım Köksal, İslam Tarihi Hz. Muhammed ve Ataları, İstanbul, 1987, s. 1/130-137.)

ceği yönündeki değerlendirmeleri Yahudilerin kendi kutsal kitaplarına daha da fazla güven duymalarına yol açmaktadır.

Yahudiler, Tevrat'ta yer alması dolayısıyla kurban olayının Hz. İbrahim ile Hz. İshak arasında gerçekleştiğine inanmaktadır.⁶³⁷ Bu bilgiler, çeşitli kanallardan İsrailiyyat olarak İslam

637 Geniş bilgi için bk. Güç, İslam'da Kurban, 148-155. Tevrat'ta İshak'ın kurban edilmesi: "Daha sonra Tanrı İbrahim'i denedi. 'İbrahim' diye seslendi. İbrahim, 'Buradayım!' dedi. Tanrı, 'İshak'ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git.' dedi. 'Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun.' İbrahim sabah erkenden kalktı, eşeğine palan vurdu. Yanına uşaklarından ikisini ve oğlu İshak'ı aldı. Yakmalık sunu için odun yarıktan sonra, Tanrı'nın kendisine bildirdiği yere doğru yola çıktı. Üçüncü gün gideceği yeri uzaktan gördü. Uşaklarına, 'Siz burada eşeğin yanında kalın.' dedi. 'Tapınmak için oğlumla birlikte oraya gidip döneceğiz.' Yakmalık sunu için yardığı odunları oğlu İshak'a yükledi. Ateşi ve bıçağı kendisi eline aldı. Birlikte giderken İshak İbrahim'e, 'Baba!' dedi. İbrahim 'Evet, oğlum!' diye yanıtladı. İshak 'Ateşle odun burada, ama yakmalık sunu kuzusu nerede?' diye sordu. İbrahim, 'Oğlum, yakmalık sunu için kuzuyu Tanrı kendisi sağlayacak.' dedi. İkisi birlikte yürümeye devam ettiler. Tanrı'nın kendisine belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaptı, üzerine odun dizdi. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırdı. Onu boğazlamak için uzanıp bıçağı aldı. Ama Rabb'in meleği göklerden 'İbrahim! İbrahim!' diye seslendi. İbrahim 'İşte buradayım!' diye karşılık verdi. Melek 'Çocuğa dokunma.' dedi, 'Ona hiçbir şey yapma. Şimdi Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden esirgemedin.' İbrahim çevresine bakınca, boynuzları sık çallara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine onu yakmalık sunu olarak sundu. Oraya 'Yahve yire' adını verdi. 'Rabb'in dağında sağlanacaktır.' sözü o yüzden bugün de söyleniyor. Rabb'in meleği göklerden İbrahim'e ikinci kez seslendi: 'Rab diyor ki, kendi üzerime ant içiyorum. Bunu yaptığın için, biricik oğlunu esirgemediğin için seni fazlasıyla kutsayacağım; soyunu göklerin yıldızları, kıyıların kumu kadar çoğaltacağım. Soyun düşmanlarının kentlerini mülk edinecek. Soyunun aracılığıyla yeryüzündeki bütün uluslar kutsanacak. Çünkü sözümü dinledin.' Sonra İbrahim uşaklarının yanına döndü. Birlikte yola çıkıp Beer-Şeva'ya gittiler. İbrahim Beer-Şeva'da kaldı.' (Tekvin, Bölüm, 22.)

Hz. İsmail'in ilk çocuk olduğu ve İshak ile aralarında on dört yaş fark bulunduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu durumda İshak için Hz. İbrahim'in "biricik oğlum" ifadesini kullanması bilimsel ve tarihi gerçeklere uymamaktadır. Eğer bu ifade Hz. Sare tarafından söylenmiş olsa idi belki onun ilk çocuğu olması dolayısıyla ona nispetle bir dereceye kadar makul sayılabilir. Ayrıca yukarıdaki metinde yer aldığı şekliyle "İshak" adı geçtikten sonra "sevdiğin biricik oğlunu" ifadesi Hz. İsmail'den onu ayırmak için açıklama niteliğinde metne sonradan eklenmiş hissiyatı vermektedir. Dolayısıyla bütün zorlamalar bir kenara bırakıldığında Hz.

kaynaklarına da girmiş ve Müslüman bilim adamlarından kurban olayının Hz. İshak ile gerçekleştiğini kabul edenler olmuştur. Oysa İbn Kesir, hem Yahudi hem de buna inanan Müslüman âlimlere cevap olması bakımından şu bilgileri nakletmektedir: *“Yüce Allah Hz. İbrahim’e tek olan oğlunu kurban etmesini emretmiştir. Onların kitaplarının bir nüshasında; ilk çocuğunu boğazlaması emredildi denilmektedir. Onlar burada yalan ve iftira yoluna saparak boğazlanması emredilen çocuğun İshak olduğunu söylemişlerdir. Bu, asla caiz değildir. Zira kendi kitaplarının (orijinal) metnine bile muhaliftir. Onların boğazlanması emredilen çocuğun İshak olduğunu söylemeleri, onun kendilerinin babaları, İsmail’in ise Arapların babası olmasındandır. Onlar çekememezlik ederek, kitaplarına ilaveler yapmış ‘Yanında kimse olmaksızın.’ anlamına gelecek şekilde kitaplarının metnini tahrif etmiştir... İlim ehlinde bir topluluk, boğazlanması emredilenin İshak olduğu görüşündedir. Bu görüş Selef’ten bir topluluk tarafından da nakledilmiştir. Hatta bazı sahabilerden de nakledilmektedir. Halbuki bu ne Kitap’ta ve ne de Sünnette mevcuttur. Öyle sanıyorum ki bu, kitap ehlinin bilginlerinden delilsiz olarak alınıp kabul edilmiş olmalıdır. Allah’ın kitabı, burada boğazlanması emredilen çocuğun İsmail olduğuna şahittir. Zira burada hilim sahibi bir çocukla müjde söz konusu edilmekte ve peşinden onun boğazlanmasının emredildiği zikredilmektedir.”*⁶³⁸

Tevrat’ta Hz. İbrahim’in biricik oğlunu kurban etmesi istenmektedir.⁶³⁹ Yahudiler Hz. Sare’den doğduğu gerekçesiyle İbrahim’in biricik/sevgili oğlum dediği çocuğunun Hz. İshak olduğunu iddia etmektedir. Oysa aynı zamanda Hz. İbrahim’in anaları ayrı olmakla birlikte iki tane öz oğlu bulunmaktadır.

İbrahim’in ilk çocuğu oğlu Hz. İsmail’i kurban etmek istemesi, hem aklen hem de bilimsel olarak doğru kabul edilmektedir.

638 İbn Kesir, Tefsir, s. 12/ 6812; Bu konuda söylenenlerle ilgili olarak bk. Havva, 12/251-252.

639 Tekvin, 22/1-2.

Üstelik birinci oğlu Hz. İsmail Hz. İshak’tan on dört yaş daha büyüktür. Kavram olarak *“biricik”* kelimesi, sadece bir çocuğu olan kişi tarafından veya birkaç çocuğu olan birisinin ilk çocuğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu durumda Hz. İsmail, Hz. İbrahim’in ilk çocuğu olduğuna göre, o henüz Hz. İshak doğmadan Hz. İsmail’i kurban etmek istediğinde bu kavramı onun için de kullanmış olması mümkündür.

Burada bir hususu daha dikkate almak lazımdır. Bütün Yahudiler kendilerini Hz. İshak nesli olarak kabul ederler. Onların iddiaları doğru kabul edilecek olursa Yahudilerin en azından yılda bir defa Hz. İshak’ın kurban edileceği günü anmaları veya kutlamaları gerekirdi. Halbuki Yahudilerde böyle bir uygulama olmamasına rağmen Müslümanlar, o günün hatırasını canlı tutmak amacıyla asırlar boyunca her yıl kurban bayramı olarak Hz. İsmail’in kurban edilmekten kurtulduğu günü kutlamaktadır.⁶⁴⁰

İbn Kuteybe, Hz. İbrahim’in çocukların hangisinin kurban edildiği yönünde çeşitli görüşler olduğunu belirttikten sonra Tevrat kaynaklı bilgiler onun üzerinde etkili olmuş ve Hz. İshak’ın kurban edilmek istendiği kanaatine ulaşmıştır.⁶⁴¹

Yahudiler, Tevrat’ta yer alması dolayısıyla kurban olayının Hz. İbrahim ile Hz. İshak arasında gerçekleştiğine inanmaktadır. Tevrat’a göre Hz. İbrahim: *“Ya Rab Yehova! Bana ne vereceksin? Ben çocuksuz gidiyorum ve evimin sahibi şu Şamlı Eliezer olacaktır. İşte bana zürriyet vermedin ve işte evimde doğan benim mirasçım olacaktır.”* diye çocuksuzluktan yakılarak bir çocuğu olmasını istediğinde Rab: *“Bu senin mirasçın olacaktır.”* demiştir. Çocuğu olduğunda da adını, *“Allah duasını işitti.”* anlamında İsmail koymuştur. Bu durumda İbrahim’in çocuksuzluktan yakındığı ve kendisine vâris olacak bir çocu-

640 Şibli, s. 1/109.

641 İbn Kuteybe, s. 34.

ğün olmasını istediği anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim yaşlılığında, doğan ilk çocuğu onun ilk göz ağrısıdır. Üstelik bu çocuk, başka bir çocuk umudu olmayan yaşlı bir babanın yanında on dört yıl “biricik çocuk” olarak kalmıştır. Bütün bunlar dikkate alındığında Hz. İsmail’in babası tarafından kurban edilmek istendiği gerçeği açığa çıkmaktadır.⁶⁴²

Şibli, Kur’an-ı Kerim’in kimin kurban edilmek istendiğini gayet açık beyan ettiğini ve bunun da Hz. İsmail olduğunu söylediğini belirtmektedir. O, buna rağmen bazı müfessirlerin Yahudilerin görüş ve iddialarını kabul etmelerini hayret verici bulmaktadır. Şibli, Hz. İsmail’in babasının duası üzerine dünyaya gelen ilk çocuğu olduğunu, Hz. İshak’ın doğumundan bahseden ayetlerin, Hz. İsmail’in kurban edilmesi hadisesinden sonra indiğini, dolayısıyla kurban edilmek istenen çocuğun Hz. İsmail olduğu görüşünü savunmaktadır.⁶⁴³

e- Hz. İbrahim Rüyasını Oğluyla Paylaşıyor

“İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: ‘Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?’ dedi. O da cevaben: ‘Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun.’ dedi.”⁶⁴⁴ Hz. İsmail’in, babasının bu ifadesi karşısındaki tutumunu değerlendiren müfessirler, onun emredileni yapabileceği bir yaşa, babasıyla yürüyebilecek bir güce veya çalışacak ve imtihan olabilecek bir çağa geldiği şeklinde yorumlamıştır.⁶⁴⁵ Bazı kaynaklarda kurban edilme konusunu Hz. İbrahim’in oğlu ile konuştuğu zaman İsmail’in üç yaşlarında⁶⁴⁶ olduğu yazılmış ise de babasının “Bir

642 Güç, İslam’da Kurban, s. 152.

643 Şibli, s. 1/110.

644 Saffat, 37/101-102.

645 Maturîdî, s. 12/194.

646 Vani, s. 146.

düşün, ne dersin.” şeklindeki bir sorusuna cevap verebilecek ve durum değerlendirmesi yapabilecek bir çocuğun üç yaşından büyük olma ihtimali oldukça yüksektir.

Karşılaşacağı tepkiyi bilmeden Hz. İbrahim’in rüyasını oğluyla paylaşması, onu bir emrivaki ile karşı karşıya bırakmamak, sabrını ve tahammül gücünü test etmek için olsa gerektir. Hz. İsmail, babasının bir peygamber olduğunu ve peygamberlerin gördüğü rüyanın vahiy niteliği taşıdığını bildiğinden, onun bu teklifini çok makul karşılamış ve “Emrolunduğun şeyi yap.”⁶⁴⁷ cevabını vermiştir.⁶⁴⁸ Hz. İbrahim ile oğlunun kurban konusundaki istişaresinin onun görüşüne ve kanaatine başvurmak için değil, bu işe dayanıp dayanamayacağını öğrenmek için olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁴⁹

Hz. İsmail büyümüş, koşup oynayacak çağa gelmişti. O, babası yanlarına geldiği zaman çok mutlu oluyordu. Ancak son gelişinde Allah Hz. İbrahim’e oğlunu kurban etmesini emrettiği için onu kurban kesilecek yere götürmeden önce; “Oğlum! İp ve uzun bıçak al da şu vadiye odun toplamaya gidelim.” der. Odun toplanacak yere geldiklerinde Hz. İsmail babasını oldukça düşünceli görmüş ve bunun sebebini merak etmiştir. Babası onun bu merakını gidermek, olayı bir oldubittiye getirmemek veya oğluna karşı doğal ve samimi olmak için gördüğü rüyayı anlatmış, bu konuda da herhangi bir baskı yoluna gitmemiştir.⁶⁵⁰ Hz. İbrahim’in gördüğü rüyayı oğluyla paylaştıktan ve bu konuda onun fikrini sorduktan sonra onu kurban etmek için böyle bir senaryo belirtmeye gerek yoktur. Zira Hz. İsmail zaten babasının kendisini kurban etmek istediğini öğrenmiş ve bu konuda ona itaat edeceğini haber vermiştir.

647 Saffat, 37/102.

648 Vani, s. 146.

649 Havva, s. 12/241.

650 Vani, s. 148; Kutub, s. 12/332.

Hız. İsmail'in kurban edilmek istendiği sırada babasıyla aralarında geçen konuşma İslam kaynaklarında geniş yer tutmaktadır. İbn Abbas'ın rivayetine göre Hız. İbrahim ile oğlu arasında geçen konuşma zet olarak şoyledir: *"Babası oğluna kendisine verilen emri haber verdi. Bunun zerine o, 'Babacığım! ırpınmamam için ellerimi kollarımı iyice bağla. Kanımın sıçramaması ve annemin onu görüp üzülmemesi için, elbisemi uzağa koy. Kolay gelmesi için, bıçağını iyice bile ve boğazımı onunla hemen kes. Çünkü lm zor. Anneme selam söyle, eğer gömleğimi anama vermek istersen, ver. Çünkü belki de bu ona bu işi kolaylaştırır dedi.' İbrahim (as) de 'Yavrum! Allah'ın emri hususunda ne güzel yardımcısın.' dedi. Sonra onu bağlamış olduğu hâlde, her ikisi de ağlayarak onu öpmek istedi, sonra bıçağı boğazına dayadı. Bunun zerine oğlu, 'Beni yüzüstü yatır. Çünkü yüzüme baktığında, bana acıman tutar. Kalbin rikkate gelir. Böylece bu, senin Allah'ın emrini yapmana mâni olur.' dedi. Hız. İbrahim de böyle yapıp bıçağı ensesine dayadı, kesmek istedi fakat bıçak kesmedi. Bunun zerine 'İbrahim! Rüya-na sadakat gösterdin...' diye ona nida olundu."*⁶⁵¹

Hız. İbrahim ve oğlunun Cenab-ı Hakk'ın emrine boyun eğip itaat etmesinin büyüklüğü, imanın azameti ve Yüce Allah'ın hükmünü gönül rızasıyla karşılamanın önemi, insanoğlunun tarih boyunca tanıdığı örneklerin çok üstünde olduğu bir kere daha açığa çıkmıştır. Hız. İbrahim kendi oğlunu tutup alnı üzerine yatırmış ve kesmek üzere hazırlamıştır. Baba oğul her ikisi de tam bir teslimiyet içerisinde olmuştur. Onların sergilediği bu görüntü cesaret, kahramanlık meselesinden çok öte, yüce bir duruştur. Kahramanlar ya ölür ya da öldürür. Baba ile oğlun yaptıkları bundan çok başka bir şey olsa gerektir. Onlar Allah'ın emrini yerine getirmişler, canı, cananı, ruh ve cesedi azim ve duyguyu mizana koymuş, sadece bir kan

651 Razi,Tefsir, s. 18/633; Mahmud, s. 161; Vani, s. 148-149; Köksal, s. Peygamberler Tarihi, s. 1/188-189.

akıtılması kalmıştır.⁶⁵²

Hız. İbrahim, eşi Hız. Hacer ve oğlu Hız. İsmail iyi bir Müslüman aile modeli oluşturmuştur. Mekke'ye ilk gittiklerinde karşılaştıkları olumsuz manzara karşısındaki vakur duruşları gibi kurban hadisesinde de herkes tam bir teslimiyet içine girmiştir. Hız. İbrahim gördüğü rüyada kendisine verilen emre sadakat göstermiş, bu konuda eşi Hız. Hacer'i bilgiledirmiş,⁶⁵³ o da tam bir sabır ve tevekkül rneği vermiş, olayın şahsında gerçekleşecek kişisi olan Hız. İsmail tam bir teslimiyet göstererek babasına emrolunduğu şeyi yapmasını tavsiye etmiştir. Bundan dolayı o, Kur'an-ı Kerim'de *"(Resulüm!) Kitap'ta İsmail'i de an. Gerçekten o sözüne sadıktı..."*⁶⁵⁴ ifadesiyle övülmüştür.

Rivayete göre Hız. İbrahim, bu rüyayı kurban bayramı öncesinde tevriye gecesinde görmüş, fakat gerçekliğinden şüphe etmiştir.  gün st üste aynı rüyayı görünce gerçek olduğu kanaati hsıl olmuştur.⁶⁵⁵ Vani Mehmed Efendi, peygamberlerin gördüğü rüyanın vahiy olduğunu ve Halilullah sıfatı olan bir peygamberin böyle bir konuda birkaç kere rüya görmesinin bu sıfatla mütenasip olmadığını ve onun bir kere rüya gördüğünü belirtmektedir.⁶⁵⁶

Maturîdî, kurban olacak kişinin adını zikretmeksizin bu konuda şunları söylemektedir: *"Bu ayet, nebilerin ve resllerin grdkləri rüyanın hak olduğunu gösterir, onlar çıplak gözle grlen olaylar gibidir. Hız. İbrahim, insanı kesmenin ve öldürmenin haram olduğunu bildiği hâlde, çocuğuna; rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm deyince oğlu da sana buyrulanı yap demiştir. Eğer gördüğü rüya emir olmasaydı, oğlu, sana buy-*

652 Kutub, s. 12/ 333-334.

653 Vani, s. 147.

654 Meryem, 19/54.

655 Razi, Tefsir, s. 18/625; Mehmed Vehbi, s. 12/4732; Vani, s. 148.

656 Vani, s. 146.

rulunu yap demezdi. Hz. İbrahim de insanı kesmenin ve öldürmenin, hatta böyle bir şeye yeltenmenin bile haram olduğunu bildiği hâlde rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm diye konuşmazdı. Sonra oğlunun, babasına; Babacığım! Sana buyrulunu yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın demesi, Allah tarafından bir şeyi yapmakla emredilen herkesin, emredildiği fiili yapmasını Cenab-ı Hakk'ın isteği anlamına geldiğini işaret etmektedir. Çünkü oğlu, inşallah (Allah dilerse) kendisini sabredenlerden bulacağını söylemektedir. Hz. İbrahim kesmekle emrolunduğuna göre, öbürü de kesilmeye dayanmakla ve sabırsızlık göstermemekle emrolunmuştur.”⁶⁵⁷

Hz. İbrahim, peygamberlerin gördüğü rüyaların da vahiy çeşitlerinden olması dolayısıyla, gördüğü rüyayı ilahi bir emir olarak değerlendirmiştir. Bu hükmü de bir dayatma şeklinde değil de olayın muhatabı oğlu ile istişare ederek gerçekleştirmek yoluna gitmiştir. Ayeti kerimede belirtildiği şekliyle oğlunun samimi duruşu ve teslimiyeti sonrasında Hz. İbrahim, Hz. İsmail'in elinden tutup görevini yerine getireceği yere yani Mina bölgesine doğru ilerlemiştir. Bu sırada Hz. Âdem'den itibaren insanın Allah katındaki manevi konumunu kışkırtan şeytan Hz. İbrahim, eşi ve oğlunu, kurban etme fikrinden vazgeçirmeye ve onların bu imtihandan başarısız olmaları için, ikna etmeye çalışmıştır. Fakat Allah'ın yardımı, onların feraseti ve samimiyeti sonucu şeytan bu emeline ulaşamamıştır. Allah'ın emrinin yerine getirilmesi konusunda başta Hz. İbrahim, eşi Hz. Hacer ve Hz. İsmail bütünüyle teslimiyet göstermiştir.⁶⁵⁸

Tarihî rivayetler, tefsirler ve yaşayan kültür Hz. İbrahim'in oğlunu Mina bölgesinde kurban etmek istediği şeklinde yoğunlaşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetleri⁶⁵⁹ ve Peygam-

⁶⁵⁷ Maturîdî, s. 12/ 194-195.

⁶⁵⁸ Mehmed Vehbi, s. 12/4734; Hadislerle İslam, s. 6/45; Mahmud, s. 161-163.

⁶⁵⁹ Maide, 5/95; Hac, 22/33.

ber'imiz Hz. Muhammed'den bazı rivayetler delil gösterilerek ilk kurban yerinin Mina değil Merve olduğu, hacıların çoğalmasa sebebiyle say yapanları rahatlatmak maksadıyla sonradan Mina'ya nakledildiği söylenmektedir.⁶⁶⁰

İslam'ın en önemli şartlarından birisi olan hac ibadeti esnasında dinî bir vecibe olarak uygulanan “şeytan taşlama” işleminin Hz. İbrahim, eşi Hz. Hacer ve oğulları Hz. İsmail'in kurban kesimi işlemi öncesinde şeytan ile mücadelelerinin hatırası olarak yapıldığı bilinmektedir.⁶⁶¹

“Her ikisi de teslim olup, babası onu alını üzerine yatırınca...”⁶⁶² ayeti kerimesinde işaret edildiği gibi Hz. İbrahim oğlunu herhangi bir hayvanı keser gibi sağ tarafına değil yüzükoyun yatırmıştır. Eğer ilahi emri gerçekleştirirken onu diğer kurbanlar gibi yanüstü yatırsaydı, her ikisi birbirinin gözüne bakacak ve belki de kesen kişi merhamet duygusunun tesiriyle acıyarak kesmekten, kesilen de canı yandığı için itaatten vazgeçecekti.⁶⁶³ Hz. İbrahim oğlunun bu yapıcı tavsiyelerinden, Allah'ın emrini yerine getirme konusunda önemli kolaylıklar sağladığı için buruk da olsa memnun olmuştur.⁶⁶⁴ Rivayete göre Hz. İbrahim, Hz. İsmail'i kesmekle emir olunmasına karşılık Yüce Allah tarafından onun elindeki bıçağa-ateşe atıldığı zaman, yakmama emri gereği ateşin onu yakmadığı gibi- onu kesmeme emri verilmiş, bu yüzden bıçak bütün ısrarlara ve zorlamaya rağmen onu kesmemiştir.⁶⁶⁵ Bundan sonrası Kur'an-ı Kerim'de şöyle haber verilmektedir:

“Ey İbrahim! Rühayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır, diye seslendik.

⁶⁶⁰ Şibli, s. 1/109.

⁶⁶¹ Vani, s. 149-150.

⁶⁶² Saffat, 37/103.

⁶⁶³ Maturîdî, s. 12/195-196; İbn Kesir, Kısas, s. 142.

⁶⁶⁴ Vani, s. 149.

⁶⁶⁵ Mehmed Vehbi, s. 12/4735; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/189.

Biz, oğluna bedel olarak ona büyük bir kurban verdik. Geriden gelecekler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık: İbrahim'e selam! dedik. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandır.”⁶⁶⁶

Hiz. İbrahim ve oğlu üzerlerine düşen her şeyi yapmış, en aziz varlıklarını samimi bir iman ve duygu ile fedaya hazır olduklarını göstermiş geriye sadece bir et ile kan kalmıştır. Yüce Allah bu et ve kanı karşılamak, baba ile oğlun bu büyük imtihanı başarı ile kazanmalarının karşılığı olmak üzere Hiz. İsmail'e bedel iri bir koç göndermiştir.⁶⁶⁷

Hiz. İsmail'in kurban edilmesi olayı insanlık tarihinin en büyük imtihanlarından birisidir. Bu olayı birkaç yönden değerlendirmek mümkündür. Hiz. İbrahim, öncelikle insan fitratının gereği olan çocuk sevgisiyle yanıp tutuşurken ilerlemiş yaşına karşılık ondan mahrum bırakılmış ve bu arzusu her gün artarak devam etmiştir. Arkasından Yüce Allah ona bir çocuk vermiş, fakat olayın zahiri şekline göre eşler arasındaki geçimsizlik sebebiyle yıllar sonra kavuştuğu bu biricik yavrusu ve muhterem eşini insan hayatı için oldukça zor şartları içeren ve yaşadığı mümbit topraklardan oldukça uzak bir yere kendisinden ayrı yaşamaya mecbur ve mahkûm etmiştir. Hiz. İsmail tam sevillecek bir çağa geldiğinde onu keserek kurban etmek gibi çok ağır bir denemeye tabi tutulmuştur. Bu olay bazı çevrelerce şu şekilde yorumlanmıştır:

“Hiz. İbrahim'in içinde oğluna karşı aşırı bir sevgi ve düşkünlük başlar. İşte esas mesele de burada başlar; çünkü onun yalnız Allah sevgisiyle dolu olan kalbi, her insanın kalbi gibi değildir. O 'Halilü'r-Rahman'ın kalbidir. Sevgi ise ortaklığı kabul etmez, hele ilahi sevgi olursa... Bunun içindir ki İbrahim (as) yavrusuna düşkünlük gösterdiği bir zamanda onu kesme işaretini alır. Peygamberlerin rüyası da gerçektir. İşaret tekerrür eder.

666 Saffat, 37/104-111.

667 Kutub, s. 12/334.

Anlar ki iş ciddidir ve bu bir emri ilahidir. Bu durumda çocuğunu yoklar, çünkü bu durum ancak onun muvafakati ve onun cesaretiyle gerçekleşecektir. Onu son derece itaatli, asil ve ilahi emre canını vermeye hazır bulur... İşte burada aklın inkâr ettiği olay meydana gelir, baba bu asil evladını gezmeye değil kesmeye götürür. Her ikisi de Rabb'inin emrine teslim olur... Bundan sonra melekleri titreten, insan ve cinleri ürperten hazine manzara vuku bulur. Çocuk bıçağın altına yatar, baba boğazına bıçağı dayar... Kesmeye çalışır. Allah'ın irade buyurduğu meydana gelir. Maksat İsmail'i kesmek değildir. Asıl maksat İbrahim'in (as) kalbindeki ilahi sevgiye ortak olmak isteyen çocuk sevgisini (İsmail'in sevgisini) kesmektir ki, bu da bıçağın boğaza dayanmasıyla kesilmiş oldu. İsmail kesilmek için değil yaşamak, gelişmek ve zürriyet yetiştirmek için doğmuştur. Nitekim peygamberlerin sonuncusu ve efendisi onun neslinden olmuştur.”⁶⁶⁸

Hiz. İbrahim'in rüyasında görmüş olduğu oğlunu kesme olayını, Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki açık bilgisine muhalif olarak, gerçek bir kesme yani koçu kesmek şeklinde değerlendirilenler de olmuştur. Onlara göre; her ne kadar Hiz. İbrahim rüyasında oğlunu görmüş de olsa bundan maksat koçtur. Hiz. İbrahim'in oğlu ile olan istişaresi, onun sabır ve metanetini yükselterek, dünya ve ahiretteki itibarını artırmak, Allah katındaki konumunu yüceltmek şeklinde bir hikmet gereği olarak gerçekleşmiştir.⁶⁶⁹

Maturîdî: “Kesme emri koçu kesmekle ilgili değil, bizzat çocuğu kesmekle ilgilidir. Nitekim Cenab-ı Hak, Hiz. İbrahim'e oğlunu kurban etmesini emretmiştir. Hiz. İbrahim oğluyla konuşurken 'Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm,' demiş buna karşılık oğlu da 'Babacığım! Sana buyrulana yap!' cevabını vermiştir. Eğer biz Allah'tan gelen o kesme emrinin, gerçekten

668 İbn Kesir, Tefsir, s. 10/5460.

669 Mahmud, s. 160.

*çocuğu kesmek anlamına gelmediğini söyleyecek olursak, onların söyledikleri bu sözde, ayrıca Allah'ın emrinde ve Allah'ın onları teslim olmakla isimlendirmesinde, her ikisini cahillikle itham etmiş oluruz. Biz onları asla cahillikle itham edemeyiz. Dolayısıyla buradaki emir, onların söylediği gibi koçu kesmek değil, hakiki manada çocuğu kesmek idi.”*⁶⁷⁰ diyerek yukarıdaki düşüncenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Bundan da anlaşıldığı kadarıyla Hz. İsmail'in kurban edilmesi olayı, hem Hz. İbrahim hem de oğlu için doğrudan bir imtihandır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de gayet açık olarak *“Ey İbrahim! Rüyaı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle ödüllendiririz. Elbette bu apaçık bir imtihandı.”*⁶⁷¹ buyrulurken onun bu imtihanı kazandığı *“Biz ona fide olarak büyük bir kurbanlık verdik.”*⁶⁷² ayetinden anlaşılmaktadır.

Hız. İbrahim ve ailesi bu büyük imtihanı kazanmıştır. Ayeti kerimedeki *“iyileri”* ifadesinden Hz. İbrahim iyi olduğu için mi bu kurban olayı ile sınanarak ödüllendirilmiştir, yoksa kurban imtihanından başarıyla çıktığı için mi iyilerden olduğu konusu açıklanmamıştır. Ancak ayeti kerimelerin sıralanış biçiminden onun kurban olayındaki sadakatinden dolayı bu sıfatın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Cenab-ı Allah Hz. İsmail'in yerine bedel olarak büyük bir koç göndererek onun kurban edilmesini istemiştir. Rivayete göre kesilen bu kurbanın kafası ve boynuzları, Abdullah b. Zübeyir ve Haccac zamanında yanincaya kadar Kâbe'de asılı kalmıştır.⁶⁷³ İbn Kesir, Hz. İsmail'in Mekke'de yaşaması ve Hz. İshak'ın çocukluğunda nerede olduğunun bilinmemesi sebebiyle bu koçun başının, Hz. İsmail'in kurban edilmek istenmesiyle ilgili başlı başına bir delil olduğunu söylemektedir.⁶⁷⁴ El-Esmaî'den şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Ben Ebu Amr b. El-Alâ'ya, boğazlan-

⁶⁷⁰ Maturîdî, s. 12/196.

⁶⁷¹ Saffat, 3/104-106.

⁶⁷² bk. Saffat, 37/107.

⁶⁷³ Köksal, Peygamberler Tarihi, s. I/190; Havva, s. 12/254.

⁶⁷⁴ İbn Kesir, Kısas, s. 143.

ması emredilen kişinin hangisi olduğunu sordum; şöyle dedi: *“Ey Esmaî! Aklın seni nereye bırakıp gitti. İshak ne zaman Mekke'de bulundu ki? Mekke'de olan İsmail'di. Babası ile Beyt'i inşa eden de o idi. Kurban kesilen yer de Mekke'dedir.”*⁶⁷⁵

İslami kaynaklarda Hz. İbrahim'in bir oğlu olması durumunda onu kurban edeceğine dair Allah'a söz verdiği yönünde herhangi bir bilgi yoktur. Hz. İsmail'in kurban edilmesi olayı, Hz. İbrahim'in gördüğü bir rüya üzerine gündeme gelmiştir. Bu olay Hz. İsmail henüz emzikli bir çocuk iken, bir hikmet sonucu babası tarafından Mekke'ye getirildikten sonra bazı hususlara aklı erecek bir çağa geldiği zaman yine orada yaşamıştır.⁶⁷⁶ Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi olayı; Hz. Peygamber'in muhterem eşi Zeynep b. Cahş ile evlenmesinde olduğu gibi⁶⁷⁷ geçmişte yaşanan yanlış bir uygulamanın yürürlükten kaldırılmasına da vesile olmuştur. Nitekim bu evlilik vesilesiyle: Cahiliye Dönemi'nde uygulanan *“Evlatlıkların eşleriyle evlenilmez.”* dinî anlayış ve uygulaması yıkılmış, evlatlıkların öz çocuklarla aynı olmadığı gösterilmiştir.⁶⁷⁸ Böylece kurban olayıyla, hem geçmişte bazı batıl dinî inanışlar gereği yaşanan insanların kurban edilmesi geleneği ortadan kaldırılmış, hem de Hz. İsmail ile birlikte başlayacak olan yeni bir insan kurban edilmesi uygulamasına izin verilmemiştir.⁶⁷⁹ Bir başka açıdan bakıldığında, Kur'an-ı Kerim'de ona verilen sıfatlar gereği her ne kadar Hz. İbrahim için söz konusu olmasa da; *“Ey iman edenler, mallarınız, evlatlarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın...”*⁶⁸⁰ ayetindeki uyarıyla, evlatlara duyulan aşırı sevginin kul ile Allah arasında bir perde oluşturmasını engellemek için böyle bir örnek verilmiş olabilir.

⁶⁷⁵ Havva, s. 12/25.

⁶⁷⁶ Saffat, 37/102.

⁶⁷⁷ Ahzab, 33/37.

⁶⁷⁸ Mustafa Erdem, Allah Katındaki Din İslam, Ankara, 2020, s. 366.

⁶⁷⁹ Hadislerle İslam, s. 6/45.

⁶⁸⁰ Münafikun, 63/9.

Gerek Yahudi gerekse İslam kaynaklarında; baba ocağından ayrılmadan önceki imtihanlarına ilave olarak Hz. İbrahim'in eşleri ve oğullarıyla da denendiği görülmektedir. Her iki dinin kaynaklarında Hz. İbrahim ve Hz. Sare'ye ilave olarak Hz. Hacer, Hz. İsmail ve Hz. İshak isimleri önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Ancak bu isimlerin hayat hikâyeleri ile ilgili bazen benzer bazen de birbiriyle çelişen ifadeler rastlanmaktadır. Benzer bilgilere göre Hz. İbrahim, Hz. Sare çocuk doğuramadığı için eşinin istek ve tavsiyesi doğrultusunda Hz. Hacer ile evlenmiş ve ondan Hz. İsmail adında bir erkek çocuğu doğmuştur. Aradan yıllar geçtikten sonra Hz. Sare Hz. İshak'ı doğurmuştur. Hz. Sare'nin, Hz. İsmail'in doğumundan sonra Hz. Hacer'i kışkandığı ve ondan ayrılmak istediğini eşine bildirmiştir. Her iki dinin kaynağına göre isimleri farklı bile olsa Hz. Hacer ve oğlu kimsenin bulunmadığı bir çöle gitmiştir. Aynı şekilde Hz. İbrahim'in çocuklarından birini kurban etmek istediği, onun yerine Cenab-ı Allah'ın ona kurban edilmek üzere büyükçe bir koç verdiği bilinmektedir.

Her iki dinin kaynaklarında çelişen bilgilere göre; Yahudi kaynaklarında Hz. Hacer, Hz. İshak'ın doğumundan sonra ana sütü almaktan kurtulduğu gün Filistin bölgesinden ayrılmış veya adeta kovulmuş ve o civarda bulunan çölde bir yere çocuğuyla birlikte gitmiştir. İslam kaynaklarına göre Hz. İbrahim Yüce Allah'ın emrine uygun olarak onları Mekke'ye, Allah'ın kutsal evinin yanına götürmüştür. Yahudi kutsal kitabı Tevrat, Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği oğulun adını İshak olarak belirtir ve buna geniş bir yer verirken, Kur'an-ı Kerim'de bu konu detaylı bir şekilde nakledilmekte, ancak kurban edilecek çocuğun adından söz edilmemektedir. Tevrat'ta Hz. İshak'ın kurban edilmesi ile ilgili çelişkiler bulunurken, bütün deliller Hz. İsmail'in kurban edildiği gerçeğine götürmektedir.

Günümüzde Hz. Sare'nin hizmetinde olan Hz. Hacer'den doğduğu için Hz. İsmail ve annesinin hatıraları, Yahudiler için

çok önem arz etmemektedir. Buna karşılık Hz. İsmail, Yüce Allah'ın elçisi ve Hz. Muhammed'in büyük dedelerinden biri olarak saygıya layık bulunur. Hz. İsmail'in, anası Hz. Hacer'in ve Hz. İbrahim'in hatıralarının hemen hemen tamamı, Müslümanlar tarafından kutsanmakta, onların gelip yerleştiği yerler ve Mekke'de yaptıkları Kâbe, Safa-Merve arası, Mina, şeytan taşlama, Hacerü'l-Esved, Makam-ı İbrahim gibi maddi ve manevi değerler Müslümanların hac farızası olarak yerine getirdikleri kutsalları arasında yer almaktadır. Bu vesile ile gerek Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgiler gerekse Peygamberimiz Hz. Muhammed tarafından güncellenen dinî pratikler, Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i Mekke'ye getirdiğini, insanlık tarihi kadar kadim bir manevi miras olan Kâbe'yi eski temelleri üzerine yaptığını, kültürel bir miras olarak bize hatırlatmaktadır. Bütün bunlar inkârı mümkün olmayan tarihsel bir olgu olarak zaman ötesinden günümüze ulaşmış ve ibadet şeklinde her Müslüman'ın hem gönlünde hem de gündelik hayatında yerini almıştır. Dolayısıyla kurban uygulaması da Hz. İbrahim döneminde yaşananların hatırası olarak Hz. İsmail'in şahsında asırları aşan bir dinî ritüel şeklinde günümüze ulaşmıştır. Nitekim Müslümanların hac ibadetinde gerçekleştirdikleri "*şeytan taşlama*" olayı, tamamen Hz. İbrahim, eşi Hz. Hacer ve oğulları Hz. İsmail ile ilişkilendirilmekte, onların bu ilahi emre itiraz etmelerini isteyen şeytanın taşlanması canlandırmaktadır.⁶⁸¹

Kurban Bayramında kurban kesme ibadeti, iman hakikatinin bir abidesi hâlinde yükselen bu muazzam hadisenin anma töreni olarak, Hz. İbrahim ve oğlunu iyi tanımak ve kendilerini ayakta tutan iman cevherini daha iyi idrak etmeleri için İslami vecibeler arasına katılmıştır.⁶⁸²

681 bk. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 449.

682 Kutub, s. 12/335.

HZ. İSHAK

a- Meleklerin İshak'ı Müjdelemesi

Hiz. İbrahim'in hayatında Hiz. İshak'ın çok önemli bir yeri vardır. Hiz. İsmail nasıl Müslümanlar için çok önemli bir isimse, Hiz. İshak da Yahudiler için oldukça mühim bir kimlik ve kişiliğe sahiptir.

Hiz. Hacer'in İsmail'i doğurmasının ardından uzun sayılabilecek bir süre geçmesinden sonra Hiz. İbrahim'in yanına gelen melekler onun Hiz. Sare'den de çocuğu olacağı müjdesini verir. Bu haber başta Hiz. Sare olmak üzere her ikisinde de hayret uyandırır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir:

"Ant olsun ki elçilerimiz (meleklerimiz) İbrahim'e müjdeyi getirdiler ve selam sana⁶⁸³ dediler. O da (size de) selam dedi. Ve hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma! (biz melekleriz) Lut kavmine gönderildik. O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak'ı, İshak'ın ardından da Yakup'u müjdeledik. (İbrahim'in karısı:) Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey! dedi. (Melekler) Dediler ki: Allah'ın emrine şaşıyor musun? Ey ev halkı! Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphesiz ki O, övülmeye layıktır. İyiliği boldur."⁶⁸⁴

Hiz. İbrahim'in, gelen elçilerle karşılıklı konuşması Hicr ve Za-

683 "Elçiler İbrahim'e selam vermişlerdi. O da 'selam' dedi" ifadesini yorumlayan Maturîdî, selamın dünya ve ahirette nebilerin, resullerin ve meleklerin sünneti olduğunu söyler. Dolayısıyla selamın sadece Hiz. Muhammed'in ümmetine mahsus olmadığını, aksine geçmiş peygamberlerin, ümmetlerin de sünneti olduğunu belirtir. (Maturîdî, s. 7/225.)

684 Hud, 11/69-73.

riyat surelerinde de benzer şekilde açıklanmaktadır.⁶⁸⁵

Hiz. İbrahim, geleneksel olarak misafiri görünce sevinmesi gerekirken bu gelen yeni misafirlerini görünce bir korku/terdirginlik yaşamıştır. Muhtemelen gelenlerin melek olduğunu ve önemli bir görevi yerine getirmek için geldiklerini tahmin etmiştir. Bu korku hâli onun yüz hatlarından belli olunca melekler ona niçin geldiklerini açıklama gereği duymuş ve bu sadette *"Biz Lut kavmine gönderildik."* diyerek onu rahatlatmak istemiştir.⁶⁸⁶ Hicr suresinde benzer şekilde Hiz. İbrahim'in heyecan ve tepkisine de dikkat çekilmiş: *"Korkma dediler. 'Biz sana akıllı ve bilgili bir çocuk müjdeliyoruz.' İbrahim, 'üzerime yaşlılık çökmüş olmasına rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz öyle mi? Peki (çocuğum olmayacağına göre) bana neyi müjdelemiş oluyorsunuz?' dedi. Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma!"*⁶⁸⁷ ifadeleriyle burada ona çocuğunun olacağı müjdesi verilerek rahatlatma yoluna gidilmiştir. Müfessirler bu surede de müjdelenen çocuğun İshak olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁸⁸

Hiz. İbrahim konukserver, evine gelen misafirleri ağırlamaktan mutluluk duyan bir insandır. Kalbi misafir sevgisiyle yanıp tutuşmaktadır. Bundan dolayı melekler, onun hoşuna gidecek bir durumda olmak için, misafir kılığında gelmiştir.⁶⁸⁹ Hiz. İbrahim, fitratındaki konukseverlik ve yöresel geleneklerin ürünü olarak⁶⁹⁰ gelen misafirlere yemek ikram ederdi. Ayeti kerimede belirtildiği üzere o, insan şeklinde gelen misafirlerine kızartılmış bir buzağı getirir, fakat onlar yemeğe dokunmazlar.⁶⁹¹

685 bk. Hicr,15/51-58; Zariyat, 51/24-30.

686 Havva, s. 7/91.

687 Hicr, 15/53-55.

688 Maturîdî, s. 7/225; İbn Kesir, Tefsir, s. 9/4400.

689 Razi, s. 13/68.

690 Kutub, s. 8/234.

691 Kur'an-ı Kerim'de Hiz. İbrahim'e gelen misafirler yemekten yemezlerken,

Hız. İbrahim'in ikram ettiği yemeğin niçin buzağı olduğu ile ilgili detaylı bilgiler bulunmamakta ve bunun kısa sürede nasıl hazırlandığı konusu kapalı tutulmaktadır. Ayeti kerimenin beyanı esas alındığında onun gelecek misafirler için her zaman hazırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bölgenin iklim şartlarına göre bir hazırlık aşamasından söz etmek mümkündür. Nitekim Said Havva, bu konuya açıklık getirmek için: *"Ve onlara acele kızgın taşlar ile kızartılmış bir buzağı ikram edivermişti."* diyerek bu işlemde kızgın taşlardan yararlanıldığına dikkat çekmektedir.⁶⁹²

Yöresel kültürde, birisinin yemeğinin yenmemesi, onun hakkında kötülük düşünüleceği anlamına gelmesinden ve ev sahibine ihanet edeceğinden kuşkulandırmasından dolayı, Hız. İbrahim gelen elçilerin yemeğe el uzatmamasından endişe eder.⁶⁹³ Razi, Hız. İbrahim'in meleklerden korkmasıyla ilgili olarak iki ihtimal üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisine göre gelenlerin melek olduğunu bilmemiş, aksine onların insan olduklarını zannetmiş ve kendisine bir zarar verebileceğini düşünmüştür. İkinci ihtimale göre o gelenlerin melek olduğunu anlamış, yaptığı işlerden birini Yüce Allah'ın beğenmediğinden gelmiş olabileceğini tahmin etmiştir. Netice itibarıyla Fahrüddin Razi, Hız. İbrahim'e gelenlerin melek olduğunu bilmediği kanısındadır.⁶⁹⁴

Hız. İbrahim'in gelenlerin hırsız olabileceğinden endişe ettiği şeklinde yorumlayanlar da olmuştur. Buna karşı çıkan Maturîdî; Hız. İbrahim'in gelenlerin melek olduğunu anladıktan sonra, yeryüzüne büyük ve önemli bir iş için geldiklerini dü-

şünerek korktuğunu,⁶⁹⁵ tarihî olaylarla ilgili rivayetleri kullanma konusunda oldukça ihtiyatlı davranmak gerektiğini belirterek şöyle demektedir: *"Biz, Yüce Allah'ın kitabında belirtmiş olduğuna herhangi bir ilave veya çıkartma yapmaktan korktuğumuz için Allah'ın söylediklerinden başka bir şey söylemek istemiyoruz. Müfessirlerin kitaplarında bulunan rivayetlerden ve ilhâd ehlinin sözlerinden kaçınıyoruz."*⁶⁹⁶

Misafirler kendilerinin melek olduklarını söyleyince, Hız. İbrahim onların insan olmadıklarını anlar ve: *"Peki ey elçiler! Sizin asıl göreviniz nedir?"* diye sorduğunda, onlar Lut kavmi için gönderildiklerini açıklarlar. Bu arada onlar çocuk doğurmadan ümidini kesmiş yaşlı bir kadın olan Hız. Sare'nin de duyabileceği şekilde, İshak'ı onlara müjdeliler.⁶⁹⁷ *"(İbrahim'in karısı:) Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten şaşılacak bir şey! dedi. (Melekler) dediler ki: Allah'ın emrine şaşıyor musun? Ey ev halkı! Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphesiz ki O, övülmeye layıktır, iyiliği boldur."*⁶⁹⁸ Ayeti kerimelerden anlaşıldığı kadarıyla Hız. Sare, şaşkınlık içerisinde kendisinin kökten kısır ve çocuk doğuramayacak kadar çok yaşlı olduğunu ifade ederek hem duyduğu mutluluğu hem de yaşadığı heyecan ve hayreti ifade etmektedir.⁶⁹⁹

Ayeti kerimede Hız. Sare'nin niçin güldüğünü açıklamak için müfessirler çeşitli yorumlar yapmış nakillerde bulunmuştur.

695 Maturîdî, s. 14/ 162.

696 Maturîdî, s. 14/163.

697 Hud, 11/71; Zariyat, 51/28.

698 Hud, 11/72-73.

699 Kutub, 14/66. Hız. İbrahim ve Hız. Sare'nin yaşlandıkları zaman çocuk sahibi olmaları olayının benzeri, Kur'an-ı Kerim'de Hız. Zekeriya ve eşi için de örnek olarak verilmektedir. Hız. Zekeriya: *"Bana ihtiyarlık gelip çatmış, üstelik karım da kısır olduğu halde benim nasıl çocuğum olabilir?"* (Al-i İmran, 3/40). *"Zekeriya, 'Rabb'im! dedi. Karım kısır, ben ihtiyarlığın son sınırına vardığım hâlde, benim nasıl oğlum olabilir?"* (Meryem, 19/8) diyerek heyecanlanmış ve tepki göstermiştir.

Tevrat'a göre onlar yemişlerdir. Yemekte ikram edilenler Tevrat'ta çeşitlendirilmekle birlikte ana yemek Kur'an-ı Kerim'dekine benzer şekilde kızartılmış buzağıdır. (Tekvin, 18/8.)

692 Havva, s.7/91.

693 Kutub, s. 8-234-235.

694 Razi, Tefsir, s. 13/68-69.

Razi, bütün bu izahların gereksiz olduğunu vurgulayarak Kâdî'nın görüşlerinin en doğrusu olduğunu söylemiştir:

“Bunun sebebini, mutlaka bu ayette bahsedilen bir şey olması gerekir. O şey ise, Hz. İbrahim’in karısının, Hz. İbrahim’in korkusunun zail olmasına sevinmiş olmasından başka bir şey değildir. Çünkü o melekler, ‘Korkma! Biz Lut kavmine gönderildik.’ deyince Hz. İbrahim’in korkusunun zail olup sevinmesinden dolayı, hanımı da büyük sevinç duymuştur. İnsan böyle durumlarda bazen gülebilir. Netice olarak diyebiliriz ki: Hz. İbrahim’in hanımının gülmesi, meleklerin Hz. İbrahim’e ‘Korkma!’ demelerinden ötürüdür. Bu söz sanki bir müjde gibi olmuştur. Bu sebeple Hz. İbrahim’in hanımına sanki şöyle denilmiştir: Biz bu müjdeyi ikiliyoruz, yani korkunun giderilmesi ile bir müjde gerçekleştiği gibi, ömrünüz boyunca istediğiniz bir çocuğunun olmasını ile diğer bir müjde daha gerçekleşmiştir.”⁷⁰⁰

b- Hz. İshak'ın Doğumu

Rivayete göre Hz. Sara, kendisinin de bir oğlu olmasını istiyordu. Fakat çok yaşlandığı, hatta kısırılığı sebebiyle artık bu konuda ümidini iyice bitirmişti.⁷⁰¹ Deyim yerinde ise meleklerin verdiği müjde onu yeniden hayata bağlamıştır. Benzer şekilde Hz. İbrahim de meleklerin çocuk müjdesini verdiği zaman ihtiyarladığını belirterek şaşkınlığını gizleyememiş ve *“Bana ihtiyarlık çökmesine rağmen beni müjdeliyor musunuz?”⁷⁰²* demiştir.

Cenab-ı Allah yaratma konusunda mutlak hüküm sahibidir. *“Bir şeyi yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı ‘Ol!’ demekten ibarettir. Hemen oluverir.”⁷⁰³* Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de pek çok örnek bulunmaktadır.

700 Razi, Tefsir, s. 13/70-71.

701 Zariyat, 51/29.

702 Hicr, 15/54.

703 Yasin, 36/82.

İnsanın yaratılması konusunda bazı farklı örnekler vardır. Özellikle anasız babasız yaratılma konusunda Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva, babasız sadece analı yaratılma konusunda Hz. İsa herkesin bildiği yaratma çeşitlerindendir. Bunlara bir de doğurganlık özelliklerini yitirmiş olan Hz. İbrahim ve Hz. Sare'den doğan Hz. İshak'ı eklemek yerinde olacaktır.⁷⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'in ifadelerine göre onlar çocuk doğuramayacak kadar yaşlanmış ve bu özelliklerini kaybetmiş oldukları bir zamanda Hz. İshak ile müjdelenmiştir. Buradaki *“müjde”* kelimesi, tıpkı Hz. Âdem ve Hz. İsa örneklerinde olduğu gibi doğal şartlarda imkânsız olanın Yüce Allah tarafından mümkün olduğunu göstermek içindir.

Hz. Sare, doksan yaşında⁷⁰⁵ olmasına rağmen Allah'ın lütfu sonucu bir oğlan çocuğu doğurmuştur. Adını İbrancada gülmek mastarından gelen İshak koymuşlardır. Tarihî rivayetlerden anlaşıldığı kadariyle Hz. İshak'ın doğumu, baba bir ana ayrı kardeşi olan İsmail on dört yaşında iken gerçekleşmiştir.⁷⁰⁶

Yukarıda naklettığımız ayeti kerimelerden de anlaşıldığına göre, Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'e İshak adında bir oğul verileceği bildirilirken, *“İshak”* adının ona Allah tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki Tevrat'ta, *“İbrahim Sara'nın*

704 Kur'an-ı Kerim'de yaşlandığı dönemde kendisine çocuk verilenlere örnek olarak gösterilenlerden birisi de Hz. Zekeriyâ'dır: *“Ey Zekeriyâ! Biz sana bir oğul müjdeleriz ki, onun adı Yahya'dır. Daha önce ona kimseyi adaş yapmadık. Zekeriyâ: Rabb'im dedi, karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığım son sınırına vardığım hâlde, benim nasıl oğlum olabilir? Allah: Öyledir, dedi; Rabb'in: O bana kolaydır. Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım, buyurdu. O: Rabb'im! dedi, (çocuğum olacağına dair) bana bir işaret ver. Allah: Sana işaret, sapasağlam olduğun hâlde üç gün insanlarla konuşmamandır, buyurdu. Bunun üzerine Zekeriyâ, mabetten kavminin karşısına çıkarak onlara: ‘Sabah akşam tespihte bulunun.’ diye işaret verdi.”* (Meryem, 19/7-11.)

705 Tekvin, 17/17; Güç, İslam'da Kurban, s. 150. Ahmet Güç aynı kitabın 148-149. sayfalarında muhtemelen yanlışlıkla İshak'ın doğduğu zaman Sare'nin 99 yaşında olduğunu belirtmiştir.

706 Çağatay, s. 84; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/ 192.

doğurduğu çocuğa İshak adını verdi.” ⁷⁰⁷denilerek çocuğun isim babasının Hz. İbrahim olduğuna işaret edilmektedir.

Ayeti kerimelerden açık bir şekilde anlaşıldığı üzere Hz. İsmail Hz. İshak’tan büyüktür. Bu konuda bütün ehli kitap ve İslam âlimleri hemfikirdir. Fakat çocukların doğduğu zaman ebeveynlerinin kaç yaşında olduğu hususunda ortak bir tarih tespiti mümkün değildir. Nitekim rivayetlere göre, ilk çocuğuna seksen altı yaşında baba olan Hz. İbrahim, ikinci çocuğu doğduğu zaman doksan dokuz yaşındadır.⁷⁰⁸ Hz. Sare’nin ise çocuğunu doğurduğu zaman doksan yaşında olduğu söylenmektedir.⁷⁰⁹ İbn Sa’d, bu konuda bütün bilinenlerin dışına çıkarak, Hz. İbrahim ilk oğlu Hz. İsmail’in doksan yaşında iken doğduğunu ve onun doğumundan otuz sene sonra, yüz yirmi yaşında iken de Hz. İshak’ın doğduğunu aktarmaktadır.⁷¹⁰ Ebussuud Efendi ise bu hususta hüküm cümleleri kurmak yerine yuvarlak rakamları kullanmayı terci etmekte ve Hz. İbrahim’in Hz. İsmail doğduğu zaman doksan dokuzlu yaşlarda, Hz. İshak doğduğu zaman ise yüz on ikili yaşlarda olduğunu nakletmektedir.⁷¹¹

Tevrat’a göre Hz. İsmail, Hz. İbrahim seksen altı yaşında iken, Hz. İshak ise yüz yaşında iken doğmuştur.⁷¹² Mehmed Vehbi bazı tefsir kaynaklarından alıntılar yaparak Hz. İbrahim’in, Hz. İsmail’in doğduğu zaman doksan dokuz, Hz. İshak’ın doğduğu zaman yüz on iki yaşında olduğunu nakletmektedir.⁷¹³ Muhtemelen önceki malumat doğru olup her hâlükârda Hz. İsmail, kardeşi Hz. İshak’tan onüç, Tevrat veya bazı rivayetlere göre on dört yaş büyüktür. Buna rağmen Maturîdî, Ebu Be-

⁷⁰⁷ Tekvin, 21/3.

⁷⁰⁸ İbn Kesir, Tefsir, s. 12/6812.

⁷⁰⁹ Harman, “Sare”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 219, s. EK-2/469.

⁷¹⁰ İbn Sa’d, s. 1/48.

⁷¹¹ Ebussuud, s. 5/108.

⁷¹² Tekvin, 16/16, 21/5.

⁷¹³ bk. Mehmed Vehbi, s. 7/2714-2715.

kir el- Esam ‘dan şu değerlendirmeyi aktarmaktadır: *“Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak’ı, İshak’ın ardından da Yakup’u müjdeledik. ‘Aman ya Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu ihtiyar kocam; bu hâlde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!’ dedi.”*⁷¹⁴ Bu ayeti kerimeye göre İshak, İsmail’den büyüktür. Çünkü İbrahim’e çocuğu olacağı müjdelendiğinde, karısı kendisinin yaşlı ve kısır, kocasının da ihtiyar olduğunu söylemişti. Şayet ilk çocuk İsmail, diğerinin de ona yakın bir zamanda doğduğu düşünülecek olursa, bunların arasında Hz. İbrahim’in kısır olduğundan haber verilecek kadar uzun zaman geçmemiştir. Bu da göstermektedir ki İshak, İsmail’den öncedir ve ondan büyüktür.”⁷¹⁵

Maturîdî, tefsir yaparken her bilgiye kıymet verdiğini ve elde ettiği bilgileri objektif değerlendirdiğinin bir ürünü olarak bunları kitabına aldığını belirtmektedir. Böyle bir iddia Hz. İbrahim ve Hz. Hacer’in evlenme gerekçesini izah etmekten uzaktır. Zira Hz. Sare’nin, kendisi çocuk doğuramadığı için kocası Hz. İbrahim’in çocuk edinmek amacıyla yanındaki kölesi Hz. Hacer ile evlendirdiği malumdur. Ayrıca Hz. İsmail ile Hz. İshak arasındaki süre tahminen en az on üç veya on dört yıl olarak belirtilmektedir ki bu insan ömrü için az olarak nitelendirilecek bir süre değildir. Henüz o dönemlerde yaygın olarak bilinmemekle beraber, geleneksel Yahudi aile hayatında kadının konumu dolayısıyla, bu olayda Hz. Sare esas olarak ele alınmış ve onun yaşadığı süreç bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu müjde, heyecan duyguları doğrudan onun şahsı ile ilgilendirilmiştir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsmail ile ilgili çok önemli ve övücü bilgiler verilmesine rağmen sosyal konumundan olsa gerek onun annesi Hz. Hacer’den söz edilmemiştir. Kur’an-ı Kerim ayetlerinin konu hakkındaki izahatından Hz. Sare’ye İshak’ın doğacağını müjde olarak

⁷¹⁴ Hud, 11/71-72.

⁷¹⁵ Maturîdî, s. 14/164.

verilmesi ve doğacak çocuğun İsmail'den önce olabileceği yönündeki zayıf iddianın gerçekle alakası olmamaktadır. Zira Hz. İsmail'in doğumundan sonra uzun bir süre geçmiş ve çocuğu olmadığı için üzüntü ve kıskançlık içinde bulunan Hz. Sare, çocuk sahibi olacağı için böyle bir heyecan yaşamıştır.

Hz. Sare'nin Vefatı

Hayatı hakkında İslam kaynaklarında çok sınırlı bilgiler bulunan Hz. Sare, yüz yirmi yedi yaşında iken Ken'an diyarında vefat etmiş ve Hz. İbrahim, Mamre'ye-Hebron/Halil'e yakın Makpela tarlasındaki bir mağaraya onu defnetmiştir.⁷¹⁶

Hz. İbrahim'in, Hz. Sare'nin vefatından sonra Katura/Kantura ve Haccun adında iki kadınla daha evlendiği rivayet edilmektedir.⁷¹⁷ Kantura'dan Zümran, Yakşan, Madan, Medin, Şiyak, Şûh adında altı Hacun'dan da Keysan, Suruc, Emim, Lutan, Nafes adında beş çocuğu olduğu söylenmektedir.⁷¹⁸ İbn Sa'd ise Hz. İbrahim'in Kenanlılardan olan Kantura isimli hanımından dört, Hacun'dan ise yedi çocuğu daha olduğunu nakletmektedir.⁷¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in hanımlarının adı geçmemektedir. Fakat çocukları olmadığı için veya olmayacağı endişesinden dolayı Hz. İbrahim'in Hz. Hacer ile evlendiği ve bu evlilikten Hz. İsmail'in doğduğu Yahudi ve İslam kaynaklarında belirtilmektedir. Tevrat'ta Hz. İbrahim'in Sare'nin vefatından sonra Ketura adında bir kadınla evlendiği ondan da yukarıda isimleri yazılan altı çocukları doğduğu nakledilmekte ancak ikinci bir kadından söz edilmemektedir.⁷²⁰

716 Tekvin, 23/19; Harman, "Sâre", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2019, Ek, s. 2/468-469.

717 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. I/221.

718 İbn Kesir, Kısas, s. 166, 1/169.

719 İbn Sa'd, s. 1/48.

720 Tevrat, 25/1-2. İsimlerde Arapça okunuş farklılıkları bulunmaktadır.

Hz. İbrahim'in Hz. Sare'den on yaş büyük olduğu hatırlanır, Hz. Sare'nin yüz yirmi yedi yaşında vefat ettiği kabul edilirse bu sırada Hz. İbrahim'in yüz otuz yedi yaşında olduğu kabul edilmelidir. Onun Tevrat kaynaklarına göre yüz yetmiş beş yaşında öldüğü göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık otuz sekiz sene bir insanın yalnız yaşaması sosyolojik olarak bazı zorlukları da beraberinde getirmesi gerekmektedir. Ancak burada bir başka zorluk daha vardır ki o da Hz. İbrahim'in uzun yıllar çocuk hasretiyle yanıp tutuştuğu, ilerlemiş yaşına rağmen artık çocuğu olamayacağı kaygısı taşıdığı, Hz. Hacer ile de bu arzusunu gerçekleştirmek için evlendiği bilinen bir olgudur. Hatta İshak doğmadan önce meleklerin ona bir çocuğu olacağını müjdelediği zaman yaşının oldukça ilerlediğini gerekçe göstererek hayret ifadesi kullanıldığı bildirilmektedir.⁷²¹

Gerek Tevrat gerekse Kur'an-ı Kerim'de Hz. Sare'nin vefatına kadar Hz. Hacer dışında herhangi bir başka kadınla evliliğinden ve Hz. İsmail ile Hz. İshak dışında çocuklarından söz edilmemektedir. Hz. İbrahim'in bu aşamadan sonra bir iki evlilik yapmasını ve bunlardan on bir / on iki çocuk sahibi olması yönündeki bilgileri ihtiyatla karşılamak ve bilgi hatası olabileceği üzerinde değerlendirmeler yapmak yerinde olacaktır. Şayet bu bilgiler tarihsel ve güvenilir bilgiler ise, Hz. İbrahim'in bu iki hanımı hayattayken başka evlilikler yaptığı üzerinde durmak gerekmektedir. Bu durumda, Yahudi geleneğinde kadınların neslin devamında etkin unsur olduğu inancından dolayı, Hz. Sare'den başka hanımlarının yok sayıldığı ve onun ölümüne kadar adından söz edilmediği şeklinde düşünülebilir.

721 Hicr, 15/54.

MEKKE

Mekke, Hicaz bölgesindeki en kadim yerleşim merkezlerinden birisidir. En eski tarihi kaynaklarda adı “*Makaroba*” olarak geçen bu şehrin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir.⁷²²

Mekke’ye Bekke, Ümm-ü Rahm, Bâsse, Hâtıme, Karyey-i Kadime, Kûsî, Ümmü’l-Kura, Beytü’l-Atik, Zü Tuva, Salah, Haram, Beledü’l-Emin gibi isimler de verilmekte olup Ezraki Kâbe ile karışık şekilde bunların sayılarının elliye ulaştığını zikrederrek otuz kadarını esirinde belirtmektedir.⁷²³

Kur’an-ı Kerim’de adı “*Bekke*” veya “*Mekke*” olarak geçmektedir.⁷²⁴ Bekke, Mekke’nin isimlerinden birisidir. Zalim ve zorbaların orada boyun eğmesi, bükülmesi ve zelil olmaları için Bekke adı verilmiştir.⁷²⁵ Ancak şehir adının Mekke, bu şehir içinde Kâbe ile birlikte Mescid-i Haram’ın bulunduğu yerin adının da Bekke olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁷²⁶ Ferrera, insanların çokluğu nedeniyle oraya Bekke dendiğini belirtmiştir.⁷²⁷ Bekke, Mekke’nin bir diğer telaffuz şekli olup⁷²⁸ Müslümanların kiblesi olan Kâbe’nin onun merkezinde yer aldığı kutsal şehrin özel adıdır.

Mekke adı ilk defa Coğrafyacı Batlamyus’un II. asra ait eserinde geçmektedir. Ona göre Macoraba adıyla isimlendirilen yerleşim merkezinin Mekke olması ihtimal dâhilinde olup şehrin

722 Mustafa Baş, Hicaz Yahudileri, İstanbul, 2019, s. 23.

723 Ebu’l-Velid Muhammed Ezraki, Ahbaru Mekke, Kâbe ve Mekke Tarihi, çev. Y. Vehbi Yavuz, İstanbul, 1974, s. 25-26.

724 Razi, Tefsir, s. 6/486.

725 Razi, Tefsir, s. 6/486; Havva, s. 2/394,396.

726 Yazır s. 2/1148-1149; Havva, s. 2/396; Baş, s. 23.

727 Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad el-Ferra, Meani’l-Kur’an, Beyrut, 1980, s. 1/227; Ebussuud, s. 2/130.

728 Ebussuud, s. 2/129.

bundan önce Bekke adıyla bir yaşam merkezi olarak varlığı bilinmektedir. Mekke özellikle kuzey güney yönünde, önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır.⁷²⁹

Şibli, Kitab-ı Mukaddes’te : “*Ey her şeye egemen Rab, Kral’ım ve Tanrı’m! Ne mutlu senin evinde oturanlara. Sürekli seni överler! Ne mutlu gücünü senden alan insana! Aklı hep Siyon’u ziyaret etmekte. Baka Vadisi’nden geçerken, pınar başına çevirirler orayı, ilk yağmurlar orayı berekete boğar.*”⁷³⁰ cümlelerinde geçen “*Baka*” kelimesini “*Bekke*” olarak yorumlamakta, Mekke’nin bizzat kendisi şeklinde değerlendirmekte ve Hz. Davud’un bulunduğu yerden uzakta bulunan bu kutsal topraklara duyduğu özlemi ifade ettiğini söylemektedir.⁷³¹

Mekke’nin yerleşim birimi olarak ortaya çıkmasında en önemli unsur kuşkusuz Kâbe’dir. Mekke’de şehir hayatı Kâbe ile başlamıştır. Hz. İbrahim ve ailesinin buraya gelmesinden önceki tarihi hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır.⁷³²

Mekke, Arap Yarımadası’nın Hicaz bölgesinde Kızıldeniz sahilinin Cidde Limanı’na 60, Taif şehrine 90, kuzeyindeki Medine-i Münevvere’ye 420 km uzaklıkta bir yerde olup deniz seviyesinden yaklaşık 300 m yükseklikte bir yerleşim merkezidir. Kur’an-ı Kerim’de Mekke (Feth, 48/24), el-Beledü’l-Emin (Tin,95/3), Harem Âmin (Kasas, 28/57; Ankebut, 29/67), Ümmü’l-Kura (Şûra, 42/7) gibi isimlerle anılmaktadır.⁷³³

Mekke, kelime olarak “*kemiğin içinde olanların emilmesi*” anlamına gelmektedir. Suyunun az olması, buraya gelenle-

729 H. Lammens, “Mekke”, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, s. 7/630; Nebi Bozkurt, M Sabri Küçükbaşçı. “Mekke”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2003, s. 28/555-556.

730 Mezmurlar, 85/3-6.

731 Şibli, s. 1/113-114.

732 Bozkurt, Küçükbaşçı, s. 28/556.

733 Kur’an Yolu, 1/635.

rin yaşadıkları zorluklar, kemikten iliğin çıkarılması gibi güç olduğu için bu yerleşim yerine Mekke adı verilmiştir. Bunun yanında Allah'ın koruması altında bulunan bu şehirde yaşayanların zulme sapmaları yüzünden helak olmaları sebebiyle bu ismin verilmiş olabileceği söylenmiştir.⁷³⁴

Mekke, dünyanın en kutsal şehridir. Şehrin bulunduğu bölge *"mukaddes, saygınlığı korunan ve içinde kan dökmekten sakınılan yer"* anlamına gelen *"Harem"* adıyla anılmaktadır. Suriye ve Yemen doğrultusunda ticaret yolları üzerinde orta bir yerde olması, onun geçmişten günümüze büyük bir önem kazanmasına yol açmıştır.⁷³⁵

İslam kaynaklarında Hz. Âdem'den Hz. Nuh'a kadar insanlığın en eski yerleşim merkezi olduğu kabul edilen Mekke, Hz. İbrahim'in ailesini oraya götürdüğü zaman öncesinde bu özelliğini kaybetmiştir. Hz. Hacer ve oğlunun ilk geldiklerinde hayat eseri görülmeyen bu yöre, zenzem suyunun bulunmasından sonra yeniden canlılık kazanmış ve önemli bir yaşam merkezi hâline gelmiştir. Dinî merkez olması ve ticaret yolları üzerinde yer alması gibi sebeplerle tarihin her döneminde Araplar tarafından ilgi görmüştür.⁷³⁶

Mekke, Hz. İbrahim ve ailesinin oraya gelip yerleşmesinden sonra bilinen bir yerleşim merkezi hâline gelmiştir. Her ne kadar rivayetlerde buranın kadim bir yerleşim merkezi olduğu, Kâbe ile birlikte insanlığın ilk kutsallarını koruduğu belirtilse de Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgilere bakıldığında buranın Hz. İbrahim ile günümüzdeki şöhretine kavuştuğu görülmektedir. Elbette Hz. İsmail ve annesinin burada yaşaması, oranın tanınmasına büyük katkı sağlamıştır. Ancak orayı diğer yerleşim merkezleri arasında ayrıcalıklı ve üstün bir konuma getiren ilk defa onlar tarafından keşfedilen zem-

734 Baş, s. 24.

735 Berki, Keskiöğlu, s. 19.

736 Baş, s. 24.

zem suyu ve Hz. İbrahim ve oğlu tarafından yapılan Kâbe'dir. İbrahim suresinin 14/35-37. ayeti kerimelerinde burasının bilinen fakat insanlardan mahrum, metruk ve unutulmuş bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Hz. İbrahim'in o zaman ve sonrasında orayı güvenli kılması⁷³⁷ için Cenab-ı Allah'a dua etmesi bu hususun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Tarihin en eski devirlerinden beri kutsal kabul edilen Kâbe'nin Mekke'de bulunması, çeşitli yerlerden insanların ibadet ve ziyaret amacıyla oraya gidip gelmelerine yol açmıştır. Bu özelliği Mekke'yi diğer Hicaz bölgesi şehirleri arasında ayrı ve özel bir konuma yükseltmiştir. Dinî bir merkez ve uğrak noktası olarak ticari hayatın canlı olduğu Mekke, bu gerekçelerle iktisadi hayatı da elinde tutarak bölgesinde sosyal ve siyasal üstünlüğe sahip olmuştur.⁷³⁸

İbn Kesir: *"Allah Teâlâ'nın Mekke'yi, gökleri ve yeri yarattığı gün haram kıldığını belirten hadisler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü İbrahim (as), Allah'ın bu hükmünü tebliğ etmiş ve orayı haremgaah kıldığını belirtmiştir. Mekke, Hz. İbrahim'in orada ev (Kâbe) yapmazdan önce de haram bir belde idi."*⁷³⁹ ifadeleriyle, çelişkili gibi görünen bu rivayetleri Mekke'nin eskiden beri bilinen kutsallığının işareti olarak değerlendirmiştir.

737 İbrahim, 14/35.

738 Baş, s. 35.

739 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/549.

KÂBE

a- Kâbe Tarihi

Kâbe, sözlükte: “ka’b” kökünden gelen özel bir isimdir. Yüksek olmak, dört köşe şeklinde olmak, tomurcuklanmak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca dört köşe şeklinde olan her eve de Kâbe denmektedir. Kavram olarak Kâbe: Hz. İbrahim tarafından yapıldığı bilinen ve dikdörtgen şeklinde, on sekiz arşın yüksekliğinde, siyah bir örtü ile örtülen, Mekke Vadi-si’nin ortasında bulunan, etrafı harem duvarları ile çevrili ve yoluna gücü yetenlerin ömründe bir kere ziyaret etmesi Allah tarafından farz kılınan mukaddes bir yapıdır.⁷⁴⁰

Kâbe’ye Bekke, Beytullah, Beytü’l-Atik, Hatime, Bâsse, Beytü’l-Haram, Kadîs, Nâzı, Karye-i Kadime gibi isimler verilmektedir.⁷⁴¹ İslam tarihinde genel olarak “Beytullah” şeklinde anılmaktadır. Beytullah’a dört köşeli olduğu veya yüksekçe bir yapı olduğu için Kâbe denilmiştir.⁷⁴²

Kâbe’nin nerede olduğu, ilk mabet olma özelliği, yapılışı, kible olma konusu gibi pek çok hususta Kur’an-ı Kerim’de geniş malumat bulunmaktadır. Âl-i İmran suresinde onun insanlar için kurulan ilk mabet olma özelliğiyle alakalı şöyle buyrulmaktadır: *“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabet) Mekke’deki Kâbe’dir. Orada apaçık nişaneler, (ayrıca) İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir.”*⁷⁴³

⁷⁴⁰ Ezraki, s. 22.

⁷⁴¹ Ezraki, s. 23-24.

⁷⁴² Köksal, Peygamberler Tarihi, s. I/203, 208.

⁷⁴³ Âl-i İmran, 3/96-97.

Bu ayeti kerimenin nüzul sebebi olarak şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Kiblenin değiştirilmesiyle ilgili ayet gelip Peygamber’imiz Hz. Muhammed kiblesini Kâbe yönüne çevirdikten sonra, Yahudiler onun peygamberliği konusunu daha yüksek sesle tartışmaya, bu hususta ileri geri konuşmaya başladılar. Bu arada özellikle de Beytü’l-Makdis’in (Kudüs/Mescid-i Aksa) Kâbe’den daha faziletli ve kible yapılmaya daha layık olduğunu, oranın Kâbe’den önce yapıldığını, mahşerin orada kurulacağını ve oranın bütün peygamberlerin kiblesi olduğunu, dolayısıyla kiblenin oradan Kâbe’ye dönmesinin batıl bir uygulama olduğunu iddia ettiler.⁷⁴⁴ Bunun üzerine yukarıda mealini arz ettiğimiz ayeti kerime nazil olmuştur.

Kur’an-ı Kerim’in beyanına göre Kâbe, bütün Ehl-i kitabın tanıya geldikleri mabetlerin hepsinden daha önce inşa edilmiş, insanlık tarihinde ilk dönemlerden itibaren kutsal olarak kabul görmüş ve ziyaret edilmiştir. Kâbe, mübarek bir tevhit kiblesi olup ilk hac merkezidir.

Wensinck, Kâbe ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: Kâbe, bir mabette bulunması gereken özelliklerin tamamına haizdir. O, kendisiyle birlikte etrafını da kutsal topraklar hâline getirmiştir. Kâbe’nin etrafında “Harem” denilen çevrili bir yer bulunmaktadır ki buraya giren herkes bazı dinî yükümlülükleri yerine getirmeye mecburdur. Burada ilahi bir barış ve korunmuşluk hâkim olmaktadır ve silah bulundurmanın yasak olduğu bu yerde bütün düşmanlıklar son bulmaktadır. Bir tür sığınak vazifesi gören Harem bölgesi, insanlar için olduğu kadar hayvan ve bitkiler için de benzer özellikleri içermektedir.⁷⁴⁵

Dört cephesinde farklı ölçülerin kullanıldığı Kâbe’nin yerden yüksekliği on beş metre olup Mekke’nin etrafındaki dağlardan getirilen siyah taşlarla yapılmıştır. Duvarların cepheleri

⁷⁴⁴ Razi, Tefsir, s. 6/478.

⁷⁴⁵ Wensinck, “Kâbe”, MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, s. 6/14.

kuzey, güney, doğu ve batı şeklinde dört ana yöne göre yapılmıştır. Kâbe'nin kuzey batı duvarının karşısında Kâbe'ye bitişik olmayan yarım daire şeklinde ve çevresi yaklaşık bir metre yüksekliğinde duvar ile çevrilen "*Hatim*" denen bir yer vardır ki burasının Kâbe'nin içine dâhil olduğuna inanılmaktadır.⁷⁴⁶

Hız. Hacer ve oğlu Hız. İsmail bu bölgeye getirildikten sonra Mekke kısa zamanda bir cazibe merkezi hâline gelmiş, Kâbe vesilesiyle insanlar orayı bir hac yeri olarak kutsamıştır. Asırlar boyunca bu ilgi artarak günümüze kadar gelmiştir. Kâbe'ye hizmet insani ve dinî bir hizmet ve şeref olarak kabul edildiği için her dönem onunla özel olarak ilgileneneler olmuş hatta bu bir itibar yarışına dönüşmüş, zaman zaman bu uğurda savaşlar bile göze alınmıştır.

Tarih boyunca Arapların dinî merkezleri daima Mekke olmuştur. Bütün Araplar hac maksadıyla burayı ziyaret etmiştir. Onlar yavaş yavaş Hız. İbrahim'in emanet ettiği tevhit dininden uzaklaşmalarına rağmen Kâbe kutsiyetinden bir şey kaybetmemiştir.⁷⁴⁷

⁷⁴⁶ **Hicr:** Hicr, Kâbe'den ayrılmış olmakla birlikte onun bir parçası olarak kabul edilmektedir. Burası, Hız. İbrahim'in oğlu Hız. İsmail ile birlikte inşa ettiği Kâbe'ye dâhil bulunuyordu. Ancak yangın ve sel baskınları sonucu yıkılan Kâbe'nin Hız. Muhammed'in de katıldığı 605 yılındaki yeniden inşası sırasında Mekkeliler, kendi aralarında topladıkları paranın Hız. İbrahim'in temelleri üzerine yapılan inşaatı tamamlamaya yetmeyeceğini anlayınca binanın daha küçük yapılmasına karar verdiler. Bu inşaat sırasında yarım daire şeklindeki bir yeri Kâbe'nin dışında bıraktılar ve burasını göğüs hizasına gelen bir duvarla çevirip (hatim) Kâbe'den olduğu anlaşılsın diye taşla döşediler. Kâbe'den sayıldığı halde oradan ayrı bırakıldığı için "hicr" veya "hicru İsmail" adını verdiler. Peygamber'imiz Hız. Muhammed, Hız. Aişe'ye "Eğer kavmim küfür dönemine yakın bulunmamış olsaydı, Kâbe'yi yıktırıp İbrahim'in temelleri üzerine yeniden inşa ederdim, dışarıda bırakılan kısmı içeri alırdım." buyurmuştur. (Buhari, "Hac", 42; Nesai, "Hac", 125.) Yine bir başka rivayete göre Peygamber'imiz Hız. Muhammed Kâbe'nin içinde namaz kılmak isteyen Hız. Aişe validemize Hicr'de namaz kılmasını tavsiye etmiştir. (Tirmizi, "Hac", 48; Nesai, "Hac", 128.) (bk. Fuat Günel, "Hicr", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1998, s. 17/455.

⁷⁴⁷ Berki, Keskiöğlü, s. 18.

Hız. İbrahim'in eşi ve oğlundan sonra Mekke'ye ilk yerleşenler Cürhümlüler olmuştur. Hız. İsmail'in eşinin babası olan Mudad b. Amr el-Cühemi, bu kabilenin ileri gelenlerindendir. Hız. İsmail hayatta iken Kâbe ile kendisi ilgilenmiş, vefatını müteakiben büyük oğlu Nebt, Kâbe'nin muhafızlığını üstlenmiş fakat onun da ölümü üzerine Mudad bu muhafızlığı alınca Kâbe'nin yönetimi Cürhümlülerin eline geçmiştir. Daha sonra buranın muhafızlığı Huzaalılar tarafından yürütülmüştür. Bu görevi, ilerleyen yıllarda Hız. İsmail'in torunlarından Kusay b. Kilab üzerine almıştır.⁷⁴⁸

Kâbe'nin ilk yapıldığı esnada tavanı, eşiği, penceresi, kapısı olmamıştır. Sonra Hız. İsmail soyundan ve Hız. Muhammed'in dedelerinden olan Kusay İbn Kilab, Kâbe'nin muhafızlığını eline aldığı zaman, eski binayı da yıkarak onun yerine hurma ağaçlarından yapılan kerestelerle tavanlı bir bina yapmıştır.⁷⁴⁹

Ebussuud Efendi, rivayetlere göre Kâbe'nin beş defa yapıldığını nakletmektedir:

1. Melekler yapmıştır. Kırmızı yakuttan yapılan bu bina Nuh Tufanı'nda gökyüzüne kaldırılmıştır.
2. Hız. İbrahim ve oğlu Hız. İsmail yapmıştır.
3. Cahiliye döneminde Kureyşliler tarafından yapılmıştır ki, bunda Peygamberimiz Hız. Muhammed'in de katkıları olmuştur.
4. Abdullah ibn Zübeyir yaptırmıştır.
5. Haccac zamanında yapılmıştır.⁷⁵⁰

Mustafa Asım Köksal, Ebussuud Efendi tarafından verilen bilgileri de kapsayacak şekilde, yapılışından itibaren Kâbe'nin

⁷⁴⁸ Şibli, s. 1/116-117.

⁷⁴⁹ Berki, Keskiöğlü, s. 20.

⁷⁵⁰ Ebussuud, s. 6/106

toplam on bir kere yapıp yıkıldığını, en son Osmanlı padişahlarından Sultan IV. Murat tarafından onarıldığını belirtmiştir. Bunların dışında Kâbe zaman ve şartlara uygun olarak küçükü büyüklü bazı tamiratlar görmüştür.⁷⁵¹

Kâbe'nin üstü eskiden beri her sene yenilenen siyah bir örtü ile örtülmektedir. Her ne kadar geçmişe ait bilgiler bulunsa da Kâbe'ye düzenli olarak ilk örtü örtenin Hz. İsmail olduğu sanılmaktadır.⁷⁵² Bilinen şekliyle ilk örtü örten kişinin Himyer hükümdarlarından Esad b. Tubba' olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁵³ Yemen, kumaşlarıyla meşhur olduğundan, ilk yıllarda Kâbe'nin örtüsü buradan temin edilmiştir.⁷⁵⁴ Ebrehe gibi Yemen hükümdarı olan Tubba', Kâbe'yi yıkmak için geldiğinde felç olmuş, Medineli Yahudi bilginleri tarafından uyarılmış ve o da bu niyetinden vazgeçmiştir. O, iyileştiğinde Kâbe'nin üzerine bir örtü örtmüş ve böylece ilk örtü örten de o olmuştur.⁷⁵⁵

Kâbe'ye örtü geleneği Peygamber'imiz Hz. Muhammed zamanında ve ondan sonra gelen halifeler tarafından da devam ettirilmiştir. Osmanlı padişahları "*Hadimü'l-Haremeyn*," (iki Harem'in Hizmetkârı) unvanını aldıktan sonra, uzun yıllar Mısır'da dokutturarak Kâbe'nin örtüsünü hazırlama görevini de üstlenmişlerdir.⁷⁵⁶ Kâbe'nin örtüsü daha sonra, muhtemelen Osmanlı padişahlarından I. Ahmet zamanında İstanbul'da dokunduktan sonra "*Sürre Alayları*" denilen özel bir kervan marifetiyle Mekke'ye gönderilmiştir.⁷⁵⁷

751 Köksal, Peygambereler Tarihi s. 1/208-209.

752 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/212.

753 Wensinck, Kâbe, s. 6/14; Şibli, s. 1/117.

754 Şibli, s. 1/117.

755 Yazır, s. 5/ 3401; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/212-213.

756 Geniş bilgi için bk. Köksal, Peygambereler Tarihi, s. 1/211-220.

757 Wensinck, Kâbe, s. 6/6.

Kâbe'nin örtüsü her sene Zilkade ayının 25'inde veya 28'inde kaldırılır, yerine yerden iki metre yükseklikte beyaz bir örtü ile örtülür ki buna Kâbe'nin ihrama girmesi denilmektedir. Hac bitiminde bu örtü kaldırılarak Kâbe'nin yeni örtüsü örtülür.⁷⁵⁸ Çok eskilere dayanan bu bilgiler zamanla değişikliğe uğramıştır. Günümüzde Mekke'de siyah ipekten dokunup, üzerine altın ve gümüş ipliklerle çeşitli ayetler ve Allah'ın isimleri yazılarak hazırlanan Kâbe'nin örtüsü, hacıların Ararat'ta vakfe ibadetinde bulundukları sırada, Kâbe gül sularıyla yıkandıktan sonra değiştirilmektedir.

b- Kâbe ile İlgili Asılsız Bir İddia

Her din mensubu kendi kutsallarına inanmakta onun üstünlüğünü savunmaktadır. Bu anlamda Kudüs Yahudiler için en kutsal mekândır. Rivayete göre İslam din olarak gönderilip Kâbe kutsal mekân olarak öne çıkınca Yahudilerin kıskançlıkları depremiş ve Kudüs'ün üstünlüğünü, yüceliğini ve bütün peygamberlerin gittiği kutsal bir yer olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Onların bu iddiaları karşısında Müslümanlar da kendilerinin kutsal olarak kabul ettiği Kâbe'nin daha üstün ve yüce olduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine "*Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabet) Mekke'deki Kâbe'dir.*"⁷⁵⁹ ayeti kerimesi nazil olmuştur.

Yeryüzünün en kadim mabedi belki de en eski yapısı Kâbe'dir. Bilim insanları ve bütün din mensupları bu konu üzerinde hemfikirdir. Dinler tarihi ve peygamberler tarihi ile ilgilenenler bu durumu yakından bilmektedir. Yakın geçmişe kadar bu konuda ciddiye alınabilecek herhangi farklı bir görüş ortaya atılmamıştır. Ancak Kanadalı Tarihçi ve Arkeolog Dan Gibson,

758 Wensinck, Kâbe, s. 6/6.

759 Âl-i İmran, 3/96.

2016 yılında yayımladığı *"The Sacred Citiy"* isimli belgeselde, gerçek Kâbe'nin Ürdün'de yer alan Petra olduğunu iddia etmiştir.

Bu iddianın bilimsel hiçbir izahı yoktur. Hz. İbrahim uzun yıllar Filistin bölgesinde yaşamış bir peygamberdir. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere pek çok yazılı kaynak, onun bu bölgeden giderek eşi Hz. Hacer'i ve oğlu Hz. İsmail'i Mekke'ye yerleştirdiğine, orada Kâbe'yi inşa ettiğine ve hac menasikini uyguladığına tanıklık etmektedir. Buna karşılık bütün ilahi din mensupları tarafından sayılan ve sevilen bir peygamber olarak bilinmesine rağmen Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde ve dini referanslarında, onun yaşadığı coğrafyanın çok yanında bir yer olan Petra ile ilişkisinden söz edilmemekte, Hz. İbrahim'in orayla ilişkisine temas edilmemektedir.

Bütün bu ve benzeri iddialar, İslam karşısında kendisini silik, ezik ve mağdur hisseden oryantalist zihniyetin, İslam güneşini gölgeleme, ona olan ilgiyi azaltma ve yükselişinin önünü kesme gayretlerinin bir ürünüdür. Böylece onlar, insanların zihnini bulandırmaya, dinleriyle ilgili kuşkular uyandırmaya ve aralarına fitne sokarak gücünü kırmaya çalışmaktadırlar. Gerek Kâbe gerekse Mekke ile ilgili bilgiler her şeyden önce Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Kâbe'nin Mekke'de olmadığı iddiası, asırlarca insanlık tarafından tarihî olduğu kadar en güvenilir kutsal metin olduğu tartışılmaz olan ve bu anlamda bütün insanlığa *"tehaddi"* ayetleriyle meydan okuyan Kur'an-ı Kerim'in Allah keliması olduğunu, doğruluğunu, güvenilirliğini tartışmaya açmak demektir. Bunun yanında Petra iddiası, ilahi din geleneğinin olmazsa olmaz kilometre taşları kabul edilen peygamberleri, onların hayatıyla ilgili bütün inanılan ve bilinen değerleri yok saymak anlamına gelmektedir. En önemlisi İslam'ın beş temel esasından birisi olan ve hâli vakti yerinde olan insanların mutlaka yerine getirmesi farz olarak kabul edilen hac ibadetini inkâr etmek, başta Hz. Peygamberin ifa ettiği *"Veda Haccı"* olmak üzere Müslümanların asırlar-

ca büyük bir titizlik ve ihlasla yerine getirdiği bu farızayı bütünüyle geçersiz saymaktır. Bu tür iddiaların arkasındaki gizli emelleri göremediği için Arkeolog Dan Gibson tarafından yapılan iddia ve atılan iftiraları bilimsel birer araştırma sonucu gibi değerlendiren ve saygı duyarak ciddiye alan kimselerin, *"Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki mütüşebih ayetlerin peşine düşerler..."*⁷⁶⁰ hükmünü dikkate almaları yararlı olacaktır.

Kâbe kadim bir mabet, Mekke de kadim bir şehirdir. Bu husus yazılı kaynakların güvencesinde tarihî bir bilgi olmakla birlikte, İslam dini ve onun Allah tarafından gönderildiğini haber verdiği bütün peygamberlerin bazılarının mezarları, hatıraları ve menkıbeleriyle yaşayan kültür varlığı olarak zaman ötesinden günümüze kadar ulaşmıştır. Bunun reddi veya inkârı mümkün değildir.

c- Kâbe Ne Zaman Yapılmıştır?

Kâbe'nin yapılış tarihi ile ilgili çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Onun günümüzdeki durumu ile ilgili olarak Hz. İbrahim zamanında yapıldığı şeklinde görüş birliği bulunmasına rağmen, ondan öncesi hakkında malumat elde etmek için, elimizdeki tarihi rivayetlerden başka sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Bu rivayetler ise Kâbe'nin yapılışını, insanlığın hatta kâinatın yaratılışından önceye götürmektedir.⁷⁶¹

Kâbe'nin ne zaman ve kim tarafından yapıldığıyla alakalı görüşleri yukarıda genel hatlarıyla verdiğimiz bilgiler ışığında üç ana grupta toplamak mümkündür:

⁷⁶⁰ Âl-i İmran, 3/7.

⁷⁶¹ Ezraki, s. 28, 31.

a- Hz. Âdem'den önce Cenab-ı Allah tarafından meleklerle yaptırılmıştır.

b- Hz. Âdem tarafından yapılmıştır.

c- Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yapılmıştır.

Kâbe'nin Hz. Âdem'den önce melekler tarafından yapıldığını ileri sürenler Beyhaki'de yer alan bir rivayeti esas almaktadırlar. Çeşitli yönlerden eleştirilen bu rivayete göre: "Hz. Âdem Kâbe'de haccederken melekler onunla karşılaştıklarında; 'Ey Âdem! Haccın mübarek olsun. Biz senden iki bin yıl önce haccetmiştik.'⁷⁶² demiştir.

Rivayetlere göre Yüce Allah Kâbe'nin yerini yeryüzünü yaratmadan iki bin sene önce, bu evi de yeryüzündeki her şeyden önce yaratmıştır. Hemen hemen bütün tefsirlerde ve tarihî kaynaklarda bu konuda şöyle bir bilgi yer almaktadır: "Yüce Allah meleklerini gönderip onlara 'Yeryüzünde benim için Beyt-i Mamur gibi bir ev yapın.' dedi. Yüce Allah, gökteki (meleklerin) Beyt-i Mamur'u tavaf etmeleri gibi, yeryüzünde herkesin de o evi (Kâbe'yi) tavaf etmelerini emretti. Bu iş, Âdem'in yaratılmasından önce idi.'⁷⁶³

İkinci görüşü esas alanlar Kâbe'nin Hz. Âdem zamanında ve onun tarafından yapıldığını iddia etmektedirler. Tefsirlerde, Bakara suresi 2/127. ayeti kerimesi esas alınarak Kâbe'nin Hz. Âdem tarafından yapıldığı, dolayısıyla Hz. İbrahim'den önce var olduğu belirtilmektedir. Hatta Hz. Âdem ve meleklerin Hz. İbrahim'den önce hac ederek Kâbe'yi ziyaret ettikleri haber verilmektedir.⁷⁶⁴ İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Hz. Âdem, yeryüzüne gönderilince ilk önce Beytullah'ın bulunduğu yere inmiştir. O çok üzgün olduğu için Cenab-ı

⁷⁶² Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, Delailü'n-Nübüvve, Beyrut, 1985, s. 2/45.

⁷⁶³ Razi, Tefsir, s. 6/480.

⁷⁶⁴ Maturîdî, s. 1/267; Ebussuud, s. 1/364.

Allah onu teselli etmek istemiş, o zaman bembeyaz olup etrafına ışıklar saçan Hacerü'l-Esved'i göndermiştir. Hz. Âdem onunla teselli bulmaya çalışmıştır. Yeryüzünün insanlardan yoksunluğu sebebiyle sıkılan ve Allah'ı tespih ve ona ibadet eden kimseler bulunmadığı için üzülen Hz. Âdem'e Cenab-ı Allah orada bir beyit yaptıracağını ve onun sonradan yapılan diğer mabetlerden üstün olacağını haber vermiştir. Cenab-ı Hak Kâbe'nin vasıflarını sayarken Hz. Âdem'e ve ondan sonrakilere güvenli bir yer, onun ve çevresinin kutsal kılınıp dokunulmaz özellikte olacağını, ona saygı gösterenlerin Allah'ın koyduğu yasaklara saygılı davranmış sayılacağını, oradaki insanlara zarar vermeyenlerin Allah yanında güvende olacağını, onun şanını yüceltenlerin Allah katında yüceleceğini haber vermiştir. Ayrıca oranın insanlar için yapılan ilk mabet olduğunu, her padişahın bir korusu olduğu gibi Mekke Vadi-si'nin de Allah'ın kendi korusu ve orada bulunanların ve orayı ziyarete gelenlerin de kendi misafirleri olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁵ Burada yer alan rivayetlerden Kâbe'nin Hz. Âdem'den önce yapıldığı ve onun ihtiyaç hâlinde buranın tamir ve bakımını yaptığı anlaşılmaktadır.⁷⁶⁶ Bunun yanında Ezraki aynı eserin de Hz. Âdem'in Hindistan'dan Mekke'ye geldiğinde Cenab-ı Allah'ın kendisine yardımcı melekler göndererek Kâbe'yi inşa ettirdiğini nakletmektedir.⁷⁶⁷

Abdullah ibn Amr İbn As, Kâbe'nin Hz. Âdem tarafından yapıldığıyla ilgili Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis rivayet etmektedir: Allah kendisine bir mabet yapmaları için Cebrail'i Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya gönderdi. Cebrail onlara yapılacak olan mabedin ölçülerini verdi. Su çıkıncaya kadar Hz. Âdem yerin toprağını kazdı, Hz. Havva çıkan toprağı dışarı taşıdı. Sonra onlara yeter denildi. Beytin yapımı tamamlandıktan sonra Cenab-ı Allah onlara onun etrafını tavaf etmelerini vah-

⁷⁶⁵ Ezraki, s. 32-33; Razi, Tefsir, s. 6/481.

⁷⁶⁶ Ezraki, s. 34-36.

⁷⁶⁷ Ezraki, s. 36.

yetti. Kendisine sen ilk insansın bu da ilk mabettir denildi.⁷⁶⁸ Böylece insanlardan ilk defa hacceden ve Kâbe'yi tavaf eden Hz. Âdem olmuştur. Rivayetlerde onun çeşitli kereler haccettiğinden söz edilmektedir.⁷⁶⁹ İbn Kesir, Beyhaki'de nakledilen bu hadisi rivayet eden İbn Lehi'a'nın zayıf birisi olduğunu ve onu tek başına rivayet ettiğini, Abdullah İbn Amr'ın muhtemelen Yermük Savaşı'nda esir aldığı iki arkadaşından bunu aldığını söylemektedir.⁷⁷⁰

Fahrudin er-Razi, Kâbe'nin Hz. Âdem zamanında mevcut olduğunu ve bu yöndeki rivayetlerin en doğru görüş olduğunu söylemekte ve Mekke ile ilgili rivayetleri buna delil olarak göstermektedir.⁷⁷¹

İslam kaynaklarında, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten çıkarılıp dünyaya gönderildikleri zaman Mekke civarındaki Arafat Dağı'nda buluştukları ve Kâbe'nin bulunduğu yere geldikleri yönünde rivayetler yer almaktadır. Bu esnada eşi ile buluşmalarının şükrünü ifa için Hz. Âdem ibadet etmek ister. Cennette etrafında tavaf ederek ibadet ettiği nurdan sütunu hatırlar ve kendisine verilmesini ister. Bu sütun orada tecelli eder ve Hz. Âdem onun etrafında tavaf ederek Allah'a ibadet görevini yerine getirir. Bu nurdan sütun Hz. Şit zamanında kaybolur ve yerinde siyah bir taş kalır. Bunun üzerine Hz. Şit oraya dört köşe taş ve çamurdan bir bina yapar. Sonra Nuh Tufanı esnasında bu bina uzun bir süre kumlar altında gizli kalır.⁷⁷²

Tufan'dan sonra Hz. İbrahim zamanına kadar bölgenin kutsallığı hakkında genel bir kanı olmakla birlikte Kâbe'nin yeri belirsiz kalmış, fakat bu süre içinde de insanlardan buraya

768 Beyhakî, s. 2/44-45; Ebussuud, 1/364-365.

769 Ezraki, s. 38-40.

770 İbn Kesir, Tefsir, s. 4/1308.

771 Razi, Tefsir, s. 6/481-482.

772 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/208.

ziyaret maksadıyla gelenler olmuştur. Dolayısıyla insanlık tarihi boyunca Kâbe'nin kutsallığı ve ziyareti devam etmiştir.⁷⁷³ Bu konudaki rivayetlerde bazı çelişkiler mevcuttur. Nitekim Beyhaki'nin Urve b. Zübeyr'den naklettiği bir habere göre Hz. Nuh başta olmak üzere bütün peygamberler Kâbe'yi ziyaret etmiştir. Ancak Hz. Hud ve Hz. Salih, içinde bulundukları toplum şartları dolayısıyla onu ziyaret imkânı bulamamış ve haccetmeden ölmüştür. Aynı rivayette Hz. Nuh zamanında meydana gelen Tufan'dan Kâbe'nin de etkilendiği ve oranın kırmızı bir tepeye dönüştüğü haber verilmekte⁷⁷⁴ ve yerinin kaybolduğu ifade edilmektedir.⁷⁷⁵ Bu durumda Kâbe yıkılmış olduğuna göre peygamberlerin nereyi ve nasıl ziyaret etmiş oldukları konusu araştırılmaya değerdir.

d- Kâbe Hz. İbrahim'den Önce Yapılmıştır

Hz. İbrahim'in temelleri yükseltmesi ifadesi, Kâbe'nin aslının önceden var olduğunu hatırlatmaktadır. Ancak Hz. Nuh zamanında olan Tufan ve geçen sürede Hz. Âdem'in yaptığı bina yıkılıp yok olmuştur.

Âl-i İmran suresinin 3/96-97. İbrahim suresinin 14/37. ayetlerinden veya bunlarla örtüşen Hz. Peygamber'den gelen hadislerden anlaşıldığı kadarıyla bu kutsal mabet, Hz. Âdem'in yaptığı yeryüzünün ilk mabedidir. Dolayısıyla bu mabet Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'den önce yapılmıştır.⁷⁷⁶

Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i daha küçük çocukken Mekke'ye getirdiğinde oranın kutsal bir yer olduğu ve içerisinde her ne kadar adı geçmese de Kâbe'nin bulun-

773 Ezraki, s. 43; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/208.

774 Beyhakî, s. 2/46. Bu konuda geniş bilgi için bk. Ahmet Güç, Dinlerde Mabed ve İbadet, İstanbul, 1999, s. 221-223.

775 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/208.

776 Mahmud, s. 154-155.

duğu bilgisi kendisine Allah tarafından bildirilmiştir. Ancak aradan geçen uzun yıllar içerisinde başta Nuh Tufanı olmak üzere çeşitli sebeplerle muhtemelen Kâbe yıkılmış, şehir sakinleri dağılmış ve bölge metruk bir hâl almıştır. Ayette geçen *“İbrahim ve İsmail Beytullah'ın temellerini yükseltiyor.”* ibaresinden onların bir tür arkeolojik kazı yaptıkları ve Hz. Âdem tarafından atılan orijinal temelleri bulduktan sonra Kâbe'yi yeniden o temeller üzerine inşa ettikleri tahmin edilmektedir.⁷⁷⁷

Birbirine hasret baba ve oğul karşılaşmasında yaşananlardan sonra Hz. İbrahim oğluna Kâbe'nin inşası ile ilgili önemli bir görev üstlenmesini ve kendisine yardım etmesini istemiştir. Oğlundan gerekli destek cevabını alan Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail ile birlikte *“...Ey Rabb'imiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.”*⁷⁷⁸ duasını yaparak kendilerine işaret edilen yerde temelleri kazmaya başlamıştır.⁷⁷⁹ Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından yapıldığını iddia edenler, genellikle ayeti kerimede geçen *“İbrahim'in makamı vardır.”* ifadesi üzerinden yorum yapmakta, onun Hz. İbrahim ve oğlu tarafından inşa edildiği ve bu durumun Yüce Allah tarafından Müslümanlara bildirilmek üzere Kur'an-ı Kerim'de yer aldığı-nı düşünmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen *“beytiye”* (evim) diye anılan yer Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in Hz. Âdem'den kalma olduğu ileri sürülen temeller üzerine yaptığı Kâbe'dir. Bu ifadedden dolayı bütün Müslümanlar Kâbe'yi *“Beytullah”* (Allah'ın evi) diye adlandırır.⁷⁸⁰

777 Ebussuud, s. 6/106; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. I/200-201.

778 Bakara, 2/127.

779 Ezraki, s. 49-51.

780 Kur'an Yolu, s. 1/209.

Kur'an-ı Kerim ayetlerinden anlaşıldığına göre Cenab-ı Allah Hz. İbrahim'e önce Kâbe'nin yerini göstermiş,⁷⁸¹ Hz. İbrahim, eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i onun yanına bırakmış⁷⁸² sonra da oğlu Hz. İsmail ile birlikte eski temeller üzerine Kâbe'nin inşasını tamamlamıştır.⁷⁸³ Her ne kadar kim tarafından ve ne zaman yapıldığı konusunda Kur'an-ı Kerim'de bilgi verilmemiş olsa da bu ayeti kerimeler Kâbe'nin Hz. İbrahim'den önce de var olduğunu göstermektedir. Bu konuda en önemli bilgi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'in Mekke'ye bırakıldıklarında buranın diğer yerlerden farkı bir kutsiyete sahip olduğu bildirildiği hâlde orada Kâbe adında yapı bir mabedin bulunmamış olmasıdır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ve oğlunun Kâbe inşasıyla ilgili bilgi verilirken temellerden söz edilmesi, onların kendilerine gösterilen yerde buldukları eski temeller üzerine Kâbe'yi yaptıklarının bir başka delili olması gerekir. *“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabet) Mekke'deki Kâbe'dir.”*⁷⁸⁴ ayeti kerimesi, insan din ilişkileri bağlamında ele alındığında, Kâbe'nin ilk yapıldığı tarihi Hz. Âdem'e kadar geri götürülebilmektedir. Bütün bunların yanında Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer ve oğlunu dünyanın başka bir yerine değil de Filistin/Şam bölgesinden kilometrelerce uzak mesafede insan hayatı için pek de uygun olmayan bir coğrafyaya getirmesinin bir hikmeti olması gerekir ki bu da Kâbe'nin kalıntılarının orada bulunmasından başka bir şey değildir.

e- Kâbe ve Hz. İbrahim

Kâbe adı anıldığı zaman Hz. İbrahim akla gelmektedir. Bununla birlikte Kâbe ile ilgili rivayetlerden oranın Hz. İbra-

781 Hac, 22/26.

782 İbrahim, 14/37.

783 Bakara, 2/127.

784 Âli İmran, 3/96.

him'den önce yapıldığı ve bazı peygamberlerin orayı ziyaret ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁸⁵ Hac suresinin 22/26. ayetini, *"Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik):"* şeklinde yorumlayanlardan bir kısmı buna göre Kâbe'nin önceden var olduğunu belirtmektedir.⁷⁸⁶ Hamdi Yazır, buradaki ifadeyi Kâbe'nin yapılması için yerinin Hz. İbrahim'e gösterilmesi olarak yorumlamıştır.⁷⁸⁷ Abdullah Aydemir, Kâbe'nin Hz. İbrahim'den önce yapıldığıyla alakalı geniş bir bilgi aktardıktan sonra bunların tamamının İsrailiyyat türü sahih olmayan bilgiler olduğunu söylemektedir.⁷⁸⁸ İslam âlimleri, Kur'an'daki müteşabih ayetlerin tefsirinde yaşanan güçlükler karşısında verilen bilgileri bütünüyle sahih olmayan bilgiler olarak nitelemek yerine onlardan yararlandıkları, işlerine gelenleri eserlerine aldıkları, sonunda da doğrusunu Allah bilir diye ekledikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda verilen bilgilerin tamamını yok saymak, hurafe batıl olarak nitelemek yerine ihtiyatla yaklaşmak daha doğru olsa gerektir. Zira Kâbe'nin Hz. İbrahim Mekke'ye gelmeden önce geçmişteki izlerinin yerle bir olduğu, yerinde onu hatırlatacak bir hatırasının bile kalmadığı, ancak Hz. İbrahim'in başka bir yere değil, gelecekte insanların kurtuluşuna vesile olacak bir dinin inşası için ilahi bir yönlendirme sonucu buraya getirildiği Kur'an-ı Kerim tarafından bizlere bildirilmektedir.⁷⁸⁹

Cenab-ı Allah Kâbe'nin yeniden yapılmasını Hz. İbrahim'e emretmiş, o da Cebrail'in yerini göstermesi sonucu eski temelleri toprağın altından çıkartarak üzerine Kâbe'yi inşa etmiştir.⁷⁹⁰

785 Kâbe konusunda geniş bilgi için bk. Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/208-220.

786 Güç, Mabet ve İbadet, s. 223.

787 Yazır, s. 5/3397.

788 Aydemir, s. 63, 66.

789 Ebussuud, s. 5/104.

790 Mehmed Vehbi, s. 1/226-227.

Bakara, 2/127. ayeti kerimesinde verilen bilgilerden hareketle Kâbe'nin Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından ilk defa inşa edildiğini, onun temellerinin atıldığını söyleyenler vardır.⁷⁹¹ Maturîdî, ayeti kerimede Hz. İbrahim'e atfen *"...Senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında"* ibaresinin kullanmasından hareketle, Hz. İbrahim'in bu duayı Mekke'ye ilk geldiği sırada söylemiş olmasını mümkün görmemektedir. Çünkü ona göre, Hz. İbrahim Mekke'ye geldiğinde orada her hangi bir şekilde Kâbe bulunmamaktadır. Çünkü Kâbe'yi ilk defa Hz. İbrahim yapmıştır.⁷⁹² Maturîdî, Hac suresinin 22/26. ayetini *"İbrahim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik..."* şeklinde tercüme etmekte ve onu tefsir ederken *"bevve'na"* kelimesinden hareketle *"Beyit yapсын diye İbrahim'i beytin yerine indirdik"* şeklinde anlam vermekte ve genel kabul gören yorumlardan farklı olarak, Kâbe'nin ilk defa Hz. İbrahim tarafından yapılmış olduğu yönündeki görüşünü tekrarlamaktadır.⁷⁹³ Benzer şekilde Hac suresinin 22/29. ayeti kerimesinde geçen *"el-Beytü'l-Atik"* kavramını izah ederken bu, *"bize göre Hz. İbrahim'in bina ettiği ve kurduğu beyttir."* demektedir.⁷⁹⁴

İbn Kesir, bu ayeti kerimeye göre Cenab-ı Allah'ın Hz. İbrahim'i Kâbe'nin yanına yerleştirdiğini, oraya ilettiğini ve beytin binası için ona izin verdiğini ifade eder. Buna ilave olarak Kâbe'yi ilk defa yapanın Hz. İbrahim olduğunu ileri sürenlerin bu ayeti kerimeyi delil gösterdiklerini belirtir. O, burada Ebu Zerr'den sahih olarak bir de hadis rivayet ederek, yeryüzündeki ilk mescidin Mescid-i Haram olduğunu ve Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın da bundan kırk sene sonra yapıldığını nakleder.⁷⁹⁵

791 bk. Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 9/126; Yazır, s. 1/495.

792 Maturîdî, s. 7/539.

793 Maturîdî, s. 9/475.

794 Maturîdî, s. 9/481.

795 İbn Kesir, Tefsir, s. 10/5443. Her ne kadar tarihî rivayetlerde ve hadisi şe-

Cenab-ı Allah, Nuh Tufanı'ndan sonra kumlar altında kalan ve yeri kaybolan Kâbe'yi yapmakla Hz. İbrahim'i görevlendirmiş ve onun yerini işaret etmiş,⁷⁹⁶ uzun yıllar geçtikten sonra o, eski yerinde yıkılmış olan mabedin Hz. Âdem'den kalan temellerini yükseltmiştir.⁷⁹⁷ Yüce Allah Kâbe'nin yapılacağı yeri Hz. İbrahim'e gösterirken *"Bana hiçbir şeyi eş tutma."*⁷⁹⁸ emrini vererek yapılarındaki ana hedefin tevhit inancı olduğu vurgulanmıştır.⁷⁹⁹

Rivayetler muhtelif olmakla birlikte Hz. İbrahim, Kâbe'yi ziyaret veya aile içi huzurun temini bakımından, eşi Hz. Hacer ve henüz ana sütü alan oğlu Hz. İsmail'i yanına alarak, Burak adında kutsal bir binek aracılığıyla Şam bölgesinden Mekke'ye gitmiştir. Mekke, o zaman çevresinde Amalikalıların oturduğu, selem ve semur denilen dikenli ağaçların bulunduğu çalılık bir yerdir. Hz. İbrahim, Cebrail'e *"İsmail ile annesini bırakmakla emir olduğum yer burası mıdır?"* diye sorar. Cebrail de *"Evet burasıdır."* cevabını verir. Hz. İbrahim, Allah'ın emri ile Kâbe'nin bulunduğu bölgeye gider. Eşi Hz.

riflerde Kâbe'den sonra içinde insanların Allah'a ibadet etmeleri amacıyla yapılan en eski ikinci mabedin Mescid-i Aksa olduğu (Buhari, "Enbiya", 10, 40; Müslim, "Mesacid", 1, 2.) belirtilse de aralarında kırk yıllık bir zaman farkı olduğu yoruma muhtaç bir husustur. Zira nasıl ki Kâbe tarihi ile ilgili olarak İslam kaynaklarında verilen bilgiler Hz. Âdem öncesine kadar gitmekte ise, Mescid-i Aksa ile ilgili olarak Yahudi kaynaklarında verilen bilgiler de benzerlik arz etmektedir. Bunun yanında tarihî olaylar dikkate alındığında Mescid-i Aksa'nın yerinin tespiti ve planlaması Hz. Davud ile başlatılmış, (II. Samuel, 7/1-13; I. Tarihler, 17/1-2) ve Hz. Süleyman zamanında yapılmıştır. (Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksa", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004, s. 24/268-271.) Hz. İbrahim'in MÖ 2000'li yıllarda yaşadığı ve ondan sonra Hz. Musa başta olmak üzere pek çok peygamberin gönderildiği ve Hz. Süleyman'ın da MÖ 973-933 (Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, 2002, s. 207-211) yılları arasında peygamber olduğu düşünülürse rivayetlerdeki kırk yıl rakamının yeniden değerlendirilmesi yararlı olacaktır. (M.E)

796 Ezraki, s. 38; Kutub, s. 10/224.

797 El-Beyhaki, s. 2/45.

798 Hac, 22/26.

799 Kutub, s. 10/224.

Hacer ile oğlu Hz. İsmail'i şimdiki Hatim'in bulunduğu yere bırakır ve tekrar geldiği Şam bölgesine döner.⁸⁰⁰ Hz. İbrahim daha sonra Mekke'ye onları ziyarete geldiğinde, eşi Hz. Hacer daha önceden vefat ettiği için oğlu İsmail ile birlikte kendilerine işaret edilen yeri kazarlar. Hz. Âdem'den kalan ve daha sonra Hz. Şit tarafından yapılan binanın temellerini bulurlar ve o temellerin üzerine günümüzdeki Kâbe'yi yaparlar.⁸⁰¹

İbn Kesir, Tefsiri'nde bu konuda şu bilgileri nakletmektedir: *"Yüce Allah'ın Mekke'yi göklerin ve yerin yaratılmasından önce haremgâh kıldığını gösteren birçok hadisi şerif bulunmaktadır. Nitekim Buhari ve Müslim'de varit olduğuna göre; Abdullah b. Abbas, Resûlullah'ın Mekke'nin fethi günü şöyle dediğini bildirir: Doğrusu bu şehri Allah gökleri ve yeri yarattığı gün haram kılmıştı. Ve o, Allah'ın haram kılışı ile kıyamet gününe kadar haramdır. Bana da ancak günün birkaç saatinde helal kılındı. Kıyamet gününe kadar orası Allah'ın haram kılışı ile haramdır."*⁸⁰² *"Yüce Allah'ın Mekke'yi, gökleri ve yeri yarattığı gün haram kıldığını belirten hadisler arasında bir çelişki yoktur. Çünkü İbrahim (as) Allah'ın bu hükmünü tebliğ etmiş ve orayı haremgâh kıldığını belirtmiştir."*⁸⁰³

Yukarıda kısmen işaret edildiği üzere, Maturîdî gibi düşünmeyenlerin açıklamalarına göre ayeti kerimede geçen *"ilk ev"* (mabet) ifadesinden onun insanlık tarihi ve ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren insanlığın hizmetinde olduğu kanaati oluşmaktadır. Hac suresinin 22/29. ayeti kerimesinde geçen *"el-Beytü'l-Atik"* ibaresi onun yeryüzünde mevcut olan mabetlerin ilki olması veya Hz. Peygamber'in *"Yüce Allah Kâbe'ye el-Atik adını verdi. Çünkü onu zalimlerin/despotların zulmünden korumuştur. Hiçbir zaman bir zorba ona galebe edememiştir."*

800 Ezraki, s. 44.

801 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/559; Ezraki, s. 46; Heyet, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 19.

802 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/ 548.

803 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/ 549.

tir.”⁸⁰⁴ hadisinde belirtildiği şekliyle ona hiçbir zalimin galebe edemediği şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁰⁵

“Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah’ın temellerini yükseltiyor...”⁸⁰⁶ ifadesinden hareket eden müfessirler daha önceden Kâbe’nin yerinde bir yapı bulunduğunu, zamanla yıkılan bu yapının Nuh Tufanı esnasında üzerinin kumlarla örtüldüğünü, Hz. İbrahim’in bu eski temelleri açığa çıkararak bunun üzerine Kâbe’yi yaptığını belirtirler. Fahrud-din er-Razi de bu husustaki hadisleri esas alan tarihçilerin, bu ayeti kerimeyi delil göstererek Kâbe’nin Hz. İbrahim’den önce varlığı kanaatinde olduğunu söylemektedir. Burada geçen ifadeden hareketle temellerin önceden çeşitli sebeplerle yıkılmış vaziyette var olduğunu ve Hz. İbrahim’in o temelleri yükselterek onu tamir ettiğini belirtmektedir.⁸⁰⁷ Fakat o, “ve iz bevve’na...” ibaresini “Beytullah’ın yerini, İbrahim için merci yani orayı imar etmek ve orada ibadet yapmak için bir mekân kıldığımızı hatırla.” şeklinde yorumlamaktadır.⁸⁰⁸ Ancak bu konudaki rivayetlerin İsrailiyat kaynaklı olduğu varsayımıyla ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğine inananlar, Kâbe’nin Hz. İbrahim ve oğlu tarafından yapıldığını iddia etmektedir.⁸⁰⁹

Kur’an-ı Kerim dışındaki bilgilere ihtiyatla yaklaşmak ve bunların büyük bir kısmının İsrailiyat kaynaklı olabileceği ihtimalini gözden uzak tutmamak doğru bir yaklaşım tarzı olmakla birlikte, Kâbe’nin yapımına ışık tutacak Kur’an-ı Kerim ayetlerini de göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Hz. İbrahim’in eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail’i ilk defa Mekke’ye bıraktığı zaman ve şartları ifade eden İbrahim suresi 14/37.

804 Tirmizi, Tefsiru Sureti Hac, 22/3.

805 Yazır, s. 5/3400-3401.

806 Bakara, 2/127.

807 Razi, Tefsir, s. 3/455.

808 Razi, Tefsir, s. 16/297.

809 Kur’an Yolu, s. 1/211.

ayeti kerimesi ile yukarıda mealini arz ettiğimiz Bakara suresi 2/127. ayeti kerimesi, gayet açık bir şekilde Kâbe’nin daha önce var olduğuna işaret etmektedir. En azından onların buraya yerleşmeleri oranın mübarek bir yer olduğunu göstermektedir.⁸¹⁰

İbrahim suresinde geçen ayeti kerime, Kâbe’nin yapılış tarihi ile ilgili olarak kısmî bir bilgi vermektedir: “Ey Rabbimiz! Ey Sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem’in (Kâbe’nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler.”⁸¹¹ buyurulmaktadır. Burada Hz. İbrahim’in eşi ve oğlu Hz. İsmail’i “Beyt-i Harem’in (Kâbe’nin) yanında” yerleştirdiği şeklindeki açıklama, bu bölgenin önceden bilindiği ve orada Kâbe’nin varlığı bilgisine sahip olduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Fakat bu bölgenin ziraat yapılmayan bir yer olarak insan yaşamı için pek de uygun olmadığı şeklindeki niteleme, oranın metruk bir mekân olduğu kanısını akla getirmektedir.

İbn Kesir “Bir zamanlar Rabbi İbrahim’i birtakım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti...”⁸¹² ayetinden hareketle: “Bu ifade Kâbe’nin temellerinin İbrahim Peygamber’den önce yapıldığını gösterir. Buna göre İbrahim’e bu temeller gösterilmiş ve hazırlanmıştır.” demektedir. Nitekim o, Said b. Cübeyir kanalıyla İbn Abbas’tan naklettiği bir haberde “Hani İbrahim Kâbe’nin temellerini İsmail ile birlikte yükseltiyordu.”⁸¹³ ayetindeki “temellerin” daha önceki temeller olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁴

810 Ebussuud, s. 5/106.

811 İbrahim, 14/37.

812 Bakara, 2/124.

813 Bakara, 2/127.

814 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/559.

Hız. İbrahim, eşi Hız. Hacer ve oğlu Hız. İsmail'i ziyaret için çeşitli kereler Mekke'ye gelmiş fakat o zamanlarda Kâbe'nin inşasıyla ilgili bir emir almadığı için olsa gerek böyle bir arayış ve gayret içine girmemiş veya kaynaklarda bu yönde bir bilgi yer almamıştır. O yaptığı bu seyahatlerde sadece oğlunun evini veya eşini ziyaret ile yetinmiş Kâbe ve onu ziyaret konusuna temas edilmemiştir. Muhtemelen üçüncü gelişinde⁸¹⁵ özellikle Beytullah'ı inşa ile görevlendirilmiş olarak Mekke'ye gelmiştir.

Hız. İsmail'in yetişip büyüdüğü, otuz yaşına ulaştığı bir sırada tekrar Mekke'ye gelen Hız. İbrahim, oğlunu evinin önünde ok yaparken bulur. Uzun süre birbirini göremeyen bir baba oğlun yaptığı gibi kucaklaştılar ve hasret giderdiler.⁸¹⁶ Hız. İbrahim, Allah'ın kendisi için yakınlarındaki yüksek tepeye bir ev yapmasını yani Kâbe'yi yeniden yapmasını emir buyurduğunu ve onun da kendisine yardım edip edemeyeceğini sorar ve oğlundan yardım ister. Hız. İsmail babasına bu konuda destek vereceğini, Kâbe'yi birlikte yapacaklarını söyler.⁸¹⁷ Yüce Allah, öncelikle Kâbe'nin yerinin nerede olduğu konusunda onları bilgilendirir.⁸¹⁸ Muhtemelen bu yer belirleme olayı Hız. İbrahim'in eşi ve oğlunu ilk defa Mekke'ye getirmesinden sonradır. Henüz o dönemde Kâbe, yıkılmış ve kumlarla örtülü bulunduğundan dolayı, fiziki olarak görünmemiştir. Bu sebeple ilk etapta Hız. İbrahim ve oğlu Hız. İsmail onun nereye yapılacağını bilememiştir. Dolayısıyla bu yer belirleme işi, bölge olarak değil doğrudan inşaat alanıyla ilgili olmuştur.

Hız. İbrahim, Kâbe'nin tam olarak nereye yapılacağını bilemediği için Yüce Allah ona yardım etmek üzere bir melek görevlendirmiştir. O, melek yardımıyla Kâbe'nin yapılacağı

815 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/200.

816 Vani, s. 131; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/200-201.

817 Neccar, s. 154; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/201; Hadislerle İslam, s. 6/46.

818 Hac, 22/26.

yeri tespit etmiştir. Hatta rivayete göre Hız. İbrahim, Kâbe'yi yapmakla görevlendirildikten sonra bir bulut yol boyunca ona eşlik etmiş ve onun Mekke'de durduğu yer, Kâbe'nin sınırlarını ve ölçülerini belirlemiştir.⁸¹⁹ Tarihî kaynaklar yukarıda aktardığımız bulut ile ilgili rivayeti farklı bir şekilde değerlendirmektedir. Buna göre; Kâbe'nin yapımı esnasında, Hız. İbrahim ve oğlu "sekîne" adı verilen bir bulut veya benzeri bir şey tarafından gölgelendirilmiştir. Sekîne aynı zamanda onlara Kâbe'nin sınırlarını belirlemiştir. Böylece onlar yapım sırasında Hız. Âdem tarafından yapılan temellere kadar inmiş ve inşaatı bu temeller üzerine ve aynı ölçülerde, aslına uygun olarak dört köşe yapmıştır.⁸²⁰

Bu ilahi işaretten sonra Bakara suresinde geçen "Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı): Ey Rabb'imiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin."⁸²¹ ayetinden de anlaşıldığına göre Hız. İbrahim ve oğlu Hız. İsmail Kâbe'nin inşasına başlamıştır. İkisi birden Kâbe'nin inşaatı için kazı işlemine girişmiş ve Hız. Âdem tarafından yapılan binanın temellerine kadar inmiştir. Hız. İsmail taş ve diğer malzemelerin taşınmasında babasına yardımcı olmuş, Hız. İbrahim de ustalık yaparak onları inşaatta uygun olan yerlere yerleştirmiştir. Böylece Hız. İbrahim hem mimari sorumluluk almış hem de ustalık yapmış, çeşitli dağlardan toplandığı rivayet edilen ve kendisine çıraklık yapan oğlu Hız. İsmail'in getirdiği taşları örmüştür.

Hız. İbrahim, Kâbe'nin yapımında sadece taşları örmüş, onları birleştirmek için çamur kullanmamıştır. Ayrıca Kâbe'nin ta-

819 Vani, s. 132.

820 Ezraki, s. 50-54. Günümüzde Kâbe'nin bitişiğindeki yarım daire biçimindeki Hicr denilen yerin Hız. İbrahim'den kalma olduğu ve Mekkelilerin topladıkları paranın yeterli olmaması dolayısıyla buranın inşaatının yapılamadığı yönündeki rivayetleri bu bilgiler ışığında değerlendirdiğimizde konu ile ilgili bir bütünlük olmadığı ve rivayetlerdeki farklılık dikkati çekmektedir.

821 Bakara, 2/127.

vanını da örtmemiştir. O Kâbe'nin inşaatı esnasında yer seviyesinde bir kapı yeri bırakmış, fakat kapıyı takmamıştır.⁸²² Böylece baba oğul iki peygamber Kâbe'nin yapımını tamamlamıştır.⁸²³

f- Hacerü'l-Esved

Hız. İbrahim, insanların tavaf başlangıcı olarak kullanmaları için Kâbe duvarına yerleştirmek üzere bir işaret aradığında Melek Cebail ona Hacerü'l-Esved'i (kara taş) getirmiştir. Tarihî kaynakların büyük çoğunluğu bu taşın Hız. İbrahim tarafından Kâbe'ye konduğu, başlangıçta beyaz olduğu ve cennetten geldiği yönünde rivayetler nakletmektedir. Hatta Nuh Tufanı esnasında onun Ebu Kubeys Dağı'nda korunduğu belirtilmektedir. Bu taşın ona temas eden insanların günahları veya çeşitli zamanlarda çıkan yangınlar sebebiyle sonradan karardığı söylenmektedir. Hız. İbrahim, yapı işini ilerletip Hacerü'l-Esved'in bulunduğu seviyeye gelince taş günümüzdeki yerine yerleştirir.

İslam'dan önce Arapların Hacerü'l-Esved'e ayrı bir önem ve kutsiyet vermeleri ve onu Kâbe'nin kutsiyetinin sembolü saymaları, bu taşın Hız. İbrahim'den itibaren devam edegelen hac ve tavaf ibadetinin önemli bir ögesi sayılmasındandır. Nitekim İslam'dan önce ve Hız. Muhammed henüz peygamber olmadan Kâbe'nin inşası sırasında Hacerü'l-Esved'in yerine konulması olayı büyük bir sorun hâline gelmiş ve kabilelerin bu şerefi başkalarıyla paylaşmama arzusu büyük bir çatışmayı kaçınılmaz hâle getirmiştir. Ancak bu olay sonradan bir hakeme havale edilmiş ve oraya dışardan ilk gelen kimsenin görüşüne göre hareket edilmesi karara bağlanmıştır. Tesadüfen o sırada Kâbe yakınından geçmekte olan Hız. Muhammed'in hakemliğine herkes razı olmuştur. O, bu büyük problemin çö-

822 Ezraki, s. 51; Şibli, s. 1/116; Köksal, s. 1/203.

823 Mahmud, s. 156.

zümü için, üzerindeki örtüyü çıkarmış ve taşı kendi elleriyle onun üzerine koymuş, kabile reislerinin örtünün uçlarından ortaklaşa tutarak onu yerine kaldırmalarını söylemiştir. Sonra taşı örtünün üzerinden alarak kendisi bizzat ilgili yere koymuştur. Onun bu dâhiyane çözümü Arap kabileleri arasında olası büyük bir çatışmayı önlemiştir.

Zaman içerisinde yaşanan sel baskını, yangın, işgal gibi çeşitli olaylar sonucunda Hacerü'l-Esved zarar görmüş, kırılmıştır. Abdullah b. Zübeyir'in halifeliği zamanında çıkan yangında taş üç parça şeklinde kırılınca onun emriyle bu parçalar gümüş bir çerçeve içerisinde korumaya alınmıştır. Daha sonra bu gelenek bazı halifeler tarafından yenilenerek devam ettirilmiştir.⁸²⁴ Osmanlı Devleti padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman zamanında Hacerü'l-Esved'in küçük bir parçası İstanbul'a getirilmiş, Süleymaniye Camii yanındaki türbesinin üzerine asılmıştır.⁸²⁵

Günümüzde Müslümanların tavaf başlangıcı olarak kabul edilen Hacerü'l-Esved, yerden 1.5 m kadar yükseklikte, 30 cm çapında ve yumurta biçiminde, gümüş bir koruma içinde bulunmaktadır. Hız. Peygamber'in ona saygı göstermesi ve öpmesi sebebiyle bütün Müslümanların ona benzeri saygıyı gösterdiği ve öpemedikleri zaman da onu selamladıkları bu taş, Makam-ı İbrahim, Hatim gibi Kâbe'nin tamamlayıcı unsurlarından kabul edilmektedir.

g- Makam-ı İbrahim

Kâbe'nin kuzeydoğu duvarının karşısında Metaf'a açılan Beni Şeybe kapısının kemeri ile Kâbe arasında bir kubbesi bulunan küçük bir yapı vardır. Bu yapının içinde Kâbe'nin yapılışı

824 Ezraki, s. 53-53; Çağatay, s. 125-126; Salim Ögüt, "Hacerü'l-Esved," TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, s. 14/433-435; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/202-203.

825 Çağatay, s.126.

sırasında İbrahim Peygamber'in (as), üzerine çıktığı ve bir iskele gibi kullandığı, üzerinde Hz. İbrahim'in ayak izinin olduğu bir taş bulunmaktadır. "*Makam-ı İbrahim*" olarak bilinen bu taşın etrafına halife Mehdi zamanında altından bir kemer geçirilmiştir.⁸²⁶

Kâbe duvarları yükselip Hz. İbrahim'in boyunun yetmemesi üzerine o, bir taşın üzerine çıkarak erişemediği yerleri yapmaya devam etmiştir. İnşaat esnasında onun üzerinde durduğu yer olarak kabul edilen bu taş bir iskele görevi yapmıştır. Sonradan "*Makam-ı İbrahim*" denilen bu taş asırlarca böyle anılmış, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiştir. Günümüzde Hz. İbrahim'in ayak izleri olduğu söylenen bu taş bir kafes içinde Kâbe'nin kapısı karşısında tavaf yapılan yerde bulunmaktadır.⁸²⁷ Said Havva, taşın üzerinde ayak izlerinin bulunmasından dolayı Makam-ı İbrahim'in birçok ibret ve hikmetin yerine geçebilecek kadar büyük bir delil olduğunu, Yüce Allah'ın kudretine ve Hz. İbrahim'in peygamberliğine işaret ettiğini ve onun için bir mucize niteliği taşıdığını belirtmektedir.⁸²⁸

Hız. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in, Kâbe'nin yapımı esnasında Makam-ı İbrahim şeklinde Kur'an-ı Kerim'de zikredilen⁸²⁹ bu taştan yararlandıkları bütün İslami kaynaklarda yer almaktadır. Bu bilgileri aktaran bilim insanları makam kelimesinden hareketle onun bütünüyle Kâbe, Harem-i Şerif, Hz. İbrahim'in mekânı, seçtiği yer ve Allah'a ibadet ettiği yer olabileceğine işaret etmiştir. Harem'de bulunan taştan hareket edenler; onunla alakalı olarak kendilerince önemsenen alanları öne çıkartmış, onun Kâbe'nin temeline, duvarına, Hacerü'l-Esved'in yanına konan bir taş olduğundan söz etmiş veya Hz. İsmail'in verdiği taşları duvara koyabilmek için Hz. İbrahim'in üzerine çıkıp iskele gibi kullandığını ileri sürmüştür. Onun bulundu-

826 Çağatay, s. 127.

827 Ezraki, s. 50-52; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/201-202.

828 Havva, s. 2/394-395.

829 Al-i İmran, 3/97.

ğu yer ile alakalı olarak, Kâbe'nin duvarında, duvara bitişik, kapının girişinde sağ tarafta veya günümüzdeki konumunda olduğunu söyleyenler olmuştur.⁸³⁰

Fahrudin er-Razi Makam-ı İbrahim ile ilgili görüşleri şöyle değerlendirmiştir:

- a- Kâbe'nin inşası yükselip, Hz. İbrahim de taşları yukarıya kaldırmakta zorlanınca, üzerine basıp çıktığı ve ayaklarının içine gömüldüğü taştır.
- b- Hz. İbrahim ziyaret için Şam'dan Mekke'ye gelmişti. O, (Şam'daki) hanımına dönünceye kadar bindiği hayvandan inmemeye yemin etmişti. Mekke'ye geldiğinde Hz. İsmail'in annesi olan hanımı Hz. Hacer, onun hayvanından inip başını yıkamasını söylemiş, fakat o yemini bozmadığı için Hacer bu taşı getirmiş ve üzerine çıkarak onun başını yıkamıştır. Böylece taşın üzerinde onun ayak izleri çıkmıştır.
- c- Makam-ı İbrahim, Hz. İbrahim'in insanları hacca çağırırken üzerine çıktığı taştır.⁸³¹

Makam-ı İbrahim, başlangıçta Kâbe'ye bitişikken Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, Kâbe'yi tavaf edenlerin yanında tavaf-tan sonra namaz kılanları şaşırtmaması için onu bulunduğu yerden kaldırılarak günümüzdeki yerine konmuştur.⁸³² Günümüzde Kâbe'nin kuzeydoğu kenarının karşısında Kâbe'ye yaklaşık on beş metre kadar uzaklıkta bulunmaktadır.

h- Zemzem

Hız. İbrahim ve ailesinin Mekke seyahatlerindeki en önemli hususlardan birisi de zemzem suyunun bulunmasıdır. Bilin-

830 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/539-543; Ebussuud, s. 2/131; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/202.

831 Razi, Tefsir, s. 6/493.

832 Kutub, s. 2/367; Said Havva, s. 1/298.

diği üzere Hz. İbrahim Mısırlı eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i insan hayatı için çok önemli olan su ve diğer gıda ihtiyaç maddelerinden mahrum ıssız bir çöle bıraktığında⁸³³ yanlarına bir miktar su ve yiyecek bırakmıştır. Bunların tükenmesi sonucunda Hz. Hacer oğlu ve kendisi için hayati tehditte karşı karşıya kalmış, yakın çevresinde su aramak için dolaşmış fakat bulamamıştır. Tam ümitlerin tükendiği bir sırada Cenab-ı Allah Cebrail'i göndererek Hz. İsmail'in yanında bir su fışkırtmasına vesile olmuştur. İslam kültüründe bu su, zemzem olarak adlandırılmaktadır. Hadis kaynaklarında adından sıkça bahsedilen zemzem, Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir.

Zemzem, Mescid-i haram sınırları içerisinde Hacerü'l-Esved'in tam karşısında Kâbe'ye 19/20 m uzaklıkta yer almakta olup yaklaşık kırkiki m derinliktedir. Gür bir su kaynağına sahip olduğu için Arapça "*çok bol su*" zemzem denmektedir. İbn Abbas'ın beyanına göre su sesi anlamına gelen zemzem, Hz. Hacer'in suyun kaynağından ilk fışkırdığı zaman "*Yavaş ak, dur!*" dediği veya boşa akıp yayılmaması için etrafını kum ile çevirmesinden dolayı bu ismi almıştır.⁸³⁴ Zemzem, Mekke'de bulunan kutsal bir kuyu olup, adına İsmail kuyusu da denmektedir.⁸³⁵ O, Allah'ın İsmail'i (as) sulamak için ikramıdır. Susuzluğu ve açlığı giderici özelliği yanında pek çok faziletleri bulunmaktadır. Cafer-i Sadık zemzemi suların en güzeli, en tatlısı, en lezzetlisi olarak nitelemektedir.⁸³⁶

Rivayete göre Hz. Hacer, fışkıran suyun yanına geldiğinde tükeneyeceği endişesiyle onun önünü keserek bir gölcük oluşturmuştur. Peygamber'imiz Hz. Muhammed: "*Allah İsmail'in*

833 İbrahim, 14/37.

834 Abdülkerim Özeydin, "*Zemzem*", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, s. 13/519; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "*Zemzem*", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2013, s. 44/242.

835 Zemzem için pek çok isim kullanılmaktadır. Bunlarla ilgili olarak bk. Hamevi, 3/148.

836 Hamevi, 3/148.

annesine rahmet etsin. Eğer suyun önünü kapatmasaydı zemzem şarıl şarıl akıp giden bir ırmak olurdu."⁸³⁷ buyurmuştur. Hz. Hacer'in bu telaşı karşısında Cebrail ona: "*Bu suyun yok olacağından, kaybolup çekileceğinden korkma. Burası Allah'ın evidir. Allah dostlarını korur. Bu Allah'ın misafirlerinin içeceği bir sudur.*"⁸³⁸ diyerek onu rahatlatmaya çalışmıştır.

Mekke'nin yerleşim merkezi hâline gelmesinin en önemli sebeplerinden birisi hiç kuşkusuz zemzem kuyusudur. Bu kuyu, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından temelleri yükseltilen Kâbe ile bütünleştirilerek, Mescid-i Haram'ın kutsal sayılan mekânlarından birisi haline gelmiştir. Böylece zemzem, hac ve umre için Mekke'ye gelenlerin yararlandığı bir su olmuştur.⁸³⁹ Hatta bulunduğu günden beri, her devirde kutsal sayıldığı için, hacılar bu suyu içmekle kalmayıp, kendi ülkelerine de götürmüştür.⁸⁴⁰

Bulunduğu tarihten itibaren uzun yıllar geçtikten sonra insanlar tarafından hayati önem taşıyan zemzem kuyusu kurumuştur. Onun sularının çekilmesiyle alakalı birbirini tamamlayan iki rivayet vardır. Bunlardan birincisine göre; bölgede yaşayan Cürhümlülerin Allah'a isyan ederek ahlak ve din dışı uygulamaları sonucu zemzem suyu çekilmiş, kuyu kurumuş,⁸⁴¹ sonra onları terbiye etmek veya cezalandırmakla Allah tarafından görevlendirilen Huzaalılar onları Mekke'den sürüp çıkarmıştır. Diğer bir rivayete göre Cürhümlülerle Huzaalılar çatışmalarından sonra bölgeyi terk etmeye mecbur kalan Cürhümlüler, zemzem kuyusunu kapatarak yerini belirsiz hâle getirmiştir.⁸⁴² Böylece yıllarca zemzem yeri belirsiz kalmıştır.

837 Buhari, Enbiya, 9.

838 Buhari, Enbiya, 9.

839 Küçükbaşçı, s. 44/242.

840 Günaydın, s. 13/520.

841 Ezraki, s. 328.

842 Günaydın, s. 13/519; Küçükbaşçı, s. 44/243.

Peygamber’imiz Hz. Muhammed’in dedesi Abdulmuttalib, gördüğü bir rüya üzerine zemzemin yerini bulmuş ve oğlu Haris ile birlikte orayı kazmaya başlamıştır. O, tek oğlu ile bu kutsal görevi yerine getirmeye çalışırken çevresindekilerin baskılarına maruz kalmıştır. Bunun üzerine on erkek çocuğu olursa onlardan birisi Allah’a kurban olarak adamıştır. İşte Hz. Peygamber’in babası Abdullah bu yemin üzerine kurban edilmek istenmiştir. Babası tarafından çok sevilen Abdullah, yerine bedel olarak yüz deve kesilmek suretiyle kurban olmaktan kurtulmuştur.⁸⁴³

Kuyunun kazılması esnasında içinden altından yapılmış iki ceylan heykeli, yedi kılıç ve birkaç mızrak çıkartılmıştır. Kuyudan çıkartılan bu kıymetli eşya, sonradan döktürülerek Kâbe için kullanılmıştır.⁸⁴⁴ Abdulmuttalib’in vefatından sonra zemzem ile ilgili bütün işler (sikaye) oğlu Ebu Talib’e ondan sonra da diğer oğlu Abbas’a geçmiştir. Mekke’nin fethinden sonra Peygamber’imiz Hz. Muhammed, zemzem ile ilgili görevleri yine Abbasoğullarına vermiştir.⁸⁴⁵

i- Kâbe’nin Önemi

Hz. Âdem’den itibaren İslam dininin kiblesi olan Kâbe, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’in yeniden onu inşa etmesiyle ayrı bir önem kazanmış ve insanlar daha heyecanla ve muhabbetle oraya yönelmiştir. Cenab-ı Allah Bakara suresinde bu hususta şöyle buyurmaktadır: *“Hani, Beyti insanlar için bir toplantı yeri ve emin bir mahal yapmıştık...”*⁸⁴⁶ İbn Kesir bu ayetin açıklamasını yaparken şu bilgileri nakletmektedir: Yüce Allah bu ayette mübarek evin şerefini hatırlatarak, onun değerini ve

843 Küçükaşçı, 44/243.

844 Hamevi, s. 3/149.

845 Küçükaşçı, s. 44/243.

846 Bakara, 2/125.

şeriatteki niteliklerini belirtmektedir. Orasının insanlar için bir sığınak kılındığını, ruhların şevkle oraya koşmak ve kanatlanmak istediği bir mahal olduğunu, oraya olan arzuların bitmeyeceğini, her yıl oraya gidilse bile bir daha geri dönme isteğinin tükenmeyeceğini bildirmektedir. Bu, Yüce Allah’ın Halil’i İbrahim’in (as); *“Rabb’imiz kalplerini oraya arzulu kıl ve Rabb’imiz duamızı kabul buyur”* şeklindeki duasının kabul olması anlamına gelmektedir. Çünkü İbrahim (as), Rabb’imiz insanların kalplerini oraya arzulu kıl ve Rabb’imiz duamızı kabul buyur, demişti.

Yüce Allah; orayı emin bir mahal kıldığını belirtmektedir. Oraya kim girerse kendini güvende hissetmektedir. Dışarıda istediği şeyi yaptıktan sonra Kâbe’ye giren canını kurtarmaktadır.⁸⁴⁷ Dolayısıyla Kâbe ve çevresindeki Mescid-i Haram, insanların hem sevap kazandıkları hem de güven içinde yaşadıkları bir yer olmaktadır. Dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen insanlar; dünyaya ait korku ve endişelerinden emin olmak ve huzur içinde yaşayabilmek için buraya sığınmaktadır. Hatta suç işlemiş kimseler bile buraya girecek olsa çıkıncaya kadar ona dokunulmamaktadır.⁸⁴⁸

Hz. Âdem’den itibaren kutsallığı bilinen Kâbe’nin Hz. İbrahim’den sonra bütün insanlık için toplu bir ibadet yeri olarak hac ibadetine ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Hac suresinin 22/25. ayeti kerimesinden ve yukarda naklettiğimiz bilgilerden; Kâbe ve çevresinin (Mescid-i Haram) evrensel, bütün insanlığın ortak değeri ve mülkü olduğu anlaşılmaktadır. O bölgede ikamet edenlerin orayı kendilerine özgü kılma hakları bulunmamakta, insanları burada ibadet etmekten alıkoymaya kalkanların ağır bir dille eleştirildiği ve acı veren bir azapla tehdit edildiği görülmektedir.⁸⁴⁹ Ayrıca Kâbe’nin tarihî geçmişi ve ayeti kerimede *“beytü’l-atık”* olarak ifade edilmesi,

847 İbn Kesir, Tefsir, 2/538.

848 Ezraki, s. 27.

849 Kur’an Yolu, s. 3/726-727.

onun bir zamana ve topluma, sadece o bölgede yaşayanlara ait olmadığını, evrensel ve insanlığın ortak değeri olduğunu hatırlatmaktadır. Nitekim geçmişten günümüze Kâbe ve çevresi Hz. İbrahim'in oranın güvenli bir şehir olması yönünde yaptığı duanın bereketi ile⁸⁵⁰ Cenab-ı Allah tarafından zorbalardan korunmakta ve güvenli bir yer olarak kalmaktadır.⁸⁵¹ Çünkü Hz. İbrahim buranın güvenli bir şehir olmasını istemiş ve Cenab-ı Allah da onun bu duasını kabul etmiştir

Ezraki asırlar boyunca Mekke'de yaşayan toplumların Kâbe'ye saygılarından dolayı her zaman evlerini ondan yüksek yapmamaya dikkat gösterdiklerini, hatta bu uygulamanın halk arasında müeyyidesi olmayan ahlaki bir yasa şekline dönüştüğünü belirtmiştir. İbn Abbas'ın torunu Abbas b. Muhammed, Mekke esnafının Kâbe etrafındaki iş yerlerinin üzerine ev yapmaya başladıklarında, ustalara evlerini Kâbe'den daha yüksek yapmamalarını emretmiştir. Tarihin belli devresine kadar Mescid-i Haram'ın civarında gerek hükümdarlara, gerekse başkalarına ait Kâbe'den daha yüksek bir bina yapılmasına izin verilmediği gibi yapılanlar da yıktırılmıştır. Ancak bu güzel uygulama zamanla bozulmuştur.⁸⁵²

j- Hz. İbrahim ve Hac

Kâbe'nin inşasının tamamlanmasından sonra uzun yıllar yaşayan Hz. İbrahim'e Yüce Allah, hac ile birlikte diğer ibadetlerin nasıl yapılacağını insanlara öğretmesini emretmiştir. Bunun üzerine Hz. İbrahim ve Hz. İsmail hac ibadet yerleri ve şekillerini göstermesini Allah'tan istemiştir.⁸⁵³

Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail Kâbe'nin inşasının tamamlanmasından sonra şöyle dua etmiştir: *"Ey Rabb'imiz! Bizi sana*

850 İbrahim, 14/35.

851 Kur'an Yolu, s. 3/731.

852 Ezraki, s. 24-25.

853 Neccar, s. 154.

boyun eğenlerden kıl, neslimizden sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin. Ey Rabb'imiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin."⁸⁵⁴ Suyuti, Hz. İbrahim'in bu duasının Cenab-ı Allah tarafından kabul edildiğini naklettikten sonra Hz. Peygamber'den *"Ben babam İbrahim'in duasıyım ve İsa'nın (as) müjdesiyim."* hadisini aktarmaktadır.⁸⁵⁵

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre buna ilave olarak Hz. İbrahim: *"...Bu şehri (Mekke'yi) emniyetli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut! Çünkü onlar (putlar), insanlardan pek çoğunun sapmasına sebep oldular. Rabb'im! Şimdi kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin."*⁸⁵⁶ şeklinde genel bir dua daha yapmıştır. Bu duasında Hz. İbrahim Cenab-ı Allah'tan iki şey istemiştir. Birincisi Mekke'nin emniyetli, güvenli bir yer olması, diğeri ise kendisini, çocuklarını ve neslini putlara tapmaktan uzak tutmasıdır. Fakat o, Yüce Allah'ın puta tapanları bağışlamayacağını henüz bilmediği için onların da bağışlanmasını istemiş, müşriklerin bağışlanmayacağını öğrendikten sonra onların affı için dua etmemiştir.⁸⁵⁷ Bu değerlendirme Hz. İbrahim'in peygamberlikle görevlendirildiği ilk yıllar için uygun olmakla birlikte, onun Mekke'de Kabe'yi inşaa ettikten sonraki niyazı şeklinde ifade edilmesi doğru olmasa gerektir. Zira o, henüz babası sağ iken benzeri

854 Bakara, 2/128,129. Hikmet, ister dünyevi ister uhrevi olsun her şeyi yerli yerince koymak demektir. Çünkü hikmet resullerin öğrettiklerinden ve Kitap'ın dışında olan şeylerdir. Buna göre Resulullah'ın bize öğretmiş olduğu her şeye hikmet adı verilir. Bu bakımdan bazıları hikmeti sünnet diye tefsir etmiştir. (Said Havva, s. 1/303.)

855 Suyuti, s. 1/16.

856 İbrahim, 14/35-36. Ayrıca bk. Bakara, 2/126.

857 Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 259.

bir durum yaşamış olup, sonrasında bu Cenabı Allah tarafından uyarılma sebebi olmuştur. Dolayısıyla Mekke döneminde onun ikinci bir uyarıya muhatap olduğuna dair kaynaklarda hiç bir malûmat bulunmamaktadır. Hz. İbrahim'in bu duası Allah tarafından kabul edilmiş, *"Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık..."*⁸⁵⁸ ayeti kerimesi, buranın hem insanlar hem de diğer canlılar için güvenli kılındığı, dünyanın her tarafından insanların güvenle gidip gelecekleri bir yer haline getirildiği haber verilmiştir. Nitekim Mescid-i Haram Hz. İbrahim'den sonra hac ve ziyaret yeri olarak işlev görmüş, Cahiliye Dönemi'nde bile hac yeri ve güvenli bölge olma özelliği devam etmiş, bu durum başta Mekkeliler olmak üzere bütün Araplar için maddi manevi faydalar sağlamıştır.⁸⁵⁹

Cenab-ı Allah, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in şahsında Beytullah'ı ziyarete gelenler için orayı temiz tutmalarını: *"(Kâbe'yi) tavaf edenler, ibadete kapananlar (itikâfa girenler), rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun."* şeklinde emretmiştir.⁸⁶⁰ Hamdi Yazır, rükû ile namaz kılmanın sadece Hz. Muhammed'e mahsus olduğunu, Cenab-ı Hakk'ın bu şekilde emretmesinin Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'e ileride böyle bir ümmetin geleceğini bildirdiği şeklinde yorumlamıştır.⁸⁶¹

"Evimi temiz tutun." ifadesini, tefsirlerde; Allah'ın evini (Kâbe'yi) rahatsız edici şeylerden, necasetten, pisliklerin oraya atılması gibi maddi kirlerden arındırma şeklinde yorumlayanlar yanında Kâbe'nin putlardan, şirkten ve insanların onlara tapınmasından temizlenmesi olarak yorumlayanlar da bulunmaktadır.⁸⁶² Bu değerlendirmelerden:

858 Bakara, 2/125.

859 Kur'an Yolu, s. 1/208.

860 bk. Hac, 22/26.

861 bk. Yazır, s. 1/494.

862 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/544-546; Maturîdî, s. 1/260; Ebussuud, 6/107.

- a- Harem-i Şerif'in bir ibadet yeri olması dolayısıyla bu kutsal mekânda yapılan ibadetlerin sıhhatine engel olacak maddi pisliklerden
- b- İnsanın imanını, ihlasını ve kulluğunu Allah'a arz ettiği yer olduğu için putperestliği çağrıştıran her türlü tutum ve davranışlardan
- c- Bütün milletlerden Müslümanların bir araya gelerek tanışıp kaynaşmaları, sevgi ve şefkatin en güzel örneklerini vermeleri gereken yer olduğu için de insanları incitici söz ve hareketlerden
- d- Hayvanlarla bitkilere zarar veren, mekânın kutsiyeyle bağdaşmayan her türlü ahlak dışı tutum ve davranışlardan arındırılması anlaşılmaktadır.⁸⁶³

Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail, Kâbe'nin inşası tamamlandıktan sonra Cebrail'in öncülüğünde hac ibadetini yapmışlardır. Daha sonra Yüce Allah Cebrail'i göndererek, insanların hac ibadetini yapmaları için davet etmesini ondan istemiştir. Bunun üzerine Hz. İbrahim *"İnsanlar benim sesimi nasıl işitirler?"* diye sorduğunda Yüce Allah, *"Sen seslen! Onu, insanlara eriştirmek, bana düşer."* buyurmuştur.⁸⁶⁴

Nitekim bu davet insanlar tarafından işitilmiş ve asırlar boyunca, her yıl bu davete uyan milyonlarca insan hac görevini yerine getirebilmek için Mekke'ye/Kâbe'ye koşmuştur.

İbn Sa'd'ın bildirdiğine göre Hz. İbrahim, üç kere Mekke'ye gelmiş ve sonuncusunda insanları hacca çağırıştır. Bu davete önce Cürhümlüler onların arkasından da Amalikahılar ve bu daveti duyan herkes katılmıştır.⁸⁶⁵

863 Kur'an Yolu, s. 1/209-210.

864 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/204-206.

865 İbn Sa'd, s. 1/48.

Hız. İbrahim'in Mekke ziyaretleri konusunda tarih ve tefsir kitaplarında da detaylı bilgiler yer almaktadır. Ancak bu bilgiler bazen birbirleriyle çelişmektedir. Nitekim Hz. İsmail'in eşleriyle ilgili anlatılan bilgilerden anlaşıldığına göre, Hz. İbrahim'in Filistin bölgesinden çok sınırlı bir zaman diliminde Mekke'ye geldiği fakat orada kalmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlatımlara göre o, iki sefer Mekke'ye gelmiş ve oğlu Hz. İsmail ile görüşmeden geri gitmiştir. Hâlbuki Hz. İsmail'in kurban edilmesi çok kısa süreli bir olay olmasa gerektir. Aynı şekilde Kâbe'nin inşası çok kısa sürede tamamlanacak bir şey değildir. Ayrıca insanların hacca daveti ve gelen insanlara haccın nasıl yapıldığının gösterilmesi mutlaka belli bir süreye ihtiyaç göstermektedir. Bütün bunlar çerçevesinde Hz. İbrahim'in Mekke ziyaretlerinin, hem birden fazla hem de tahmin edilenlerden çok daha uzun süreli olduğu anlaşılmaktadır.

Kâbe'nin inşası ve arkasından hacca çağrı, insanların bu çağrıya icabet ederek Hz. İbrahim ile beraber haccetmesi, Hz. İbrahim'in bir din tesis ettiğini ve o dönemde orada yaşayanlar tarafından bu dinin benimsendiğini göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi⁸⁶⁶ Hz. İbrahim zamanında Mekke ve Kâbe, güvenli belde ve mekân olarak ilan edilmiş, İslamiyet de aynı prensibi benimseyerek bu geleneği sürdürmüştür.⁸⁶⁷

866 Âl-i İmran, 3/97.

867 Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 96.

PEYGAMBER'İMİZ HZ. MUHAMMED ZAMANINDA MEKKE VE KÂBE

Hız. İbrahim ile tanınan ve Kâbe'nin inşasıyla kutsallık kazanan Mekke, Hz. Muhammed ve İslam sonrasında, Müslümanların dünya üzerindeki etkinliklerine paralel olarak büyük bir şöhrete kavuşmuştur.

Peygamber'imiz Hz. Muhammed, Hz. İsmail ve Hz. İbrahim'in torunları ve Mekke'nin bilinen ilk sakinlerinden olup o bölgenin en asil ailesine mensuptur. Bütün kaynaklar Hz. Muhammed'in soy kütüğünde, Adnan'a kadar olan atalarının gerek isimlerinde gerek sıralarında ittifak hâlinde bulunmakta, Adnan'ın da İsmail b. İbrahim'in (as) soyundan geldiği hususunda görüş birliğinde bulunmaktadır.⁸⁶⁸ Peygamber'imiz Hz. Muhammed; *"Ben, sizin aile yönünden en hayırlınızım..."* ifadesiyle bu hususa işaret etmektedir.⁸⁶⁹

Hız. Muhammed, Mekke müşriklerin baskı ve zulümleri dolayısıyla hicrete mecbur kalmış ve Mekke'yi terk etmiştir. Yolculuk esnasında müşriklerin yakalama endişesi sonucu üç gece Mekke yakınlarındaki Sevr Mağarası'nda kaldıktan⁸⁷⁰ sonra Medine'ye gitmek üzere ayrılmış ve Hazvere çarşısında durup Kâbe'ye bakarak Mekke'ye şöyle seslenmiştir: *"Vallahi biliyorum ki, sen hiç şüphesiz, Allah'ın yarattığı yerlerin hayırlısı ve Allah'a en sevgili olanısın. Eğer senin halkın beni senden çıkarmamış olsalardı, çıkmazdım."* buyurarak Mekke'nin kendisi ve Allah katındaki konumuna ve tarihteki yerine işaret etmiştir.⁸⁷¹

868 Köksal, İslam Tarihi, s. 1/15-16.

869 Köksal, İslam Tarihi, s. 1/17.

870 İbn Hişam, s. 2/94.

871 Köksal, İslam Tarihi, s. 2/350.

İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu *"Kur'an'ı sana indiren Allah, elbette seni dönülecek yere de gönderecektir..."*⁸⁷² ayeti kerimesini Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Mekke'den ayrılırken üzüntülü bir şekilde söylediği bu ifadelere cevap niteliğinde nazil olduğu görüşünde birleşmektedir. Maturîdî, dönülecek yerin zahirî manasıyla yeniden dirilme anlamına geldiğini, insanların ardı sıra oraya dönmesi dolayısıyla Mekke'nin de böylece nitelenmiş olmasını mümkün görmektedir. O, bu ayeti kerimenin Hz. Peygamberin Mekke'den ayrıldıktan sonra orayı özlemiş olması dolayısıyla, onun Mekke'ye tekrar döneceğine, düşmanlarına galip ve üstün geleceğine, orayı fethedeceğine dair müjde olarak geldiğini söylemektedir.⁸⁷³ İbn Kesir, Hz. Peygamber'in hicret yolculuğunda Cuhfe'ye geldiğinde uygulandığını, Mekke'yi özlediğini ve yukarıda naklettiğimiz cümleleri söylediğini belirtmektedir. Bunun üzerine mealini naklettiğimiz Kasas 28/85. ayeti kerimesinin nazil olduğunu, bunu da bazılarının kıyamete dönüş olarak tefsir ettiğini belirttikten sonra, Allah seni oradan nasıl çıkarmışsa elbette yine Mekke'ye tekrar döndürecek diyerek Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in Mekke özlemi ile ilişkilendirmektedir. O, İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayeti esas alarak, bu ayetin Resulullah'ın Mekke'yi fethiyle ilgili olduğunu, zaten Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden kısa bir süre sonra da vefat ettiğini belirterek, onun hem Mekke'ye hem de ahirete dönüşünü kapsadığını söyleyerek bu iki görüşü birleştirmektedir.⁸⁷⁴ Razi de *"mead"* kelimesiyle Mekke'nin kastedildiğini, bunun doğruya en yakın görüş olduğunu belirttikten sonra, bu durumun, gaipten bir haber niteliği taşıması sebebiyle mucize ve onun peygamberliğinin delilerinden biri olduğuna işaret etmektedir.⁸⁷⁵

872 Kasas, 28/85.

873 Maturîdî, s. 11/106-107.

874 İbn Kesir, Tefsir, s. 11/6248-6249.

875 Razi, Tefsir, s. 17/571.

Ayrıca Müslümanların kiblesi olması ve zemzem kuyusunun da burada bulunması, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in burada doğup büyümesi, ilk vahyin burada Hira/Nur Dağı'nda gelmeye başlaması, Hz. Muhammed'in hicret esnasında arkadaşı Hz. Ebu Bekir ile sığındıkları mağaranın bu civarda yer alması Mekke'nin kutsiyetini ve önemini artırmaktadır.⁸⁷⁶ Mekke Arabistan'ın dinî merkezi olmakla kalmamakta, aynı zamanda bölgenin en önemli ticaret merkezi olarak tanınmaktadır.⁸⁷⁷

Mekke'nin faziletiyle alakalı Peygamber'imiz Hz. Muhammed'den çok sayıda rivayetler vardır. Buhari ve Müslim'de yer alan bu hadislerden birisine göre Hz. Peygamber (sav) Mekke'nin fethi günü şöyle buyurmuştur: *"Doğrusu bu şehri Allah gökleri ve yarattığı gün haram kılmıştı. Ve o Allah'ın haram kılışı ile kıyamet gününe kadar haramdır. Bana da ancak günün birkaç saatinde helal kılındı. Diken koparılmaz, avı ürkütülmez, kaçağı yakalanmaz. Ancak tanınanlar müstesnadır. Yaş meyvesi koparılmaz."*⁸⁷⁸ Bunun yanında benzer şekilde yine Buhari ve Müslim'de yer alan Hz. Peygamber'den rivayetlerde bazı küçük değişiklikler içeren şöyle bir hadis de nakledilmektedir: *"Hz. İbrahim Allah'ın evini Mekke'yi haremğâh kıldığı, dua ettiği gibi ben de Medine'yi haremğâh kılıyorum."*⁸⁷⁹

876 Kur'an Yolu, s. 1/636.

877 Berki, Keskiöğlu, s. 19.

878 İbn Kesir, Tefsir, 2/548-549; 4/1310.

879 İbn Kesir, Tefsir, 2/547-548.

MUAZZEZ İLMİYE ÇİĞ VE KÂBE

Muazzez İlmiye Çığ, “Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre İbrahim Peygamber” adlı kitabında Kâbe konusuyla ilgili olarak şunları yazmaktadır:

“İslam yazarları Kâbe için de çeşitli hikâyeler yazmışlar. Bunlardan birinde, sözde Âdem ile Havva cennetten kovulunca Arafat’ta buluşup Kâbe’nin bulunduğu yere gelirler. Orada Âdem, Allah’a yalvarır ve cennetteyken etrafında tavaf ettiği nurdan işlenmiş taşın sağlanmasını diler. Allah nurdan bir sütün gönderir. Âdem onun etrafında dönerek dua etmeye başlar. Sütun kaybolur ve yerinde siyah bir taş kalır. Âdem’in ölümünden sonra, üçüncü oğlu Şit, babasının vasiyeti üzerine taş ve çamurla Kâbe’yi dört köşe olarak yapar. Bir köşesine de siyah taşı koyar. Aslında bu taş önce beyazken siyaha dönüşmüş. Çünkü insanların günahı onu öyle yapmış. Diğer bir alıntıya göre, İbrahim ile İsmail Kâbe’yi yeniden onarmış. Kur’an’a göreyse, Allah Kâbe’nin yerini hazırlamış. Onlar da temellerini yükseltmiş. Tek Tanrı için yapılan bu binanın bekçiliği, İsmailoğullarından başkasının eline geçmiş. İsmailoğulları da bir tepeye çekilmiş. İçlerinden biri onlardan birinin kızı ile evlenince İsmail sülalesi olarak tanımlanan Kureys kabilesi Kâbe’yi ele almış. Muhammed zamanında içinde ve dışında olan 350 heykel kırılmış...

Muhammed özel nedenlere dayanarak, İslamlığa, Tevrat hikâyelerini sokmak istemiş ve bir puta tapar mabedi olan Kâbe’nin, tanrısal bir başlangıç olduğunu kanıtlamak için, İbrahim ve İsmail hikâyesini buna bağlamak ona uygun görünmüş. Kendisinden sonra gelen İslam yazarları, özellikle Tevrat’a ait söylencelerin en büyük icatçıları olan İbn Abbas ve İbn Kelbi, ona bir soyluluk yakıştırmaya kalkıyorlar. İbrahim’e Muhammed’i ve ailesini bağlayarak Araplara bir onur kazandırmak istemişlerdir.

Önce Kudüs’e yönelik kibleyi, Hz. Muhammed Yahudilere kızıp Kâbe’ye döndürünce, İslamların kutsal yeri hâline geliyor. Onun etrafında dönme ve siyah taşı kutsal kabul etme de eski Arap geleneğinin bir devamı görünüyor. İslam’dan önce Mekke’den ayrılanlar, oradan bir taş alıp, gittikleri yerde uygun bir alana koyup etrafında dönerlermiş. Bir kayayı veya taşı kutsal görmek birçok kültürde var.”⁸⁸⁰

“İslam’lar, Mekke’den Medine’ye göç ettikten hemen sonra... Muhammed, çeşitli halklardan oluşan Medine ahalisi arasında hakemlik yapmak istemiş ve onlara yanaşmış. Bu arada Tevrat’la da temasa geçmiş ve Kur’an’a ondan aldığı birçok ayetlerde çeşitli yanlışlar olduğunu gören Yahudiler, peygamberliğin Yahudilerde olduğunu söyleyerek onunla alay etmişler ve kabileler arasındaki anlaşmazlıkları körüklemişler. Muhammed, bunların kendi otoritesini bozacağını düşünerek, onlarla ilişkisini kesmiş ve onları düşman ilan etmiştir. Bunun en büyük göstergesi de Medine’ye geldiklerinden 17 ay sonra İbrahim’i Kâbe’nin yapıcısı olarak ilan edip, kibleyi, Kudüs’ten Kâbe’ye döndürülmesi olmuştur. Böylece, Arap geleneklerini Yahudi geleneklerinin etkisinden kurtarmayı ve İsmail’i ata olarak kabul ettirmeyi başarmıştır.

Kiblenin değiştiğini bildiren ayet şöyledir:

“Yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kibleye seni, Ey Muhammed, elbette çevireceğiz. Bulunduğunuz yerde yüzlerinizi onun yönüne çevirin. Doğrusu kitap verilenler, bunun Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gafil değildir.” (Bakara, 2/144)

Bu ayet Diyanet İşleri çevirisinden. İslam Enstitüsü çevirisinde “Yüzünü artık Mescid-i Haram tarafına çevir.” şeklinde, nereye çevrileceği belirtilmiştir.

⁸⁸⁰ Muazzez İlmiye Çığ, İbrahim Peygamber, Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre, İstanbul, 2017, s. 153-155.

...Muhammed, Yahudilerin 'Müslüman' olarak kendilerine katılmalarını istemiştir. Medine'ye hicretin başlarında Tevrat'tan onlarla ilgili hikâyeler naklederek ve onların çoğu geleneklerini benimseyerek, hatta kible yönünü Kudüs'e çevirerek bu amacını sağlamaya çalışmış, fakat başarılı olamamıştır. Olamayınca onların aleyhine dönmüştür.”⁸⁸¹

a- Kur'an-ı Kerim Allah Kelamıdır

Çığ, aktardığı bu bilgilerin tamamını üç yolla edinmiştir. Bu yollardan birincisi; asli görevleri Müslümanların kazanımlarını kabullenemedikleri için İslam'ı karalamayı, ona iftira atmayı kendilerine öncelikli görev sayan ve oryantalizm adı altında bu konuda organize faaliyetler içine giren Batılı müsteşriklerin ilim adına derledikleri kitaplardır. İkincisi; Müslüman bir ülkede yaşadıkları hâlde İslam'ı içine sindiremeyenlerden veya müsteşriklerden beslenenlerdir. Onlar bu kaynaklarda naklettikleri bilgileri, amaçlarına ulaşabilmek için ya eksik veya çarpıtarak aktarmıştır. Üçüncüsü; geleneksel İslami literatürden bir oryantalist gibi işine gelenleri alarak, işine gelmeyenleri eleştirmek için seçici davranarak yararlanma yoluna gitmesidir.

“İslam yazarları Kâbe için de çeşitli hikâyeler yazmış.” ifadesi; Kâbe konusunu ve bu konuda verilen bilgileri değersizleştirmek için kullanılmış olmalıdır. Elette insan unsuru olan yerde, kasıt olmadığı sürece, eksiklerin ve hataların olması kaçınılmazdır. İslami kaynaklarda bu konuda verilen bilgilerin bir kısmı ayeti kerime ve hadisi şeriflerden oluşmakta, bunlardan geri kalan boşluklar da hanımefendinin beslendiği kaynakların övünerek savundukları İsrailiyyattan tamamlanmış bulunmaktadır. Dolayısıyla Müslüman yazarlar kendiliklerinden bir roman ve senaryo yazmamışlardır. Kaldı ki Kâbe ile ilgili temel bilgileri bizlere aktaran kutsal kitabımız Kur'an-ı

⁸⁸¹ Çığ, s. 139-141.

Kerim'dir ve o da Allah kelamı olup beşer sözü değildir.

“Muhammed özel nedenlere dayanarak, İslamlığa, Tevrat hikâyelerini sokmak istemiş ve bir puta tapar mabedi olan Kâbe'nin tanrısasal bir başlangıç olduğunu ispatlamak için, İbrahim ve İsmail hikâyesini buna bağlamak ona uygun görünmüş.” Bu ifadeler, tamamen bilimsellikten uzak, İslam gelenek ve değerleriyle taban tabana çelişen kasıtlı beyanlardır. Öncelikle İslam, Batılıların kasıtlı olarak iddia ettikleri gibi *“Muhammediyanizm,”* yani Hz. Muhammed'in tesis ettiği, geliştirdiği ve yayılmasını sağladığı, kendisine dünyalık, çıkar sağlayan bir din değildir. O'nun Allah tarafından vahyi ilahiye muhatap alınan ve peygamber olarak görevlendirilen bir insan olduğu Müslim, gayrimüslim herkes tarafından bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim, yirmi üç yıllık bir sürede nazil olmuş ilahi ve İslam inancının değişmemiş/değiştirilememiş yegâne kutsal ve orijinal kitabıdır. Bu kutsal kitapta, Kitab-ı Mukaddes benzeri bir değişim asla olmamış veya örneğin Yeni Ahit'teki Pavlus'un mektuplarına benzer beşeri unsurlar asla ona karışmamıştır. Hz. Muhammed, Allah'ın elçisi olarak kendisine gelen vahiyleri doğrudan insanlara tebliğ etmiştir. Gerek Tevrat gerekse Hz. İbrahim ve ailesi ile ilgili verilen bilgiler tamamen Allah'ın iradesi doğrultusunda, O'nun istedikleri, O'nun istediği şekil ve O'nun istediği kadar bildirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Tevrat ve onunla ilgili verilen bilgilerin büyük çoğunluğu, Tevrat'ta zaman içinde oluşan bozulmaları, Yahudi ve Hristiyanların bu bozulmuş bilgilerden kaynaklanan yanlış dinî inanış ve uygulamalarını düzeltmek amacıyla yöneliktir. Nitekim Çığ, Tevrat'ın insan unsuru katkılarla nasıl kutsal kitap niteliğini kaybettiğiyle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır: *“Musa'nın yazdığı söylenen Tevrat'taki ilk beş kitabın onun tarafından yazılmadığı bütün bilim adamları tarafından kabul edilmektedir. Musa zamanında onları yazacak şekilde İbrani yazısı gelişmemiş. İkinci olarak, o çağda yazı taşlar üzerine yazılıyordu deniyor. Yazının gelişmesi ancak İÖ 9 ve 8.*

yüzyıllarda başlamış. Musa'nın yazdığı beş kitabın İsrailîlerin Babil tutsaklığından kurtulup ülkelerine döndükten sonra yazıldığı herkesçe kabul edilmektedir. İşin ilginç yanı, Babil'e hep bilginler tutsak götürülmüş. Onlar da orada boş durmamış, onların yazı ve dillerini öğrenerek Babil kitaplıklarını incelemişler. Bu yüzden özellikle Tekvin'in ilk ikinci bölümüne kadar olan konular tamamıyla Sümer efsanelerinden alınmıştır... Bu beş kitaptan sonraki konular da zaman zaman metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuş. Bunların hemen hepsi tarihsel yazılar.⁸⁸² Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim Tevrat'tan beslenmiş, tam aksine onu düzeltmiştir.

Çığ, "Muhammed zamanında içinde ve dışında olan üçyüz elli heykel kırılmış" diyerek kasıtlı olarak putları heykel şeklinde nitelemiştir. Oysa bu ifadenin hemen altındaki paragrafta "Bir puta tapar mabedi olan Kâbe" ifadesi ile burada bulunduğunu iddia ettiği heykellerin put olduğunu itiraf etmiştir. Muhtemeldir ki o, putlara heykel tabirini kasıtlı olarak kullanmış ve günümüzde çeşitli amaçlarla yapılan heykellerin tapınma amacıyla yapılmadıklarını bilmezden gelerek put olabileceği iddiasında bulunmuştur.

"...Bir puta tapar mabedi olan Kâbe'nin tanrısal bir başlangıç olduğunu ispatlamak için, İbrahim ve İsmail hikâyesini buna bağlamak ona uygun görünmüş." Kâbe, bir puta tapar mabedi değildir. O, Çığ'ın kendisinin de naklettiği bilgilerden hareketle itiraf ettiği şekilde⁸⁸³ ilk insandan itibaren var olan, Allah tarafından yapılması emredilen, insanlık tarihi boyunca Allah katında tek din olan İslam'ın ve tevhit inancının yeryüzündeki sembolü olmuştur. Nitekim hanımefendi "Tek Tanrı için yapılan bu binanın bekçiliği İsmailoğullarından başkasının eline geçmiş." diyerek buranın puthane olmadığını kendisi de itiraf etmektedir. Ancak zaman zaman insanlar -Muazzez Hanım

882 Çığ, s. 145-146.

883 Çığ, s. 153.

gibi- nefislerine uyararak Allah'ın dininden uzaklaşmış, yaratılışından gelen inanma ve tapınma olgusunu tatmin için, başka varlıklara kutsiyet atfetmeye ve bu çerçevede başta putçuluk olmak üzere çeşitli dinî inanış ve uygulamalara yönelmiştir. Bu batıl inanış ve uygulamalardan Arap Yarımadasında bulunan insanlar da etkilenmiştir. Yeryüzünün en kadim ve kutsal mabedi olan Kâbe de kutsallığından bir şey kaybetmeden bu batıl inanışların bir parçası hâline getirilmek istenmiştir.

İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren hak ve batıl şeklinde genel ifadesini bulan bu mücadele günümüze kadar gelmiştir. Cenab-ı Allah rahmetinin ve merhametinin sonucu olarak gönderdiği peygamberler aracılığıyla, doğru yoldan sapanları hak dine davet etmiştir. Bu gelenek Hz. Muhammed'e kadar devam etmiş ve insanlığın son peygamberi olma şerefi ona nasip olmuştur.⁸⁸⁴ İşte Hz. Muhammed de peygamber olarak görevlendirilmeden önce insanlık, inanç ve uygulamalar yönünden bunalıma düşmüş, kimisi kutsal kitaplarını bozarak insan unsuru şeyleri kutsallaştırmış kimisi kendilerine hidayet rehberi olarak görevlendirilen insanı tanrılaştırmış kimisi de kendilerini Allah'a yaklaştıracığı inancıyla kendi elleriyle yaptıkları putlara tapınmaya başlamıştır. Bu inanç ve uygulamaların tezahürü olarak Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirildiği dönemde putperestlik yaygınlaşmış ve asırlarca tevhit inancının kiblesi, simgesi ve Allah'ın evi olarak kabul edilen Kâbe⁸⁸⁵ putlarla doldurulmuştur. Hz. İbrahim'den itibaren düzenli hac ibadetinin yapıldığı Kâbe ve çevresinin putlarla dolu olması, tek Allah'a kulluğu emreden İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed ve onun yakınında bulunan ilk Müslümanları oldukça üzmüştür. Nitekim Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in Mekke'yi fethettikten sonra yaptığı ilk iş, Kâbe'yi ve çevresini putlardan temizlemek olmuştur. Ha-

884 Ahzab, 33/40.

885 İbrahim, 14/37. Ayrıca bk. Bakara, 2/158; Al-i İmran, 3/96-97; Maide, 5/2, 97.

cerü'l-Esved'i ve Makam-ı İbrahim'i de put olarak niteleyen Wensinck: *"Hacerü'l-Esved, Kâbe'nin içinde veya dışında şüphesiz tek put değildi. İsmi rivayetlerde geçmemekle beraber, Makam-ı İbrahim de eskiden beri mukaddes sayılan bir taş idi."* demektedir. Gerek İslam öncesi ve gerekse İslam'dan sonra hiçbir zaman kendisine tapınılmayan ve putlar arasında sayılmayan bu iki taş ile ilgili değerlendirmelerde Wensinck, bu taşlara duydukları saygı sebebiyle, dolaylı olarak dünden bu güne bütün Müslümanların putperest olduklarını ima etmeye çalışmaktadır. Oysa o, bu kasıtlı değerlendirmelerinden bir önceki paragrafta; *"Hacerü'l-Esved'in herhangi bir ilah ile ilgili olduğuna dair bir rivayet mevcut değildir."* diyerek hem bir gerçeği itiraf etmekte hem de kendine cevap vermektedir.⁸⁸⁶

Yukarıda geniş bir şekilde ele aldığımız gibi Yüce Allah, Kâbe'yi putların değil kendi evi olduğunu belirtmekte, bu amaçla o, asırlarca Allah'a inananların kiblesi olarak kabul edilmektedir. Zaman zaman içine ve dışına bazı putlar konsa bile, tarihin hiçbir döneminde Kâbe puta tapanların mabedi olmamıştır. Müşriklerin Allah inancına sahip olduğu ve putları Allah'a yaklaştıran araçlar olarak inandıkları düşünüldüğünde, onlar Kâbe'yi Allah'ın evi olarak kabul etmelerinden ve orayı bu amaçla putlarla doldurmak istemelerinden dolayı, Kâbe puta tapanların mabedi haline gelmiştir. Bu tam anlamıyla oranın putperestler tarafından işgal edilmesidir.

Çığ, *"Tevrat'a ait söylencelerin en büyük icatçıları olan İbn Abbas ve İbn Kelbi, Ona bir soyluluk yakıştırmaya kalkıyorlar. İbrahim'e Muhammed'i ve ailesini bağlayarak Araplara bir onur kazandırmak istemişlerdir."* ifadeleriyle İslam Bilim Tarihi'nin en önemli isimlerini hakaret ederek ve iftira atarak kendi gibi düşünen çevrelere yaranmaya ve orada itibar kazanmaya çalışmıştır. Ayrıca zımnen Hz. Muhammed'in (sav) Hz. İbrahim'in soyundan gelmediğini iddia ederek, onların sanal

⁸⁸⁶ Wensinck, Kâbe, s. 6/14.

yollardan bu ilişkiyi kurma gayretine girdiklerini ileri sürmüştür. Halbuki birazcık ızan, irfan ve ilim sahibi olan herkes bilirki "Her nekadarmuazzez hanı öğrenememiş olsa da - Hz. Muhammed (sav) Hz. İbrahim'in Hz. İsmail kanalından torunudur. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Allah ve insanlar nazarında ki onuru, dünya ve ahiretteki konumu belli olup onun böyle bir sahte itibara hiç ihtiyacı yoktur.

Hz. Muhammed dinî bir strateji olarak Hz. İbrahim ve oğlu ile akrabalık tesis etmek yoluna gitmemiştir. Aksine Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail yoluyla Peygamberimiz Hz. Muhammed'in büyük atalarından olduğu tarihî bir olgudur. Onun insanlığa emanet ettiği saf ve net, tek Allah inancını temsil eden haniflik, aynı zamanda Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği geleneksel İslam inancının o dönemdeki temsilcisidir ve her ikisi de insanlığın kurtuluşu için gönderilmiş peygamberlerdendir. Bu sebeple Hz. Muhammed, Hz. İbrahim'in dinî değerlerini istismar etmemiş, bıraktığı emanet ile insanlığın yeniden yüzleşmesini sağlamış, Yahudi ve Hristiyanların onun emaneti tevhit inancından, dinî ve ahlaki değerlerden nasıl uzaklaştığını anlatmak istemiştir.

b- Hz. Muhammed Dinî Duyguları Sömürmemiştir

"Muhammed, Yahudilerin 'Müslüman' olarak kendilerine katılmalarını istemiştir. Medine'ye hicretin başlarında Tevrat'tan onlarla ilgili hikâyeler naklederek ve onların çoğu geleneklerini benimseyerek, hatta kible yönünü Kudüs'e çevirerek bu amacını sağlamaya çalışmış, fakat başarılı olamamıştır. Olamayınca onların aleyhine dönmüştür."

Hz. Muhammed, geçmişinde hangi dinî inancın, kültürün etkisi olursa olsun sadece bir kavim için değil, bütün insanlığın kurtuluşu için Cenab-ı Allah tarafından gönderilmiş evrensel bir elçidir. Putperest müşrik Arapların hidayete ermesini istediği kadar, asliyetini yitirmiş bir dinin mensupları olan

Yahudilerin ve Hristiyanların da kurtuluşunu istemek onun peygamberlik görevleri arasındadır. Orijin itibarıyla aynı kaynaktan gelen Tevrat ve Kur'an-ı Kerim arasında bazı ortak paydaların olmasından daha doğal bir şey yoktur. Üstelik Kur'an-ı Kerim, kendinden önce gelen Tevrat ve İncil'i tasdik ettiğini belirtmekte, bu arada onların eksiklerini tamamlamakta, yanlışlarını düzeltmekte, zaman zaman Tevrat'ta bulunan bazı hususlara temas etmektedir. Bunun benzeri, Hristiyanlık için de geçerlidir. Nitekim İslam'ın ilk yıllarında Mekke'deyken müşriklerin baskı ve zulümlerine dayanamayan bazı Müslümanlar Hristiyanların yaşadığı yer olan Habeşistan'a hicret etmiştir. Onları almaya gelen müşrik heyetin taleplerine, Kral Necaşi nezdinde Cafer b. Ebi Talib'in başkanlığındaki Müslüman heyet, kendilerini Kur'an'dan bazı bölümler okuyarak savunmuştur. Dinlediği Kur'an-ı Kerim ayetlerinden etkilenen Necaşi, inandığı İncil ile dinlediği Kur'an-ı Kerim ayetleri arasındaki yakınlığı görünce çok etkilenmiş ve Müslümanlara sahip çıkmış, hatta Müslüman olmuştur. Dolayısıyla Hz. Muhammed Yahudiliğin taklitçisi olmamış, iki din ve kutsal metin arasındaki ortak değerlere dikkat çekmek istemiştir.

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından gönderilen en son ilahi kitap olarak, Hz. Âdem'den itibaren gönderilen bütün kutsal kitapların mesajını kendinde toplamış, dolayısıyla kendinden önceki din ve kitapların hükümlerini ortadan kaldırarak mensuplarının İslam etrafında bütünleşmelerini istemiştir. Bu konuda Hz. Muhammed'in herhangi bir inisiyatif kullanması söz konusu olamaz. Ancak diğer din mensuplarıyla ilgili strateji ve onlarla ilgili inen ayetler ilahi bir sistem dâhilinde olmuştur. Bu sistemde öncelikle onlarla İslam arasındaki ortak noktalara, özü itibarıyla bütün dinlerin aynı kaynaktan beslendiğine dikkat çekilmiş ve insanlığın kurtuluşu için gönderilen bütün peygamberlerin Allah tarafından bu ilahi mesajı insanlara tebliği etmek için görevlendirilen insanlar

olduğu vurgulanmıştır. Nitekim ilim, irfan ve akliselim sahibi bazı kimseler bu davete uyararak Müslüman olmuştur. Ancak bu yüce davete uymayanlarla ilgili hükümleri belirleyen biz-zat Cenab-ı Allah olup, Hz. Muhammed sadece onları tebliğ etmek ve uygulamakla yükümlüdür.

c- Kiblenin Değiştirilmesi Meselesi

Hanımefendi kible konusunda tamamen yanlışlardan oluşan bir kurguyla İslam'a olan husumetini ortaya koymuştur. O, Medine'de yaşayan ve sosyoekonomik alanda güçlü olan Yahudilerin desteğini almak için Hz. Muhammed'in kibleyi bile Kudüs'e çevirdiği iftirasında bulunmuştur. Hâlbuki Kata-de'den gelen bir rivayette, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Mekke'de iken, henüz Yahudilerle tanışmadan veya hanımefendinin dediği gibi onlarla ilgili bir beklenti içine girmeden Kudüs'e yönelerek namaz kıldığı haber verilmektedir.⁸⁸⁷ Ona hatırlatmak gerekir ki eğer o, bu konuda kendi arzusu istikametinde hareket etse idi, hicret esnasında kullandığı ifadelerden de anlaşıldığı üzere, içinde doğup büyüdüğü, insanlar tarafından kutsallığından şüphe olmayan Mekke'nin en önemli varlığı olan Kâbe'ye yönelirdi. Oysa Hz. Peygamber, kendi isteğiyle bir tercihte bulunmamış, kible değişikliğini emreden ayeti kerime gelinceye kadar Kudüs'e yönelmiştir.

"Önce Kudüs'e yönelik kibleyi, Hz. Muhammed Yahudilere kızıp Kâbe'ye döndürünce..." Bu ifade, İslam'ın sanki kurucusunun Hz. Muhammed olduğu veya din üzerinde istediği değişikliği yapabildiği şeklinde bir iftira ürünüdür. Ayrıca kullanılan üslup iki din mensupları arasında geçmişte yaşanan olayları tekrar gündeme taşıyarak yeni bir husumet/düşmanlık ortamı hazırlamayı, dünya barışını tesis yerine farklı din mensupları arasına kin ve nefret tohumları ekmeyi amaçladığı hissini uyandırmaktadır.

⁸⁸⁷ Ahmet Özel, "Kible", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2002, s. 25/366.

Hız. Muhammed bir din kurucusu değildir. O, sadece Allah'ın bir kulu ve elçisidir. Her Müslüman, İslam dinine girerken mutlaka Hız. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu kabul etmekle yükümlüdür. Zaten Kur'an-ı Kerim ayetleri de bu hususu teyit etmekte onun Allah'tan vahiy alan, O'nun emirlerini ve hükümlerini tebliğ eden bir insan ve peygamber olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁸⁸ Ayrıca İslam'ı diğer dinlerle karıştırmamak gerekir. Burada hüküm Allah'a ait olup, Hız. Muhammed tebliğ ve uygulamalarda insanlara örnek olmakla yükümlüdür.⁸⁸⁹ Kaldı ki bir insan ve Müslüman olarak, Kâbe'nin, kutsallığı ve tarihi hakkında malumat sahibi olan ve yıllarca onun dibinde yaşayan Hız. Muhammed'in, oranın kible olmasını istemesinden daha doğal bir şey yoktur.

Kiblenin Kâbe'ye döndürülmesi Medine'de Müslümanlarla Yahudilerin antlaşma yaptıkları, aralarında bilinen bir anlaşmazlığın ve çatışmanın yaşanmadığı bir dönemde, müşriklerle Müslümanlar arasında yapılan ilk savaş olan Bedir Savaşı'ndan önce olduğu bilinmektedir. Yahudilerle ilgili sürgün ve cezalandırma gibi uygulamalar Yahudilerin Hız. Muhammed ile yaptıkları antlaşmayı bozmaları üzerine daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kiblenin Kudüs'ten Kâbe'ye döndürülmesi, yaptıkları bütün yanlış ve ihanetlere rağmen Yahudilere duyulan kin ve nefret sonucu tepkisel bir tavrın sergilenmesi değildir.

Burada üzerinde durulması gereken bir başka husus da şudur: Kâbe'nin kible olmasıyla ilgili ilahi emir, Peygamber'imiz Hız. Muhammed namaz kılariken/kıldırırken gelmiş olup, namazın bir kısmını Kudüs tarafına yönelik olarak kılariken diğer kalan kısmını da Kâbe'ye dönerek tamamlamıştır. Günümüzde kible değişikliğinin gerçekleştiği mescit, Medine'de "*Kibleteyn Mescidi*" olarak bulunmakta ve bu tarihî hatırayı

888 Kehf, 18-110.

889 Ahzab, 33/21.

yaşamak adına o günden itibaren Müslümanlar tarafından ziyaret edilmektedir.⁸⁹⁰

890 Köksal, İslam Tarihi, s. 3/247-252.

Kible: Kible yön, cihet anlamlarına gelmektedir. Terim olarak Müslümanların başta namaz olmak üzere dinî vecibelerini yerine getirirken yönelmeleri gereken istikameti, Kâbe'yi ifade etmektedir. Kible kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de beş ayeti kerimde yedi defa tekrarlanmaktadır. Her ümmetin yöneldiği bir kiblesi bulunmakta, bu olgu maddi manevi alanda ortak şuura bağlı bir toplumun oluşumunda son derece önemli bir rol oynamaktadır. "*Sizden biri kibleye yöneldiği vakit Allah'a yönelmiş olur.*" (İbn Hanbel, III/24; Ebu Davud, Salat, 22.) hadisi şerifinde de belirtildiği üzere kibleye yönelmek Allah'a yönelmek için sembolik bir anlam ifade etmektedir. İslam kaynaklarına göre, Kâbe, Hız. İbrahim'den itibaren bütün ehl-i tevhitin ve Müslümanların kiblesi olarak bilinmektedir.

İslam'ın en önemli ibadetlerinden olan namaz, Miraç Gecesi'nde farz olmazdan önce de Hız. Peygamber ve ashabının Mekke'de namaz kıldığı bilinmekte olup, onların Kâbe veya Katade tarafından nakledilen haberdan de anlaşıldığı üzere Kudüs cihetine yöneldiklerine dair bilgiler bulunmaktadır.

Hız. Peygamber'in hicretten önce on yıl boyunca kible olarak hangi tarafa yöneldiği konusunda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Onun Mekke hayatında yöneldiği Kible ile ilgili olarak üç ayrı değerlendirme yapılmaktadır. Bunlardan birincisi; Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Katade'den nakledilen rivayete göre Hız. Peygamber Kudüs'e yönelerek namaz kılmıştır. İkincisi; İbn Cüreyc'in ifadelerine göre o, önceleri Kâbe'ye sonra Kudüs'e dönmüştür. Üçüncü değerlendirmede İbn Abbas bu iki görüşü birleştirerek Hız. Peygamber'in Kâbe'yi önünü alarak Kudüs'e yönelerek namaz kıldığını belirtmiştir. İkinci Akabe biatına katılan Medineli Müslümanlardan Berâ b. Ma'rur, Kâbe'ye arkasını dönmeyerek Mekke'ye doğru namazını kılmış, yanında bulunan diğer arkadaşları Hız. Peygamber'in namaz kılariken Kudüs'e yöneldiğini belirterek ona uymamıştır. Mekke'ye geldiklerinde Berâ, durumu Peygamber'imiz Hız. Muhammed'e anlatmış, o da böyle yapmamasını ve bulunduğu kible üzerine sabretmesini söylemiş, o da Kudüs'e yönelerek namaz kılmıştır.

Müfessirlerin çoğu, bu hususta hiçbir hüküm bulunmamakla birlikte Peygamber'imizin (as) Mekke'de iken Kâbe'ye dönerek namaz kıldığını belirtmektedir. Buna karşılık genel kanı, Medine'ye hicretten sonra Yahudileri İslam'a ısındırabilmek amacıyla Hız. Peygamber'in Kudüs istikametine yöneldiği şeklindedir. Nitekim bu uygulama Buhari'nin Bera b. Azib'ten naklettiği bir hadise göre, hicretten sonra on altı on yedi ay daha devam etmiştir. Bedir Savaşı'ndan iki ay kadar önce Recep ayında Hız. Peygamber Beni Seleme Mescidi'nde ashabıyla birlikte bir öğle namazı kılariken; "*(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünü göğe doğru çevirmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin.*"

d- Kur'an-ı Kerim'de Taklit ve Yanlış Yoktur

"Bu arada Tevrat'la da temasa geçmiş ve Kur'an'a ondan aldığı birçok ayetlerde çeşitli yanlışlar olduğunu gören Yahudiler, peygamberliğin Yahudilerde olduğunu söyleyerek onunla alay etmişler ve kabileler arasındaki anlaşmazlıkları körüklemişler. Muhammed, bunların kendi otoritesini bozacağını düşünerek, onlarla ilişkisini kesmiş ve onları düşman ilan etmiştir."

Bu ifadelerle o günkü Yahudileri bilmem ama hanımefendi içindeki kini bastırabilmek ve günümüzdeki Yahudileri memnun etmek için hem İslam'ı hem de onun şerefli peygamberi Hz. Muhammed'i alay konusu yapmak ihtiyacı hissetmektedir. İslam karşıtları, İslam'ın kendi dinleri ile ilgili eleştirilerinden kurtulabilmek ve onu insanların gözünde itibarsızlaştırabilmek için çok çeşitli yalan ve iftiralara başvurmuşlardır.

Şüphe yok ki, Ehl-i Kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir." (Bakara, 22/144.) ayeti kerimesi nazil olur. Bunun üzerine Peygamber'imiz Hz. Muhammed namazın iki rekâtını kıldırdıktan sonra cemaatıyla birlikte Kâbe tarafına dönmüştür. Böylece Kâbe Müslümanların kiblesi olmuştur. Rivayete göre bu konudaki vahiy öğle veya ikindi namazını kılarken gelmiş ve ilk iki rekât Kudüs yönüne kılındıktan sonra kalan iki rekât Kâbe yönünde kılınmıştır.

Kiblenin değişmesiyle alakalı olarak tarih ve tefsir kitaplarında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgileri kısaca nakletmek mümkündür: Kudüs'ün baştan itibaren kible olmasıyla ilgili şöyle bir gerekçe üzerinde durulmaktadır: Cahiliye Dönemi'nde Araplar Kâbe'ye çok büyük değerler verirlerdi. Hatta Kâbe'yi millî kimliklerinin bir parçası ve üstünlüklerinin delili sayarlardı. İslam, gönüllerde sadece Allah sevgisinin yerleşmesi, diğer bütün değerlerin silinmesini istediğinden dolayı onları Kâbe'ye yönelmekten uzaklaştırmış, nefislerindeki cahiliye artıklarını temizlemek için belli bir süre kible olarak Kudüs'e yönelmelerini Peygamber'imize (sav) bildirmiş olabilir. Kiblenin Kudüs yönüne olması, Yahudilerin dinlerinin ve kiblenin İslam'dan daha üstün olduğu iddiasına sebep olmuş, bu vesile ile Hz. Muhammed'in onları İslam'a davet etmesini yanlış değerlendirmişler ve gerekirse onun ve yanındakilerin Yahudiliğe girmelerini istemişlerdir. Bunun yanında Cahiliye Dönemi'nden beri Kâbe'nin kutsallığını bilen ve inanan yeni Müslüman olmuş Araplar, Yahudilerin bu konudaki şımarık tavır ve sözlerinden rahatsızlık duymuş, Kâbe yerine Kudüs'ün kible olmasına üzülmüştür. Sonuç itibarıyla Hz. Peygamber Medine'ye gelip Kudüs'e doğru namaz kılmaya başlayınca Araplar, sonra da kible Kâbe'ye dönünce Yahudiler üzülmüştür. (Yazır, s. 1/525-529; Kutub, s. 1/263-267; Havva, s. 1/333; Özel, s. 25/365-367.

Hz. Muhammed'in şahsı ile ilgili olarak şair, kâhin, deli gibi ifadeleri kullanmışlar, onu sihirbazlık ve büyücülükle suçlamışlardır. Kur'an-ı Kerim'i onun yazdığını, uydurduğunu iddia etmişler, şeytanlarla, cinlerle iş birliği yaptığı yönünde iftiralar atmışlardır. Bu tür yalan ve iftiralar sonuc alamayanlar Kur'an-ı Kerim'in Allah kelamı, ilahi bir kitap olmadığını, eskilerin masallarından ibaret veya daha önceki kutsal kitapların kötü bir kopyası olduğunu, Hz. Muhammed'in çok akıllı bir insan olarak onlardan yararlandığını ileri sürmüşlerdir. İslam'ın başlangıcından itibaren insafsızca atılan bu iftiralar, ithamlar ve karalamalar kesinlikle karşılık bulmamıştır. Zira Kur'an-ı Kerim'in insanlar tarafından benzerinin meydana getirilemeyeceği yönündeki meydan okuma, bu konuda iddia sahibi olanların belini kırmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmediği, hatta o zamanlarda kutsal kitapların Arapçaya tercüme edilmediği gerçeği, bu türden iftiraların sahiplerini rezil etmeye yetmiştir. Dolayısıyla *"Bu arada Tevrat'la da temasa geçmiş ve Kur'an'a ondan aldığı birçok ayetlerde"* şeklindeki beyan, art niyetlilerin hezeyanından başka bir şey değildir.

Medine döneminde Yahudilerle ilişkilerin kötüleşmesi, onların bir kısmının sürgün edilmesi ve bir kısmının da öldürülmesi sebebi, Hz. Peygamber'in onları kıskanması değil tam aksine, onların beklentileri doğrultusunda, gelmesi muhtemel olan peygamberin, kendilerinden değil Araplar arasından çıkmış olmasıdır. Onlar, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldikten sonra Araplar, Yahudiler, Müslümanlar ve müşrikler arasında imzaladıkları *"Medine Antlaşması"* olarak meşhur olan antlaşmaya sadık kalmamışlar, her hâl ve şartta, hem münafıklar hem Mekkeli ve Medineli müşrikler ve hem de civardaki Yahudiler, Müslümanlar aleyhine ihanet etmişlerdir. Hz. Peygamber onların çeşitli tarihlerde çeşitli şekillerde tezahür eden bu ihanetlerini karşılıksız bırakmamıştır.⁸⁹¹

⁸⁹¹ Geniş bilgi için bk. Köksal, İslam Tarihi, s. 4/39-47, 277-312, 5/20-23, 41-

Hanımefendi bir algı operasyonu yaparak Tevrat'ın esas, Kur'an-ı Kerim'in taklit olduğunu ispat gayretine girmiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse isnat ve iftiralarında Yahudiler bile onun kadar ileri gidememiştir. Zira onlar Kur'an-ı Kerim'in kendi kitapları Tevrat'la ilgili yalan, yanlış ve tahrif iddiasından rahatsızlık duyarken, benzeri iddiaları hanımefendi Kur'an-ı Kerim için iddia eder duruma gelmiştir. Ayrıca o bilimsellik adına, âlemlere rahmet olarak gönderilen, peygamber olmadan önce de *"emin"* olarak bilinen ve peygamberlerin ortak vasfı olan *"sıdk"* sıfatının gerçek sahibi Hz. Muhammed'i kişisel çıkarları uğruna bilgi hırsızlığı ile suçlamıştır.

e- Mealde Tahrif İddiası

"Yüzünü göğ'e doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kibleye seni, Ey Muhammed, elbette çevireceğiz. Bulduğunuz yerde yüzlerinizi onun yönüne çevirin. Doğrusu kitap verilenler, bunun Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gafil değildir." (Bakara, 2/144.)

"Bu ayet Diyanet İşleri çevirisinden. İslam Enstitüsü çevirisinde; 'Yüzünü artık Mescid-i Haram tarafına çevir.' şeklinde, nereye çevrileceği belirtilmiş."

Çığ, bu ifadeleriyle müsteşriklerden ne kadar etkilendiğini göstermiş ve Kur'an-ı Kerim ayetleri üzerinde oynayarak, etkisi altında kaldığı sapkın düşünceleri ispata çalışmıştır. Yukarıda meal yazılan ayeti kerimenin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan meallerde sanki kasıtlı olarak eksik yazıldığını veya onun dışında basılan meallerde kasıtlı olarak *"Mescid-i Haram"* ifadesinin eklendiğini ifade etmek istemiştir.

Hiçbir meal Kur'an-ı Kerim'in bire bir aynısı değildir ve yerini

tutamaz. Çünkü Kur'an-ı Kerim evrensel ve kıyamete kadar baki kalacak bir kutsal kitaptır. Mealler ise insanların ondan anlayabildikleri ile sınırlı ve kısmen görecelidir. İnsanların bulundukları ortama, çağa ve kişinin bilgi birikimine göre meallerde kısmi farklılığın bulunması söz konusu olabilir. Oysa Kur'an-ı Kerim'in orijinal metninde dünden bugüne asla bir değişiklik söz konusu olmamıştır ve kıyamete kadar da olması ihtimal dâhilinde değildir. Buna rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan meallerle ilgili yaptığımız küçük bir araştırmada; iddia edilen hususların tam tersi görülmüştür. Bunlardan farklı tarihlerde, farklı yazarlar tarafından yapılan iki çalışmada aynı ayetin meallerini aktarmak Çığ'ın yaptığı yanlış düzeltmesi bakımından yeterli olacaktır:

*"Yüzünü göğ'e çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kibleye seni, ey Muhammed, elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir; bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin. Doğrusu kitap verilenler, bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gafil değildir."*⁸⁹²

*"(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğ'e doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunu Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir."*⁸⁹³

Yukarıdaki ayeti kerime meallerinde de görüldüğü üzere Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan meallerde, Çığ'ın iddiasının aksine *"Mescid-i Haram"* ifadesi kullanılmıştır.

⁸⁹² Bakara, 2/144: Hüseyin Atay, Yaşar Kutlay, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara, 1975,

⁸⁹³ Bakara, 2/144. Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Kur'an-ı Kerim Meali,

HZ. İBRAHİM'İN İNSANLARI HACCA ÇAĞIRMASI

Hiz. İbrahim, Kâbe'nin yapımını tamamladıktan sonra Kur'an-ı Kerim'deki ayet sırasından hareket ettiğimizde önce Kâbe ve çevresinin emin bir yer olmasıyla ilgili olarak: *"İbrahim de demişti ki: Ey Rabb'im! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle..."*⁸⁹⁴ şeklinde dua etmiştir. Böylece o, sosyal hayat için pek çok nimetten mahrum olan Kâbe ve çevresinin insan hayatı için devamlılık ifade eden bir özellik kazanmasını, her türlü tehdit ve tehlikeden uzak kalmasını dilemiştir. Bunun arkasından Hiz. İbrahim: *"Ey Rabb'imiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin."*⁸⁹⁵ ayeti kerimesinde belirtildiği üzere Allah'a kulluk ve Kâbe ile bağlantılı olarak nasıl ibadet edeceklerini, ibadet yerlerini, zamanlarını ve usullerini, kurban yer ve zamanını öğrenmek⁸⁹⁶ istemiştir.

Ayeti kerimede haccın çeşitli faydalarından söz edilmektedir:

- a- Hac, buluşma mevsimi ve kongre yeridir.
- b- Hac, ibadet ve ticaret sahasıdır.
- c- Hac, sosyal toplantı ve tanışma yeridir.
- d- Hac, yardımlaşma ve dayanışma yeridir. Orada dünya ile ahiret yüz yüze gelir. Ticaret ve alışveriş yapanlar orada güvenli ve geleneksel hâle gelmiş bir pazar bu-

Diyanet işleri Başkanlığı, Ankara, 2002.

894 Bakara, 2/126.

895 Bakara, 2/128.

896 Vani, s. 133.

lur. Oraya her yerden ticaret malları ve insanlar akar gelir ve burası uluslararası bir fuar yerine dönüşür. Bu kutsal beldede saydıklarımızın hepsi bir mevsimde bir günde gerçekleşme imkânı kazanır.

- e- Hac insanın bireysel arınması için de çok önemlidir. Kâbe, Mescid-i Haram ve çevresi bir ibadet yeri olarak ruhun arındığı, insanın kendini Allah'a en yakın hissettiği mekânlardır. Hac, nefis muhasebesinin yapıldığı, insanın kendisiyle yüzleştiği, ölüm ve ahiret duygularının sembollerle tecrübe edildiği, insanın sahibi olduğu bütün imkânların bir imtihan sebebi olduğunun iyice anlaşıldığı bir yerdir.⁸⁹⁷

a- Hiz. İbrahim Hac Yapmıştır

Bütün rivayetler Hiz. İbrahim'in Kâbe'de hac yaptığı konusunda birleşmektedir. Onun ilk haccı, oğlu ile birlikte eğitim amacıyla yaptığı bir hac mıdır, yoksa mevsimi geldiğinde yerine getirilmesi gereken farz ibadet midir? Kaynaklar bu konu üzerine yoğunlaşmamıştır. Muhtemelen Hiz. İbrahim ve oğlu gerekli çevre düzenlemesini yaptıktan ve haccın nasıl yapıldığını öğrendikten sonra bu ibadeti yapmak için diğer insanları da davetle emrolunmuş ve onlara da mevsiminde rehberlik etmiştir. Hiz. İbrahim ve oğlu Hiz. İsmail, haccın rükünlerinin hepsini yerine getirmiştir. Hacerü'l-Esved'i istilam etmek suretiyle Kâbe'nin etrafında yedi defa dönmüştür. Yedinci dönme bittikten sonra her ikisi de Makam-ı İbrahim'in arkasında, mahiyeti bugün Müslümanların kıldığı namazlara ne kadar benzerlik arz ettiği tam olarak bilinmemekle birlikte ikişer rekât namaz kılmıştır. Bundan sonra Cebrail haccın diğer yapılması gereken rükünlerini de onlara öğretmiş ve ibadet yerlerini birlikte gezmişlerdir. Bu çerçevede Safa, Merve Tepe-

897 Kutub, s. 10/225-226.

lerini, Mina'yı, Müzdelife'yi ve Arafat'ı ziyaret etmişlerdir. Arafat'ta vakfe yerlerini gezmişler ve orada vakfe yapmışlardır.

Hız. İbrahim ve oğlu, muhtemelen Hız. İsmail'in kurban edilmek istendiği zaman şeytanla aralarında geçen olayları, canlandırma şeklinde hac esnasında yeniden yaşamışlardır. Onlar, Mina Vadisi'ne indikleri zaman Cemretü'l-Akâbe denilen yerde şeytan Hız. İbrahim'e görünmüş, bunun üzerine Cebrail onun şeytanı taşlamasını istemiş ve o da yedi taş atmıştır. Cemretü'l-Vusta denilen yerde şeytan yeniden görünmüş, Cebrail'in isteği üzerine Hız. İbrahim burada da şeytana yedi taş atmıştır. Sonra Cemretü'l-Süfla denilen yerde şeytan üçüncü kere görüldüğünde Cebrail'in emri ile Hız. İbrahim yedi taş daha atmış ve bir daha şeytan görünmemiştir. Böylece Cebrail onlara sadece hac ibadet yerlerini gezdirmemiş, aynı zamanda hacın nasıl yapıldığını da öğretmiştir.⁸⁹⁸

b- Haccın Bütün İnsanlığa İlanı

Hız. İbrahim hacı ve hac yerlerini öğrendikten sonra Cenab-ı Allah ona hacı diğer insanlara da ilan etmesini emretmiş, hac yerleri, Mekke ve Kâbe ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu hususlar Kur'an-ı Kerim'de Hac suresinde geniş bir şekilde şöyle yer almaktadır: *"Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştir): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut. İnsanlar arasında hacı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait birtakım yararları yakinen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri) için sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyecek hem de yoksula, fakire yedirin."*⁸⁹⁹ İslam

898 Ezraki, s. 54-55; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/ 203-206.

899 Hac, 22/26-28.

âlimlerinin çoğuna göre burada insanları hacca çağırma işlemleriyle sorumlu tutulan Hız. İbrahim'dir. Bu ilahi emir karşısında heyecanlanan ve telaştan korkuya kapılan Hız. İbrahim, *"Ya Rabbi! Buna sesim yetmez."* dedi. Cenab-ı Allah: *"Sen ilan et, sesini insanlara ulaştırmak bize aittir."* buyurdu. Bunun üzerine Hız. İbrahim, Sefa Tepesi, Ebu Kubeys Dağı veya bulunduğu yerde muhtemelen Makam-ı İbrahim'in üzerine çıkarak doğu, batı, kuzey, güney her yöne dönerek *"Ey insanlar! Beytül-Atik'i ziyaret etmek sizlere farz kılındı. Rabb'inizin davetine icabet edin."* diye davet etti. Cenab-ı Allah onun bu davetini doğuda, batıda doğan doğacak olan herkese işittirmiştir.⁹⁰⁰ Günümüzde *"Lebbeyk! Allahümme Lebbeyk! Lebbeyk! La şerike leke lebbeyk! İnne'l-hamde ve'n-niğmete leke ve'l- mülk. La şerike lek!"* (Buyur! Emrine amadeyim Allah'ım. Buyur! Senin ortağın yoktur. Emrine amadeyim. Şüphesiz hamt Sana mahsustur, nimet ve mülk Senindir. Senin ortağın yoktur.) diyerek hacca giden insanların Hız. İbrahim'in bu çağırısına icabet ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu ayeti kerimelerde insanların hac ibadeti esnasında kendileri için dünya ve ahirette bazı yararları dokunabilecek hikmetleri görebilecekleri ifade edilmiş, kendilerine, fakir ve ihtiyaç sahibi insanlara katkı sağlamak bakımından kurban kesilmeleri emredilmiştir.⁹⁰¹

Hız. İbrahim'in bu davetine insanlardan ilk katılan Cürhümlüler olmuştur. Hız. İbrahim, oğlu Hız. İsmail ile birlikte onlarla haccetmiştir. Rivayetlere göre Hız. İbrahim Mina'da öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kıldırmış, geceyi orada geçirmiştir. Onlara sabah namazlarını da orada kıldırdıktan sonra birlikte Nemire'ye gitmiştir. Arafat'ta günümüzde İbrahim Mescidi'nin bulunduğu yerde öğle ve ikindi namazlarını öğle

900 Razi, Tefsir, s. 16/299; Ezraki, s. 55; Ebussuud, s. 6/107; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/203-206.

901 Ebussuud, s. 6/108.

vaktinde bir arada kılmış ve yanındakileri Arafat'taki vakfe yerine götürerek vakfe yaptırmıştır. Güneş batarken onları Müzdelife'ye getirmiş, akşam ile yatsı namazını yatsı vaktinde kıldırarak Müzdelife vakfesini yaptırmış ve oradan Mina'ya geri dönmüştür. Yanında bulunanlara Cemrelere nasıl taş atılacağını (şeytan taşlama işleminin nasıl yapılacağını) göstererek bütün hac uygulamalarını tamamlamış ve Şam/Filistin bölgesine dönmüştür.⁹⁰²

O zamanlarda Hz. İbrahim'in kıldığı namazın mahiyeti tam olarak bilinemediği için Ezraki'nin kitabına aldığı bu rivayetleri, Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in gelmesinden sonra farz kılınan namaz ve vakitlerine göre ve onun Veda Haccı'nda uyguladığı şekle uyarlayarak nakletmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in her sene yaya olarak haccettikleri, hatta Hz. Sare ve oğlu Hz. İshak'ın, bütün peygamberlerin Kâbe'yi ziyaret ve haccettikleri rivayet edilmektedir.⁹⁰³

902 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/205-206.

903 Ezraki, s. 56-59; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/206.

HZ. İSMAİL'İN HAYATI

Bütün tarihî ve dinî kaynakların verdiği bilgilere göre, Hz. İsmail'in babası Hz. İbrahim ve annesi Hz. Hacer'dir. Uzun süre evli olmalarına rağmen çocukları olmayan Hz. İbrahim ve Hz. Sare çifti artık çocuk edinme ümidini kaybettikleri bir sırada Hz. İsmail onlara bir teselli vesilesi olmuştur. Hz. Sare, eşinin çocuk özlemini gidermek için Mısır'da yanına verilen hizmetlisi Hz. Hacer ile evliliğine razı olmuş ve bu evlilikten Hz. İsmail dünyaya gelmiştir. Hz. İsmail, Allah'a yükselen demektir. Varlıklar dünyasında üstün bir yere sahiptir. Geçen bölümlerde geniş yer verildiği için tekrara kaçmadan özetlenecek olursa, onun doğumundan sonra Hz. Sare kıskançlık göstermeye başlamış ve eşi Hz. İbrahim'e onları yanından uzaklarda bir yere götürmesini istemiştir.

Henüz süt emen küçük bir çocukken anasıyla birlikte babası Hz. İbrahim tarafından Mekke'ye getirilen Hz. İsmail'in hayatı hakkında zemzem suyunun bulunması, kurban edilmek istenmesi, evlilik hikâyesi ve Kâbe'nin inşası ile ilgili hususlar dışında çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Onun evliliği ve bu konuda babasıyla olan ilişkileri tarihî rivayetlere konu olmaktadır. Kur'an-ı Kerim ve tarihî rivayetler, Hz. İsmail'in kurban edilmek istenmesi esnasında yaşanan olaylarda, onun babasıyla konuşup durum değerlendirmesi yapabilecek bir olgunluğa eriştiği yönünde bir kanaat oluşmasına katkı sağlasa da bu dönemde onun kaç yaşında olduğu konusunda yeterli bilgi vermemektedir. Buna mukabil bazı kaynaklarda onun on üç yaşında iken sünnet olduğu haber verilmektedir.⁹⁰⁴

Araplar, Hz. Hacer'e Âcer de derler. Hz. İsmail yirmili yaşlarda bir gençken anası Hz. Hacer, yaklaşık doksan yaşında vefat etmiş ve oğlu tarafından Kâbe'nin yanında Hicr denilen yere

904 İbn Sa'd, s. 1/51.

defnedilmiştir.⁹⁰⁵ İslam kaynaklarında; Hz. Hacer aslen Mısırlı olmasına rağmen Hz. İsmail'in anası olması dolayısıyla bütün Arapların da anası sayılmıştır. Bu yüzden Peygamber'imiz (sav) Mısırlılara iyi muamele yapılmasını istemiştir.⁹⁰⁶

Hz. İbrahim, o dönem şartlarında aralarında hangi yolla iletişimin sağlandığına dair bilgiler bulunmamakla birlikte, bıraktığı ailesi hakkında bilgi edinmek için zaman zaman Mekke'ye gidip gelmiştir. Muhtemelen Hz. İbrahim eşi Hz. Hacer'in vefatı dolayısıyla da bu ailesini ziyaret etmiştir. Tarihî rivayetlerdeki ihtiyat payını da dikkate alarak belirtmekte yarar vardı ki, o seyahatlerinde ilk hanımı Sare'den, orada geceleme şartıyla izin alabilmiştir.

Hz. İbrahim Mekke'yi ziyaretleri esnasında Cürhümlülerle tanışmış ve onların konuştuğu dil olan Arapça hoşuna gitmiştir. Bu yüzden oğlunun onların dilini öğrenmelerini ve onlardan bir kız ile evlenmesini istemiştir.⁹⁰⁷

Hz. İsmail, Mekke'ye geldiği zaman Cürhüm kabilesinin o civarda yaşadığı tahmin edilmektedir.⁹⁰⁸ O, büyüüp evlenecek yaşa gelince gençliği/yiğitliği, insani ilişkileri, zekâsı ve ahlakıyla Cürhümlüler arasında sevilen bir genç olmuştur. O komşularından ok atmayı, avcılıkla geçinmeyi öğrenmiştir.

Ergenlik çağına gelen Hz. İsmail, İmlakalardan (Muhtemelen Amelika) Said b. Üsame'nin kızı Ümare veya Sa'd'in kızı Cedda adında bir kadınla evlenmiş fakat bundan çocukları olmamıştır.⁹⁰⁹ İbn Sa'd'ın Tabakat'ında Hz. İsmail'in ilk hanımının adı verilmeksizin Amelikalılarından Subdi'nin kızı olduğu belirtilmektedir. Bu hanımın, Hz. İbrahim'in bir ziyaret sonrası oğluna tavsiyesi doğrultusunda, henüz çocukları olmadan Hz.

905 İbn Sa'd, s. 1/52; Mahmud, s. 167; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/193-195.

906 İbn Hişam, s. 1/7-8.

907 Ezraki, s. 74; Köksal, Peygamberler tarihi, s. 1/197-200.

908 Şibli, s. 1/101.

909 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/195.

İsmail'den ayrıldığı rivayet edilmektedir.⁹¹⁰

Hz. İbrahim Mekke'ye geldiğinde oğlu Hz. İsmail'in evlendiğini öğrenmiş ve ziyaret için evine gitmiş fakat oğlu Hz. İsmail ava gittiğinden onunla görüşme imkânı bulamamıştır. O, oğlunun eşi ile (gelini) karşılaşmış, kendisini tanıtmadan Hz. İsmail'i ve ailevi durumlarını sormuş, oğlunun geçimlerini temin için avlanmaya gittiğini öğrendikten sonra, onun ailevi durumları hakkında verdiği karamsar ifadelerden ve kendisine karşı takındığı soğuk tavırdan üzüntü duymuştur. Hz. İbrahim, Hz. İsmail avdan döndüğünde ona selam söylemesini ve kapısının eşiğini değiştirmesini tavsiye etmiştir. Avdan dönen fakat babasıyla karşılaşmayan Hz. İsmail, eşine gelip giden, arayıp soran olup olmadığını sormuş, o da yaşlı bir adamın geldiğini İsmail'i sorduğunu, ona selam söylediğini ve kapının eşiğini değiştirmesini tavsiye ettiğini anlatmıştır. Bunun üzerine Hz. İsmail, gelenin babası olduğunu tahmin etmiş, verdiği mesajı almış ve onun tavsiyesi doğrultusunda hanımından ayrılmıştır.⁹¹¹

Rivayete göre Hz. İsmail, muhtemelen babasının isteği doğrultusunda Mudad b. Amr el-Cürhimi'nin kızı Ra'le veya Seyyide ile evlenmiştir. Başka rivayetlerde Hz. İbrahim ile onun tanışmadığına dikkat çekilmesi dolayısıyla bu ihtimal oldukça zayıftır. Hz. İsmail'in bu hanımından on⁹¹² veya on iki oğlu olmuştur.⁹¹³ Arapların Hz. İsmail'in Cürhümlülerle yaptığı bu evlilikten türedikleri kabul edilir.⁹¹⁴ İbn Sa'd, "*Bütün Araplar İbrahim'in oğlu İsmail'in soyundandır.*"⁹¹⁵ şeklinde Hz. Peygamber'den bir hadis nakletmektedir. Bölgede yaşayan Araplar tarafından yapılan değerlendirmelere göre Hz. İsmail ve

910 İbn Sa'd, s. 1/51-52.

911 Vani, s. 130; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/195-197.

912 Ezraki, s. 74; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/197-200.

913 Şibli, s. 1/116; Çağatay, s. 85.

914 İbn Hişam, s. 1/8.

915 İbn Sa'd, s. 1/51.

soyuna “*Arab-ı Müsta’rebe*” (Araplaşan Araplar) adı verilmektedir.⁹¹⁶

Ra’le, güler yüzlü, tatlı dilli, güzel huylu ve nezaketli bir hanım olarak tanınmaktadır.⁹¹⁷

Hız. İbrahim, Mekke’ye başka bir gelişinde önceki seferde olduğu gibi Hız. İsmail’i ziyarete gitmiş ve onun evde bulunmaması dolayısıyla hanımı Seyyide/Ra’le binti Mudad b. Amr el-Cürhümi ile görüşmüştür. Kapının önünde durup ona selam vermiş, Seyyide Hanım onun selamına karşılık vermiştir. Tanımadığı bu misafiri layık olduğu şekilde yedirip içirip ağırlamıştır. Hız. İbrahim ona geçim durumlarını, ne yiyip içtiklerini sormuş, hububat ve diğer yiyecek maddeleri henüz o zaman bölge insanları tarafından bilinmediği için et ve su cevabını almıştır. Bunun üzerine Hız. İbrahim, onların bereketlenmesi için dua etmiştir.⁹¹⁸ Gelininin verdiği bilgilerden mutluluklarını anlayarak, Hız. İsmail’e selam söylemesini, kapısının eşğine sahip çıkmasını tavsiye etmiştir. Evine dönen Hız. İsmail, babasının geldiğini anlamış ve aile saadeti için eşine sahip çıkmıştır.⁹¹⁹

Tevrat’ta, Hız. İsmail’in Mekke hayatından, evliliğinden ve eşinin adından söz edilmemektedir. Buna karşılık onun on iki oğlu olduğu ve Filistin’in Mısır yakınlarında Havila ile Şur arasındaki bölgede yaşadıkları söylenmektedir.⁹²⁰ Hız. İsmail’in çocuklarının sayısı ve isimleriyle ilgili bu bilgiler, İslam tarihi ve tefsir kaynaklarına da referans olmaktadır.⁹²¹ İbn Hişam, bütün Arapların Hız. İsmail ve oğlu Kahtan soyundan

916 Şibli, s. 1/101.

917 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/197.

918 Ezraki, s. 66-67.

919 Buhari, Ehadisü’l- Enbiya, 9; Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 7/95-96; İbn Kesir, Tefsir, s. 2/554-555; Kısas, s. 1/138; Mahmud, s. 167-169; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/195-200.

920 Tekvin, 25/12-18.

921 bk. İbn Hişam, s. 1/7; Taberi, s. 1/314.

geldiğini ve Hız. İsmail’e “*Arapların babası*” denildiğini nakletmektedir.⁹²²

Hız. İsmail sözüne sadık bir kişidir.⁹²³ Sabırlı⁹²⁴ ve Allah’ın seçkin kullarındandır.⁹²⁵ Babası onu kesmeye götürürken sergilediği sadakat ve sabırdan dolayı Allah onun şanını yüceltmıştır.⁹²⁶ Hız. İsmail, babası Hız. İbrahim’in vefatından sonra Hicaz halkına peygamber olarak gönderilmiştir.⁹²⁷ Yüce Allah, emirlerini Cebrail aracılığıyla vahyetmiş,⁹²⁸ ona namazı, zekâtı emretmiştir.⁹²⁹

Hız. İsmail, babasından aldığı tevhit bayrağını Arabistan sınırları içinde dalgalandırmış, yaşadığı sürece hanif dinini insanlara tebliğ etmekten geri kalmamış, diğer peygamberler gibi hak dini tebliğ mücadelesini sürdürmüştür.⁹³⁰

Hız. İsmail ölmeden önce Ra’le’den olma oğullarından birini kendi yerine vekil bırakmıştır.⁹³¹ İslam kaynaklarında Hız. İsmail’in yüz otuz yaşında iken babasının ölümünden sonra Mekke’de vefat ettiği ve Kâbe’nin yanında, Hatim’de⁹³² annesinin yakınına defnedildiği bilgileri yer almaktadır.⁹³³ Buna karşılık Tevrat’ta, onun yüz otuz yedi yaşında Filistin’de/ Kenan diyarında öldüğünden ve orada defnedildiğinden söz edilmektedir.⁹³⁴

922 İbn Hişam, s. 1/8.

923 Meryem, 19/54.

924 Enbiya, 21/85.

925 Sa’d, s. 38/48.

926 İbn. Teymiyye, s. 41.

927 Meryem, 19/54.

928 Bakara, 2/156; Âl-i İmran, 3/84; Nisa, 4/163.

929 Meryem, 19/55.

930 Solmaz-Çakan, s. 113.

931 Ezraki, s. 74.

932 Ezraki, s. 74.

933 İbn Hişam, s. 1/7; İbn Sa’d, s. 1/52; Neccar, s. 158.

934 Tekvin, 25/17; Neccar, s. 157.

HANİFLİK

a- Hanif Kelimesi

Hanif kelimesinin menşei ile ilgili çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır.⁹³⁵ “*Hnf*” sözcüğü dalaletten, sapıklıktan ayrılıp “*Hakk*” yola gitmeyi ifade etmektedir. Hanif ise, doğru yola girmiş ve istikameti yakalamış kişi demektir.⁹³⁶ Dilciler, kavram olarak hanif kelimesini meyleden, Allah’a boyun eğen, O’na yönelen, hiçbir hususta O’ndan ayrılmayan kimse olarak tarif etmiş, hanif olmayı Müslüman olmakla eş değer kabul etmiştir.⁹³⁷ Hamdi Yazır, Kur’an-ı Kerim’de geçen hanif kelimesini dalaletten, eğrilikten doğruluğa yönelik olarak tarif ederken yaratılış gereği insanın yanlışla yönelme potansiyeline sahip olduğuna dikkat çekmektedir.⁹³⁸

Bazılarına göre bu kelimenin anlamı inhıraf, ayrılmaktır. Hz. İbrahim de kavminin içinde bulunduğu sapıklıktan uzaklaşıp Hakk’a yöneldiği için ona hanif denmiştir.⁹³⁹ Şibli, Hz. İbrahim’in dinine niçin haniflik dendiğini tam olarak bilemediğini, kelimenin Kur’an-ı Kerim’de bulunmasına rağmen müfessirlerin onun anlamı konusunda görüş birliğine varamadıklarını iddia etmiştir.⁹⁴⁰

Hanif kelimesi Kur’an-ı Kerim’de on yerde, çoğulu olan “*hune-fâ*” ise iki yerde (Hac, 22/31; Beyyine, 98/5.) geçmektedir. Bu on iki yerin dokuzunda hanifliğin müşriklikten farklı ve

935 Şaban Kuzgun, “Hanif”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, s. 16/33-35.

936 Razi, Tefsir, s. 3/501; Hadislerle İslam, s. 1/360.

937 Maturîdî, s. 5/298; Razi, Tefsir, s. 3/501.

938 Yazır, s. 6/3822; Berki, Keskiöğlu, s. 17; Kur’an Yolu, s. 1/219.

939 Şibli, s. 1/100; Berki, Keskiöğlu, s. 17.

940 Şibli, s. 1/100.

onun karşıtı olduğu belirtilmekte, (Bakara, 2/135; Âl-i İmran, 3/67, 95; En’am, 6/79, 161; Yunus, 10/105; Nahl, 16/120, 123; Hac, 22/31.) bu arada sekiz yerde Hz. İbrahim’in imanını ifade etmektedir. (Bakara, 2/135; Âl-i İmran, 3/67, 95; Nisa, 4/125; En’am, 6/79, 161; Nahl, 16/120, 123.) Hanif kelimesi aynı zamanda din manasına gelen “*millet*” kelimesi ile birlikte beş yerde geçmektedir. Bunların dışında bir yerde Hz. İbrahim kendini hanif diye nitelemektedir.⁹⁴¹ (En’am, 6/79.) Hanif kelimesi Kur’an-ı Kerim’de, bir taraftan müşrikliğin karşıtı ve İslam ile aynı anlamda kullanılırken diğer taraftan Hz. İbrahim’in Yahudi ve Hristiyan olmadığı, Ehl-i Kitabın hanifler olarak Yüce Allah’a kulluk etmekle emir olundukları vurgulanmaktadır.⁹⁴²

Kur’an-ı Kerim’deki hanif kelimeleri bir bütün olarak incelendiğinde hanifliğin müstakil bir din olduğu ve bu kelimenin aynı zamanda bütün peygamberlerin tebliğ ettiği tevhit inancı manasına kullanıldığı görülmektedir.⁹⁴³

Cenab-ı Allah peygamberleri aracılığıyla bütün insanlığa bir, tek ve aynı dini göndermiştir. Onların arasında hiçbir fark yoktur. Kur’an-ı Kerim’de bu dine inananlar genel bir ifade ile Müslüman olarak isimlendirmiştir: “*Biz, Allah’a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa’ya verilenlerle, Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah’a teslim olduk, deyin.*”⁹⁴⁴ Burada “*Müslüman*” kelimesi kullanılmıştır.

941 Kuzgun, Hanif, s. 16/35.

942 bk. Âl-i İmran, 3/67.

943 Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 166.

944 Bakara, 2/136.

b- Haniflik ve Fıtrat

Fıtrat kelimesi yaratılan şeyin saf, temiz ve bozulmamış ilk hali anlamına gelmektedir.⁹⁴⁵ Yüce Allah, başlangıçtan itibaren insanı inanma duygusu ile iç içe yaratmış, bu duygu sayesinde onu Rabbine, sadece O'na kulluk etmeye yöneltmiştir. Fakat zamanla çevre faktörlerin etkisi sonucu insanın Rabbine/Yaratanına yönelme ve ulaşma konusunda sapmalar olmuştur. Bunu ortadan kaldırmak için Cenab-ı Allah, onun fıtratına yerleştirdiği inanma duygusunu, peygamberleri aracılığıyla bir din olarak kurallar bütünü şeklinde insanlara bildirmiştir.

Cenab-ı Allah'ın insanlara bildirdiği, insan fıtratına en uygun olan inanma şekli tevhit dinidir.⁹⁴⁶ Bazı âlimler, Peygamber'imiz Hz. Muhammed'in (sav) *"Her doğan fıtrat üzere doğar..."* hadisinden hareketle fıtratı haniflik olarak değerlendirmiş ve Allah'ın bütün kullarını hanif tabiat üzere yarattığını söylemiştir. Bu konuya açıklık getirmek üzere sahabeden İyaz b. Hımâr'dan, Allah Resulü'nün bir konuşmasında ashabına şunları söylediği rivayet edilmiştir: *"Rabb'im, bana öğrettiklerinden sizin bilmediklerinizi bugün size öğretmemi emretti. (O, cc. şöyle buyurdu): Bir kula verdiğim her mal helaldir. Ben kullarımın hepsini hanif olarak yarattım!"*⁹⁴⁷ Nitekim bu husus Kur'an-ı Kerim'de evrensel bir ilke olarak şöyle ifade edilmiştir: *"Ey Peygamber! Artık sen sapkınlık ve putperestlikten uzak (hanif) biri olarak bütün benliğine dine; Allah'ın insanları yaratmış olduğu tertemiz asli fıtratına yönel (ve yoldan ayrılma). Allah'ın yarattığı fitri yapıyı (tevhit inancını) kimsenin değiştirme yetkisi yoktur. İşte gerçek ve doğru olan din budur. Fakat insanların çoğu bu gerçeği bilmez."*⁹⁴⁸ Bu hadis ve ayet çerçe-

945 Heyet, Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, İzmir 2020, s. 406.

946 Kuzgun, Hanif, s. 16/35; Kur'an Yolu, s. 1/219.

947 Müslim, "Cennet", 63; İbn Hanbel, s. 4/162.

948 Rum, 30/30.

vesinde konu üzerinde çalışanlar, din ile fıtrat arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekmiştir.

c- Haniflik ve Hz. İbrahim

Peygamber'imizden (sav) rivayet edilen meşhur Cibril hadisi ve Kur'an-ı Kerim'in genel ifadelerinden anlaşıldığına göre; bir dinde iman, İslam ve ihsan olması gerekmektedir. İmandan maksat tevhit inancıdır. Allah'ı bir bilmek ve O'na ibadet etmektir. Nitekim Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği din de bu anlamda *"hanif"* olarak isimlendirilmektedir.⁹⁴⁹ Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim ve hadisi şerifler başta olma üzere bütün İslam kaynakları, hanifliğin Hz. İbrahim'in dini olduğunu bize bildirmektedir.⁹⁵⁰ Hz. İbrahim'in dininden olan kimselere hanif denmektedir.⁹⁵¹

Haniflik, Yüce Allah'ın, yaratılışından itibaren insanın tabiatına ve fıtratına uygun olarak bildirdiği, bütün sahte tanrıları reddederek kayıtsız ve şartsız Yüce Allah'a teslimiyeti emreden, kulluğu yalnızca Allah'a hasretmeyi ifade eden tevhit dini, yani asli din olup İslam ile eş anlama gelmektedir.⁹⁵² Bundan dolayı haniflik, Allah'ın birliğine dayanan ve bütün elçileri ile gönderdiği İslam dinini ifade eden temel bir kavramdır. Hz. Muhammed ve ona uyanların Hanif olarak Yüce Allah'a kulluk etmeleri emredilmiştir.

Araplar, önceleri Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği hükümleri din olarak kabul etmişken sonradan ondan ayrılarak putlara tapmaya başlamış ve müşrik olmuştur.⁹⁵³ Ancak buna rağmen Kur'an-ı Kerim, Araplardan putlara tapmayan, Yahudi ve Hristiyan olmayan, bir tek ilahın varlığına inanan ve O'na

949 Kur'an Yolu, s. 2/150.

950 Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 173.

951 Razi, Tefsir, s. 3/502.

952 Sinanoğlu, İslam, s. 23/1; Hadislerle İslam, s. 1/360.

953 Razi, Tefsir, s. 3/502.

kulluk eden bir cemaate işaret eder ki, bunlar “*hunefa*” veya “*ahnaf*” diye bilinmektedir. Bunlar Yahudi ve Hristiyan olmadıklarını, İbrahim’in dinini takip ettiklerini ve Yüce Allah’a şirk koşmadıklarını söylemiştir.⁹⁵⁴

Hz. Muhammed’in peygamber olarak gönderilmesinden önce Araplar arasında Allah’ın varlığına ve birliğine inanma, putlardan uzaklaşma yönünde bir arayış başlamış, yeni hanifler türemiştir. Bir putun şerefine kurulan panayırda Kureyş kabilelerinden Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Hüveyris, Zeyd b. Amr ismindeki şahıslar, birtakım putlara eğilmeyi, onların önünde secde etmeyi zillet saymıştır. Bunlardan Varaka, Hz. Peygamber’in eşi Hz. Hatice’nin amcasının oğlu, Zeyd, Hz. Ömer’in amcası, Ubeydullah, Hz. Hamza’nın kız kardeşinin oğlu, Osman, Abduluzza’nın torunudur. Zeyd b. Amr, Hz. İbrahim’in dinini aramak için Suriye’ye gitmiştir. Orada Yahudi hahamları ve Hristiyan papazları ile görüşmüş, onlardan aldığı bilgiler hoşuna gitmemiş ve “*Ben Hz. İbrahim’in dinine girdim.*” demekle yetinmiştir. Taif’in reisi, Arapların en meşhur şairlerinden olan Ümeyye b. Salt da Cahiliye Dönemi’nde semavi kitapları okumuş, putperestliği terk ederek Hz. İbrahim’in dinini kabul etmiştir. Meşhur Arap hatiplerinden Kus b. Saide’nin de putlara karşı olduğu söylenmiştir.⁹⁵⁵

“*Kimin dini; bütün benliğiyle Allah’a teslim olup iyi ve güzel işler yapan, Allah’ın kendisini dost edindiği İbrahim’in şirkten arınmış, tertemiz dinine uyan kimsenin dininden daha güzel olabilir?*”⁹⁵⁶ ayeti kerimesini tefsir eden Razi, bu ayeti kerimenin zahiri anlamının Hz. Muhammed’in şeriatının, Hz. İbrahim’in şeriatıyla aynı olduğunu, onun getirdiği dinin birtakım ilave güzellik ve yeni faydaları içermekle birlikte, Hz. İbrahim’in de dinini içine almış olmasının caiz olacağını söylemiştir.⁹⁵⁷

954 bk. Bakara, 2/135.

955 Şibli, s. 1/ 98-99; Berki, Keskiöğlu, s. 17.

956 Nisa, 4/125.

957 Razi, Tefsir, s. 8/337.

Bu geleneğin devamı olarak İslam’ın ilk geldiği yıllardan itibaren Müşrikler, Hz. İbrahim ile aralarında ortak bir bağ olduğunu, onun yolundan gittiklerini, kendi batıl inanç ve uygulamalarının onun dininin devamı olduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık Yahudi ve Hristiyanlar da Müslümanlara: “*Yahudi ya da Hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler.*”⁹⁵⁸ ayeti kerimesinde ifade edildiği gibi benzeri bir iddiada bulunmuştur. Her iki kesim, Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed adasındaki yakın ilişki ve yüksek bağdan hoşnutsuzluk duymuştur. Onlar Hz. İbrahim’i istismar edemeyecekleri için insanların Peygamber’imizin (sav) davetine uymalarını istememiş, Müslüman olmalarından rahatsız olmuştur. Onlara bir cevap niteliğinde Cenab-ı Allah; “*De ki: Hayır! Biz, hanif olan İbrahim’in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.*”⁹⁵⁹ buyurarak Hz. İbrahim’in dini olan haniflik ile Müşriklerin inanç ve uygulamaları arasında bir ilişki bulunmadığını, Yahudiliğin Hz. Musa’dan, Hristiyanlığın da Hz. İsa’dan sonra tahrif edildiğini ve onların da müşrik vasfı kazandığını ifade etmiştir. Çünkü bazı Yahudiler “*Üzeyir Allah’ın oğludur.*”, (Tevbe, 9/30) Hristiyanlar da “*Mesih (İsa) Allah’ın oğludur.*” (Tevbe, 9/30) demiştir. Ayrıca Yahudiler teşbih inancını benimsemiş, Hristiyanlar Hz. İsa’nın Tanrı olduğuna inanmış, böylece Yahudilik ve Hristiyanlığın içine şirk unsurları karıştırılmıştır. Cenab-ı Allah Hz. İbrahim’in müşrik olmadığını belirterek her üç grupta onun arasında dinî bir ilişki kalmadığına dikkat çekmiştir.⁹⁶⁰

Yahudilik ve Hristiyanlığın haniflikle aynı olduğunu ileri sürerlere Kur’an-ı Kerim’de Cenab-ı Allah şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: “*Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak ve esbatın (Hz. Yakup’un kızlarından olan torunları) Yahudi yahut Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah tarafından kendisine (bildirilmiş) bir şa-*

958 Bakara, 2/135.

959 Bakara, 2/135.

960 Razi, Tefsir, s. 3/502, 6/386; Kur’an Yolu, s. 1/218-219.

hitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.”⁹⁶¹

Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de: *“Ey Ehl-i Kitap! İbrahim hakkında niçin tartışırsınız? Hâlbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz? İşte siz böyle kimselersiniz! Hadi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız; fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz? Oysaki Allah, her şeyi bilir, siz ise bilmezsiniz. İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi.”⁹⁶²* buyrulmaktadır.

Bu ayetlerin nüzul sebebi olarak İbn Abbas'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Necranlı Hristiyanlar ile Yahudi hahamları birleşerek Resulullah'ın huzuruna geldiler. Yahudi hahamları; İbrahim Yahudi'dir. Hristiyanlar ise; İbrahim Hristiyan'dır diye Hz. Peygamber'in huzurunda tartışmaya başladılar. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti kerimeyi inzal buyurdu. Yahudi ve Hristiyanların ileri sürdükleri bu iddiaların sebebi, Yüce Allah'ın peygamberlik görevini İbrahim'in (as) hanedanı aracılığıyla devam ettireceğine dair vermiş olduğu ahdi istismar etmeleri, Yüce Allah'ın bu hanedana bahşedeceği fazilet ve hidayeti kendi yararlarına kullanmak istemeleridir. Sonra da bu iddiaları ileri sürerek Hz. Peygamber'in İbrahim'in (as) dini üzerine, Müslümanların da ilk haniflerin vârisleri olduğu iddiasını yalanlamaktır. Bu yüzden Cenab-ı Allah onları tehdit etmekte, Hz. İbrahim'in Tevrat ve İncil'den önce yaşamış bir peygamber olduğunu, Yahudi ve Hristiyan olmasının mümkün olmadığını onlara hatırlatmaktadır.⁹⁶³

Haniflerin inanç esasları, din anlayışları, tanrı tasavvurları ve tevhit telakkileri hakkında Cahiliye Dönemi'nde bulunmayan,

⁹⁶¹ Bakara, 2/140.

⁹⁶² Âl-i İmran, 3/67-67.

⁹⁶³ Kutub, s. 2/318.

bilinmeyen ve neredeyse hiç uygulanmayan bilgiler, sadece İslam kaynaklarında yer almaktadır. Buna göre; Cahiliye Arapları nazarında sünnet olan ve Kâbe'yi tavaf eden herkes haniftir. Bazı eserlerde putlara tapmamak/Allah'a ortak koşmamak, tevhit inancına sahip olmak, cünüplükten temizlenmek, putlara kesilen kurbanlardan yememek de hanifliğin şartlarından gösterilmektedir.⁹⁶⁴ Haniflikte Allah'a, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman ile birlikte ahiret, cennet inancı da bulunmaktadır.⁹⁶⁵ Hz. İbrahim'e ihrama girme, tavaf, say ve şeytan taşlama gibi hac ibadetinin kurallarının da öğretildiği belirtilmektedir.⁹⁶⁶ Bütün bunların yanında haniflerin sahip olduğu tevhit inancı dışında kalan inanç ve ibadetleri, tabi oldukları kitap veya kitaplar hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Haniflikte, Hz. İbrahim'in şahsiyle özdeşleşen bazı uygulamalar vardır. İbn Abbas'ın bildirdiğine göre bunlar onun şariatında farz, bizim şariatımızda sünnet sayılan beşi baş ile beşi de beden ile ilgili on özelliştir. Baş ile ilgili olanlar; ağza su vermek, buruna su vermek, saçları tepeden ortadan ayırmak, bıyıkları iyice kısaltmak ve misvak kullanmaktır. Beden ile ilgili olanlar ise; sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, koltuk altı kıllarını yok etmek, tırnakları kesmek ve su ile istinca/taharetlenmektir.⁹⁶⁷

Kur'an-ı Kerim'de *“Hanif olan İbrahim'in dinine uyunuz.”⁹⁶⁸* emri, *“Biz hanif olan İbrahim'in dinine uyarız.”⁹⁶⁹* şeklindeki uyarı ile bütünleşerek Müslümanların Hz. İbrahim'in dini olarak kabul edilen inanç sistemini eksiksiz kabul etmeleri

⁹⁶⁴ Kuzgun, Hanif, s. 16/37-38.

⁹⁶⁵ Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 174-180.

⁹⁶⁶ Razi, Tefsir, s. 3/418.

⁹⁶⁷ Razi, Tefsir, s. 3/417.

⁹⁶⁸ Âl-i İmran, 3/95.

⁹⁶⁹ Bakara, 2/135.

istenmiş, böylece Hz. Muhammed'in getirdiği din ile Hz. İbrahim'in getirdiği din arasında temelde bir fark bulunmadığı, bunların aynı ilahi gerçekleri içerdiği belirtilmiştir.⁹⁷⁰

d- Millet-i İbrahim

Hz. İbrahim'in inanç sisteminde haniflik ile birlikte "*millet*" kavramı da "*Millet-i İbrahim*" şeklinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kavram din kelimesiyle eş anlamlı olarak "*İbrahim'in dini*" şeklinde ifade edilmekte, Hz. İbrahim'e bildirilmiş olan ve bütün peygamberler tarafından benimsenip tebliğ edilmiş bulunan ilahi ve değişmez ilkeleri, mesajları ile birlikte topyekûn bir inanç sistemini ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de millet kelimesi biri Hz. İbrahim, İshak ve Yakup'a nispet edilmek suretiyle, yedisi "*Millet-i İbrahim*" şeklinde olmak üzere on beş yerde geçmektedir. Millet-i İbrahim terkinin yer aldığı ayeti kerimelerde Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin özü bakımından Hz. İbrahim'in diniyle aynı kabul edildiği hususu vurgulanmakta, gerek Yahudilerin ve Hristiyanların gerekse Arapların saygı gösterdiği İbrahim milletin ayırt edici özelliğinin haniflik ve tevhit inancı olduğu bildirilmektedir.⁹⁷¹

Millet kelimesi Kur'an-ı Kerim'de haniflik, fitrat ve tevhit dini karşılığında da kullanılmıştır. İslami literatürde bu kelime "*Allah'ın kulları için kitaplarında ve peygamberlerinin diliyle koyduğu esasalar*" olarak tarif edilerek din ve şariat ile eş anlamlı kullanılmakta, ancak bakış açısına göre aralarında bazı küçük farklar bulunmaktadır.⁹⁷²

İsbahani, millet kelimesiyle ilgili olarak şöyle demektedir: Cenab-ı Allah'ın peygamberleri aracılığıyla kulları için bildirdiği

970 Kur'an Yolu, s. 1/663-664.

971 Recep Şentürk, "Millet", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2005, s. 30/64.

972 Şentürk, s. 30/64.

hükümlerin bütünüdür. Millet ile din arasında şöyle bir fark vardır. Millet, Millet-i İbrahim ifadesinde olduğu gibi Allah'a değil, insanlardan dinin öncülere durumunda olan peygamberlere isnat edilmektedir.⁹⁷³ Bir anlamda, Allah tarafından belirlenen şeyi yerine getirene millet, milletin yaşadığı ve onunla amel ettiği şeye de din denmektedir.⁹⁷⁴ İnsanın sosyal ve dinî ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmek mecburiyeti vardır ki buna da millet denmektedir.⁹⁷⁵

Kur'an-ı Kerim'de "*millet*" kelimesi veya "*Millet-i İbrahim*" kavramı, çoğunlukla Hz. İbrahim'in bütün insanlık tarafından sevildiğinin bir işareti olarak belirtilmektedir. Onun getirdiği temel ilkeleri kabullenmeyen veya değiştirenler, "*Kendini bil-meyenden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?*"⁹⁷⁶ mealindeki ayeti kerimede işaret edildiği gibi eleştirilmekte ve onunla yakınlıklarını iddia eden Yahudi, Hristiyan ve müşrik Arapları azarlama, onlara uyarı niteliği taşımaktadır. Çünkü Yahudiler, Hz. İbrahim ile övünmüş ve Hz. Yakup'un soyundan oldukları için kendileriyle Hz. İbrahim arasında özel bir bağ kurmuştur. Hristiyanlar da Hz. İsa'nın annesi tarafından Hz. Yakup'a dayandığı hâlde Hz. İsa ile iftihar etmemiş, Hz. İbrahim ile övünmüşlerdir.⁹⁷⁷ Onlar bu durumla yetinmemiş daha da ileri giderek "*Yahudi veya Hristiyan olunuz ki hidayete eresiniz.*"⁹⁷⁸ demişlerdir. Buna karşılık Cenab-ı Allah, "*De ki: Hayır, hanif/ehl-i tevhit olarak İbrahim'in dinine... O şirk koşanlardan değildi.*"⁹⁷⁹ buyurmuştur. Bu ayeti kerimelerden Millet-i İbrahim'in hak din olduğu, tevhit esaslarını içerdiği

973 Hüseyin b. Muhammed el-İsbahani, el Müfredat Fi Garibi'-Kur'an, İstanbul, 1986, s. 716-717.

974 Ebussuud, s. 5/291.

975 Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut, 1986, s. 1/38.

976 Bakara, 2/130.

977 Razi, Tefsir, s. 3/478.

978 Bakara, 2/135.

979 Bakara, 2/135.

belirtilmiş, buna karşılık kendileriyle Hz. İbrahim arasında akrabalık ve dinî yakınlık bulunduğunu iddia eden Yahudi ve Hristiyanların inandıkları değerlerin şirke bulaştığı ve hak dini temsil etmedikleri ifade edilmiştir.⁹⁸⁰ Kureyş müşrikleri ise, Hz. İbrahim ve oğlu tarafından yapılan Kâbe sayesinde Cahiliye Dönemi'nde her türlü hayra kavuştuklarına inanmıştır. Onlar bu iddiaları veya kazanımları sebebiyle Allah'ın kitabına davet olunmuşlardır.⁹⁸¹

Millet-i İbrahim denilince Arap, Yahudi ve Hristiyanlar gibi ona mensubiyet iddia edip de putlara tapanların veya Mesih'e (Hz. İsa) Allah'ın oğlu diyenlerin dinleri veya toplumları zannedilmemelidir. Çünkü onlar inanç ve dinî uygulamalarında şirke saplanmış tevhitte uzaklaşmıştır. Burada kastedilen Hz. İbrahim'in dini olarak bilinen hanifliktir.⁹⁸² Dolayısıyla Hz. İbrahim'in bazı özellikleri sayıldıktan sonra Peygamber'imiz Hz. Muhammed'e gelen din ile onun dini arasındaki yakınlığa işaret edilerek şöyle buyrulmaktadır:

*"Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmetti. Allah'a itaat-kârı. Muvahhid Müslümandı. O, müşriklerden de değildi. O, Allah'ın nimetlerine şükredendi. (Çünkü Allah) onu beğenip seçmiş, kendisini doğru yola iletti. Biz ona, dünyada bir güzellik vermiştik. Şüphesiz ki o, ahirette de mutlaka salihlerden olacaktır. Sonra sana, 'Muvahhid bir Müslüman olarak, İbrahim'in dinine uy, o müşriklerden olmadı.' diye vahyettik."*⁹⁸³

980 Razi, Tefsir, s. 3/500-503.

981 Razi, Tefsir, s. 3/478.

982 Yazır, s. 5/3137.

983 Nahl, 16/120-123.

HZ. İBRAHİM KİTAP VERİLEN PEYGAMBERLERDENDİR

Hz. İbrahim, kendisine Allah tarafından kitap verilen peygamberlerden birisidir. Kur'an-ı Kerim'de Necm ve Âlâ surelerinde, iki yerde geçen ve ona verildiği belirtilen bu kutsal metinden *"Sahifeler/Suhuf"* olarak söz edilmekte ve içeriği ile ilgili detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Sadece Necm surelerinde sahifelerden bahsedilirken şöyle denilmektedir: *"Yoksa Musa'nın ve ahde vefa örneği İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberin yok mu? Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenemez."*⁹⁸⁴ Bu ölçü, bütün kutsal kitaplarda, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın sahifelerinde, hiç kimseye başkasının günahının yüklenmeyeceği, herkesin sadece kendi günahını taşıyacağı şeklinde belirtilmiş, aynı zamanda onlara verilen kitapların içeriğine de dikkat çekilmiştir.⁹⁸⁵ Ayet-i kerimelerde görüldüğü üzere her iki yerde de Hz. İbrahim'e verilen sahifeler, Hz. Musa ile birlikte anılmaktadır.

Ebu Zerri'l-Gıfari, Hz. Peygamber'den bu konuda şöyle bir rivayette bulunmaktadır: *"Ya Resulallah! Allah kaç kitap indirdi? diye kendisine sorduğumda şöyle dedi: Yüz kitap ve dört kitap. Allah (c.c.) Hz. Âdem'e on sayfa, Hz. Şit'e elli sayfa, Hz. İdris'e (Uhnuh) otuz sayfa ve Hz. İbrahim'e on sayfa. Bunların dışında Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'ı (Kur'an-ı Kerim) indirdi. Ya Resulallah Hz. İbrahim'in suhufu hakkında ne dersin dedim. O, hepsinin örneğiymiş buyurdu."*⁹⁸⁶ İbn Kuteybe, geleneksel kabullerin dışına çıkarak Cenab-ı Allah'ın Hz. İbrahim'e yirmi sahife indirdiğinden söz etmiştir.⁹⁸⁷ Ramazan ayının ilk gecesi indirildiği ileri sürülen bu suhufun bazı kıssalarla birlikte;

984 Bk. Necm, 53/36-37; A'lâ, 87/19.

985 Maturîdî, s. 14/236; İbn Kesir, Tefsir, 13/7554.

986 Taberi, s. 1/312-313; Ebussuud, s. 8/509.

987 İbn Kuteybe, s. 32.

“Sübhanallah” diyerek Yüce Allah’ı tespih ve tenzih, “La ilahe illallah” diyerek tevhit, “Elhamdülillah” diyerek Allah’a şükretmekten ibaret olduğu belirtilmiştir.⁹⁸⁸

“Ehl-i Kitaptan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt; Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfaları okuyan bir elçi gelinceye kadar (bulundukları durumdan) ayrılacak değillerdir.”⁹⁸⁹ Bu ayetlerin tefsirinde kitaplardan maksadın “O Kur’an şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardı,”⁹⁹⁰ “Bunlar önceki kitaplarda, İbrahim ve Musa’nın kitaplarında vardır.”⁹⁹¹ ayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla Tevrat, İncil ve Zebur olduğu, Kur’an-ı Kerim’in onların içinde onların da Kur’an-ı Kerim’in içinde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ehl-i Kitap’a bunu okumak, onlara sanki o kitapları okumak gibidir.⁹⁹²

Peygamberlerin hepsi aynı kaynaktan beslendikleri için kendi aralarında özel bir iletişim olmasından daha doğal bir şey yoktur. Hz. Muhammed ile Hz. İbrahim arasında uzun yılları kapsayan bir zaman farkı olmasına karşılık ikisi aynı dinin temsilcileri olmuştur. Benzer şekilde Hz. Nuh ile Hz. İbrahim arasında da bir devamlılığın olduğunu “Kuşkusuz İbrahim Nuh’un yolunu izleyenlerdendi.”⁹⁹³ ayeti kerimesinden öğrenmekteyiz ki bu, onun dinini ve ilkelerini takip ettiğini, onun izinden gittiğini haber vermektedir.⁹⁹⁴

Ebussuud Efendi, Peygamber’imiz Hz. Muhammed’den şöyle bir hadis nakletmektedir: “Kim A’la suresini okursa Yüce Allah

988 Hz. İbrahim’e verilen suhufun içeriği ile ilgili geniş bilgi için bk. Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/223-224.

989 Beyyine, 98/1-2.

990 Şuara, 26/196.

991 Ala, 87/18-19.

992 Maturîdî, s. 17/307.

993 Saffat, 37/83.

994 Maturîdî, s. 12/185.

her harfinin karşılığında ona on iyilik verir. Allah bu sureyi Hz. İbrahim’e, Hz. Musa’ya ve Hz. Muhammed’e indirmiştir.”⁹⁹⁵

İbn Sina, A’la suresinde üç temel isteğin bulunduğunu söylemektedir. Bunlar:

1. Allah’ın ispatı
2. Peygamberliklerin kararlaştırılması
3. Ahiret durumunun belirtilmesi.

Bu surede Cenab-ı Allah üç isteğini belirttikten sonra; “Şüphesiz ki bu ilk sahifelerdendir. İbrahim’in ve Musa’nın sahifelerinde de vardır.”⁹⁹⁶ ifadesiyle sureyi tamamlamıştır. Bunun anlamı, Allah tarafından peygamberlerine indirilen kitapların asıl amacı, bu üç istekten başkası değildir.⁹⁹⁷ İbn Kesir bazı rivayetlere dayanarak A’la suresinde belirtilen hususların Hz. İbrahim ve Hz. Musa’nın sahifelerinde de olduğunu belirtmektedir.⁹⁹⁸

995 Ebussuud, s. 8/509.

996 A’la, 87/18-19.

997 İbn Kesir, Tefsir, s. 15/8426-8431.

998 İbn Kesir, Tefsir, s. 15/8425.

HZ. İBRAHİM'İN KİŞİLİĞİ

İslam kaynaklarında Hz. İbrahim'in babası, kavmi ve Nemrud ile olan tevhit mücadelesi, Irak, Babil, Harran hayatı, kendisine yapılan tehdit, baskı ve zulümler, ateşe atılması ve hicretleri geniş yer tutmakta, ayrıca Mekke hayatı ön plana çıkmaktadır. Bu kaynaklarda Yahudiler, Yahudilik, Hz. İshak ve oğullarıyla alakalı bilgiler farklı bir formatta değerlendirilirken, Hz. Hacer ile Hz. İsmail'in Mekke'ye yerleştirilmesi, zemzem suyunun bulunması, Hz. İsmail'in kurban edilmesi, Kâbe'nin inşası gibi konular geniş bir şekilde ele alınmaktadır.

Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere bütün dinî ve tarihî rivayetlerde Hz. İbrahim'den övgüyle bahsedilmekte onun insan olarak faziletleri ön plana çıkartılmaktadır. Bütün kaynaklarda o bir ekol, bir okul, bir önder, bir lider olarak tanıtılmakta, hatta bu sıfatlar insanlığın ortak mirası olarak tarihte ondan başka bir kimseye verilmemektedir. Elbette insanlar tarafından yazılan eserlerde duygusal etkileşim söz konusu olabileceği için sevgide ve övgüde bazı aşırılıklara kaçılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Ancak bu övgüler vahye dayalı kutsal metinlerde yer alıyorsa bu durum onun yaratılanlar arasında ve Yaratıcı yanındaki itibarına işaret etmektedir.

Cenab-ı Allah, Hz. İbrahim'i her şeyden önce bir kul olarak, gelecekte yapacağı peygamberlik görevlerinde herhangi bir eksiklik ve aksaklık olmaması ve insanlar tarafından herhangi bir ayıpla ayıplanmaması için ciddi bir imtihana tabi tutmuş ve o bunu başarıyla tamamlamıştır. Bunun üzerine Hz. İbrahim insanlara önder olma liyakat ve hakkını kazanmıştır. Bir bakıma onun tabi tutulduğu bu imtihan ve elde ettiği büyük başarı, Yüce Allah katında kazandığı itibar vesilesiyle yaptığı dua karşılığında, kendisi gibi düşünen ve inanan nesli için de kutsal kapıların açılmasına ve kutsal görevlerin ifasına

vesile olmuştur.⁹⁹⁹ Zira bundan sonra göklerden gelen bütün kutsal kitaplar onun soyundan gelen peygamberlere ve nesline inmiştir. İnsanlığın övünç kaynağı, peygamberlerin seyyidi ve sonuncusu Hz. Muhammed de, Hz. İsmail yoluyla onun soyundan gelmiştir.¹⁰⁰⁰

Nakledilen bilgilere göre Hz. İbrahim orta boylu, ela gözlü, güzel ve güler yüzlü, açık alınlı, uzunca yanaklı ve beyaz sakallıdır.¹⁰⁰¹ Hz. İbrahim kumaş ve elbise ticaretiyle de uğraşmış, Şam/Filistin bölgesine hicret ettikten sonra da çiftçilik yapmıştır.¹⁰⁰² Tarihî kaynaklarda onun Süryanice ve İbranice konuştuğu yönünde haberler verilmektedir.¹⁰⁰³

a- Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim hakkında yaklaşık otuz beş konuda övgüyle söz edilmekte bunların on beş tanesi Bakara suresinde yer almaktadır. Bu ayeti kerimelerin çoğu onun kişiliği ve ahlakı ile alakalı bulunmaktadır.¹⁰⁰⁴ Hz. İbrahim'in hiç tereddüt etmeden Allah'ın emrine uyup teslim olması onun diğer insanlar ve peygamberler arasında "*Halilullah*" (Allah'ın dostu) olarak anılmasına sebep olmaktadır.¹⁰⁰⁵

Hz. İbrahim, "*...sıddık bir nebi...*"¹⁰⁰⁶ olarak tanıtılmaktadır. Bunun iki anlama geldiği belirtilmektedir. Birincisi yalan söylemeyen, doğru olan anlamında "*sıdk*", ikincisi ise Allah'ın kendisi hakkında, gayba ait, kitaplara ve peygamberlere ait

999 Bakara, 2/124.

1000 İbn Kesir, Kısas, s. 1/154.

1001 Buhari, Ehdisü'l-Enbiya, 8; İbn Kesir, Kısas, s. 1/165; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/142.

1002 Köksal, Peygamberler Tarihi, 1/148.

1003 İbn Sa'd, s. 1/46; Maturîdî, s. 9/392-293; İbn Kuteybe, s. 32; Kuzgun, Hz. İbrahim, s. 64; Köksal, Peygambereler Tarihi, s. 1/161.

1004 İbn Kesir, Kısas, s. 1/159.

1005 Mahmud, s. 171-172.

1006 Meryem, 19/41.

bildirdiklerini herhangi bir tereddüde mahal bırakmadan tasdik eden, onaylayan ve uygulayan kimse olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁰⁷

Onun kişiliği ve ahlakı ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de şu ifadeler yer almaktadır: *"İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önderdi. Allah'a ortak koşanlardan değildi. Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. Çünkü Allah, onu seçmiş ve doğru yola iletmisti. Ona dünyada güzellik verdik. Muhakkak ki o, ahirette de salihlerdendir."*¹⁰⁰⁸ Hz. İbrahim bir hidayet, itaat, şükür ve Allah'a yöneliş örneği olarak canlandırılmış, bu hâliyle o başkalarına da örnek olarak takdim edilmiştir. Bu ifadelerden onun hayır, taat ve bereket taşıması bakımından başlı başına bir ümmete denk olduğu anlamı çıkarılabileceği gibi, hayırda arkasından gidilecek bir rehber ve önder olduğu anlamı da çıkarılabilir.¹⁰⁰⁹ *"İşlerinde doğru olarak kendini Allah'a veren ve İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tabi olan kimseden daha güzel kim var? Allah İbrahim'i dost edinmiştir."*¹⁰¹⁰ Böylece Cenab-ı Allah sağlam bir din ve doğru bir yol üzerinde olmasından dolayı onun dinine tabi olanlardan hoşnut olmakta ayrıca onu vefakâr olarak övmektedir.¹⁰¹¹

O, fiilen putları kırarak kendi kavmiyle mücadele etmiş, sonra ateşe atılarak cezalandırılmış, daha sonra da oğlunu kurban etmekle imtihan edilmiştir. Hasılı Hz. İbrahim kalbini irfana, dilini burhana, bedenini ateşe teslim etmiş, çocuğunu kurban etmeye kalkmış, malını misafirlerine ikram etmek suretiyle Allah'a kulluk ve teslimiyetini ispat etmiş bir peygamberdir. Bu yüzden de Allah onun duasını kabul etmiştir.¹⁰¹²

1007 Ebussuud, s. 5/528; Mahmud, s. 116.

1008 Nahl, 16/120-122.

1009 Kutub, s. 9/260.

1010 Nisa, 4/125.

1011 İbn Kesir, Kısas, s. 1/158; Hadidi, s. 153-154.

1012 Razi, Tefsir, s. 9/504; Yazır, s. 3/1963.

Kur'an-ı Kerim'de onun faziletini ifade eden onlarca ayet bulunmaktadır. Bunun yanında o, dünyada her din mensubunun kendisini sevdiği tek kişidir. O başlı başına bir ümmet idi. Herkes kâfir iken o, batıl dinlerin hepsinden uzak kalarak hakka yönelmiş ehli tevhit idi. O hiçbir zaman patlara tapmamış, müşrik oldukları hâlde kendilerini İbrahim'in milletinden sayan Kureys vs. gibi müşriklerin dinine de asla girmemiştir. O Allah'ın emirlerine şükretmiştir.¹⁰¹³

b- Hz. İbrahim'in sıfatlarından bazıları

- 1- Büluğ çağına ermeden doğru yolu bulmuştur.¹⁰¹⁴
- 2- İnsanları tevhit inancına davet için akli deliller ileri sürme kabiliyeti verilmiştir.¹⁰¹⁵
- 3- Allah tarafından çeşitli şekillerde imtihan edilmiş ve onları kazanmıştır.¹⁰¹⁶
- 4- Yahudi, Hristiyan ve müşrik olmamıştır.¹⁰¹⁷
- 5- Soyuna peygamberlik, kitap, hikmet ve saltanat verilmiştir.¹⁰¹⁸
- 6- Yumuşak huylu, yufka yürekli olup kendisini tamamen Allah'a adamıştır.¹⁰¹⁹
- 7- Allah'ın dostudur,¹⁰²⁰ şeklinde çok güzel özelliklerinden söz edilmiştir.¹⁰²¹

1013 Nahl, 16/120-123; Yazır, s. 5/3135.

1014 Enbiya, 21/51.

1015 Bakara, 2/258; En'am, 6/76-79.

1016 Bakara, 2/124; Necm, 53/37.

1017 Al-i İmran, 3/97; Nahl, 16/120.

1018 Nisa, 4/54; Hadid, 57/26.

1019 Hud, 11/75.

1020 Nisa, 4/123.

1021 Geniş bilgi için bk. Köksal, s. 1/225-226.

Bütün bu sıfatlar Hz. İbrahim'in kalbinin yumuşaklığına ve merhametli oluşuna delalet etmektedir. Hatta Hud suresinde onun şefkat ve merhameti; geçmişte babası için bağışlanması yönünde dua ettiği gibi, Lut kavmini cezalandırmak isteyen meleklere, getirdikleri ilahi hükme itiraz eder şeklinde nakledilmiştir: *"İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lut kavmi hakkında (âdeta) bizimle mücadeleye başladı. İbrahim cidden yumuşak huylu, bağı yanık, kendisini Allah'a vermiş birisi idi. (Melekler dediler ki): Ey İbrahim! Bundan vazgeç. Çünkü Rabb'inin (azap) emri gelmiştir. Ve onlara geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir."*¹⁰²²

Bedir Savaşı'nda esir alınan yetmiş kişiye nasıl muamele edileceği ile ilgili değerlendirmeleri yapmak üzere Peygamber'i-miz Hz. Muhammed ashabıyla istişarelerde bulunmuştur. Hz. Ebu Bekir, onların Hz. Peygamber'in kavminden olduğunu, Cenab-ı Allah'ın onların tövbelerini kabul edebileceğini söyleyerek müşrik esirlerin öldürülmemesini, fakat fidye alınarak serbest bırakılmalarını tavsiye etmiştir. Buna karşılık Hz. Ömer, küfrün öncülerinin olmaları sebebiyle onların boyunlarının vurulmasını istemiştir. Bunun üzerine Peygamber'imiz Hz. Muhammed; *"...Kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin."*¹⁰²³ ayeti kerimesinden hareket ederek Hz. Ebubekir'i Hz. İbrahim'e, *"Nuh Rabb'im! dedi, yeryüzünde kafirlerden hiç kimseyi bırakma!"*¹⁰²⁴ ayeti kerimesinden hareketle de Hz. Ömer'i Hz. Nuh'a benzetmiştir.¹⁰²⁵

1022 Hud, 11/ 74-76; bk. Hadidi, s. 150-151.

1023 İbrahim, 14/36.

1024 Nuh, 71/26.

1025 Ebussuud, s. 4/79.

c- Hz. İbrahim Batıla Yönelmemiştir

Hz. İbrahim, babasının yaptığı putları onun isteği üzerine diğer kardeşleriyle birlikte satmaya götürür, fakat hiçbirini satmadan eve gelirdi. Sokaklarda bağladığı iplerle putları yerde sürükler, insanlara fayda ve zararı olmayan bunlardan alan var mı diye seslenir, sonra da başlarını suya sokarak niçin içmiyorsunuz diye onlarla alay ederdi. Kardeşleri ise babalarının kendilerine teslim ettikleri putların hepsini satarak eve geri dönerdi.¹⁰²⁶

*"Andolsun ki, onlardan önce eski milletlerin çoğu dalalette düştü. Kuşkusuz, biz onlara uyarıcılar göndermiştik. Uyarılanların akıbetinin ne olduğuna bir bak! Allah'ın ihlaslı kulları bundan müstesna."*¹⁰²⁷ Ayeti kerimelerinde de görüldüğü gibi geçmiş kavimler peygamberlerine itaat etmedikleri onların önerdiği dini kabullenmedikleri için helak olmuşlardır. Bu konuda Hz. İbrahim, Allah'ın kavmine karşı yardım ettiği ilk örnektir. Kavmi onu ateşe atıp yakmak istediklerinde Allah korumuş ve kendisine tuzak kuranları, düşmanı yok etmede yeni bir yöntem kullanarak alçaltmış ve hüsrana uğratmıştır.¹⁰²⁸

d- Hz. İbrahim'in Sünnet Olması

Hz. İbrahim'in, sünnet oluşuyla ilgili çeşitli rivayetler bulunmasına karşılık, Buhari'de Hz. Peygamber'den gelen bir rivayete göre, Şam yakınlarında Kadum/Kaddum yerleşim merkezinde seksen veya yüz yirmi yaşında Kadum/Kaddum denilen bir marangoz aleti, (keser) ile¹⁰²⁹ kendi kendini sünnet

1026 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/148.

1027 Saffat, 37/71-73.

1028 İbn Teymiyye, s. 41.

1029 Buhari, Ehadisü'l-Enbiya, 8. Hadiste Hz. İbrahim'in sünnet olduğu yer ve sünnet aleti için kadum/kaddum ifadesi kullanılmıştır.

ettiği haber verilmektedir.¹⁰³⁰ Hz. İbrahim'in bu uygulaması, kendisinden sonra gelen nesiller için de uygulanması gerekli bir sünnet hâline gelmiştir.¹⁰³¹ Neccar, Barnaba İncil'inden alıntılar yaparak sünnet konusunda şöyle bir bilgi nakletmektedir: Hz. Âdem'in isyanı sonrasında eğer Allah tövbesini kabul ederse Allah'a vücudundan herhangi bir uzvu kesmeyi adanmıştır. Allah da onun duasını kabul etmiştir. Bunun üzerine Hz. Âdem adağını nasıl yerine getireceğini bilemez vaziyette dururken Cebrael ona ne yapacağı konusunda rehberlik etmiş ve sünnet olmuştur. Daha sonra Hz. Âdem'in çocukları tarafından terk edilen bu sünnet olayını yeniden yaşatmak için Allah Hz. İbrahim'e emretmiştir.¹⁰³²

M. Asım Köksal, Hz. İbrahim'in sünnet olduktan sonra seksen yıl daha yaşadığına işaret etmektedir.¹⁰³³ Bu bilgi esas alınarak onun 200 yaşında öldüğü kabul edilirse, Hz. İbrahim'in 120 yaşında sünnet olmuş olması ihtimal dâhilindedir.

Tevrat'a göre Hz. İbrahim doksan dokuz yaşında sünnet olmuştur. Bu husus Tekvin'de şöyle belirtilmektedir:

"Avram doksan dokuz yaşındayken Rab ona görünerek, 'Ben her şeye gücü yeten Tanrı'yım.' dedi. 'Benim yolumda yürü,

1030 Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 9-112; Wensinck, İbrahim, s. 5-II, 879; Harman, İbrahim, s. 21/271. **Sünnet:** Hz. İbrahim'in sünneti kendi soyundan gelenler için örnek teşkil etmiştir. Bu gelenek Tevrat'ın beyanına göre bütün İsrailoğulları için de geçerli olmuştur. Hz. İsa zamanına kadar böyle devam etmiştir. Sonra Hristiyanlardan bir grup Tevrat'ın bu hükmünü bozmuşlardır. İslam âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre sünnet olan bu uygulama çocuk, yedi yaşına girinceye kadar müstehap, on beş yaşına girip bülüğa erince vacip olur. Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 9/112.

1031 Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 7/88. Tevrat'ta Hz. İbrahim'in sünneti tanrıyla sözleşmesi ve onun belirtisi olarak kabul edilmekte ve sekiz günlük her erkek çocuğun sünnet edilmesi istenmektedir. Burada yer alan bilgiye göre, İbrahim doksan dokuz, oğlu İsmail on üç yaşında iken sünnet olmuştur.(Tekvin, 17/1/27)

1032 Neccar, s. 138.

1033 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/169.

*kusursuz ol. Seninle yaptığım antlaşmayı sürdüreceğim, soyunu alabildiğine çoğaltacağım.'... 'Sen ve soyun kuşaklar boyu antlaşmama bağlı kalmalısınız.' dedi. 'Seninle ve soyunla yaptığım antlaşmanın koşulu şudur: Aranızdaki erkeklerin hepsi sünnet edilecek. Sünnet olmalısınız. Sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak. Evinizde doğmuş ya da soyunuzdan olmayan bir yabancından satın alınmış köleler dâhil sekiz günlük her erkek çocuk sünnet edilecek. Gelecek kuşaklarınız boyunca sürecektir bu. Evinizde doğan ya da satın aldığınız her çocuk kesinlikle sünnet edilecek. Bedeninizde bu belirti sonsuza dek sürecektir antlaşmanın simgesi olacak. Sünnet edilmemiş her erkek halkının arasından atılacak, çünkü antlaşmamı bozmuş demektir.'... İbrahim sünnet olduğunda doksan dokuz yaşındaydı. Oğlu İsmail on üç yaşında sünnet oldu. İbrahim, oğlu İsmail'le aynı gün sünnet oldu. İbrahim'in evindeki bütün erkekler-evinde doğanlar ve yabancılardan satın alınanlar-onunla birlikte sünnet oldu."*¹⁰³⁴

Rivayete göre Hz. İbrahim ilahi bir mesaja istinaden kendisini sünnet etmiş, hatta bu emri geciktirmemek için aceleci davranmıştır. Onun insanlık tarihinde ilk sünnet olan kişi olduğu belirtilmiştir.¹⁰³⁵

e- Hz. İbrahim ile Hz. Muhammed Arasındaki Benzerlik

Maturîdî, Nur suresi, 24/35. ayeti kerimesinin tefsirini yaparken şunları söylemektedir: *"Hz. Muhammed'in nuru, Hz. İbrahim'in nurundan aydınlanır. Çünkü Hz. Muhammed, Hz. İbrahim'in dini, sünneti ve usulü üzeredir. Hz. İbrahim'in meseli, mübarek ağacın meseli gibidir. Hz. Muhammed'in aslı Hz. İbrahim soyundandır. Çünkü Hz. Muhammed ve onun getirdiği din ve kitap asıl itibarıyla nurunu Hz. İbrahim'den alır. Çünkü*

1034 Tekvin, 17/1-27.

1035 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/169.

H. Muhammed onun dini, sünneti, kitabı ve usulü üzere bulunmaktadı."¹⁰³⁶ Benzer şekilde o, "Onlara İbrahim'in öyküsünü de anlat." (Şuara,26/69) ayeti kerimesini açıklarken; yani Mekke halkına İbrahim'in öyküsünü de ve haberini de anlat. Çünkü onlar Hz. İbrahim'in evladından ve neslindendiler yorumunu yapmaktadır.¹⁰³⁷

H. İbrahim kâmil bir Müslüman olarak H. Peygamber'e (sav) örnek ve önder olmuş ve ona uyması emredilmiştir.¹⁰³⁸

H. İbrahim, fiziksel görüntü bakımından H. Muhammed'e en çok benzeyen insan olarak tarif edilmektedir. Nitekim bir hadisinde H. Peygamber: "İbrahim'in şekl-i şemailini görmek isterseniz arkadaşınızın yüzüne bakınız." buyurarak H. İbrahim'in kendisine benzediğini haber vermiştir.¹⁰³⁹

Peygamber'imiz H. Muhammed gibi H. İbrahim'in de önceliği kavminin hidayete ermesi olmuştur. Bu yüzden o da bir rahmet elçisi olarak nitelenmiş, kavminin helaki yerine bazı akli delilleri kullanarak onların hidayeti için çalışmıştır. Her kavim, kendi peygamberlerini öldürerek onlardan kurtulmak istemiş, H. İbrahim'in kavmi de onu ateşte yakarak cezalandırmak yoluna gitmiş, fakat Allah onu ateşe atan kavmini helak etmek yerine, ateşi H. İbrahim için serinletmiş ve selamet kılmıştır. Hicret öncesinde Mekke'li müşrikler de öldürmek amacıyla geceleyin Peygamber'imizin (sav) evinin etrafını çevirmiş, Cenab-ı Allah onların kurduğu tuzaktan onu kurtarmıştır. H. İbrahim'de H. Muhammed gibi Allah'ın halili olarak anılmıştır.¹⁰⁴⁰

1036 Maturîdî, s. 10/189.

1037 Maturîdî, s. 10/349.

1038 Nahl, 16/123.

1039 Buhari, Ehadisü'l-Enbiya, 8; İbn Kesir, Kıssas, s. 1/165; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/142.

1040 İbn Teymiyye, s. 42-43.

H. Muhammed ile H. İbrahim arasındaki benzerliklerden birisi de her ikisinin Kur'an-ı Kerim'de "üsvey-i hasene"¹⁰⁴¹ (güzel örnek) olarak tanıtılmış olmasıdır. Yüce Allah: "İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır..."¹⁰⁴² buyurarak H. İbrahim'in diğer insanlardan ve peygamberlerden farklı olarak örnek olma özelliğine dikkat çekilmiştir. Onun Allah tarafından kendisine emredilenleri eksiksiz yerine getirmesi ve yapılan denemelerde/imtihanlarda sabırla, tevekkülle başarılı olması, tevhit inancından asla vazgeçmemesi onun örnek olarak gösterilmesinin temel özelliklerinden olmuştur.

"Kuşkusuz İbrahim, bir tevhit önderi olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi..."¹⁰⁴³ Ayeti kerimede geçen "üm-meten kâniten" ibaresi "her hayırda kendisine uyulan önder, kendisinde her hayır ve itaatin toplandığı kişi" olarak açıklanmış,¹⁰⁴⁴ bu hâliyle o ve yanındakiler insanlara güzel örnek olarak takdim edilmiştir.¹⁰⁴⁵ Bunun yanında H. İbrahim'in şanını yücelten bir başka ayeti kerime de Cenab-ı Allah "Allah İbrahim'i dost edinmiştir..."¹⁰⁴⁶ buyurmuştur. H. Peygamber'den nakledilen bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: "H. İbrahim Allah'ın kulu ve Halili idi. Ben de Allah'ın kulu ve Resulüyüm."¹⁰⁴⁷ Bundan dolayı Türk-İslam kültüründe H. İbrahim için "Halilü'l-Allah" ifadesi kullanılmaktadır.

1041 H. Muhammed için Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Ant olsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir." (Ahzab, 33/21.)

1042 Mümtehhine, 60/4.

1043 Nahl,16/130.

1044 Maturîdî, s. 8/235.

1045 Mümtehhine, 60/4; Maturîdî, s. 15/116.

1046 Nisa, 4/125.

1047 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/547.

f- Cenab-ı Allah'ın Hz. İbrahim'i Dost Edinmesi

Hız. İbrahim, Yüce Allah katında *"halil/dost"* unvanını almadan önce çeşitli şekillerde birtakım emir ve hükümlerle denenmiş, o bu emirleri eksiksiz yerine getirip imtihanlardan başarıyla çıkınca onun insanlara *"imam/önder"* yapılacağı bildirilmiştir.¹⁰⁴⁸ Bunun üzerine Hz. İbrahim bütün emirleri yerine getirmiş ve bütün yasaklardan kaçınmıştır. Böylece peygamberlik makamına erişmiş ve insanlara imam olmuştur. Onun imamlığı sonsuza kadar olup, aralarındaki bazı görüş ayrılıklarına rağmen kitap ehli bu konuda görüş birliği içinde olmuştur.¹⁰⁴⁹ Buna ilave olarak onların yaptığı mescit/Kâbe insanlar için güvenli yer ve Makam-ı İbrahim de namazgâh hâline getirilmiştir.¹⁰⁵⁰ Hz. İbrahim din bakımından Allah'ın kendisini dost edineceği kadar yüksek dereceye ulaşınca onun ahlak ve gidişatının örnek alınması tavsiye edilmiş, onun inandığı ve uyguladığı dini değerler *"hanif"* olarak nitelenmiş ve arkasından *"Allah İbrahim'i dost edindi."* buyrulmuştur.¹⁰⁵¹

Halil kelimesi Türkçemize *"dost"* diye çevrilmektedir. Yazır, *"halil"* kelimesini, bir kimsenin sırları dünyasına giren ve sevgisi kalbinin bütün parçalarına nüfuz eden olarak yorumlamaktadır.¹⁰⁵² Bu anlamda halil, kişinin devamlı beraber olduğu, sırlarını paylaştığı samimi arkadaşı demektir. Her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Yüce Allah'ın kulları arasından birini dost edinmesini, Cenab-ı Allah'ın yaratılanlara benzememesi dolayısıyla, yukarıda verdiğimiz anlamda düşünmek veya anlamak doğru değildir. Şu hâlde burada dost kelimesi özel bir anlamda kullanılmıştır ki bunu şöyle yorumlamak müm-

1048 Bakara, 2/124.

1049 Said, Havva, s. 1/295.

1050 Hadidi, s. 153-154.

1051 Razi, Tefsir, s. 8/337.

1052 Yazır, s. 3/1476.

kündür: *"Gönlünde Allah'tan başkasını sevmeyecek kadar O'nu seven ve O'nun tarafından da sevilen, rızasına mazhar olan, peygamberlik başta olmak üzere üstün hasletler, özellikler ve lütuflarla şerefendirilen kimse."* Allah dostudur. Kısaca halil, bir kimsenin sevmekten öte dost edinilmesidir.¹⁰⁵³ Bu hâliyle halil kavramında; *"Ey huzura kavuşmuş insan! Sen Ondan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabb'ine dön. (Seçkin) kullarım arazına katıl ve cennetime gir!"*¹⁰⁵⁴ ayeti kerimelerinde ifade buyrulduğu şekliyle Yüce Allah ile kullarından bazıları arasında karşılıklı bir hoşnutluk söz konusu olmaktadır.

Hız. İbrahim, kendisine emredilenlerin tamamını yapmış, kulluk makamlarından her bir makamın hakkını tam olarak vermiştir. O, Rabb'ini çok sevmiş, O'nun seveceği hoşnut olacağı ibadetleri yapmış, böylece sevgi derecelerinin en üstünü olan dostluk derecesine ulaşmıştır. Onun dost olarak nitelenmesi ona tabi olmaya teşvik türündendir. Zira o, kulların Allah'a yaklaşabilecekleri en üst dereceye ulaşmış olmakla, kendisine uyulan bir imam, bir önder olmuştur.¹⁰⁵⁵ Böylece o, pek çok manevi sırlar öğrenmiş, kavmini tevhit dinine davet etmiş, onları putlara, gök cisimlerine tapmaktan uzaklaştırmaya çalışmış, şeytana karşı koymuş, Allah yolunda ateşe atılmaktan ve oğlunu kurban, malını misafirlere ikram etmekten çekinmemiştir. Güzel ahlakta herkesi geçmiş, insani güzelliklerin en yükseği onda tecelli etmiştir.¹⁰⁵⁶

Fahrüddin er-Razi, Hz. İbrahim'e *"halil"* denmesini şöyle izah etmiştir:

"Denildiğine göre, Cenabı Allah, Hz. İbrahim'i en yüce melekût ile en aşağı melekûta muttali kılmıştır. O da tekrar tekrar kavmini Allah'ı birlemeye davet edip onları yıldızlara, aya, güne-

1053 Kur'an Yolu, s. 2/150-151.

1054 Fecr, 89/27-30.

1055 İbn Kesir, Tefsir, s. 5/1944-1945.

1056 Yazır, s. 3/1477.

şe ve putlara tapmaktan menetmiş, kendisini ateşe; çocuğunu kurban olmaya, malını da misafirlere teslim etmiştir. Allah onu insanlara imam ve onlara gönderilen bir resul kılmış; ona hem hükümdarlığın hem de peygamberliğin kendi soyundan olacağı müjdesini vermiştir. İşte bütün bu özelliklerinden dolayı, Allah onu 'halil/dost' diye nitelemiştir. Çünkü Allah'ın kulunu sevmesi, ona her türlü fayda ve menfaatleri ulaştırmayı istemesinden ibarettir.¹⁰⁵⁷ Razi, insanların birbiriyle olan dostluklarında olduğu gibi Cenab-ı Allah'ın herhangi bir hususta onlara muhtaç olduğu için dost olmadığını, Hz. İbrahim'i sırf lütfu, ihsanı ve cömertliği için dost edindiğini belirtmiştir. Bu düşüncesine Hz. İbrahim'i halil olarak niteleyen ayeti kerimenin arkasından gelen, "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatıcıdır."¹⁰⁵⁸ ayeti kerimesini delil olarak göstermiştir. Ayrıca o, Hz. İbrahim için kullanılan halil kelimesiyle Hristiyanların Hz. İsa için söyledikleri oğul kelimesi arasında bir ilişki bulunmadığına dikkat çekmiştir. İbrahim'in (as) Halilullah oluşu, ileri derecede bir sevgiden ibarettir. Bu durum bir cins birlikteliğini gerektirmez. Hâl-buki "oğul" kelimesine gelince bu bir cins birlikteliğini göstermektedir. Yüce Allah sonradan meydana gelen varlıklara benzemekten münezzehtir.¹⁰⁵⁹

İbn Abbas'ın Peygamber'imiz Hz. Muhammed'den naklettiği bir hadise göre: "Siz (kabirden kalktığınızda) ayağınız çıplak, vücudunuz üryan, (anadan doğma) erlik yeriniz sünnetsiz olarak haşır olacaksınız... Kıyamet günü (peygamberlerden) ilk elbise giydirilen kişi (en büyük babam) İbrahim'dir."¹⁰⁶⁰ Kıyamet gününde ilk elbise giyenin Hz. İbrahim olması tevhit akidesinin bu büyük babası için hiç şüphesiz özel bir menkıbedir. Nisa suresinde Hz. İbrahim'in Allah katındaki itibarı şöyle

1057 Razi, Tefsir, s. 8/338; Yazır, s. 3/1477.

1058 Nisa, 4/126.

1059 Razi, Tefsir s. 8/340.

1060 Sahihi Buhari Muhtasar, 1, Hadis 1374, 7/83.

beyan edilmektedir: "İşlerinde doğru olarak kendini Allah'a veren ve İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tabi olan kim-seden dince daha güzel olan kim vardır? Allah İbrahim'i dost edinmiştir."¹⁰⁶¹

Allah'ın Hz. İbrahim'i dost edinmesine sebep olarak, Allah'a duyduğu aşırı sevgi, O'nun rızasını ve muhabbetini kazanmaya vesile olan ibadet ve taatlara düşkünlüğü gösterilmiştir. İbn Ebi Hatim'in rivayetine göre: Bir keresinde Hz. İbrahim misafir etmek için evinden adam aramaya çıkar fakat kimseyi bulamaz. Evine döndüğü zaman orada bir adamın durduğunu görür. Kendi izni dışında onunu kim tarafından içeri alındığını sorar. O da Allah tarafından içeri alındığını söyler. Bunun üzerine ona kim olduğunu sorar. O, kendisinin ölüm meleği olduğunu ve Allah'ın kullarından birisini halil edindiği müjdesini vermek üzere, Allah tarafından gönderildiğini söyler. Hz. İbrahim, o kulun kim olduğunu sorduğunda, "O kul sensin." der. "Rabb'im! Beni niçin halil ve dost edindi?" diye sorduğunda Azrail, "Sen insanlara ayırım yapmadan ihsan edersin de karşılığında onlardan maddi manevi bir şey istemezsin." diye cevap verir.¹⁰⁶²

Enes b. Malik'in anlattığına göre bir adam Hz. Peygamber'e "Ey yeryüzünün en hayırlısı!" şeklinde hitap etmiş, bunun üzerine Allah Resulu "Bu (söylediğin) İbrahim aleyhisselamdır." buyurmuştur.¹⁰⁶³ Hz. İbrahim'in Allah katındaki itibarının yüceliği konusunda pek çok bilgi bulunmaktadır. Ahzab suresinin "Allah ve melekler peygambere salat ediyorlar, ey iman edenler, siz de ona salat ve selam okuyun."¹⁰⁶⁴ ayetini tefsir eden Maturîdî, çeşitli hadis kaynaklarında Kâb b. Ucre'den rivayet edilen bir hadisi şöyle nakleder: "Ey Allah'ın Resulu!

1061 Nisa, 4/125.

1062 Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 7/84-85, 9/107; Razi, Tefsir, 8/338; İbn Kesir, Kıyas, s. 1/159; Mahmud, s. 179-180.

1063 Hadislerle İslam, s. 6/39.

1064 Ahzab, 33/56.

Selamın ne olduğunu biliyoruz, fakat sana salatı nasıl getireceğiz.” diye sorduğunda o şöyle buyurur: “Deki: Allahümme salli ala Muhammedin ve ala âli Muhammed, kema salleyte ala İbrahim’e ve ala âli İbrahim’e inneke hamîdun mecîd ve barik ala Muhammed’in ve ala âli Muhammedin, kema barekte ala İbrahim’e ve ala âli İbrahim’e inneke hamîdun mecîd.” (Meali: Allah’ım İbrahim’e ve onun âline rahmet eylediğin gibi Muhammed’e ve Muhammed’in âline rahmet eyle. Şüphesiz övülmeye layık olan yalnız sensin, şan ve şeref sahibi yalnız sensin. Allah’ım, İbrahim’e ve âline bereketler ihsan ettiğin gibi Muhammed’e ve âline de bereketler ihsan et. Şüphesiz övülmeye layık olan yalnız sensin, şan ve şeref sahibi yalnız sensin.) O, bu salavat içinde belirtilen “İbrahim’e ve âline salat ettiğin ve bereket ihsan ettiğin gibi” sözünde Hz. İbrahim’in adının özellikle geçmesini: “Bir kısım müfessirlerin belirttiikleri gibi bütün din ve mezhep müntesipleri, onun dini ve mezhebi üzerine olduklarını ve ona uyduklarını iddia etmelerindendir.” şeklinde yorumlamaktadır.¹⁰⁶⁵

g- Hz. İbrahim’in Konukseverliği

Evi şehrin biraz dışında ve yol güzergâhında/kenarında bulunan Hz. İbrahim, her gelen misafire ikram ettiği için “*Ebü’l-Ed-yaf*” (konuklar babası) lakabını almıştır. Onun bu hâlinin en güzel örneklerinden biri, Kur’an-ı Kerim’de şöyle haber verilmektedir. Lut kavmini cezalandırmak üzere görevlendirilen melekler giderken Hz. İbrahim’in yanına uğrarlar. O, önceden görmediği ve hiç tanımadığı hâlde misafirlerine bir buzağı kızartarak ikramda bulunmuş, fakat onlar bu yemekten yememişlerdir. Hz. İbrahim onların yemediğini görünce melek olduklarını anlamıştır.¹⁰⁶⁶ Bu örnek, onun tanıdık tanımadık bütün insanlara ikramının bol olduğunu göstermektedir. Hz.

¹⁰⁶⁵ Maturîdî, s. 11/425-426.

¹⁰⁶⁶ Hud, 11/69-70.

İbrahim’in misafir olmadan, kendi başına yemek yemediği rivayet edilmektedir. Bu yüzden Anadolu’da Türkler arasında insanlardan birisi diğerine ikramından dolayı teşekkür ederken “*Allah kesenize Halil İbrahim bereketi versin.*” diye dua etmektedir.

Tarihî rivayetlerden ve halk arasında dolaşan bilgilerden anlaşıldığına göre Hz. İbrahim, misafirperverlik konusunda tarihin ve ilahi din geleneğinin sembol isimlerindendir. İnsanlar arasında dolaşan genel kabul görmüş rivayetlere göre Hz. İdris terzilikte, Hz. Davud demircilikte meşhur ve örnek olmuş peygamberlerdendir. Bu anlamda her peygamber, birbirinden farklı olarak bazı meziyetleriyle insanlara örnek olarak görevlendirilmiştir. Bu bağlamda Hz. İbrahim de misafirperverlik konusunda öne çıkmış ve model olmuş bir isimdir. Kur’an-ı Kerim onun bu konudaki özelliğini vurgulamaktadır. Halk arasında da anonim olarak pek çok rivayetler dolaşmaktadır. Ancak Hz. İbrahim’i övmek ve insanların onun bu güzel hasletini örnek almalarını temin bakımından dilden dile anlatılan ve kaynağı belli olmayan bazı rivayetler, Hz. İbrahim’i gerçek kimliğinden uzaklaştırarak mitolojik bir varlık konumuna getirmektedir. Onun şerefini yüceltmek ve örnek almak için Kur’an-ı Kerim’de ve hadisi şeriflerde zikredilenler Hz. İbrahim için eğ sağlam ve güvenli bilgilerdir.

h- Hz. İbrahim’in Cenab-ı Allah’tan Dileği

Hz. İbrahim’in Yüce Allah tarafından kendisine verilen güzel hasletleri yanında o, çocukluğundan itibaren vefatına kadar Cenab-ı Allah’tan çok sayıda dileklerde bulunmuştur. Bunlar kendisi, ailesi, içinde bulunduğu toplum, Mekke, kendisinden sonra gelen nesiller ve bütün insanlık için olmak üzere sınıflandırılabilir. Zikredilen bu hususlarda herkesin kendine göre öne çıkardığı dileklerin olması gayet doğaldır.

Kur'an-ı Kerim'de, onun duaları olarak zikredilen dileklerinden öne çıkan bazılarıyla ilgili şöyle buyrulmaktadır: *"Rabb'im! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle! Beni nâim cennetine girenlerden eyle! Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandır. (İnsanların dirilecekleri gün), beni mahcup etme. O gün, ne mal fayda verir ne de evlat."*¹⁰⁶⁷ Hz. İbrahim bu duasıyla, kıyamete kadar iyi nam ile anılmayı dilemiştir. *"Onlara rahmetimizden bağışta bulunduk; kendilerine haklı ve yüksek bir şöhret nasip ettik."*¹⁰⁶⁸ ayeti kerimesinde belirtildiği üzere Hz. İbrahim'in babasıyla ilgili husus hariç, onun bu duası kabul olmuş, asırlar boyunca adından övgüyle söz edilmiştir. Her din mensubu onu örnek aldığını iddia etmiş ve onunla kendi arasında hem dinî hem de nesebe dayalı bir yakınlık hissetmiş, her ümmet ona ayrı bir sevgi beslemiştir.¹⁰⁶⁹ Müslümanlar da beş vakit namazda ve namaz dışı zamanlarda *"salli"* ve *"barik"* salavatı şerifelerini okurken Peygamber'imiz Hz. Muhammed ile Hz. İbrahim'i birlikte anmıştır.¹⁰⁷⁰

Fahraddin er-Razi, İbrahim suresindeki bazı ayeti kerimeleri esas alarak kendine göre bir değerlendirme yapmış ve onun Cenab-ı Allah'tan isteklerini yedi grupta toplamıştır.

1. Güvenlik: Allah'tan güvenlik nimetini istemiştir. *"Ya Rabbi! Bu şehri güvenli kıl."*¹⁰⁷¹ sözü ile ifade etmiştir.
2. Tevhit ehlinde olma: *"Beni ve oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut."*¹⁰⁷² ayeti kerimesini esas alarak Cenab-ı Hakk'ın ona tevhiti nasip etmesini ve şirkten korumasını istemiştir.

1067 Şuara,26/83-88.

1068 Meryem, 19/50.

1069 Razi, Tefsir, s. 15/366.

1070 Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, s. 370; Kur'an Yolu, 4/158.

1071 İbrahim, 14/35.

1072 İbrahim, 14/35.

3. Mekke'nin bereketlenmesi: *"Ey Rabb'im! Ben evlatlarımın bazısını, Senin Mukaddes Evi'nin yanında, ekimsiz bir vadiye yerleştirdim..."*¹⁰⁷³ ayeti kerimesinden hareketle Mekke'nin bereketlenmesini istemiştir.
4. Allah'ın gizli ve açığı bilmesi: *"Ey Rabbimiz! Gizlediğimizi de açıkladığımızı da şüphe yok ki Sen bilirsin."*¹⁰⁷⁴ demektedir. Çeşitli ailevi sorunları olan Hz. İbrahim'in oğulları ve eşleriyle, içinde yaşadığı toplumla ilgili kalbinden, gönlünden geçenleri, Mekke'ye yerleştirdiği oğlu İsmail ve eşi Hz. Hacer'e duyduğu hasret ve onlarla ilgili yaşadığı acıları bilmesini istemiştir.
5. Namaz ile ilgili olanlar: *"Ya Rabbi! Beni dosdoğru namaz kılan eyle. Zürriyetimden de... (Böyle namaz kılanlar yarat)"*¹⁰⁷⁵ diye dua etmiştir.
6. İbadetlerinin kabul edilmesi: *"Ya Rab! Duamızı kabul et."*¹⁰⁷⁶ diyerek Cenab-ı Allah'a yalvarmıştır.
7. Bağışlanma/mağfiret dilemesi: *"Ey Rabb'imiz! Hesabın görüleceği gün, beni, anamı babamı ve bütün iman edenleri bağışla."*¹⁰⁷⁷ diyerek hem kendisi hem de bütün inananlar için dua etmiştir.¹⁰⁷⁸

i- Hz. İbrahim Müşrik Değildi

Hz. İbrahim Kur'an-ı Kerim'de pek çok yönü ile tanıtılan, tartışılan ve örnek gösterilen bir peygamberdir. Onun insani ve ahlaki özellikleri dolayısıyla her toplum ve din mensubu onu

1073 İbrahim, 14/37.

1074 İbrahim, 14/38.

1075 İbrahim, 14/40.

1076 İbrahim, 14/40.

1077 İbrahim, 14/41.

1078 Razi, Tefsir, 14/24-31.

kendisinden saymaya, onunla kendisi arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu hâliyle o, diğer peygamberler gibi sadece yaşadığı zaman ve toplum insanları tarafından değil, kendi döneminden sonrakiler tarafından da ilgi görmüş, takdir toplamıştır.

Hız. İbrahim dünyaya geldiği andan itibaren, bulunduğu çok tanrılı toplum içinde gerçek ilahı aramış, bu ilahi hakikatin izlerini kendi benliğinin derinliklerinde bulmuş, dışardan da cehaletin sapık düşünceleriyle mücadele etmiştir.¹⁰⁷⁹ İnandığı değerler uğruna babası başta olmak üzere bütün akraba ve toplumuna, devrin zalim kralı Nemrud'a bile hoş görünmeye çalışmamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle bahsedilen "*millet*"¹⁰⁸⁰ kavramının kapsamı içerisine Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlardan herkes dâhil olmak veya birileri birilerini orada görmek istemiştir. Fakat kendisini ona veya onun dinine nispet edenlerin onunla aynı değerleri bütünüyle paylaşp paylaşmadığı hususu hep tartışılmıştır. Nitekim bu özellik, Kur'an-ı Kerim'in ısrarla üzerinde durduğu hususlardan biri olmuştur. Zira kendisini ona nispet eden pek çok insan ya nesepten veya inanç olarak onunla özdeşleşmek istese de her iki alanda da Hız. İbrahim'in onlardan uzak olduğu vurgulanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in Hız. İbrahim'i öne çıkardığı hususların başında onun müşrik olmadığı hususu yer almaktadır. Bunun anlamı kendisini ona nispet eden kimselerin büyük çoğunluğunun onun gibi inanmadığı, onun gibi yaşamadığı ve bu hâllerıyla şirk bulaşmış olmalarıdır. Hamdi Yazır, Arap, Yahudi ve Hristiyanlardan İslam dışında her din mensubunun veya

1079 Kutub, s. 5/302.

1080 bk. Bakara, 2/130-1,135; Âl-i İmran, 3/ 95; Nisa, 4/125; En'am, 6/161; Yusuf, 12/38; Hac,22/78.

Hız. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak niteleyenlerin onu sevdiklerini iddia ettiklerini, hâlbuki onların müşrik, Hız. İbrahim'in tevhit ehli hanif olduğunu, bu sebepten onlarla alakasının bulunmadığını belirtmektedir.¹⁰⁸¹ Yazır, Hız. İbrahim'in hem kendi zamanında hem de kendisinden sonraki dönemlerde şirk bulaşanlarla ilişkisinin olmadığını söylemektedir. Nitekim Nahl suresinde onun Allah'a itaat eden, onun emirlerinin dışına çıkmayan, bütün batıl dinleri bir kenara iterek İslam dinine yönelen hanif olduğu vurgulanırken asla müşrik olmadığı üzerinde durulmaktadır.¹⁰⁸² Böylece Peygamber'imiz Hız. Muhammed zamanındaki putperest müşriklerin Hız. İbrahim'in dini üzere oldukları iddiasının yalan ve hiçbir geçerliliği olmadığını işaret edilmektedir.¹⁰⁸³

Yahudiler ve Hristiyanlar, Hız. İbrahim konusunu çok tartışmışlardır. Onlardan her biri, bu tartışmalarda Hız. İbrahim'in kendilerinden olduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık Cenab-ı Allah, Yahudi ve Hristiyanların, temsil ettikleri dinî inanış ve uygulamalarını ve Üzeyir Allah'ın oğludur, İsa Allah'ın oğludur beyanlarını esas alarak, Hız. İbrahim'i "*Yahudi ve Hristiyan'dı.*" şeklinde değerlendirmelerinin yanlış olduğunu, zira onların bu açıklamalarıyla Allah'a şirk koştuklarını, oysa Hız. İbrahim'in müşrik olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁸⁴

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitab'ın, Hız. İbrahim'in Yahudi veya Hristiyan ve kendilerinden olduğu yönündeki iddiaları ayıplanmakta, onlar azarlanmakta ve reddedilmektedir. Buna karşılık inananlar arasında Hız. İbrahim'e en yakın olan kimselerin Peygamber'imiz Hız. Muhammed ve Müslümanlar olduğunu beyan edilmektedir.¹⁰⁸⁵

1081 bk. Yazır, s. 5/3136-3137.

1082 Nahl, 16/120.

1083 Havva, s. 8/109-110.

1084 Âl-i İmran, 3/67; Ebussuud, s. 2/104-105.

1085 bk. Âl-i İmran, 3/64-68. Ayrıca bk. Havva, s. 2/359-360.

Maturîdî, *“İbrahim’in dini”* kavramından hareket edenlerin hepsinin kendilerinin İbrahim’in dininde olduklarını iddia ettiklerini söylemektedir. Cenab-ı Hak onların bu açıklamasının gerçek dışı olduğunu, zira İbrahim’in tebliğ ettiği dinin onların inandıkları ve iddia ettikleri din olmadığını, aksine Hz. Muhammed’in getirdiği din olduğunu haber vermektedir demektedir.¹⁰⁸⁶ O, Nur suresinin 35. ayetini tefsir edenken burada anlatılan kıssayı Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim ile ilişkilendirmekte *“doğuya da batıya da ait olmayan bir zeytin ağacından...”* ibaresini şöyle yorumlamaktadır: *“İbrahim Peygamber, Hristiyanların iddia ettiği gibi Hristiyan değildi. Onlar: ‘O, Hristiyan’dı, namazını Hristiyanların kiblesi olan doğuya doğru kılardı.’ diyorlardı. O, Yahudilerin dedikleri gibi Yahudi de değildi. Onlar: ‘O, bizim dinimiz üzere idi, namazını batıya Beyt-i Makdis’e doğru kılardı.’ diyorlardı. Yüce Allah buyurdu ki o, onların iddia ettikleri gibi değildi. Lakin o hanıftı, Müslüman’dı, namazını Kâbe’ye doğru kılardı. Kâbe onun kiblesiydi ve hacca oraya gitmişti.”*¹⁰⁸⁷

Bazı Ehl-i Kitap, Hz. İbrahim’in kendilerinden olduğunu iddia ederken, Müslümanların namazlarını Hristiyanların kible yönü olan doğuya doğru kıldıklarını delil olarak göstermektedir. Oysa Hz. İbrahim zamanında Beytül-Makdis, Kudüs gibi değerler, Yahudilik ve Hristiyanlık diye bir din yoktur. Cenab-ı Allah: *“Ey Ehl-i Kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Halbuki Tevrat ve İncil kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?”*¹⁰⁸⁸ buyurarak onların kuruntularını kursağında bırakmıştır. Ayrıca Kudüs Hz. Davud zamanında alınmış, Mescid-i Aksa daha sonra Hz. Süleyman tarafından yaptırılmıştır.¹⁰⁸⁹

1086 Maturîdî, s. 5/298.

1087 Maturîdî, s. 10/189.

1088 Âli İmran, 3/65.

1089 Günay Tümer; Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, 2002, s. 211.

İbn Kesir, tefsirinde Hz. İbrahim’in imtihanı bahsinde bu konuda şöyle demektedir: *“Yüce Allah Halil’i İbrahim’in (as) önemine dikkat çekerek, onu tevhit konusunda herkesin tabi olduğu bir imam yaptığını beyan ediyor. Hz. İbrahim, Allah’ın kendisine yüklediği emir ve yasakları yerine getirmiştir. Bunun için Hak Teâla ‘Hani İbrahim’i Rabbi birtakım kelimelerle imtihan etmişti.”*¹⁰⁹⁰ buyuruyor. Yani ey Muhammed, şu İbrahim’in milletinden olmadıkları hâlde onun milletine bağlandıklarını iddia eden müşriklere ve Ehl-i Kitaba söyle, doğrusu İbrahim’in milletinden olanlar ve dosdoğru ona bağlananlar; sensin ve seninle birlikte olan müminlerdir. Allah’ın onlara emir ve yasaklar koyarak İbrahim’i imtihan ettiğini hatırlat. İbrahim bütün bu emirleri yerine getirmişti. Nitekim Yüce Allah başka bir ayeti kerimede şöyle buyurmuştu: *‘Vazifesini yerine getiren İbrahim... (Necm, 53/37)’*¹⁰⁹¹

Hz. İbrahim’in ehl-i tevhit ve geleneksel anlamda İslam çizgisinde önemli bir peygamber olduğu başta Kur’an-ı Kerim ve bütün İslami literatürde ifade edilmektedir. İbn Hişam, bu hususu doğrulayarak Peygamber’imiz Hz. Muhammed’den şöyle bir rivayet nakletmektedir. *“Resulullah, (sav) içinde Yahudilerden bir topluluğun bulunduğu Beytül-Midras’a girmiş ve oradakileri İslam’a davet etmiştir. Topluluk içinde bulunanlardan Numan b. Amr ve Haris b. Zeyd Peygamber’imize, (sav) ‘Ey Muhammed! Sen hangi dine mensupsun?’ diye sorarlar. Bunun üzerine Peygamber’imiz (sav) ‘Ben İbrahim milletinden ve onun dinindenim.’ cevabını verir. Onlar her ikisi birden ‘İbrahim Yahudi idi.’ derler. Bunun üzerine Peygamber’imiz, (sav) ‘Hadi o zaman Tevrat’ı getirin aramızda hakem olsun.’ buyurur. Onlar ikisi birden iddialarından vazgeçerler.”* Bu tartışma üzerine şu ayeti kerimeler nazil olur: *“(Resulum!) Kendilerine Kitap’tan bir pay verilenleri (Yahudileri) görmez misin ki,*

1090 Bakara, 2/124.

1091 İbn Kesir, s. 2/528.

aralarında hükmetmesi için Allah'ın Kitap'ına çağırılıyorlar da, sonra içlerinden bir grup cayararak geri dönüyor. Onların bu tutumları: Bize ateş, sadece sayılı günlerde dokunacaktır, demelerinin bir sonucudur. Onların vaktiyle uydurdukları şeyler de dinleri hakkında kendilerini yanıltmıştır.”¹⁰⁹²

Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayeti kerimede ısrarla Hz. İbrahim'in müşrik olmadığına dikkat çekilmektedir.¹⁰⁹³ Bu ayetler esas alındığında Hamdi Yazır'ın da dikkat çektiği gibi Hz. İbrahim kendi yaşadığı zamanda, içinde bulunduğu toplumun şirk bataklığına hiç bulaşmamış, hatta onlarla mücadele uğrunda pek çok ağır imtihanlara tabi tutulmuştur. Bunun yanında, her birisi orijin olarak hak din olduğu hâlde, peygamberlerinin vefatından sonra, pek çok beşeri unsurlar katılarak ilahilik vasfını kaybeden Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinler ve onların menbupları aynı zamanda kaybolan itibarlarını yeniden sağlamak için Hz. İbrahim'in adını kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bir anlamda kendi batıl inançlarına onu kefil durumuna düşürmüşlerdir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de Al-i İmran suresinde geniş bir şekilde ele alınmaktadır:

“(Resulum) de ki: Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın. Eğer onlar yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olunuz ki biz Müslümanlarız! deyiniz. Ey Ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Hâlbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz? İşte siz böyle kimselersiniz! Hadi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysaki Allah, her şeyi bilir, siz ise bilmezsiniz. İbrahim, ne Yahudi ne de Hristiyan idi fakat o, Allah'ı bir ta-

1092 İbn Hişam, s. 2/144; Ebussuud, s. 48-49; Âl-i İmran, 3/23-24.

1093 bk. Bakara, 2/135; Al-i İmran, 3/67, 95; En'am, 78, 79, 80, 161; Nahl, 16/120, 123; Hac, 22/26.

nıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi. İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dos-tudur.”¹⁰⁹⁴

Özellikle Hristiyanlar, Mekke müşriklerinin kendilerini İbrahim'in dininin vârisleri ve onun inşa ettiği Kâbe'nin hizmetçileri olarak gördüklerini dikkate alarak Araplar arasında Hristiyanlığı yayabilmek için “İşte bu da İbrahim'in dini.” diye propaganda yapmış ve bu sebeple bazı Arap kabileleri arasında Hristiyanlığı yaymaya çalışmıştır.¹⁰⁹⁵ Ayeti kerimeler Yahudi, Hristiyan ve bölgede yaşayan müşrik Arapların Hz. İbrahim'in temsil ettiği dinî değerlerle bir ilişkilerinin olmadığı gerekçesiyle onun manevi mirasına ortak olamayacağını açık bir şekilde belirtmektedir.

Bu ayeti kerimelerden hareket ederek İbn Kesir şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Yüce Allah, Ehl-i kitaptan Yahudi ve Hristiyanların, Hz. İbrahim'in milletinden oldukları ve yolundan gittikleri iddiasını reddetmekte, onların cahilliklerini ve akıllarının kılığını açıklamaktadır. Böylece Allah onu diğerlerinden temizlemektedir. Her şeyden önce Hz. İbrahim, esas batıldan hakka yöneliş olan hanif/tevhit dini üzerindedir ve bu durum Yahudiliğe, Hristiyanlığa ve müşrikliğe muhaliftir.

¹⁰⁹⁶ Dolayısıyla Hz. İbrahim'in yolundan gidenler ayeti kerimede de gayet açık bir şekilde belirtildiği gibi, onun zamanında onun dinine ve milletine tabi olanlar ile ondan sonra onun dini üzerinde olanlar, yani Hz. Muhammed ve onun dini üzere olan Müslümanlardır.¹⁰⁹⁷ İbn Kesir'in bu konuda şöyle bir değerlendirmesini de nakletmekte yarar bulunmaktadır: “Allah Teâla; insanların ibadet etmeleri, kurban kesmeleri, kendisine

1094 Âl-i İmran, 64-68.

1095 Kur'an Yolu, s. 1/597.

1096 İbn Kesir, Kısas, 1/156.

1097 İbn Kesir, Kısas, 1/157.

*doğru namaz kılmaları, yanında itikâfa durmaları için kurulan ilk evin, Mekke'de İbrahim'in (as) yaptığı Kâbe olduğunu haber veriyor. O İbrahim (as) ki, hem Hristiyanlar hem de Yahudiler onun dini ve yolu üzerinde olduklarını iddia ediyorlar ama onun Allah'ın emriyle Kâbe'yi bina ettiğini biliyorlar ve insanların ona hacetmek üzere çağırdığı evi (Kâbe'yi) hacetmiyorlar. Kendileri bunların hiçbirini yapmıyorlar. Öyleyse onlar nasıl İbrahim Halil'in bağlıları olabilirler. Kaldı ki onlar Allah'ın kendileri için meşru kıldığı emri de yerine getirmiyorlar. Aslında bu mübarek evi İmran oğlu Musa ve diğer peygamberler de hacetmişlerdir. "*¹⁰⁹⁸

Cenab-ı Allah, Hz. İbrahim'i tevhit konusunda herkesin kendisine tabi olduğu bir imam yaptığını açıklamaktadır.¹⁰⁹⁹ Ancak kendisini ona nispet edenler ile onun yakın ilişkisi olmadığına dikkat çeken yukarıda mealini verdiğimiz ayeti kerimelerde şöyle bir uyarı da bulunmaktadır: *"Ey Muhammed! Şu İbrahim'in milletinden olmadıkları hâlde onun milletine bağlandıklarını söyleyen müşriklere ve Ehl-i kitaba söyle. Doğrusu İbrahim'in milletinden olanlar ve dosdoğru ona bağlananlar, sensin ve seninle birlikte olan müminlerdir."*¹¹⁰⁰ Zira Hz. İbrahim Rabb'inin birliğini her şeyden tecrit etmiş ve Allah'tan başkasına dua etmemiş, hiçbir an O'na şirk bulaşmamıştır. Aksine O'nun dışındaki bütün varlıklardan uzaklaşarak kavmine muhalefet etmiş ve bu sebeple babasından bile ayrılmıştır.¹¹⁰¹ Babasıyla ilgili olarak Tövbe suresinde *"...Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı..."*¹¹⁰² buyrularak inanç konusunda Hz. İbrahim'in hiç taviz vermediğine dikkat çekilmiştir.

1098 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/546, 4/1307.

1099 Bakara, 2/124.

1100 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/528.

1101 İbn Kesir, Tefsir, 2/573.

1102 Tövbe, 9/114.

Cenab-ı Allah Hz. İbrahim'i bir eksen, bir merkez olarak değerlendirdikten sonra insanların davranışlarını ona ve onun temsil ettiği değerlere göre takdir etmektedir. Yukarıda da kısmen işaret edildiği üzere Yahudi ve Hristiyanların dini inançlarındaki bozulmalar, Hz. İbrahim ile onlar aralsındaki manevi bağın kopma sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. *"İbrahim'in dininden kendini bilmezlerin dışında kim yüz çevirir."*¹¹⁰³ ayeti bu hususa dikkat çekmektedir. Nitekim daha sonra gelen ayette *"Yahudi ya da Hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Biz, hanifolan İbrahim'in dinine uyarız. O müşriklerden değildi."*¹¹⁰⁴ buyrularak Yahudi ve Hristiyanların Hz. İbrahim ile inanç bakımından ortak taraflarının kalmadığı vurgulanmaktadır. Hatta daha ileri bir itham olarak Yahudi ve Hristiyanların kendilerinin dinî önderleri kabul ettikleri kimselerin Hz. İbrahim ile olan nesep bağına istismar etmelerine de izin vermez. *"Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve esbâtın Yahudi, yahut Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah tarafından kendisine (bildirilmiş) bir şahitliği gizleyen daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gafil değil değildir. Onlar bir ümmetti; gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da size aittir..."*¹¹⁰⁵ Böylece Cenab-ı Allah Hz. İbrahim'in hanif ve Müslüman olduğunu belirterek onun müşrik olmadığını öne çıkarmış, Yahudi ve Hristiyan olmaktan onu tenzih etmiştir.¹¹⁰⁶

Hz. İbrahim, kendini bildikten vefat ettiği zamana kadar doğruluk önderidir. Ahirette de mutlu ve salih kimselerdendir. Kim onun yolunu bırakırsa, gittiği izi terk ederse, dininden vazgeçerse, sapıklık ve eğrilik yoluna uğrarsa, bundan daha büyük bir beyinsizlik olamaz. Bundan daha büyük bir zulüm

1103 Bakara, 2/ 130.

1104 Bakara, 2/135.

1105 Bakara, 2/ 140-141.

1106 İbn Kesir, Kısa, s. 1/157.

olabilir mi? Nitekim Yüce Allah; “... *Allah’a ortak koşma! Doğrusu şirk büyük bir zulümdür.*”¹¹⁰⁷ buyurmaktadır. Ebu Aliye ve Katade bu ayeti kerimenin Yahudiler hakkında nazil olduğunu, onların Allah katından gelmeyen bir yol uydurduğunu ve tuttukları yolun Hz. İbrahim’in dinine aykırı olduğunu söylemektedir.¹¹⁰⁸

Yahudileri, Hristiyanları ve Müslümanları “*İbrahimi dinler*” çatısı altında, ortak değerlerin temsilcisi ve savunucusu gibi görmek ve göstermek, Kur’an-ı Kerim ve din adına yaşayan değerler bağlamında doğru değildir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için Hz. İbrahim’in Allah katındaki konumuna bakmak, O’nun uyguladığı emir ve yasakları hatırlamak, onun inanç, şirk, ahlak konularındaki tutum ve davranışlarını gözden geçirmek yararlı olacaktır. Böyle bir ortak sonuca varabilmek için günümüz Yahudi ve Hristiyanlarını, onun temsil ettiği değerlerle karşılaştırmak zorunluluğu vardır. Ayrıca İslam’ı bütün değerleriyle terazinin bir kefesine, günümüz Yahudiliğini ve Hristiyanlığını da terazinin diğer kefesine koymak gerekmektedir. Kur’an-ı Kerim onlarca beyanıyla Hz. İbrahim’in müşrik olmadığını ifade ederken, doğrudan veya dolaylı olarak Yahudilerin ve Hristiyanların bir kısmının veya tamamının müşrik olduklarını veya bir şekilde şirke bulaştıklarını vurgulamaktadır. Burada esas olan Hz. İbrahim’in biyolojik varlığının Hz. İsmail ve Hz. İshak kanalıyla Müslümanları ve diğer Ehl-i Kitap din mensuplarını bir araya getirmek değildir. Hz. Nuh’un biyolojik bağı olan oğlunu, inanç olarak babasıyla aynı değerleri paylaşmadığı için, Allah’ın azabından koruyamadığı ayeti kerimeler ışığında Hz. Nuh isimli eserimizde anlatmıştık.¹¹⁰⁹ Benzer şekilde her duası kabul olan Hz. İbrahim’in, müşrik babası için dua etmekten alıkonulduğu ve inanç ortak paydası olmayanların böyle bir duada

1107 Lokman, 31/13.

1108 İbn Kesir, Tefsir, s. 2/574.

1109 bk. Mustafa Erdem, Hazreti Nuh, Ankara, 2022, s. 208-217.

bulunamayacaklarını yukarıda belirtmiştik. Her ne kadar Yahudi ve Hristiyanlara gönderilen peygamberler Hz. İbrahim soyundan gelmiş olsalar bile onlar bu peygamberlere itaat etmemiş, hatta onlardan bazılarını öldürmüşlerdir. Nisa suresi 4/48. ayeti kerimesini tefsir eden Hamdi Yazır, “*Burada şirk, kayıtsız olduğundan mutlak surette kâfirlik demek olduğu unutulmamalıdır.*”¹¹¹⁰ ifadesini kullanmaktadır. Oysa Kur’an-ı Kerim’de inanç esasları ve dinî pratikleri bakımından Yahudi ve Hristiyanlar için hem müşrik hem de kâfir kavramı kullanılmaktadır.

Hz. İbrahim’in Allah tarafından denenmesinden ve imtihanı kazanmasından sonra Cenab-ı Allah “*Seni insanlara imam kılacağım.*” buyurduğunda Hz. İbrahim, “*Soyumdan da demiş.*” Allah (c.c.) da: “*Zalimler ahdime eremez.*” buyurmuştur.¹¹¹¹ Bu ayetten anlaşıldığına göre, Hz. İbrahim’den sonra Allah tarafından gönderilen Kur’an-ı Kerim’de isimleri zikredilen birçok peygamber onun soyundan olup kitaplar da onların muhatabı toplumlara indirilmiştir. İsrailoğullarının bütün peygamberleri, Hz. İsa dâhil hepsi onun soyundandır. Hz. İsa’nın müjdelediği¹¹¹² Hz. Muhammed ise, yine Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İsmail’in soyundan gelmiş olup onun soyundan başka bir peygamber gelmemiştir.¹¹¹³ Ancak ayetin içinde Hz. İbrahim’in soyundan zalimlerin de geleceği ve bu ahdin onları kapsamadığı, bu yüzden imam/önder olamayacağı vurgulanmış, şirke bulaştıkları ve müşriklerin imam olamayacağı için insanların onların peşine takılmamaları hatırlatılmıştır.¹¹¹⁴

Yahudi ve Hristiyanların inanç durumları ile alakalı olarak Tövbe suresinde şu bilgiler verilmektedir: “*Yahudiler, Üzeyir Allah’ın oğludur, dediler. Hristiyanlar da, Mesih (İsa as)*

1110 Yazır, s. 2/1365.

1111 Bakara, 2/124.

1112 Saf, 61/6.

1113 Havva, s. 11/110.

1114 İbn Kesir, s. 2/533-534.

Allah'ın oğludur dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan batıla) döndürülüyorlar! (Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i (İsa'yı) Rabler edindiler. Hâlbuki onlara ancak tek ilaha kulluk etmeleri emir olundu. O'ndan başka Tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeyden uzaktır.”¹¹¹⁵ Bu ve benzeri ayeti kerimelerden anlaşıldığına göre Yahudi ve Hristiyanlar esas itibarıyla ilahi kaynaklı bir dine ve Hz. İbrahim milletine mensup olmakla birlikte zamanla inançlarından uzaklaşmış bazı ifadeleriyle küfre bulaşmış, bazı uygulamalarıyla müşrik konumuna düşmüşlerdir. Onların Milleti İbrahim'den olabilmeleri için, Allah'ın onlara gönderdiği dine ve Hz. İbrahim'in emanet ettiği değerlere sahip olmaları gerekmektedir. Yahudi ve Hristiyanların kendi kendilerine Hz. İbrahim'e sahip çıktıklarını iddia etmeleri veya birilerinin onları Hz. İbrahim geleneğinin temsilcisi gibi nitelemeleri, onları içine düştükleri küfür ve şirk bataklığından aklanmalarına yetmemektedir. Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre Hz. Nuh kâfirlerle beraber olan oğluna, Hz. İbrahim müşrik olan babasına şefaathçi olamamış, Allah'ın gazabından onları kurtaramamıştır. Dolayısıyla Yahudi ve Hristiyanlara gelen peygamberlerin Hz. İbrahim'in soyundan gelmesi başka bir şey, ondan sonra gelen peygamberlere isnat edilen Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinlerin “İbrahimi” olduğunu söylemek başka bir şeydir. Çünkü Yahudi ve Hristiyanlara Allah tarafından gönderilen peygamberlerin getirdikleri din tevhit inancı esasına dayanmasına ve onlar bu konuda masum olmalarına rağmen, onların getirdiği ve insanlara emanet ettiği dinler bozulmuş, onlara ait olduklarını söyleyenler şirke bulaşmışlardır.¹¹¹⁶

1115 Tövbe, 9/30-31.

1116 Maide, 5/44-47.

“İlmli İslam” anlayışının etkin propagandasının yapıldığı ve “dinler arası diyalog” faaliyetlerinin yaygın bir şekilde uygulandığı dönemlerde bu ayetler hemen hemen tamamen görmezden gelinerek, “İbrahimi dinler” adı altında yapılan faaliyetlere İslami bir kimlikle meşruiyet kazandırılmak istenmiştir. Böylece İslam dünyasında Hz. İbrahim'in şahsına duyulan sevginin istismarıyla, günümüz Yahudiliği ve Hristiyanlığı sempatik hâle getirilmek istenmiş, dinî bilgiler konusunda yetersiz, donanımsız ve savunmasız Müslümanlar, misyonerlerin kucağına itilmiştir. Oysa yukarıda meali nakledilen ayeti kerimeler, Yahudi ve Hristiyanların inanç ve uygulamalarında fiilen şirke bulaştıklarını ve bu sebeple müşrik olarak nitelendirilmeleri gerektiğini hatırlatmakta ve müşriklerin hangi ad altında olursa olsun Hz. İbrahim ile alakalarının bulunmadığına dikkat çekmektedir.

HZ. İBRAHİM'İN VEFATI

Kur'an-ı Kerim'de şahsiyeti, maneviyatı ve ahlaki özellikleri hakkında geniş bilgiler bulunan Hz. İbrahim'in Mekke dışındaki hayatı, nerede ve ne zaman öldüğü belirtilmemektedir. Hatta onun Şam bölgesindeki hayatı hakkında İslam kaynaklarında da yeterli bilgi bulunmamaktadır. Tam aksine bu konuda Tevrat ve Yahudi kaynakları detay bilgiler verirken, onlar da Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Mekke hayatıyla ilgili herhangi bir bilgi vermemektedirler.

Rivayetlere göre Hz. İbrahim, ölümünden önce Filistin bölgesini Hz. İshak'a, Mekke bölgesini Hz. İsmail'e bırakıp, diğer çocuklarını doğu taraftaki başka bölgelere göndermiştir. Bunun üzerine çocukları: *"Ey Babamız, İshak ile İsmail'i yanında bırakıp bize vahşilere gitmemizi mi emredersin?"* deyince Hz. İbrahim onlara: *"Böyle yapmakla emrolundum."* demiş, onlara Allah'ın isimlerinden bir isim öğreterek gidecekleri yerlere göndermiştir.¹¹¹⁷

Birbiriyle çelişen rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İbrahim, aniden hastalanmış ve vefat etmiştir. İslam kaynaklarında bu konuda en meşhur rivayetlerden birisi şöyledir: Ölüm meleği çok yaşlı bir insan suretinde yanına geldiğinde Hz. İbrahim ona ikramda bulunur. Fakat onun yemek yiyecek hâli yoktur. Bunun üzerine Hz. İbrahim onun yaşını sorar. Kendisinden iki yaş büyük olduğunu öğrenince onun hâline düşmemek için şimdiden ruhunun alınmasını ister. Ölüm meleği de bu isteği yerine getirir.¹¹¹⁸ Tevrat'ta Hz. İbrahim'in 175 yaşında¹¹¹⁹ vefat ettiği belirtilirken bu bilgi dolaylı olarak bazı İslami kaynaklara da girmiştir. Kur'an-ı Kerim'de onun

1117 İbn Sa'd, s. 1/47/48; Taberi, s. 1/311; Kuzgun, Hz. İbrahim s. 98-99.

1118 Harman, İbrahim, 21/270-271.

1119 Tekvin, 25/7.

ne kadar yaşadığı, nerede vefat ettiği ve nereye defnedildiği ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır. İslami kaynakların büyük çoğunluğunda yer alan rivayetlere göre onun 200 yaşında iken hastalandığı, Ken'an ilinde vefat ettiği ve Kudüs yakınlarında Hebron'da satın aldığı bir yere/mağaraya Hz. Sare'nin yanına oğulları İsmail ve İshak tarafından gömüldüğü bildirilmektedir.¹¹²⁰ Hz. İbrahim'in, vefatı esnasında oğlu İsmail'in Mekke'de yaşadığı için bulunamayacağını düşünenler tarafından, onun cenazesinin yanında bulunan oğlu İshak tarafından yıkayıp kefenlendikten sonra defnedildiği de söylenmektedir.¹¹²¹ Bu bilgi yukarıda belirttiğimiz gibi hem İslami kaynaklara hem da Tevrat'a uymamaktadır.¹¹²² Hz. İbrahim'in defnedildiği yere kendi adına izafetle günümüzde *"Halilür-rahman"* denilmektedir.¹¹²³

Hz. İsmail'in babasının vefatı esnasında seksen dokuz yaşında olduğu söylenmektedir.¹¹²⁴

1120 İbn Sa'd, s. 1/48; Taberi, s. 1/312; İbn Kesir, Kısas, s. 166; İbn Kuteybe, s. 33; Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/223.

1121 Nergis, s. 69.

1122 Tekvin, 25/7-10.

1123 Sahihi Buhari Muhtasarı, s. 9/108; Harman, İbrahim, 21/271.

1124 Köksal, Peygamberler Tarihi, s. 1/223.

Son Söz

İnsanlık tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi, hiç kuşkusuz Hz. İbrahim'dir. O, "*Halilullah*" (Allah dostu) unvanı ile Cenab-ı Allah katında büyük bir iltifata mazhar olurken, bütün inananların "imamı" olarak insanlar arasında saygın bir konuma yükselmiştir.

Hız. İbrahim her etnik unsurun, her din mensubunun kendisine aidiyet duygusu beslediğı, övündüğü, mutluluk duyduğu bir peygamberdir. O, sadece Yüce Allah'a kulluk konusunda değil, insan sevgisi bağlamında da örnek gösterilmiş, örnek alınmış, müstesna bir insandır. Dini değerlerden uzaklaşarak dünyevilik ve gayri ahlakilik bataklığında bunalan, boğulan insanlık bile hala onun örnek hayatıyla nefes alabilmektedir.

Dinin amacı, insanın yaratanını tanıma, O'na kulluk görevlerini yerine getirme ve bu yolda samimiyet testi için bazı sınavlara tabi tutmaktır. Bu konuda her insan birbirinden farklı da olsa mutlaka sınanmaktadır. Bu sınav çeşitlerinin en ağır şekli Yüce Allah'ın kendisine en yakın gördüğü kişilerden başlamak üzere bütün insanlar arasında göreceli bir şekilde kendini hissettirmiştir. İşte Hz. İbrahim, dünya hayatında sınanmışlığın en ağır şekilleriyle tanışmış ve tanınmış bir kişilik ve kimliktir. Muhtemeldir ki yaşanan bu ağır ve acı tecrübeler onun asırları kuşatan şan ve şerefe yükselmesinde en temel ve önemli etkenler olmuştur.

Pek çok tarihi şahsiyet ve peygamber gibi Hz. İbrahim'in de doğumuyla ilgili bazı rivayetler, mitolojik anlatımlar veya onu insanüstü gibi gösteren farklı bilgiler kaynakları süslemiştir. Bütün bunların yanında o, bir peygamber olarak tarihin belli bir kesitinde beşeri coğrafyanın insani ve ahlaki değerlerden uzaklaştığı, Rabbini unuttuğu ve ona bazı unsurları eş koştuğu bir dönemde ilahi koruma ve görevle insanlar arasın-

da temayüz etmiştir. Yaşadığı dönem ve coğrafyanın bütün olumsuz şartlarına rağmen o, hiçbir zaman fitri değerlerden uzaklaşmamış, çevresindeki batıl inanış ve uygulamalara bu-
laşmamıştır.

Hız. İbrahim, peygamber olarak sorumluluk aldıktan sonra, vahyin yanında muhatabı insanların ortak paydası olan akli esas almış, onları akla ve fitrata aykırı inanç ve uygulamalardan kurtarmanın yollarını aramıştır. O, sosyal baskının ve yaşıyan dini değerlerin ne kadar etkin ve baskın olduğunu önce kendi ailesi ve yakınlarında görmüş, bundan dolayı da bütün insanları kader kurbanı gibi nitelemiş, onları gaflet uykusundan uyarmaya gayret etmiştir. İnsan sevgisinin en somut ve müşfik uygulamalarını başta babası olmak üzere bütün muhataplarına hissettirmiş, fakat onları uyarma konusunda başarı sağlayamamış, tam aksine onların hakaretine, dışlamalarına ve ötekileştirmelerine maruz kalmıştır.

Hız. İbrahim, hayatının büyük kısmını insan takatini zorlayan ağır imtihanlarla mücadele ederek geçirmiştir. Bu imtihanların ilki, doğrudan onun hayatını sonlandırmayı hedefleyen ateşe atılma şeklinde gerçekleşmiştir. "*Nurunu sündürmeme*" konusunda mutlak irade sahibi olan Yüce Allah, ateşin yakma özelliğini yok ederek, cehennem çukuru haline gelen ateşi, sevdiği kulu ve peygamberi için cennet bahçesine çevirerek onu en güzel şekilde ağırlamış, elçisini nasıl koruduğunu devrin zalimlerine ibret nazarıyla göstermiştir.

Hız. İbrahim'in ikinci büyük sınavı, ilerleyen yaşına rağmen, dünya hayatının ziyneti olarak kabul edilen çocuk nimetinden mahrum olarak yaşamak şeklinde gerçekleşmiştir. Onun yaşadığı acıları ve çocuk sevgisini telafi için, onu çok kıskanan eşi Hz. Sare bile yanındaki hizmetlisini onunla evlendirmek zorunda kalmıştır.

Hız. İbrahim eşleri arasında yaşanan geçimsizlik ve kıskançlık sebebiyle, uzun yıllar hasretiyle yaşadığı biricik oğlu İsmail'e

kavuşmuşken onları hiç görmediği ve bilmediği, insan hayatı için hiç de uygun olmayan bir diyara götürmek gibi ağır bir imtihana tutulmuştur. O, ileride doğacak İslam güneşi ve onun şanlı peygamberinin zuhuru gibi bir zahiri sebeple, insan hayatı için tabii şartların hiç de uygun olmadığı ve insanların yaşadığı bir meskûn mahal olma özelliklerinden mahrum bir yer olan Mekke'yi Mükerrerme'ye, henüz anne sütü emen biricik oğlu İsmail'i ve muhterem eşi Hz. Hacer'i, sırf Allah emrettiğinden dolayı, bağrına taş basarak ve acısını kalbine gömerek bırakmak zorunda kalmıştır.

Hız. İbrahim'in en büyük imtihanı hiç kuşku yoktur ki, oğlu Hz. İsmail'i kurban ederken yaşamıştır. O, bundan öncekilerde büyük ölçüde kendisiyle ilgili ağır şartlara tahammül göstermişken, burada doğrudan oğluyla denenmiştir. Ayrıca Hz. Hacer de bu sınavın bir parçası olarak nasibini almıştır. Bu süreçte Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail ve Hz. Hacer beşer takatini aşan büyük bir azim, kararlılık, sabır, tahammül, sadakat ve teslimiyet göstermiştir. O, Nemrud tarafından ateşe atıldığı zaman nasıl Yüce Allah'a güvenmiş ve teslim olmuşsa, oğlunun kurban etmek istediği zaman da en az o kadar Allah'ın emrine sadık kalmış ve O'nun hükmüne teslim olmuştur.

Hız. İbrahim, hayatı boyunca karşılaştığı bütün imtihanları büyük bir iman olgusuyla kazanmıştır. Her imtihandan ayrı bir hayırlı sonuç çıkaran Hz. İbrahim, insanlık tarihindeki bütün batıl inanış, uygulama ve tabuları yıkmış, tarihin şeref sayfalarında eşsiz ve emsalsiz yerini almıştır.

Hız. İbrahim, insanoğlunun Allah'a yönelme ve O'na yaklaşma konusundaki sembol ismi Kâbe'yi inşa etmekle Allah'tan başkasına tapınma putçulukla alakalı unsurları kırıp atmış, hac ibadetiyle, dünyadaki her şeyin geçici ve sonlu, insanın fani bir varlık olduğunu, sadece ahiretin sonsuzluğunu, insanın bu sınırlı alemde yaptıklarından ebedi alemde mutlaka sorgulanacağını insanlığa hatırlatmak istemiştir. Dolayısıyla

o, dünya ve içindekileri kutsallaştırmanın yanlışlığını, ebedi saadet ve mutluluğun Allah yanında, O'nun rızası kazanılarak ancak ahirette verilecek nimetlerle mümkün olduğunu öğretmiştir.

Hız. İbrahim'in samimiyeti, mütevaziliği ve Allah'ın verdiklerini yine Allah'ın kulları arasında paylaşırma gayreti, günümüz dünyasının bencil, bireyselci, çıkarıcı, yararcı, sevmeyen, kıskanan, hoşgörüsüz, tahammülsüz insanlarına bir ders niteliği taşımaktadır. O, yaşadığı sürede kendisini sevdiğini iddia edenlerin, kendisinde var olan hasletleri aynen yaşatması gerektiği mesajını vermiş, tersi uygulamalarda bulunanların kendisiyle bir yakınlıklarının ve ortak paydalarının olmadığını lisanımünasip ve lisanı hal ile bildirmiştir. O, insanlarla ilişkilerinde *"yaratılanı Yaratandan ötürü sevmek"* ilkesine sadık kalmış, ekonomik, sosyal, siyasal ve etnik farklılıkları değil, daima, insani, ahlaki ve fitri değerleri referans almıştır. Bu haliyle o insanlık tarihi boyunca *"üsveyi hasene"* (güzel örnek) olarak anılmıştır.

Hız. İbrahim, bütün diğer dinlere mensup insanlar gibi Müslümanların da önderi olarak, insanlığa miras bıraktığı mesajlarındaki uygulanabilirlik dolayısıyla dinamik bir peygamber olarak tarihteki yerini almıştır. O, Hz. Muhammed ile olan yakın akrabalık bağları ve Allah'ın bütün insanlığa gönderdiği ortak ilahi din İslam inanç ve uygulamalarıyla, her Müslüman için inanılması farz olan bir peygamber olmaktan öte, Allah'a kulluk görevlerinin en müstesnası olan namaz esnasında adının yüceltilerek anılması gereken yakın bir dost niteliği taşımıştır.

İndex

A

Abdulmuttalib 199, 200, 258
Ad 40, 179
Amalikalılar 263
Araplar 20, 62, 186, 188, 228, 232,
262, 280, 281, 289, 291, 292,
297, 298, 331

B

Baal 40
Babil 23, 25, 29, 30, 31, 32, 34, 39,
46, 58, 99, 137, 142, 144,
146, 155, 176, 272, 308
Beer Şeva 173
Beytullah 145, 171, 230, 238, 242,
244, 245, 248, 250, 251, 262,
286
Buhari 22, 39, 40, 75, 97, 100, 129,
150, 151, 155, 170, 171, 179,
180, 183, 184, 232, 245, 246,
247, 257, 267, 279, 292, 309,
313, 314, 316, 320, 321, 339,
344
Buhtunnasır 34
Buna 31, 51, 56, 61, 73, 79, 84, 89,
99, 109, 114, 117, 124, 132,
133, 134, 136, 154, 194, 195,
196, 197, 215, 218, 222, 236,
245, 249, 251, 261, 279, 283,
287, 289, 292, 293, 299, 301,
303, 312, 318, 327
Burak 171, 177, 185, 246

C

Cuhfe 266

D

Dahhak 34

E

Ebrehe 36, 234
Ebyuna 31
Ehl-i kitap 330

F

Filistin 8, 16, 19, 23, 32, 140, 142,
143, 144, 146, 147, 158, 167,
171, 172, 175, 176, 177, 178,
184, 185, 214, 236, 243, 264,
288, 292, 293, 309, 338
Fırat 29, 32, 63, 141, 142

H

Habeşistan 186, 276
Hac 9, 20, 37, 208, 232, 235, 243,
244, 245, 246, 247, 248, 250,
259, 260, 262, 284, 285, 286,
294, 295, 326, 330
Halil 121, 150, 160, 176, 224, 259,
283, 318, 323, 329, 332, 347
Halilullah 12, 19, 25, 207, 309, 320,
340
Hammurabi 30, 34
Harem 20, 171, 177, 181, 227, 228,
231, 234, 249, 254, 263
Harran 23, 24, 25, 30, 31, 32, 39,
70, 136, 141, 142, 145, 146,
151, 158, 308
Hatim 145, 179, 232, 247, 253, 293,
321
Hazvere 265

Hebron 176, 224, 339

Hicret 187, 316

Hira/Nur 267

Hıristiyan 13, 20, 21, 26, 32, 36,
146, 186, 236, 295, 297, 298,
299, 300, 303, 311, 327, 328,
330, 331, 333

Hürmüzcerd 30

Hz. Âdem 2, 11, 17, 20, 27, 39, 86,
163, 191, 208, 221, 228, 238,
239, 240, 241, 242, 243, 246,
247, 251, 258, 259, 276, 305,
314

Hz. Ebu Bekir 267, 312

Hz. Hacer 8, 14, 19, 75, 140, 144,
148, 150, 152, 158, 165, 166,
168, 169, 170, 171, 172, 173,
174, 175, 177, 178, 179, 180,
182, 183, 184, 192, 193, 195,
197, 207, 208, 209, 214, 215,
216, 223, 224, 225, 228, 232,
236, 241, 243, 246, 247, 248,
250, 255, 256, 257, 289, 290,
308, 325, 342

Hz. İsa 11, 20, 27, 47, 147, 221,
299, 303, 304, 314, 320, 327,
335

Hz. Lut 23, 24, 25, 30, 70, 77, 136,
138, 139, 141, 167

Hz. Muhammed 9, 12, 16, 17, 20,
21, 26, 39, 51, 64, 69, 78, 92,
94, 129, 130, 140, 143, 149,
175, 176, 183, 185, 186, 187,
188, 193, 199, 200, 209, 215,
216, 231, 232, 233, 234, 252,
256, 258, 262, 265, 266, 267,
269, 271, 273, 275, 276, 277,
278, 279, 280, 281, 282, 288,
296, 297, 298, 299, 302, 304,
306, 307, 309, 312, 315, 316,
317, 320, 324, 327, 328, 329,
331, 335, 343, 344

Hz. Musa 11, 20, 47, 69, 78, 113,
147, 149, 163, 246, 299, 305,
307

Hz. Nuh 2, 18, 19, 20, 22, 27, 31,
34, 39, 40, 68, 75, 81, 92,
228, 241, 306, 312, 334, 336

Hz. Sare 8, 70, 75, 77, 136, 139,
140, 142, 145, 148, 149, 151,
152, 153, 154, 156, 158, 159,
161, 166, 168, 169, 170, 172,
173, 174, 175, 177, 193, 195,
214, 216, 219, 221, 222, 223,
224, 225, 288, 289, 339, 341

Hz. Yusuf 47, 74, 147, 175

I

İbn Kesir 22, 31, 32, 35, 39, 41, 42,
43, 45, 46, 50, 51, 62, 64, 65,
71, 72, 74, 79, 100, 101, 104,
110, 116, 119, 124, 126, 127,
128, 129, 132, 133, 136, 138,
139, 140, 143, 146, 149, 152,
156, 164, 167, 168, 170, 171,
175, 179, 180, 183, 184, 185,
196, 197, 199, 202, 209, 211,
212, 217, 222, 224, 229, 240,
245, 247, 249, 255, 258, 259,
262, 266, 267, 292, 305, 307,
309, 310, 316, 317, 319, 321,
329, 331, 332, 333, 334, 335,
339, 344

İbrahimi dinler 334, 337

İbranice 21, 40, 141, 178, 309

İlme'l-yakın 59

İnciller 185

Irak 23, 30, 32, 34, 46, 140, 144,
180, 186, 308

İshak 8, 16, 50, 68, 85, 127, 139,
144, 172, 173, 174, 175, 176,
177, 188, 193, 194, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 212, 213, 214, 216,

217, 219, 220, 221, 222, 223,
225, 288, 295, 299, 302, 308,
333, 334, 338, 339

İslam 16, 17

K

Kâbe 8, 14, 19, 20, 21, 36, 140, 143,
144, 145, 176, 178, 180, 181,
182, 185, 187, 188, 197, 198,
199, 200, 212, 215, 226, 227,
228, 229, 230, 231, 232, 233,
234, 235, 236, 237, 238, 239,
240, 241, 242, 243, 244, 245,
246, 247, 248, 249, 250, 251,
252, 253, 254, 255, 256, 257,
258, 259, 260, 262, 263, 264,
265, 268, 269, 270, 271, 272,
273, 274, 277, 278, 279, 280,
284, 285, 286, 288, 289, 290,
293, 301, 304, 308, 318, 328,
331, 332, 346

Kâdı 73, 220

Kelimetü'l-ulya 171

Kenaneli 31, 158

Kible 277, 279, 346

Kudüs 20, 143, 144, 145, 147, 167,
231, 235, 245, 269, 270, 275,
277, 278, 279, 280, 328, 339

Kürt 126

Kusa 30, 39, 42, 127, 142

Kusay 233

Kuzgun 21, 28, 29, 42, 88, 141,
146, 168, 264, 294, 295, 296,
297, 301, 309, 338, 345, 346

L

Lut Gölü 23, 24

Lut kavmi 23, 24, 219, 312

M

Mekke 8, 14, 19, 32, 75, 140, 142,
143, 144, 171, 172, 174, 175,

176, 177, 178, 179, 180, 181,
182, 184, 185, 186, 187, 188,
192, 193, 194, 196, 197, 198,
212, 213, 214, 215, 226, 227,
228, 229, 230, 231, 232, 233,
234, 235, 236, 237, 239, 240,
241, 243, 244, 245, 246, 247,
248, 250, 251, 255, 256, 257,
258, 260, 261, 263, 264, 265,
266, 267, 269, 273, 276, 277,
279, 286, 289, 290, 291, 292,
293, 308, 316, 323, 325, 331,
332, 338, 339, 342, 346

Mesani 32

Misafir babası 19

Mısır 2, 16, 20, 32, 34, 63, 122, 123,
140, 144, 146, 147, 148, 149,
151, 152, 153, 158, 159, 160,
162, 165, 166, 167, 168, 175,
176, 186, 195, 196, 234, 289,
292, 344, 346

Monofizit 186

Montgomery Watt 187

N

Nemrut 22, 179, 344

Nuna 30, 31

O

Ölüdeniz 23

P

Paran 173, 177, 178

R

Rüş 69

S

Said Havva 17, 28, 47, 69, 79, 142,
169, 218, 254, 255, 261

Sam 22, 31

Şam 8, 23, 32, 58, 116, 137, 140,
141, 142, 143, 144, 145, 146,
147, 151, 165, 171, 172, 176,
177, 179, 184, 185, 186, 243,
246, 247, 255, 288, 309, 313,
338, 346

Sebu' 167

Selef 46, 202

Semud 40, 179

Sevr 265

Süddi 32, 116

Suhuf 305

T

Taberi 22, 29, 30, 31, 34, 42, 44,
48, 49, 68, 127, 128, 136,
141, 151, 161, 292, 305, 338,
339, 345

Talmut 47

Tevrat 15, 16, 18, 21, 22, 23, 25,
27, 28, 29, 34, 39, 43, 46, 63,
125, 149, 153, 154, 158, 161,
162, 163, 168, 169, 172, 173,
174, 177, 178, 185, 186, 193,
194, 195, 197, 200, 201, 202,
203, 214, 218, 221, 222, 224,
225, 268, 269, 270, 271, 272,
275, 276, 280, 281, 282, 292,
293, 300, 305, 306, 314, 328,
329, 330, 338, 339

U

Umliye 31

Ur 23, 24, 25, 29, 32, 34, 39, 42, 46,
63, 142

Ürdün 23, 32, 146, 151, 185, 236

Urfa 29, 39, 46

Uşa 32

Ûşa 31

V

Vani Mehmet Efendi 152

W

Wensinck 23, 28, 39, 42, 132, 185,
187, 188, 231, 234, 235, 274,
314, 345, 346

Y

Yahudi 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20,
21, 26, 146, 168, 172, 186,
187, 193, 196, 199, 202, 214,
223, 224, 225, 234, 236, 246,
269, 271, 275, 295, 297, 298,
299, 300, 303, 304, 311, 326,
327, 328, 329, 330, 331, 333,
334, 335, 336, 337, 338

Z

Zülkarneyn 30, 34, 175

Bibliyografya

Abdulgani, Muhammed Fuad, El-Muğcemü'l-Müfehres li Elfa-zı'l-Kur'an-il-Kerim, İstanbul, 1984.

Ateş, Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Ankara, 1977.

Aydemir, Abdullah, İslami Kaynaklara Göre Peygamberler, Ankara, 2003.

Aydın Mahmut, Kur'an'da Peygamberlerin Tebliğ Metotlarının Psi-kolojik Bağlamda Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2008.

Baş, Mustafa, Hicaz Yahudileri, İstanbul, 2019.

Berki, A. Himmet, Osman Keskiöğlü, Hatemü'l-Enbiya Hazreti Mu-hammed ve Hayatı, Ankara, 1972.

Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, Delailü'n-Nübüvve, Beyrut, 1985.

Bozkurt, Nebi, "Mescid-i Aksa", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2004.

Bozkurt, Nebi, M. Sabri Küçükaşçı, "Mekke", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2003.

Çağatay Neşet, İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara, 1982.

Çığ, Muazzez İlmiye, İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeo-lojik Buluntulara Göre, İstanbul, 2017.

Dairetü'l-Mearifi'l- Kitabiyye, Heyet, Kahire, 1988.

Ebussuud, Muhammed b. El-İmadi, İrşadü'l-Aklî's-Selim İla Meza-ya'l-Kitabi'l-Kerim Ankara, 2021.

Eisenberğ, J. "İbrahim", MEB, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977.

Erdem Mustafa, Hazreti Nuh, Ankara, 2022.

Erdem, Mustafa, Allah Katındaki Din İslam, Ankara, 2020.

Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı, Meal, Tefsir, İstanbul, 2002.

Ezraki, Ebu'l-Velid Muhammed, Ahbaru Mekke ve Mekke Tarihi, çev. Y. Vehbi Yavuz, İstanbul, 1974.

Ferra, Ebu Zekeriyya, Yahya b. Ziyad, Meani'l-Kur'an, Beyrut, 1980.

Güç, Ahmet, "Kurban", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2002.

Güç, Ahmet, Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban, İstanbul, 2003.

Güç, Ahmet, Dinlerde Mabet ve İbadet, İstanbul, 1999.

Hadidi, Muhammed Ebu'n-Nur, İsmetü'l-Enbiya, Mısır, 1979.

Hadislerle İslam, Heyet, DİB, Ankara, 2014

Hakim, En-Nisaburi, el- Müstedrek.

Hamavi, Yakut b. Abdullah el Bağdadi, Mu'cemü'l-Buldan, Beyrut, Ta-rihsiz,

Hamidullah, Muhammed, İslam'a Giriş, Ankara, 1965.

Harman, Ö. Faruk, "Faran" TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1995.

Harman, Ö. Faruk, "İbrahim", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000.

Harman, Ömer Faruk, "Sare", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2019.

Hartmann, R, "Şam", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1970.

Havva, Said, el- Esas fi't-Tefsir, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1989.

Heller, Bernhard, "Nemrud", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1970.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdu'l-Melik el-Meafiri, es-Siretü'n-Ne-beviyye, Beyrut-1987,

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Şihabiddin Ömer, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri; çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1983.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Şihabiddin Ömer, Kısa-su'l-Enbiya, Tah. Muhammed Ahmed Abdulaziziz, Kahire, 1985.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, El-Mearif, Da-ru'l-Mearif, 1981.

İbn Sa'd, Tabakatü'l-Kübra, Beyrut, Tarihsiz.

İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed, Kibabü'n-Nübüvvat Beyrut, 1985.

İsbahani, Hüseyin b. Muhammed, el Müfredat Fi Garibi'-Kur'an, İstan-bul, 1986.

Kitab-ı Mukaddes-Kutsal Kitap, İstanbul, 2009.

Köksal, Mustafa Asım, İslam Tarihi, Hz. Muhammed ve Ataları, İstan-bul, 1987.

- Köksal, Mustafa Asım, İslam Tarihi, İstanbul, 1999.
- Köksal, Mustafa Asım, Peygamberler Tarihi, Ankara, 1990.
- Kur'an Yolu, Heyet, Türkçe Meal ve Tefsir, Ankara, 2006.
- Kur'an-ı Kerim Meali, Halil Altıntaş, Muzaffer Şahin, Ankara, 2002.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal), Hüseyin Atay, Yaşar Kutlay, DİB Yayınları, Ankara, 1975.
- Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Heyet, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- Kur'an-ı Kerim.
- Kutub, Seyyid, Fizılalî'l-Kur'an, çev. Heyet, İstanbul, 1979.
- Kuzgun Şaban, "Hacer", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996.
- Kuzgun, Şaban, "Hanif", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1997.
- Kuzgun, Şaban, İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik, İstanbul, 2015.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Zemzem", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2013.
- Lammens, H. "Mekke", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1970.
- Mahmud, Abdulhalim, Maa'l-Enbiye ve'r-Rusul, Kahire, Tarihsiz.
- Maturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmud, Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 2019.
- Mayir, F.B. Hayatı İbrahim, Kahire, Tarihsiz.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. El-Haccac. Müslim el-Kuşeyri, Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi, ter. Ahmed Davudoğlu, İstanbul, 1983,
- Neccar Abdulvehhab, Kısasu'l-Enbiya, Beyrut, 1986
- Öğüt, Salim, "Hacerü'l-Esved", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996.
- Özaydın, Abdülkerim, "Zemzem", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1986.
- Özel, Ahmet, "Kible", TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2002.
- Özkan, Ali Rafet, Dinlerde Kurban İbadeti, Ankara, 2021.
- Razi, Fahrüddin, Mefatihü'l-Gayb (Tefsir-Kebir), çev. Heyet, Ankara, 1988.
- Razi, Fahrüddin, Tefsir-i Kebir Meftihu'l-Gayb, Heyet, Ankara, 1988.

- Rıza Nergis, Hz. İbrahim ve Nemrut, Ankara, Tarihsiz.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Şirk", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2010.
- Solmaz, N. Mehmet, İsmail Lütfi Çakan, Kur'an-ı Kerim'e Peygamberler ve Tevhit Mücadelesi, İstanbul, 1984.
- Suyuti, Ebu'l-Fadıl Celaleddin Abdurrahman, el-Hasaisü'l-Kübra, Beyrut, 1985.
- Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekir Ahmed, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut, 1986.
- Şentürk, Recep, "Millet", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2005.
- Şibli, Mevlana, Büyük İslam Tarihi Asr-ı Saadet, çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul, 1973.
- Şihava, Ahmed Said Şerafeddin, Kısasu'l-Enbiya, Mısır, 1976.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Tarihu't-Taberi, Tarihu'r-Resul ve'l-Mülük, Kahire, Tarihsiz.
- Tomar, Cengiz, "Şam", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2010.
- Tümer, Günay, Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara, 2002.
- Vani, Mehmed Efendi, Araisü'l-Kur'an (Kur'an'ın Gelinleri), çev. D. Ah-sen Batur, İstanbul, 2020.
- Vecdi, Muhammed Ferid, el-Mushafü'l-Müfesser, Kahire, Tarihsiz.
- Vehbi, Mehmed, Büyük Kur'an Tefsiri (Hülasatü'l-Beyan), İstanbul, 1966.
- Watt, Montgomery, Günümüzde İslam ve Hristiyanlık, çev. Turan Koç, İstanbul, 2016.
- Wensinck, Arent Jan, "İbrahim", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977.
- Wensinck, Arent Jan, "Kâbe" MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1977.
- Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul 1971.
- Zebidi, Zeynüdin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, Sahihi Buhari Muh-tasrı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, ter. Ahmet Naim, Kamil Miras, İstanbul, 2018.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer, el-Keşşaf, Beyrut, Tarihsiz.

Hazreti
İbrahim
Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Hazreti İbrahim

Prof. Dr. Mustafa ERDEM

Haz. İbrahim peygamber olmadan önce yaşadığı coğrafyanın inanç ve kültür değerleriyle sınanmış, yıldız, ay güneş gibi gök cisimleri ve insanların kendi elleriyle yaptıkları şeylere tapınması konusunda muhataplarıyla tartışmak durumunda kalmıştır. O, peygamber olarak görevlendirildikten sonra aynı bölgede aile bireyleri, babası ve Nemrud ile mücadele etmiş, kesin ölüm tehdidiyle ateşe atılmış ve vatanından hicret etmek zorunda kalmıştır. Haz. İbrahim doğup büyüdüğü topraklardan ayrıldıktan sonra peygamber olduğu halde hayatta kalmak için büyük mücadeleler vermiştir. Bu zaman diliminde çeşitli yolculuklar yapmak durumunda olmuş, hayatının en önemli çağlarında çocuk sahibi olamamış, eşleri Haz. Sare ve Haz. Hacer arasındaki olaylardan dolayı sıkıntılar yaşamış, ailesinin bir kısmını Mekke gibi uzak bir yere götürmek zorunda kalmıştır. İnsan sağlığı bakımından hiç uygun olmayan bir yere eşi ve süt emen oğlunu bırakmış ve yıllardır evlat hasreti yaşamış olmasına rağmen oğlu Haz. İsmail'i kurban etmekle imtihan edilmiştir.

ISBN: 978-605-71290-1-7

9 786057 129017

ANILGRUP
MATBAACILIK-YAYINCILIK